

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2015

№ 3 (77)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 2 від 22 жовтня 2015 р.)*

Дніпропетровськ
2015

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2015. – № 3 (77). – 320 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **М. В. Лошицький** (голова); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **О.Г. Комісаров**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, с.н.с. **С.І. Мінченко**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д-р юрид. наук, проф. **О.М. Обушенко** (відп. секретар); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. пед. наук, доц. **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **О.О. Титаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблицкий**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ****Строгий В.І.**

Національні інтереси та безпека держави в діяльності
Державної охорони України8

Кацуба Р.М.

Зарубіжний досвід протидії
футбольному хуліганству: окремі аспекти 12

Рижков Е.В., Манченко Є.А.

Протидія корупції в органах внутрішніх справ19

Чумак В.В.

Адміністративно-правові засади діяльності Департаменту поліції
та прикордонної охорони Естонської Республіки 25

Бардін Є.В.

Правовий режим у приміщеннях і на виділених територіях,
де знаходяться органи і підрозділи внутрішніх справ:
нормативно-правові засади службово-бойового забезпечення 30

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ,
КОНСТИТУЦІЙНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ
РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Гусаров С. М.**

Поняття та сутність правотворчості в Україні 38

Наливайко Л. Р., Орешкова А.Ф.

Громадський контроль в умовах сучасних
євроінтеграційних процесів 47

Нестерович В.Ф.

Зарубіжний досвід конституційно-правового
регулювання проведення мирних зібрань громадян 55

Куракін О.М.

Якість норми права як спеціальний критерій
ефективності механізму правового регулювання 64

Орлова О.О.

Гендерна політика та механізм забезпечення рівних
прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні 72

Телькінєна Т.Е.

Основні риси відносин лобіювання в Російській імперії:
друга половина XIX – початок XX століття 80

Філянїна Л.А., Гузема В.І.

Сучасні реалії міжнародно-правових засобів
вирішення міжнародних територіальних спорів 87

Балабан С.М.

Норми міжнародного права як джерела регулювання
правовідносин у сфері фізичної культури та спорту 93

Верба І.О.

Доступ до правосуддя в умовах розвитку
громадянського суспільства: загальнотеоретичний аспект 101

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО, АГРАРНОГО,
АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Балтовський О.А., Сіфоров О.І.

Методологія побудови реляційних баз даних для підсистеми
ААСУ «Управління фінансами відомчих установ» 109

Грибан В.Г., Гавриленко І.О.

Впровадження в національну практику України
базових принципів законодавства Євросоюзу в галузі
безпеки праці, охорони життя та здоров'я працівників 117

Кайдашев Р.П.

Сутність судового контролю
в адміністративному процесі України 126

Макух О.В.

Співвідношення понять «сторона» та «суб'єкт»
при регулюванні фінансових відносин 131

Тіщенко С.О.

Поняття атестації працівників у трудовому праві України 137

Андрєєв А.В.

Сфера освіти як об'єкт публічного адміністрування 146

Головін Д.В.

Податково-правова характеристика офшорних зон 152

Кучеренко О.М.Місце адміністративної відповідальності в системі
юридичної відповідальності за спричинення ДТП 160**Хрипко С.І.**Формування та розвиток законодавства у сфері державної підтримки
хутірних та відрубних господарств на початку ХХ століття 165**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****Пальченкова В.М.**

Служба пробації як особливий вид соціального контролю 171

Завгородня Ю.С.

Сучасні криміногенні фактори злочинності неповнолітніх в Україні 178

Людвік В.Д.Шляхи запобігання злочинам проти статевої свободи
та статевої недоторканності людини у громадських місцях 189**Телійчук В.Г., Ігнатова Н.П.**Кримінологічна характеристика насилля як окремого виду
комунікативного зв'язку у суспільстві 197**Хашев В.Г.**Проблемні питання розмежування зловживання владою
або службовим становищем та перевищення влади
або службових повноважень працівником правоохоронного органу 202**Шаблистий В.В.**Вплив заходів індивідуальної профілактики
злочинів на забезпечення безпеки людини 209

Галемін О.А.

Суб'єкт хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії 215

Чабаненко С.М.

Визначення державних коштів як предмета злочинів, пов'язаних з діяльністю позабюджетних цільових фондів 222

Якименко Л.Г.

Актуальні питання запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань в Україні 229

**ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ**

Єфімов М.М.

Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики хуліганства 235

Захарко А.В.

Повноваження прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій: недоліки регламентації 242

Плетенець В.М.

Особливості спілкування правоохоронців з особою, яка повідомляє про замінування з використанням засобів телефонного зв'язку 248

Воробйова І.А.

Процесуальний порядок подання та забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування 253

Завгородня К.В.

Застосування практики Європейського суду з прав людини з метою недопущення безпідставного обмеження стороною обвинувачення свободи та особистої недоторканності особи під час досудового розслідування 263

Іванчишин І.І.

Організоване злочинне угруповання як об'єкт криміналістичного дослідження 273

Лазарева Д.В.

Процесуальна сутність затримання

уповноваженою службовою особою 279

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Лошицький М.В., Миронюк Р.В., Мінка Т.П.

Рецензія на довідник «Адміністративно-правова освіта в персоналіях»,

підготовлений фахівцями Запорізького національного університету

за загальною редакцією професорів Т.О. Коломоєць та В.К. Колпакова ... 289

Собакарь А.О.

Контроль діяльності публічної

адміністрації в Україні: теорія і практика 291

Події 295

Довідка про авторів 307

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Строгий В. І.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України
(*Національна академія СБ України*)

УДК 351.86

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ

Розглянуто питання діяльності Державної охорони органів державної влади України та посадових осіб як складової національних інтересів України.

Ключові слова: національні інтереси, безпека, Державна охорона України.

Постановка проблеми. Особливості діяльності Державної охорони України та її завдання щодо забезпечення безпеки вищих посадових осіб держави неможливо розглядати по-іншому, ніж як у контексті конституційно-правових засад нашої держави – національних інтересів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Концепція “національні інтереси” знаходиться серед базових понять європейської та американської політичної культури. “Національний інтерес важливіший за ідеологію”, – підкреслював президент США Джон Ф. Кеннеді. Засновник школи “політичного реалізму” Г. Моргентау (США) стверджував, що орієнтиром його країни у зовнішній політиці повинно служити “поняття інтересу, визначеного в термінах сили”. Задовго до нього визначальну роль інтересів у формуванні поведінки і дій людини, соціальної групи чи держави в цілому зазначали видатні мислителі минулого – від філософів Стародавньої Греції до М. Вебера. А британським політикам належить відома сентенція: “В Англії нема вічних друзів чи ворогів, у Англії є вічні інтереси”.

Виклад основного матеріалу. Концепція “національні інтереси” сьогодні відіграє базову роль у формуванні й впровадженні в життя політики будь-якої розвиненої держави та в системі міжнародних відносин у цілому. Отже, питання національних інтересів є ключовим для проблеми національної безпеки не тільки в Україні, але й в усіх інших країнах, які поклали пріоритет-

ність прав і свобод людини в основу своєї державної політики.

Слід зазначити, що хоча питання національних інтересів на сьогодні є центральним поняттям у проблемі конструювання і впровадження в життя державної політики будь-якої держави, теорія національних інтересів все ще не є сталою в світі. Дискусії навколо цього питання й досі точаться навіть у США, не кажучи вже про країни колишнього Варшавського договору, зокрема, про Росію і Україну.

Національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства та держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Важливе значення має таке поняття, як загроза національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Використовуючи зазначені два несуперечливі формулювання, пропонуємо таке визначення національних інтересів, в якому враховані попередні визначення:

Національні інтереси – це визначальні потреби держави, які співвідносяться з її базовими цінностями і формулюються у вигляді цілей. Список національних інтересів затверджується як офіційний державний документ. Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Національні інтереси класифікуються:

- за їх пріоритетністю щодо національної безпеки (життєво важливі, другорядні);
- за тривалістю зв'язків із суб'єктами національної безпеки (постійні і змінні);
- за сферами державної політики (політичні, економічні, соціальні, воєнні, державної охорони тощо).

Відповідно до наведеної класифікації Державна охорона України як елемент національних інтересів – життєво важлива, постійна складова державної безпеки в сфері безпеки.

Сьогодні в Україні проблема національних інтересів ускладнена за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому не лише окремі політичні, соціальні чи регіональні органи державної влади, але й окремі інституції державного апарату іноді проводять власну політику, сповідують лише власні інтереси, які не збігаються з загальнодержавними, а в низці випадків і суперечать їм.

Національні інтереси покладаються в основу державного управління за схемою: національні інтереси – загрози національним інтересам – стратегія державної політики – практична державна політика.

Національні інтереси, як правило, змінюються при досягненні певних успіхів та деяких невдач у державній політиці відповідно до зміни ситуації,

що складається у країні та за її межами.

З огляду на цю схему можна стверджувати, що проблемою номер один у практиці державного управління, якщо воно ведеться обґрунтовано і послідовно, є визначення національних інтересів.

В Україні використовуються дві методики визначення національних інтересів. Перша, яка дає наближені результати, а тому є менш точною, спирається на так званий евристичний підхід. У зв'язку з цим вона вважається індуктивною та протиставляється більш точній формальній методиці, яка дозволяє отримати більш наближений до реальності результат, якщо мати на увазі весь список національних інтересів взагалі.

Згідно з евристичною методикою визначення національних інтересів спирається на результати оцінки внутрішньої і зовнішньої обстановки та дані щодо геополітичної, національної, ресурсної та інших особливостей країни. Перший підхід для своєї реалізації є доцільним тільки у випадку, якщо національні інтереси визначають аналітики з добре розвинутою інтуїцією, в протилежному випадку отримані результати можуть бути незадовільними.

Друга методика, розроблена ученими Національного інституту стратегічних досліджень України, полягає у використанні більш суворого, формалізованого підходу, згідно з яким зміст національного інтересу має впливати із положень державного документа, який схвалюється Верховною Радою України. Конституція – Основний Закон України – приймалася народними депутатами України, які представляють українській народ, тому в своїх статтях вона інтегрує цілі та цінності багатьох, якщо не всіх етносів і соціальних прошарків населення України. Тому більшість національних інтересів України може і має бути сформульована відповідно до Конституції.

На нашу думку, розвиток організаційно-правових засад Державної охорони України доцільно здійснювати відповідно до методики Інституту стратегічних досліджень України. Удосконалення системи державної охорони та організаційно-правові засади взаємодії правоохоронних органів та спецслужб під час забезпечення безпеки вищих посадових осіб держави має здійснюватися як органічне продовження системи національної безпеки України з метою забезпечення державних, національних інтересів.

Взаємодія Управління державної охорони України та правоохоронних органів спецслужб у таких обставинах інтегруються у сукупність національних інтересів України за такими напрямками:

- національні інтереси загальнодержавного характеру – забезпечення безпеки вищих посадових осіб держави;
- національні інтереси, що відображають внутрішні відносини в державі між правоохоронними органами;
- національні інтереси, що відображають зовнішні відносини держави – як забезпечення безпеки вищих посадових осіб інших країн під час їх перебування на території України, так і забезпечення безпеки вищих посадових осіб України під час їх перебування в інших країнах;
- національні інтереси, що стосуються оборони держави та діяльності її

силових органів при забезпеченні безпеки вищих посадових осіб під час воєнного (збройного) конфлікту, в зонах миротворчих операцій тощо.

Слід зазначити, що основні національні інтереси стосуються внутрішнього становища в Україні. Проте охорона державних органів та посадових осіб у державі є своєрідним елементом національних інтересів.

Відповідно до Закону України державна охорона органів державної влади України та посадових осіб (далі – державна охорона) – це система організаційно-правових, режимних, оперативних-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених Законом.

Одним із найважливіших питань діяльності органів державної охорони в забезпеченні національних інтересів постає правове регулювання. Зазначимо, що Управління державної охорони України безпосередньо виконує відповідні завдання на національному рівні, але виникають суперечності, коли чинне правове поле щодо державної охорони не відповідає вимогам часу, фактичному стану речей у державі.

Висновок. У зв'язку із цим необхідно внести зміни до Закону України «Про забезпечення безпеки органів державної влади та безпеки посадових осіб та об'єктів». Нова редакція Закону повинна враховувати сучасні виклики та загрози щодо об'єктів державної влади, забезпечувати неухильне дотримання прав та свобод громадян України.

У новому законопроекті пропонується перейменувати Управління державної охорони України в Національну службу охорони органів державної влади України та посадових осіб, ввести відповідні зміни у статус та принципи забезпечення нового органу державної охорони. Водночас необхідні адміністративні заходи щодо дотримання демократичних прав і свобод громадян України. Наприклад, обмеженість ресурсів ускладнює можливості забезпечення державної охорони громадян, зареєстрованих кандидатами на пост Президента України, на період передвиборної кампанії та виборів. Неefективна охорона кандидатів на пост президента України може мати вкрай негативні наслідки для національних інтересів і міжнародного іміджу України.

Бібліографічні посилання

1. Егоров А.Г. О национальной безопасности и военно-политической стратегии государства / Егоров А.Г. // Социол. исслед. – 1994. – № 3. – С. 40–45.
2. Косевцов В.О. Методичний підхід до аналізу й оцінки рівня національної безпеки та її складових / Косевцов В.О., Бінько І.Ф., Матвієвський О.М. // Наука і оборона. – 1995. – № 1. – С. 74–77.
3. Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : постанова ВР України // ВВР. – 2001. – № 9. – С. 38.
4. Почепцов Г. Национальная безопасность стран переходного периода / Почепцов Г. – К., 1996.
5. Про державну охорону органів державної влади та посадових осіб : Закон України від 4.03.1998 №160/98 – ВР.
6. Строгий В.І. Контроль за діяльністю державної системи боротьби з тероризмом

як елемент національної безпеки / В.І. Строгий, І.М. Рижов // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ, серія юрид. – 2014. – № 2. – С. 235–244.

7. *Строгий В.І.* Теоретичні й методологічні основи організації функціонування державної безпеки як складової національної безпеки України / В.І. Строгий // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 3 (60). – С. 42–53.

8. *Строгий В.І.* Запобігання радикалізму і тероризму : міжнародний досвід і національний вимір / В.І. Строгий // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – № 2 (66).

Строгий В. И. Национальные интересы и безопасность государства в деятельности государственной охраны Украины. Рассматриваются вопросы деятельности Государственной охраны органов государственной власти Украины и должностных лиц как составляющей национальных интересов Украины.

Ключевые слова: национальные интересы, безопасность, Государственная охрана Украины.

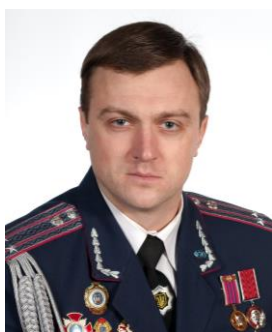
Strogyy V. I. National interests and security of the state in the activity of the State security Department of Ukraine. This article discusses the issues of State protection of public authorities and officials of Ukraine as a part of national interests of Ukraine.

One of the most important issues of the organs of state security in ensuring national interests appears legal regulation. The Department of state protection of Ukraine directly executes the corresponding tasks on the national level, but contradictions arise when existing legal framework for state protection does not meet the requirements of the time, the actual state in the country.

Therefore it is necessary to amend the Law of Ukraine "On ensuring security of public authorities and security officials and facilities." New version of the Law should take into account modern challenges and threats in relation to objects of state power, to ensure strict observance of the rights and freedoms of citizens of Ukraine.

Keywords: national interests, security, State security Department of Ukraine.

Надійшла до редакції 17.06.2015

Кацуба Р. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.745.5 : 342.9

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ФУТБОЛЬНОМУ ХУЛІГАНСТВУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів зарубіжного досвіду протидії футбольному хуліганству. Зроблено акцент на можливості запозичення і використання передових досягнень протидії футбольному хуліганству для забезпечення правопорядку при проведенні масових футбольних (спортивних) заходів в Україні.

Ключові слова: футбол, хуліганство, уболівальник, протидія, зарубіжний досвід, забезпечення, масовий спортивний захід.

Постановка проблеми. Три роки тому Україною та Польщею було належно забезпечено організацію фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Ця подія стала для нашої держави першим успішним підтвердженням можливості проведення масового спортивного заходу міжнародного рівня. Україна постійно виступає активним учасником більшості масових спортивних заходів, що відбуваються у світі.

Звичайно, що найбільша увага громадян завжди прикута до масових видів спорту, найбільш популярним серед яких можна вважати футбол. Видовищність футбольних матчів кореспондується з активними емоціями та реалізацією глядацьких амбіцій як у місці безпосереднього проведення заходу (спортивній споруді), так і у місцях їх публічної трансляції.

У контексті ратифікації Україною угоди з Європейським Союзом невідкладного значення набувають нові стандарти забезпечення прав людини. Вагомою складовою таких прав є належне забезпечення державою в особі уповноважених органів правопорядку під час проведення футбольних матчів та масових спортивних заходів з інших видів спорту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вирішенням проблем забезпечення правопорядку під час масових заходів та футбольних матчів зокрема займалися такі вітчизняні фахівці, як О.М. Бандурка, А.В. Губанов, В.В. Доненко, В.О. Заросило, Д.П. Калаянов, С.Я. Коненко, М.В. Корнієнко, Б.С. Крилов, Є.В. Курінний, М.В. Лошицький, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, Ю.І. Осіпов, А.В. Павелко, В.Г. Поліщук, І.І. Сенчук, А.В. Сергеев, С.М. Стороженко, В.Г. Фатхутдінов. Серед європейських колег – Р.Ф.Й. Спаайж, М. Комерон, Р.А. Валас, П. Ванбеллінген, К. Жишко та інші.

Виходячи з вектору європейської інтеграції України та зростаючої популярності футболу та організованого фанатського руху в Україні, важливим напрямком наукового пошуку вважаємо забезпечення правопорядку при проведенні масових спортивних заходів, зокрема футбольних матчів вищого рівня. Таким чином, надзвичайно корисним та актуальним вбачаємо дослідження можливості запозичення і використання передового зарубіжного досвіду протидії футбольному хуліганству.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів зарубіжного досвіду протидії футбольному хуліганству з розкриттям можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що у поширеному тлумаченні футбольні хулігани – особи, які порушують громадський порядок, пов'язуючи свої дії з футбольними пристрастями та цим їх обґрунтовуючи. Футбольні хулігани вважають свій рух певною субкультурою. У деяких молодіжних угрупованнях існує культ футбольного хулігана. В Україні у період Революції Гідності також можна було спостерігати чітку політичну позицію футбольних уболівальників (хуліганів), які проводили спільні акції та висловлювали єдність з приводу обрання державою вектору на європейську інтеграцію [1].

На тему футбольного хуліганства Д. Брімсон (в минулому футбольний

хуліган) вдало зазначає: «...футбольні хулігани – це насамперед футбольні фанати. Те, що преса і футбольні посадовці мають сумніви щодо цього, говорить про те, що вони не розуміють сутності проблеми» [2, с. 14].

Загалом, футбольне насильство, яке довго вважали суто англійською хворобою, нині стало звичним явищем і для інших європейських країн. Звісно, насильство серед уболівальників таке ж давнє, як і сам футбол, але рух футбольних хуліганів («хулс» чи «ультрас») – порівняно нове явище, яке вже є невід'ємною частиною європейської фан-культури. Хоча офіційно хуліганська культура заперечується, ігнорувати її неможливо. Хуліганство у сучасному футболі набрало нечуваного поширення. Ідея футбольного насильства піднялася на новий рівень [3].

Футбольне хуліганство може знаходити прояв у різних формах, що об'єднані єдиною спільною ознакою – футбольною сферою. Відтак, і протидія цьому негативному явищу виражається у різноманітних (за рівнем організації, глибини і кількості залучених сил) діях правоохоронних органів в кожній з окремо взятих держав, де мають місце порушення правопорядку при проведенні футбольних матчів.

А.В. Павелко підкреслює, що міжнародний досвід проведення футбольних заходів свідчить про необхідність формування цілісної системи безпеки з підготовки та проведення масштабних футбольних заходів, де методи поліцейського моніторингу та засоби силового контролю є важливими, але не вирішальними. Значною мірою безпека та правопорядок на стадіонах та поза ними підтримуються спільними зусиллями влади та громадськості, у тому числі за активної участі та допомоги громадських об'єднань уболівальників, фан-клубів тощо [4].

Нижче ми розглянемо окремі, найбільш цікаві, на наш погляд, заходи з протидії футбольному хуліганству, що використовуються органами публічної адміністрації зарубіжних держав, та зупинимось на можливості запозичення відповідного передового досвіду в Україні.

Так, Р.Ф.Й. Спаайж (Нідерланди) на основі проведеного ним дослідження витоків футбольного хуліганства пропонує декілька напрямів протидії з наведенням прикладів «доброї практики» їх впровадження:

а) поліція. Необґрунтоване застосування сили поліцією під час футбольних матчів має бути замінено на більш ефективну активну розвідувальну діяльність. Особливо це стосується співпраці між державами – учасницями ЄС з приводу проведення матчів міжнародного рівня. Така розвідувальна стратегія є доволі успішним фактором стримування футбольного хуліганства. Доброю практикою є діяльність британської поліції, зокрема, у частині збору даних про найбільш проблемних уболівальників та їх організовані групи. Поряд із розвідувальною інформацією широко використовуються засоби спостереження, в тому числі на залізничних вокзалах, станціях і т.д., що розташовані поблизу місць проведення футбольних заходів;

б) співпраця між органами публічної адміністрації та футбольними клубами. В частині Європи переважає думка, що тісний зв'язок уболівальни-

ків з футбольними клубами сприяє підвищенню правосвідомості та формує належну поведінку глядачів на стадіоні, сприяючи попередженню злочинності. Такі проекти діють у Німеччині, Бельгії, Нідерландах та частині Скандинавії. Серед них можна зазначити надання можливостей кар'єрного розвитку і соціальних навичок для засуджених футбольних хуліганів; спільні заходи за участю поліції, футбольних клубів та фанатів; пропонування альтернативних заходів саморозвитку на протигагу футбольному хуліганству тощо. Доброю практикою є використання спільних зусиль «фан-тренерів», поліції та прокуратури на півночі Нідерландів в м. Льоветі щодо формування правильної поведінки уболівальників при проведенні матчів. Приміром, схильний до хуліганства глядач отримує заборону на відвідування футбольних матчів, доки сам не виступить у ролі тренера належної поведінки на матчі. Після цього заборона на відвідання футбольних заходів з нього знімається;

в) футбольні клуби. Футбольні клуби часто зазнають критики через недостатню профілактичну роботу з футбольними хуліганами. Як позитивне слід вказати надання футбольним клубом для організованих груп фанатів пільгового проїзду на матчі за його участю, можливість вивішування банерів, пільги при купівлі білетів тощо. Прикладом доброї практики є іспанський футбольний клуб «Барселона», де питання безпеки поставлені на дуже високий рівень і всі групи фанатів поділяються на схильних до насильства і толерантних уболівальників. Причому одні зазнають значних обмежень, тоді як інші мають численні переваги у відносинах з клубом;

г) футбольні фанати. Самі уболівальники є потужною рушійною силою у протидії явищу футбольного хуліганства. Численні групи уболівальників виступають проти дискримінації і расизму в спорті, пропагують ідеї об'єднання окремих фанатських рухів, популяризують спортивний стиль життя тощо. Доброю практикою є іспанське об'єднання уболівальників «Curva Jove», яке пропагує ненасильницькі методи уболівання. Кількість її учасників зросла з 200 до 2000 філій, причому значну частину учасників складають жінки та неповнолітні особи [5].

А. Брединський (Молдова) вказує, що для протидії футбольному хуліганству доцільно застосовувати комплекс заходів, зокрема:

1) проведення роз'яснювальної кампанії. Один з найбільш важливих методів боротьби з актами футбольного хуліганства – ведення інформаційної кампанії серед футбольних фанатів. Спеціально підготовлені особи з числа поліцейських або представників футбольних федерацій, особливо популярні гравці, повинні акцентувати увагу на неприйнятності подібного явища;

2) агентурна робота. З цією метою в подібні групи можуть впроваджуватися спеціально підготовлені працівники поліції або з числа членів такої групи можуть залучатися до співпраці, в тому числі й на оплатній основі, окремі особи, які надають найбільш повну і детальну інформацію про плановані дії таких груп. Це дозволить завчасно вживати необхідних заходів до недопущення подібних дій;

3) превентивні заходи. З метою запобігання хуліганським діям правоо-

хоронні органи можуть попередньо виявляти і нейтралізовувати лідерів або підбурювачів, розміщувати додаткові сили поліції в тих місцях, де найбільш ймовірно можуть відбутися зіткнення, спеціальними діями запобігати зустрічі протиборчих груп, спрямовуючи їх маршрути руху. Реалізується комплекс заходів попереднього огляду відвідувачів матчу з метою недопущення на гру осіб з предметами, які можуть становити небезпеку або бути використані в якості зброї. Також не допускаються на матчі особи в стані алкогольного і наркотичного сп'яніння або у стані сильного душевного хвилювання. У ряді країн, згідно з судовими рішеннями, деяким особам може бути заборонено відвідування футбольних матчів, таким чином, у відповідності до списків таких осіб служба безпеки може відмовляти їм у доступі;

4) відволікання уваги. З метою недопущення зіткнень фанатів для них можуть бути організовані спеціалізовані заходи, а саме: зустріч з тренерами і гравцями команди, спільне обговорення тактики, застосовуваної в ході гри, майстер-класи з техніки футболу, різного роду конкурси та змагання. При професійній організації подібні заходи допоможуть нейтралізувати або істотно знизити ступінь агресії і запобігти негативним наслідкам дій футбольних фанатів;

5) залучення «ультрас» до співпраці. Річ у тому, що «ультрас» часто не схвалюють діяльність «хуліганс». Це пов'язано з тим, що масові заворушення наносять шкоди іміджу футбольної команди, а в деяких випадках навіть можуть призвести до штрафних санкцій стосовно неї. У зв'язку з цим залучення «ультрас» до співпраці для забезпечення громадського порядку може бути досить ефективним [6, с. 15].

М. Комерон (Бельгія) наголошує, що різні європейські країни виявляють значні зусилля у боротьбі з насильством в спорті за допомогою профілактичних стратегій і вживають ефективних заходів на місцевому та національному рівні, показуючи неабиякий творчий потенціал, підкріплений високим професіоналізмом. Автор також підкреслює необхідність поширення й обміну на міжнародному рівні найбільш ефективними превентивними методиками у протидії насильству у спорті (футбольній сфері). Відповідна взаємодія може відбуватися за рахунок контактних осіб від держав «національних кореспондентів», які мають співпрацювати в рамках офіційної структури, що діє в якості сполучної ланки. Необхідним вбачається також підтримання постійного контакту з відповідними міжнародними організаціями та міжнародними спортивними федераціями [7, с. 49].

В іншому дослідженні вищезгаданий фахівець пропонує звернути увагу на такі заходи соціальної профілактики футбольного хуліганства, як: а) профілактичне спостереження і відвідування молодіжними і соціальними особами футбольних хуліганів на всіх матчах; б) педагогічні та спортивні заходи, що мають підвищити цінність належної поведінки; в) розташування офісу фанатського угруповання в межах спортивної споруди із запрошенням до відвідування бажаними особами. Це дозволить проводити зустрічі учасників фанатських угруповань під наглядом уповноважених осіб та викорис-

танням корекційних тренінгів та інших заходів; г) соціальна реінтеграція. Цей напрямок стосується роботи спеціально створених інститутів з футбольними хуліганами щодо посередництва у відносинах з поліцією або судом, зайнятості тощо [8, с. 84].

К. Жишко (Польща) торкається іншого аспекту проблеми футбольного хуліганства – його зображення у культурі, зокрема кінематографі. Дослідник підкреслює, що художні фільми про футбольних фанатів можуть справити позитивний вплив на поведінку футбольних уболівальників, демонструючи, яка поведінка є неналежною і що вчинене правопорушення завжди має наслідком покарання. У той же час К. Жишко наголошує на великій кількості стрічок, що, навпаки, прославляють футбольне хуліганство. Це відбувається за рахунок підкреслення у фільмах «братських стосунків» у фанатських угрупованнях, адреналіну від масових заворушень і бійок, безкарності тощо [9, с. 407].

Що стосується можливості запозичення і використання передових досягнень протидії футбольному хуліганству для забезпечення правопорядку при проведенні масових футбольних (спортивних) заходів в Україні, варто наголосити на головній якійсній ознаці такого досвіду – комплексному підході у використанні сил та засобів та активній міжнародній співпраці. Пояснюючі власну позицію, зауважимо, що зарубіжний досвід протидії футбольному хуліганству переважно стосується не посилення поліцейської присутності під час та після матчу, а у налагодженій координації між органами публічної адміністрації та громадськістю.

Висновки. Імплементация більшості заходів, що були розглянуті в дослідженні, не вимагає суттєвих видатків з державного бюджету України. Відповідні форми і методи превенції футбольному хуліганству цілком можливо ініціювати за фінансової підтримки футбольних клубів, офіційних спонсорів, меценатів тощо. Важливою складовою профілактики футбольного хуліганства є самоорганізація фанатських угруповань. Піднесення їхньої діяльності на якісно новий рівень у сукупності із культивуванням належної поведінки уболівальника як авторитетними особами у сфері спорту, так і завдяки поширенню в засобах масової інформації дозволять мінімізувати негативні прояви, що пов'язані із футбольним хуліганством. До того ж здатність об'єднатися для досягнення вищої суспільно корисної мети, незважаючи на спортивні протиріччя, українські футбольні фанати вже продемонстрували.

Бібліографічні посилання

1. Українські фанати об'єдналися заради революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-gol.com/news/39854.html>.
2. *Бримсон Д.* Футбольный хулиган / Д. Бримсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ihavebook.org/books/2899/futbolnyu-huligan.html>
3. *Черепанин В.* Каторжани постмодерну : субкультура футбольних фанатів [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2005. – № 32. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/katorzhani_postmodernu_subkultura_futbolnih_fanativ.html.
4. *Павелко А.В.* Організаційно-правові засади державного управління системою безпеки на футбольних заходах / А.В. Павелко [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2009_1_53.pdf.

5. Spaaij R.F.J. The prevention of football hooliganism: a transnational perspective / R.F.J. Spaaij [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ramonspaaij.nl/PDF/PAPER%20CESH.pdf>.

6. Брединский А. Футбольный «хулиганизм»: эволюция, основные тенденции и особенности обеспечения безопасности футбольных матчей / А. Брединский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.algoritm.org/arch/15_1/15_1_4.pdf.

7. Comeron M. The prevention of violence in sport / M. Comeron [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/133406/1/CE-preventionviolencesport-comeron-ENG.pdf/>

8. Comeron M. Socioprevention through Social and Pedagogical Coaching / M. Comeron [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orbi.ulg.ac.be/handle/2268/140825>.

9. Zysko K. Glorification of violence in British films depicting football hooliganism / K. Zysko [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/32547>.

Кацуба Р. Н. Зарубежный опыт противодействия футбольному хулиганству: отдельные аспекты. Статья посвящена исследованию отдельных аспектов зарубежного опыта противодействия футбольному хулиганству. Делается акцент на возможности заимствования и использования передовых достижений противодействия футбольному хулиганству для обеспечения правопорядка при проведении массовых футбольных (спортивных) мероприятий в Украине.

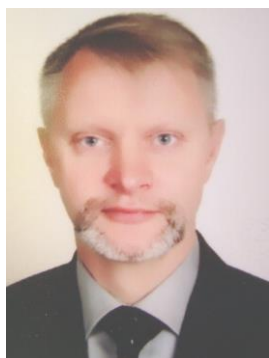
Ключевые слова: футбол, хулиганство, болельщик, противодействие, зарубежный опыт, обеспечение, массовое спортивное мероприятие.

Katsuba R. M. Foreign experience to counter football hooliganism: some aspects. The article is devoted to some aspects of foreign experience to counter football hooliganism. Emphasis is placed on the possibility of borrowing and using of advanced achievements counter football hooliganism to ensure law and order during mass football (sports) event in Ukraine.

The most effective levels and forms of prevention are: different using of football intelligence by police and using a camera recordings near the stadium or in city centre as evidence; cooperation between local governments and football clubs; football clubs as provider exclusive territory within the stadium; free tickets; travel arrangements; using a football fans organizations with educational programs of promoting the positive social functions of sport; mass culture and films that demonstrate fan cultures in a good light. Ukraine can use most of these forms of prevention football hooliganism in the mass sports event without great financial costs from the national budget.

Keywords: football, hooliganism, a fan, to counter, foreign experience, to ensure, mass sports activities, mass sports event.

Надійшла до редакції 08.09.2015

Рижков Е. В

кандидат юридичних наук, доцент

Манченко Є. А.

студентка

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто актуальні заходи протидії корупції в органах внутрішніх справ. Розкрито поняття корупції як економічної, політичної, соціальної проблеми людства. Розглянуто міжнародний досвід боротьби з корупційними правопорушеннями.

Ключові слова: корупція, міліція, корупційне діяння, протидія корупції, громадський контроль, антикорупційні органи, Національне антикорупційне бюро.

Постановка проблеми. Корупція негативно впливає на діяльність усіх гілок влади, в тому числі органів внутрішніх справ. Корупція, як соціальне явище, гальмує боротьбу зі злочинністю, розбалансовує суспільство, негативно впливає на міжнародний імідж України. Руйнація правоохоронної системи в Україні призвела до збільшення причин та умов для здійснення корупційних правопорушень працівниками ОВС.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Корупцію як соціальне явище досліджували чимало відомих учених, зокрема: Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.А. Галаган, Р.А. Калюжний, В. Ківалов, Л.В. Коваль, І.Б. Коліушко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.Л. Копиленко, В.М. Кудрявцев, М.Ф. Кузнецова, Є.В. Курінний, Д.М. Лук'янець, О.В. Негодченко, Н.Р. Нижник, С.Г. Стеценко, В.В. Сташис, Ю.С. Шемшученко, В.К. Шкарупа, В.А. Юсупов та ін.

Незважаючи на вагомий внесок науковців у розробку зазначеної проблематики, питання про розгляд заходів з протидії корупції в органах внутрішніх справ у період структурних реформ у країні набуває нової актуальності для дослідження.

Метою даної статті є розгляд актуальних засобів протидії відомчій корупції в сучасних умовах, висвітлення причин і умов, що сприяють виникненню корупційних проявів, аналіз наукових поглядів щодо дієвих заходів протидії корупції в органах внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Корупція, як глобальне явище, прита-

манна всім країнам світу, але в Україні вона перетворилася на одну з найбільших проблем і загроз для держави, оскільки негативно впливає на діяльність усіх гілок влади та державних інститутів. Зокрема, корупція в органах внутрішніх справ України руйнує довіру до державної влади, гальмує процес ефективної протидії злочинності, унеможливує реалізацію державної політики в правоохоронній сфері з курсом на євроінтеграцію.

Серед основних причин корупції є низький рівень матеріального та соціального забезпечення працівників, зменшення моральності та правосвідомості особового складу, відсутність принципів позицій щодо чесного та відповідального несення служби, нівелювання принципу невідворотного покарання, недостатня прозорість діяльності державних органів, пасивне ставлення громадян до проявів корупції, відсутність політичної волі та послідовності з боку керівництва держави щодо реальної боротьби з цим соціальним злом.

При дослідженні даної проблеми доцільно визначити основні, на наш погляд, причини такого явища:

1. Незадовільне фінансове забезпечення працівників правоохоронних органів. Оскільки саме низька заробітна плата спонукає працівників до корупційних діянь [1]. Труднощі у фінансовому становищі призводять до того, що службові питання працівник міліції вирішує шляхом порушення вимог закону. У державах, де досягнуто успіхів у боротьбі з корупцією, середня заробітна плата працівника перевищує розмір середньої заробітної плати по країні.

2. Низький рівень фінансування Міністерства внутрішніх справ України. Погане матеріально-технічне забезпечення органів внутрішніх справ веде до того, що керівникам підрозділів доводиться самостійно знаходити кошти на необхідну техніку, паливно-мастильні матеріали й інші потреби. Ці кошти надходять у вигляді так званої благодійної допомоги, що не завжди виявляється безкорисливою [2, с. 68].

3. Відсутність дієвої системи попереджувальних заходів.

4. Високий рівень латентності. Причиною є безсистемність та неефективність заходів протидії, спрямованих на дрібні корупційні прояви і найнижчий рівень корупціонерів, а тому орієнтованих на досягнення таких показників, як кількість порушених справ та складених протоколів [3, с. 27].

З метою активізації боротьби з корупцією Верховною Радою України у 2014 році було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [4]. Відповідно до Закону, корупцією визнається використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

Прояв незаконних дій з боку працівників ОВС негативно впливає на сам процес та наслідки боротьби із корупцією. За результатами проведеного со-

ціологічного опитування громадян Київським інститутом проблем управління імені Горшеніна, 51,7 % респондентів вважають міліцію найкорумпованишим правоохоронним органом у державі [5]. Загалом, 83 % опитаних вважають, що міліція повинна перетворитися з карального на сервісний орган, який обслуговує інтереси громадян [6]. Сприятливою умовою корупції є закріплення у свідомості громадян уяви про те, що за допомогою корупційних діянь є можливість для вирішення проблемних питань [2, с.10].

Тому на часі є актуальною розробка програм та методик з протидії корупції в ОВС.

На наш погляд, в умовах реформування системи ОВС пріоритетними заходами з протидії корупції повинні бути такі:

- 1) створення передумов реального конкурсного відбору персоналу (оплата праці, соціальний пакет тощо);
- 2) ступеневий (з обов'язковим інтервалом на практичну діяльність) фаховий рівень підготовки;
- 3) ліквідація корупційних схем у системі ОВС;
- 4) звільнення ОВС від невластивих за світовим досвідом дозвільних функцій;
- 5) повне забезпечення фінансово-матеріальних потреб з боку держави;
- 6) політична воля з боку вищого керівництва держави.

Ефективність і дієвість таких заходів протидії корупції серед працівників ОВС залежить від системності та узгодженості з іншими нормативно-правовими актами.

Б.Є. Дряпятий вважає, що ефективними засобами для усунення корупційної складової є визначення громадської думки щодо якості роботи ОВС; моніторинг публікацій засобів ЗМІ стосовно неправомірних дій працівників; проведення зустрічей з представниками міжнародних організацій з метою посилення антикорупційної діяльності серед особового складу ОВС; обмін досвідом із зарубіжними колегами [7, с. 20].

З метою протидії корупції слід поступово позбавляти МВС та підпорядковані структури права надання сервісних послуг на платній основі, забезпечивши належне й виключно бюджетне фінансування відповідних служб [6].

Безкарність є головним чинником, який сприяє поширенню корупції. Відсутність постійного реального контролю і перевірки декларацій про доходи, майно працівників породжує можливість скоєння корупційних правопорушень. Одним із оптимальних способів покращення ситуації є якісна і ретельна перевірка даних, які заносяться до декларації. Так, О.Ю. Шостко вважає, що основним дисциплінарним покаранням за подібні злочини повинно стати звільнення через втрату довіри [8, с. 22].

На нашу думку, слушною є пропозиція фахівців, яка полягає у формуванні антикорупційної освіти у молодого покоління, а саме проведення конференцій, семінарів, досліджень, запровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів антикорупційних спецкурсів.

Для формування якісних показників роботи працівників ОВС влада йде

на експеримент, а саме – має намір у кілька разів збільшити заробітну плату слідчим, які будуть займатися антикорупційними справами. Нині середня зарплата слідчого знаходиться на рівні середньої по країні. Міжнародна практика демонструє, що найнижчий рівень корупції серед правоохоронців спостерігається у тих країнах, де для них створено належні соціально-економічні умови праці: Данія, Канада, Норвегія, Швейцарія, Фінляндія [9, с. 183]. Шведська стратегія боротьби з корупцією включає в себе набір таких інструментів, як запровадження стимулів (через податки, пільги і субсидії) замість заборон; відкриття доступу до інформації; створення незалежної і ефективної системи правосуддя; встановлення парламентом високих етичних стандартів для адміністраторів і забезпечення урядом їх дотримання. У державах, де досягнуто успіхів у боротьбі із корупцією, середня заробітна плата працівників є значно вищою, ніж у середньому по країні. Наприклад, у Грузії збільшили заробітну плату працівникам у 23 рази [9, с. 186]. Тому в наших реаліях недостатнє матеріальне забезпечення створює умови для зловживань з боку працівників ОВС.

Міжнародна практика наголошує на тому, що успішна боротьба з корупцією неможлива без діалогу із суспільством. У США запроваджено розповсюдження серед громадян звітів про стан злочинності і діяльності поліції, створення форумів для обговорення проблем. Організація з безпеки і співробітництва в Європі рекомендує ознайомлювати громадян з інформацією щодо дотримання поліцією прав людини і виявлення корупції на систематичній основі. Так, в Ірландії було запроваджено публічні розслідування. Такі дії сприяють покращенню довіри населення до працівників ОВС. На таких яскравих прикладах видно, що боротьба з корупцією повинна бути спрямована на усунення умов, які сприяють поширенню цього явища.

Корупційним проявам в ОВС притаманна така специфічна ознака, як латентність. У свою чергу, це дає змогу вдосконалювати способи і методи скоєння корупційного діяння. До таких діянь відносять розкрадання чи привласнення бюджетних коштів, одержання «відкатів», порушення режиму секретності, одержання хабарів.

Наша країна наразі переживає складний період і, незважаючи на це, робить кроки на шляху ефективної протидії корупції. Так, у 2014 році за участі громадськості та міжнародних організацій було розроблено пакет антикорупційних законів. Були прийняті закони «Про засади державної антикорупційної політики в Україні», «Про Національне антикорупційне бюро», «Про запобігання корупції» [10]. Антикорупційною стратегією охоплено основні елементи правовідносин, які виникають під час професійної діяльності з протидії корупції та під час заходів, спрямованих на запобігання злочинності і корупції. Разом з тим напрям антикорупційної політики передбачає механізм періодичної оцінки та аналізу проблем корупції, запровадження інституту захисту викривачів корупції, активізації громадського контролю за діяльністю антикорупційних органів, посилення відповідальності за окремі види корупційних правопорушень [11].

Однією із важливих новацій є пропозиція уряду збільшити суму застави для осіб, підозрюваних у корупційних злочинах. За словами прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, уряд має намір пропонувати парламенту розглянути питання про підвищення розміру застави – у 10-кратному розмірі від обсягів заподіяних збитків, а по окремих категоріях злочинів заставу взагалі прибрати [12].

В ОВС корупція характеризується особливостями, які притаманні їй в силу специфіки правоохоронного органу, завдань і функцій, які перед ним поставлені. Саме з урахуванням цих особливостей є можливим проведення якісної реформи [11]. Можна припустити, що зі вступом в дію пакету антикорупційного законодавства кількість корупційних правопорушень зменшиться. В рамках реформування МВС боротися з корупцією, за словами заступника Міністра внутрішніх справ Еки Згуладзе, будуть за двома напрямками: посилювати каральні заходи і перебудовувати систему так, щоб вона була захищена від корупції [13].

Висновок. З огляду на результати боротьби з відомчою корупцією можна констатувати, що в українському законодавстві відповідальність за це закріплена, проте реально робота з виявлення та притягнення до відповідальності ведеться недостатньо.

Протидія корупції повинна розглядатися як внутрішній контроль за працівниками ОВС з боку відповідних правоохоронних структур і зовнішній – з боку населення, громадських об'єднань і ЗМІ.

З огляду на те, що корупція – це соціальна проблема, боротьба з якою потребує постійного удосконалення, діяльність держави повинна мати комплексний і системний характер. Оскільки основним завданням є запобігання корупційним проявам серед правоохоронців, необхідно створити за допомогою реформ умови для унеможливлення здійснювати безкарно співробітниками ОВС незаконні дії.

Важливим фактором запобігання корупційним проявам в ОВС є вдосконалення діяльності органів та підрозділів по боротьбі з корупцією. Їх реформування повинно стати пілотним проектом оновлення правоохоронної сфери України, а самі працівники – зразком нової постаті правоохоронця за підсумками реформ у державі.

Бібліографічні посилання

1. *Іващенко О.В.* Загальні прояви та формування корупційної діяльності в ОВС та способи подолання / О.В. Іващенко // Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності : зб. праць. – 2011. – С. 174.
2. *Кісіль З.Р.* Корупційні дії як передумова виникнення професійної деформації працівників міліції // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. 13–15 квітня 2007 р. – Ч. 2. – С. 69–72.
3. *Мельник М. І.* Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М.І. Мельник. – К., 2004.
4. Про запобігання корупції : Закон України від 04.03.2015 № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.

5. Соціологічне опитування громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novoteka.ru/sevent/1382352/2863721>.

6. Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/przh_Melnyk_militsiya_2015_8_5.pdf.

7. *Дряпатий Б.Є.* Корупція як загроза національній безпеці країни // Актуальні питання протидії корупції: стан, проблеми та перспективи на майбутнє : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 жовтня 2014 р.) – Дніпропетровськ, 2014.

8. *Шостко О.Ю.* Деякі шляхи мінімізації корупційних проявів в Україні : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 жовтня 2014 р.) – Дніпропетровськ, 2014.

9. *Теличкін І.О.* Протидія корупції в ОВС України: використання передового досвіду / І.О.Теличкін // Публічне право. – 2013. – № 2. – С. 182.

10. Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247429942.

11. *Печенкін І.* Антикорупційна реформа в Україні: місце і роль органів прокуратури як координатора протидії злочинності та корупції / І. Печенкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/archive/>.

12. Аваков і Яценюк представили деталі реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/avakov-i-yacenyuk-predstavili-detali-reformi-mvs-168885_.html.

13. Згуладзе про деталі реформи МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/zguladze-ozvuchila-detali-reformi-mvs-160085_.html.

Рыжков Э. В., Манченко Е. А. Противодействие коррупции в органах внутренних дел. Рассмотрены актуальные мероприятия противодействия коррупции в органах внутренних дел. Раскрыто понятие коррупции как экономической, политической, социальной проблемы человечества. Рассмотрен международный опыт борьбы с коррупционными правонарушениями.

Ключевые слова: коррупция, милиция, коррупционное деяние, противодействие коррупции, общественный контроль, антикоррупционные органы, Национальное антикоррупционное бюро.

Ryzhkov E. V., Manchenko Ye. A. Combating corruption in law enforcement bodies.

In the article of rassmotrenny actual measures of counteraction a corruption are in the organs of internal affairs. The concept of corruption opens up as an economic, political, social problem of humanity. International experience of fight is examined against corruption offences. Established, that in the Ukrainian legislation the renewed responsibility for corruption displays, the Anticorruption bureau is created, however really work in relation to an exposure and bringing in to responsibility of workers in the organs of internal affairs is conducted not enough. It is marked that by the important factor of prevention of corruption displays in OVS in a complex with sociallegal measures, the renewed skilled policy is perfection of activity of organs and subsections on a fight against a corruption. Their reformation must become the pilot project of update of law-enforcement sphere of Ukraine, and workers - by the standard of new figure of limb of the law on results reforms in the state.

Keywords: corruption, militia, corruption act, counteraction a corruption, public inspection, anticorruption organs, National anticorruption bureau.

Надійшла до редакції 10.06.2015

Чумак В. В.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74(474.2)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ТА ПРИКОРДОННОЇ ОХОРОНИ ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Охарактеризовано адміністративно-правові засади діяльності Департаменту поліції та прикордонної охорони Естонської Республіки як ключового суб'єкта управління естонською національною поліцейською системою. Особливу увагу приділено з'ясуванню своєрідності правової природи означеної інституції.

Ключові слова: Департамент, засади, діяльність, поліція, Естонія

Постановка проблеми. Республіка Естонія є унітарною державою з глибокими традиціями централізованого управління поліцією. У порівнянні з іншими республіками колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) Естонія інтегрувалися у світові та європейські структури значно швидше і повніше. До моменту відновлення державної незалежності в Естонії вже був накопичений певний самостійний досвід законотворчості у сфері реформування представницьких органів влади. Нова порівняно із соціалістичним організаційна побудова естонської поліції склалася на початку 90-х рр. ХХ ст., а внаслідок масштабної адміністративної реформи наприкінці ХХ ст. її було суттєво скориговано. За допомогою вжитих заходів забезпечено пряме підпорядкування поліції єдиному центральному органу виконавчої влади, запроваджено директивний стиль управління і жорстку вертикаль підпорядкування низових ланок вищим органам, а також уніфіковано стандарти поліцейської діяльності.

В умовах модернізації української держави нагальною необхідністю є урахування позитивного зарубіжного досвіду запровадження нових організаційних форм забезпечення правопорядку і надання населенню допомоги у виявленні та усуненні загроз для охоронюваного блага. При цьому варто зауважити, що сліпе запозичення зарубіжного досвіду створює часом законодавчі суперечності, призводить до виникнення прогалін у регулюванні того чи іншого виду правовідносин [1, с. 3].

Цінність накопиченого у Естонській Республіці досвіду поліцейського будівництва пояснюється географічною близькістю цієї країни, спорідненістю вирішуваних проблем і необхідністю поглиблення співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Слід зазначити, що питання вивчення зарубіжного досвіду діяльності поліції є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких

О.М. Бандурка, С.М. Гусаров, І.В. Дробуш, А.І. Камінський, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, Ю.В. Кідрук, Н.П. Матюхіна, М.М. Москаленко, О.С. Проневич, В.І. Позняк, В.П. Сальнікова, А.В. Сергєєв, Ю.М. Старілов, О.Ю. Синявська, В.М. Шадрін, О.С. Юнін та інші. Незважаючи на численні дослідження, у вітчизняній адміністративно-правовій науці відсутня традиція системного дослідження позитивного естонського досвіду поліцейського будівництва та специфіки організаційно-правового забезпечення діяльності окремих органів поліції. Натомість реформування вітчизняної системи органів внутрішніх справ у контексті модернізації нашої держави зумовлює необхідність урахування апробованих зарубіжних підходів до оптимізації поліцейсько-правової сфери.

Метою статті є з'ясування адміністративно-правових засад діяльності Департаменту поліції та прикордонної охорони Естонської Республіки як ключового суб'єкта управління естонською національною поліцейською системою.

Виклад основного матеріалу. Департамент поліції та прикордонної охорони Естонської Республіки є основоположною ланкою поліцейської системи. Без усвідомлення специфіки правового статусу цієї інституції неможливо сформулювати цілісне уявлення щодо особливостей естонської національної системи поліції

У рамках реалізації програми урядової коаліції на 2007–2011 роки було встановлено, що одним з пріоритетів зміцнення внутрішньої безпеки стало припинення безглузлого з точки зору держави дублювання функцій різними міністерствами та відомствами. З метою запобігання дублюванню і концентрації управління програма передбачала злиття Департаментів поліції, прикордонної охорони, громадянства та міграції. Наказом міністра внутрішніх справ № 57 від 13 квітня 2007 року було створено робочу групу, до якої увійшло керівництво МВС і генеральні директори об'єднуючих департаментів. Члени робочої групи проаналізували доцільність створення об'єднаної структури, ризики і принципи формування об'єднаної організації.

Аналіз, проведений за участю представників Департаменту поліції, Департаменту прикордонної охорони та Департаменту громадянства та міграції, показав, що співробітники об'єднаних департаментів бачать у цьому процесі насамперед більш чіткий поділ обов'язків та відповідальності, створення логічного управлінського ланцюжка, що, у свою чергу, дозволить гнучко і швидко реагувати на очікування суспільства. Важливе значення надавалося також більш оптимальному використанню інфраструктури, концентрації компетенції у ході досягнення спільної мети [2].

На основі аналізу робоча група у травні 2007 року запропонувала міністру внутрішніх справ приступити до процесу об'єднання структур Департаментів поліції, прикордонної охорони, громадянства і міграції з тим, щоб завершити його до 2010 року. У жовтні 2007 року для об'єднання департаментів МВС була створена команда з реалізації проекту із семи осіб на чолі з Марекком Хелмом.

На початку 2008 року уряд обговорив ідею об'єднання департаментів та схвалив її. У лютому в міністерстві з'явилася програма об'єднання департаментів, найважливішою частиною якої була розробка нового закону про поліцію та прикордонної охорони. Ішлося про розробку дуже об'ємистого закону, покликаного замінити Закон про поліцію, Закон про прикордонну охорону, Закон про поліцейську службу і Закон про прикордонну службу.

При підготовці злиття були зроблені серйозні зміни в системі навчання і перенавчання. Влітку 2008 року був проведений аналіз навчання з метою підвищення кваліфікації у сфері, підвідомчій МВС, і складена програма запропонованої Академією внутрішньої оборони єдиної системи підготовки. Було проведено також масове рівневе перенавчання чиновників і керівників об'єднаних відомств [2].

Законна підстава для об'єднання департаментів з'явилася 6 травня 2009 року, коли парламент прийняв Закон про поліцію та прикордонну охорону, а також Закон про зміну Закону про уряд Естонської Республіки та ін. У червні уряд призначив генеральним директором Департаменту поліції і прикордонної охорони Райво Кюйта. Призначення генерального директора за півроку до того, як установа приступила до роботи, дозволило йому сформуванню своєї команди і прийняти чимало важливих рішень щодо запуску об'єднаного відомства.

У серпні завершила роботу команда, керована Марекком Хелмом, і кермо влади було передано робочій групі, керованій Райво Кюйтом, яка була створена наказом міністра внутрішніх справ № 163L від 14 серпня 2009 р. Робоча група отримала завдання скласти бюджет департаменту на 2010 рік. Треба було також дати остаточні висновки про структуру управління та організацію роботи об'єднаного відомства. У серпні ж міністр внутрішніх справ Марко Померантс за пропозицією Райво Кюйта затвердив наказом керівництво Департаментом поліції і прикордонної охорони.

Закон про введення в дію Департамент поліції та прикордонної охорони був прийнятий парламентом 26 листопада 2009 р., а президент оголосив його 11 грудня. Тому до 1 січня 2010 були створені всі передумови, щоб Департамент поліції і прикордонної охорони міг приступити до роботи.

Таким чином, заради внутрішньої безпеки естонської держави був створений Департамент поліції і прикордонної охорони, де працює понад 5000 осіб. Це найбільша державна установа Естонії.

Основними завданнями Департаменту поліції і прикордонної охорони (ДППО) є забезпечення охорони зовнішнього кордону Європи; питання, пов'язані з громадянством, та видача документів; безпека і громадський порядок всередині держави, а також запобігання злочинам та розслідування кримінальних справ.

Ці завдання розділені на чотири сфери: прикордонна охорона, охорона порядку, робота поліції і сфера громадянства і міграції.

При злитті установ з метою забезпечення внутрішньої безпеки під єдине керівництво були об'єднані всі ресурси: люди, досвід та кошти. Таким чином, сфера внутрішньої безпеки розвивається як єдине ціле та наявні ресурси ви-

користуються ефективніше.

Передумовою об'єднання поліції і прикордонної служби стало приєднання Естонії до безвізового Шенгенського простору. З одного боку, це скасувало прикордонний контроль на внутрішньому кордоні Євросоюзу, з іншого – спричинило необхідність у посиленні контролю на зовнішньому кордоні ЄС. Реструктуризація установ дала також економію при об'єднанні допоміжного персоналу різних департаментів, тому що зникла необхідність дублювати системи бухгалтерії, персоналу та ін. [2].

Департамент поліції і прикордонної охорони є поліцейською установою. Усі службовці є працівниками поліції.

По суті, поліція є обслуговуючою організацією. Основне завдання – робити зі свого боку все, щоб в Естонії життя законослухняних людей було б якомога безпечнішим. Для цього вона активно співпрацює з держустановами та представниками приватного сектору як із партнерськими організаціями. Основними принципами, якими вона керується, є надійність, відкритість, партнерство, орієнтованість на людину, безпека, професіоналізм, чесність і людяність [2].

Відповідно до положення статуту Департаменту поліції і прикордонної охорони, Департамент поліції і прикордонної охорони Міністерства внутрішніх справ – це державний орган, який відповідає за законодавчі та інші нормативні акти, здійснює державний нагляд і застосовує державну владу [3].

Департамент підзвітний Міністерству внутрішніх справ.

Департамент очолює Генеральний директор, який керує Департаментом.

Департамент поліції і прикордонної охорони складається з таких підрозділів:

- відділ кримінальної поліції;
- відділ громадянства і міграції;
- відділ поліції правопорядку;
- відділ прикордонної охорони;
- координаційний відділ;
- відділ матеріального забезпечення;
- відділ внутрішнього аудиту;
- відділ кадрів;
- фінансовий відділ;
- відділ зв'язку;
- відділ по роботі з документами [3].

До основних завдань відділу кримінальної поліції належать:

- боротьба зі злочинними діями;
- боротьба з транснаціональною організованою злочинністю;
- боротьба з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму та ін.

До основних завдань відділу громадянства та міграції належать:

- питання щодо видачі громадянства;
- питання міграції;
- питання міжнародного захисту та ін.

До основних завдань відділу поліції правопорядку належать безпека дорожнього руху, управління рухом та інше.

До основних завдань відділу прикордонної охорони належать управління та розвиток прикордонної території, охорона державного кордону та ін.

Серед основних завдань координаційного відділу – планування та координація науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Департаменту, координація міжнародного співробітництва та ін.

Основні завдання відділу матеріального забезпечення – проведення державних закупівель, придбання обладнання, технічного обслуговування та ремонт обладнання.

Відділ внутрішнього аудиту несе відповідальність за внутрішній аудит.

Відділ кадрів відповідає за управління персоналом, організацію набору та ін.

Серед завдань фінансового відділу – організація обліку та звітності, підготовка бюджету та контроль за виконанням бюджету.

До завдань відділу зв'язку належать внутрішня і зовнішня комунікація.

Відділ по роботі з документами систематизує роботу з документами та організовує роботу архіву [3].

Висновок. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що генеза Департаменту поліції та прикордонної охорони Естонії зумовлена існуванням централізованої моделі управління поліцією. Департамент поліції та прикордонної охорони наділений широкою адміністративно-правовою правосуб'єктністю. Департамент поліції та прикордонної охорони реалізує функцію управління естонською поліцією та має ознаки організаційної одиниці, яка на загальнонаціональному рівні вживає заходів з метою усунення конкретних загроз для охоронюваного суспільного блага. Наприкінці підкреслимо, що, на нашу думку, досвід реформування МВС Естонії заслуговує на увагу і може бути використаний для вдосконалення діяльності та подальшого розвитку системи органів внутрішніх справ України.

Бібліографічні посилання

1. *Проневич О.С.* Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.С. Проневич. – Х., 2011.

2. Департамент полиции и погранохраны – создадим безопасность в совместной работе [Электронный ресурс] // Politsei- ja Piirivalveamet : [сайт]. – Режим доступа : <https://www.politsei.ee/ru/organisatsioon/politsei-ja-piirivalveamet/>.

3. Politsei- ja Piirivalveameti põhimäärus : redaktsiooni jõustumise kp: 01.01.2010 (Статут Департаменту поліції і прикордонної охорони Естонської Республіки від 01.01.2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13222715>.

Чумак В.В. Административно-правовые основы деятельности департамента полиции и охраны границы Эстонской Республики. Охарактеризованы административно-правовые основы деятельности Департамента полиции и пограничной охраны Эстонской Республики как ключевого субъекта управления эстонской национальной полицейской системой. Особое внимание уделяется выяснению своеобразия правовой природы указанного учреждения.

Ключевые слова: Департамент, принципы, деятельность, полиция, Эстония

Chumak V. V. Administrative and legal framework of police department and border protection Republic of Estonia. The author has characterized administrative and legal framework

of the Police Department and Border Protection Estonia as a key regulator Estonian national police system. Particular attention is given to clarify identity of the legal nature of the designated institution.

It is noted that according to the articles of association of the Police Department and Border Protection - Police Department and Border Protection Ministry of the Interior is the government body responsible for laws and other regulations, carries out state supervision and applies state power. The Department reports to the Ministry of Interior. The Department is headed by a director who manages the Department.

Outlined that the main task of the Police Department and Border Protection (DPPO) is the protection of the external borders of Europe; issues related to citizenship and issuance of documents; security and public order within the state as well as the prevention of crime and criminal investigations. These tasks are divided into four areas: border security, policing, criminal police work and the scope of Citizenship and Migration.

It's established that the Police Department and Border Protection consists of the following units: - Department of Criminal Police; - Department of Citizenship and Migration; - Police enforcement; - Department of Border Protection; - Coordination; - Department of material support; - The internal audit department; - Human Resources Department; - Finance Department; - Department of Communications; - Department on work with documents.

It's emphasized that the Police Department and Border Protection has broad administrative and legal personality. Police Department and Border Protection that implements a management function Estonian police, and has featured organizational unit, which at the national level is taking steps to address specific threats to the protected public good.

Keywords: *Department, principles, activities, police, Estonia*

Надійшла до редакції 31.08.2015

Бардін Є. В.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95 : 351.74

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ У ПРИМІЩЕННЯХ І НА ВИДІЛЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ, ДЕ ЗНАХОДЯТЬСЯ ОРГАНИ І ПІДРОЗДІЛИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СЛУЖБОВО-БОЙОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті здійснено аналіз нормативно-правових засад службово-бойового забезпечення правового режиму в приміщеннях і на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку. Окреслено нові підходи до розвитку та подальшого вдосконалення організаційно-тактичних засад діяльності сил охорони правопорядку. Проведено аналіз відомчих нормативно-правових актів, методичних рекомендацій щодо забезпечення порядку допуску громадян і службових осіб на територію та до приміщень органів правопорядку, а також алгоритму дій працівників міліції, які забезпечують пропускний режим.

Ключові слова: *правовий режим, особливий режим, сили охорони правопорядку, службово-бойова діяльність, службово-бойове забезпечення, пропускний режим, надзвичайні умови.*

Постановка проблеми. Становлення та розвиток демократичної, соціальної, правової держави в Україні безпосередньо пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини, а також відповідної діяльності державних органів щодо створення сприятливих умов для їх реалізації. Особливої актуальності цей напрям набуває у сфері службово-бойової діяльності органів правопорядку, оскільки саме вона пов'язана із забезпеченням законних інтересів держави, суспільства, прав і свобод значної кількості людей, які перебувають у районах проведення відповідних заходів, потерпають від протиправних дій тощо.

За роки незалежності України відбулись значні зміни в інститутах громадянського суспільства, в тому числі і в системі органів правопорядку. На сьогоднішній день органи правопорядку діють в умовах бурхливих перетворень у суспільно-політичному житті країни, реформуючись відповідно до реалій часу. Одним із складових цього є форми та методи здійснення органами правопорядку своїх функцій, що детермінують існування особливого правового режиму в приміщеннях та на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку.

Зазначене зумовлює необхідність, серед іншого, розроблення нових та удосконалення існуючих підходів до проблем правового режиму у приміщеннях і на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку.

Актуальність даної роботи пояснюється також фактичною відсутністю у сучасній правовій науці комплексного теоретико-методологічного дослідження, яке б не тільки визначало підстави для встановлення правового режиму у приміщеннях і на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку, а й вирішувало би проблеми службово-бойового забезпечення даного напрямку – від процесу спеціальної підготовки до дій в екстремальних умовах і розгляду питань юридичної відповідальності за неправомірне застосування спеціальних засобів та зброї.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні проблеми застосування спеціальних засобів та зброї знайшли широке відображення у вітчизняній правовій науці у роботах О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, О.Ф. Долженкова, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, В.М. Комарницького, В.В. Конопльова, О.В. Копана, В.А. Ліпкана, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, Х.П. Ярмачі, О.Н. Ярмиша та ін.

У роботах В.П. Бірюкова, М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, І.О. Кириченка, О.Г. Комісарова, В.В. Крикуна, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.М. Кульчицького, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдикова, В.Я. Покайчука, В.М. Плішкіна, А.І. Пясецького, М.Б. Саакяна, Д.С. Савочкіна, А.С. Спаського, О.М. Шмакова визначено особливу роль органів правопорядку та їх здатність до екстреного кваліфікованого реагування на надзвичайні ситуації, розроблено теоретичне підґрунтя, нормативно-правові та організаційно-тактичні засади такої діяльності у вигляді проведення конкретних спеціальних операцій. Однак нормативно-правові засади службово-бойового забезпечення правового режиму у приміщеннях і на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку, до цього часу окремо не розглядалися.

Зазначені обставини, що зумовили вибір теми дослідження, свідчать про її актуальність як для теоретичного аналізу нормативно-правових засад правового режиму у приміщеннях і на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку, так і в аспекті окреслення нових підходів до розвитку та подальшого вдосконалення організаційно-тактичних засад діяльності сил охорони правопорядку.

Метою дослідження є теоретико-методологічне дослідження питань формування нормативно-правових засад службово-бойового забезпечення особливого правового режиму у приміщеннях та на виділених територіях, де перебувають органи правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Події, що мали місце наприкінці 2013 – початку 2014 років, включали випадки захоплення режимних об'єктів та заволодіння вогнепальною зброєю, матеріалами кримінальних та оперативних проваджень тощо. Протидія зазначеним явищам та подальші вилучення захопленої вогнепальної зброї, пошук та затримання озброєних злочинців, звільнення заручників потребували проведення ряду спеціальних операцій («Сирена», «Грім», «Бумеранг»), а починаючи з квітня 2014 року – проведення широкомасштабної антитерористичної операції [1].

Неготовність і неспроможність сил охорони правопорядку до ефективного застосування спеціальних засобів та зброї під час оборони приміщень і виділених територій, де знаходяться органи правопорядку, а також під час звільнення захоплених будівель (споруд) стає перешкодою досягненню поставлених перед ними завдань, надає їх діяльності характеру військових дій, які, у свою чергу, дозволяють більш рішуче застосовувати спеціальні засоби та зброю для досягнення поставленої мети.

Задекларований керівництвом країни курс на євроінтеграцію шляхом побудови в Україні правової держави, яка забезпечує ефективну охорону прав і свобод людини і громадянина, верховенство права в усіх сферах суспільного життя [2], актуалізує та визначає необхідність реалізації у національному законодавстві правової ідеї силової протидії зазначеному явищу.

Зафіксовані у сучасній Україні випадки захоплення споруд (будівель), у тому числі установ виконання покарань, невміле, з тактичних міркувань, застосування спеціальних засобів та зброї переконливо довели наявність багатьох невіршених на законодавчому рівні питань службово-бойового забезпечення існуючих правових режимів.

З метою забезпечення належного рівня пропускового режиму на об'єктах, де знаходяться органи правопорядку, дотримання прав людини під час допуску громадян у приміщення адмінбудинків міськрайлінорганів Міністерством внутрішніх справ України розроблено методичні рекомендації [3], які потребують наукового осмислення з метою узагальнення та подальшого удосконалення.

Так, вказані настанови з організації пропускового режиму роз'яснюють порядок допуску громадян і службових осіб на територію та до приміщень органів правопорядку, а також визначають алгоритм дій працівника поліції,

який забезпечує пропускний режим.

Відповідно до Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування на підприємствах в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1561-12 в органах правопорядку забезпечується пропускний режим [4]. Пропускний режим до адмінбудинку органу правопорядку здійснюється через центральний вхід, де й розміщується пропускний пост. Метою пропускового режиму до адмінбудинку органу правопорядку є:

- запобігання проникнення до адмінбудинку сторонніх осіб;
- недопущення порушень громадського порядку в приміщеннях органу правопорядку;
- недопущення без відповідного дозволу керівництва органу правопорядку внесення до адмінбудинку аудіо, відео, фото апаратури та інших технічних засобів;
- недопущення несанкціонованого винесення з території органу правопорядку матеріальних цінностей, носіїв службової інформації, документів з обмеженим доступом та іншого майна;
- фіксації осіб, які входять до адмінбудинку органу правопорядку.

Пропускний режим на об'єкті органів правопорядку забезпечується цілодобово атестованими працівниками міліції, згідно з графіком, який затверджується начальником органу правопорядку. У разі розташування підрозділів органу правопорядку в окремих адмінбудинках, пропускний режим забезпечується в кожному з них. Організація та забезпечення пропускового режиму до адмінбудинку міськрайліноргану покладається на начальника органу правопорядку, а контроль за його здійсненням – на чергову частину.

Для належної охорони адміністративного будинку органу правопорядку черговий повинен: знати плани охорони й оборони, протипожежного захисту адміністративного будинку органу правопорядку, розташування службових приміщень та їх блокування; зачиняти в нічний час вхідні двері й вікна будівлі органу правопорядку; при спробі проникнення сторонніх осіб до будинку органу правопорядку організувати їх затримання (у тому числі осіб із документами, справжність яких викликає сумнів). При збройному нападі на адміністративний будинок органу правопорядку, спробі його захоплення або проникнення до службових приміщень агресивно настроєних осіб діяти відповідно до чинного законодавства.

Пропускний режим до міськрайлінорганів здійснює працівник з охорони який проходить інструктаж одночасно з членами СОГ та нарядом чергової частини: у робочі дні – начальником органу правопорядку разом із відповідальним по органу правопорядку та його помічником, у вихідні та святкові дні – відповідальним по органу правопорядку та його помічником. Перед заступанням на службу працівник з охорони проходить додатковий інструктаж в оперативного чергового по органу правопорядку та отримує табельну вогнепальну зброю й спеціальні засоби.

Для забезпечення фіксації осіб, які входять (виходять) до адмінбудинку органу правопорядку, ведеться журнал обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, передбачений інструкцією з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, затвердженою наказом МВС № 181 від 2009 р. [5]. У журнал заносяться відомості щодо всіх без винятку осіб, які доставлені, викликані працівниками міліції для складання адміністративних матеріалів, проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій чи прибули до органу внутрішніх справ з особистих або службових питань. У приміщенні адмінбудинку органу правопорядку доставлені та запрошені супроводжуються працівником поліції, який їх доставив чи запросив. У разі знаходження в приміщенні адмінбудинку міськрайліноргану доставленого (відвідувача, запрошеного) більше трьох годин працівник з охорони доповідає про це оперативному черговому для з'ясування обставин тривалого перебування цієї особи в приміщенні органу правопорядку. Працівник з охорони зобов'язаний довести до відома особи, яка залишає приміщення органу правопорядку та була записана в Журналі, про її право зробити запис щодо наявності (відсутності) претензій до працівника міліції та поставити свій підпис.

При звільненні особи, яка була необґрунтовано доставлена до міськрайліноргану, оперативний черговий або відповідальний по органу правопорядку власноруч робить запис у журналі про підставу й час звільнення та ставить свій підпис. Працівник з охорони під час пропуску осіб до адмінбудинку зобов'язаний перевірити пред'явлені ними документи (за необхідності взяти їх у руки) та обов'язково звернути увагу на: а) належність документа його пред'явнику; б) наявність відповідних реквізитів у документі, у тому числі печатки установи та підпису особи, яка його видала; в) термін дії документа; г) наявність виправок або підробок у документі.

У разі виявлення документа, термін дії якого закінчився, або виникнення підозри щодо його справжності працівник з охорони зобов'язаний негайно зупинити особу та доповісти про це оперативному черговому. Відповідальність за перебування осіб в приміщенні органу правопорядку покладається на керівників відповідних структурних підрозділів, працівники яких доставили (запросили) цих осіб до приміщення органу правопорядку.

Працівник з охорони, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», має право застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю для припинення протиправних дій, що створюють загрозу життю та здоров'ю працівників поліції або громадян, безпеці адмінбудинку. При переході на посилений варіант несення служби або виникненні надзвичайної ситуації працівник з охорони діє згідно з Планом охорони та оборони адмінбудинку органу правопорядку. У випадку тимчасової відсутності працівника з охорони його підміна здійснюється членами добового наряду.

Також методичними рекомендаціями передбачено особливі умови допуску до адмінбудинку органу правопорядку в будь-який час доби, без запису в Журналі і без пред'явлення службового посвідчення Президента Украї-

ни, Прем'єр-міністра України, Голови Верховної Ради України, Міністра внутрішніх справ України.

За пред'явленням службового посвідчення допускаються до адмінбудинку органу правопорядку керівники та працівники МВС, ГУМВС, УМВС; керівники та працівники СБУ та прокуратури; народні депутати України чинного скликання; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представники; керівники Секретаріату Президента України, а також радники і помічники Президента України; керівники апарату Верховної Ради і Кабінету Міністрів України; голова Верховного Суду, його заступники, голова Апеляційного суду та його заступники, голови міських та районних судів; керівники міністерства юстиції України та їх заступники, начальник управління юстиції області; голови облдержадміністрацій (міських, районних адміністрацій) та їх заступники; голови облради (міських, районних рад) та їх заступники.

Працівник з охорони після прибуття зазначених посадових осіб негайно доповідає оперативному черговому, а останній – начальнику органу правопорядку або особі, яка його заміщає, та відповідальному по міськрайліноргану.

До адмінбудинку органу правопорядку за пред'явленням службового посвідчення без запису в Журналі мають право входити також інші працівники органів внутрішніх справ, посадові особи органів влади, прокуратури, підрозділів СБУ та суду.

За необхідності зазначені посадові особи в приміщенні адмінбудинку супроводжуються працівниками поліції. Представники засобів масової інформації пропускаються до органу правопорядку за наявності документа, що засвідчує особу працівника ЗМІ. Проведення в приміщенні органу правопорядку звукозапису, відео та фотозйомки допускається з дозволу керівника органу правопорядку після попереднього узгодження з відділом зв'язків із громадськістю ГУМВС, УМВС. Медичні працівники, а також працівники аварійних та комунальних служб пропускаються в приміщення органу правопорядку виключно оперативним черговим. Іноземні громадяни (делегації) пропускаються до адмінбудинку міськрайліноргану лише з дозволу керівника органу правопорядку за списками, узгодженими з підрозділами РСДЗ, та переміщуються в приміщенні адмінбудинку тільки в супроводженні відповідальних працівників по органу правопорядку. Зазначені особи в журналі не записуються.

Забороняється входити до приміщення адмінбудинку органу правопорядку особам:

- зі зброєю (крім осіб, які прибули для реєстрації, перереєстрації мисливської гладкоствольної, нарізної зброї й спецзасобів);
- які перебувають у нетверезому стані (крім випадків їх доставляння до органу правопорядку та звернень з повідомленнями про вчинення кримінальних правопорушень);
- із легкозаймистими, вибуховими та отруйними речовинами;
- із колюче-ріжучими предметами та іншими громіздкими речами;

- із тваринами.

Якщо в працівника з охорони виникла підозра щодо занесення громадянами до адмінбудинку (у сумках, рюкзаках, дипломатах тощо) зброї, вибухонебезпечних та легкозаймистих речовин, він у ввічливій формі пропонує відвідувачу пред'явити особисті речі для огляду. У разі відмови відвідувача від огляду речей працівник з охорони доповідає про це оперативному черговому та діє за його вказівкою. Огляд речей здійснюється в присутності цих осіб. Із табельною зброєю до адмінбудинку органу правопорядку мають право проходити:

- начальницький та оперативний склад органів правопорядку, якому дозволено постійне носіння і зберігання зброї в установленому порядку, а також працівники, які знаходяться у складі добових та інших нарядів органу правопорядку;

- працівники фельд'єгерської служби;

- інші посадові особи, у тому числі працівники правоохоронних органів, які прибули до міськрайліноргану (у відрядження) і мають при собі табельну зброю.

За необхідності зазначені особи здають її до чергової частини органу правопорядку на тимчасове зберігання відповідно до вимог Інструкції із забезпечення контролю за обліком, зберіганням, видачею й прийманням вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та спеціальних засобів у чергових частинах органів правопорядку України, затвердженої наказом МВС № 141 – 2008 р. [6].

Працівнику з охорони забороняється брати у відвідувачів на зберігання сторонні предмети та речі з метою їх повернення при виході відвідувачем або передачі їх у подальшому керівництву чи окремим працівникам органу правопорядку.

Висновки. Органи правопорядку як складова частина системи правоохоронних органів повинні безперервно функціонувати в будь-якій обстановці, зокрема при виникненні надзвичайних ситуацій чи воєнного стану, забезпечуючи охорону громадського порядку та громадської безпеки, що є додатковими гарантіями захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також конституційного ладу в державі.

Діяльність органу правопорядку є багатофункціональною та пов'язана з виконанням завдань підвищеної небезпеки та складності, організацією та виконанням у визначеному обсязі певних службово-бойових завдань. При цьому особливої актуальності та значущості службово-бойова діяльність органу правопорядку набуває під час виникнення та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціально-політичного, військового характеру.

Особливий режим функціонування приміщень та на виділених територіях, де знаходяться органи правопорядку, передбачає режими зберігання (особливий порядок видачі та отримання) вогнепальної зброї, документів обмеженого доступу, мобілізаційних документів, наявність порядку утримання затриманих осіб та, серед іншого, порядок допуску громадян і службових осіб (пропускний режим) до цих приміщень та на виділені території.

Бібліографічні посилання

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>
2. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі : Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 № 874-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/874-18>.
3. Про надсилання Методичних рекомендацій з організації пропускнуго режиму на об'єктах органів і підрозділів внутрішніх справ Головного штабу МВС України : лист МВС України від 20.09.2013 № 16294/ Рт.
4. Про порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах в установах і організаціях та органах внутрішніх справ де забезпечується перепускний режим : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 № 1561-12.
5. Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань : наказ МВС України від 28.04.2009 № 181.
6. Про забезпечення контролю за обліком, збереженням, видачею й прийманням зброї, боєприпасів і спеціальних засобів у чергових частинах органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 27.03.2008 № 141.

Бардин Е.В. Правовой режим в помещениях и на выделенных территориях, где находятся органы и подразделения внутренних дел (нормативно-правовые основы служебно-боевого обеспечения). Проанализированы нормативно-правовые основы служебно-боевого обеспечения правового режима в помещениях и на выделенных территориях, где находятся органы правопорядка. Рассмотрены новые подходы к развитию и дальнейшему усовершенствованию организационно-тактических основ деятельности сил охраны общественного порядка.

Ключевые слова: *правовой режим, особенный режим, органы правопорядка, служебно-боевая деятельность, служебно-боевое обеспечение, пропускнуго режим, чрезвычайные условия.*

Bardin Ye. V. Legal regime in premises and at the isolated territory where internal affairs agencies and units are situated (normative legal principles of service and fighting provision). The article analyzes normative legal principles of service and fighting provision of legal regime in premises and at the isolated territory where internal affairs agencies and units are situated. New approaches to development and further improvement of organizational tactics principles of law enforcement forces activity have been outlined. Official normative legal documents, methodological recommendations as for ensuring the order of citizens and officials' access to the territory and premises of internal affairs agencies and units as well as algorithm of policemen's actions that ensure access control have been analyzed.

Keywords: *legal regime, special regime, internal affairs agency, service and fighting activity, service and fighting provision, access control, emergency conditions.*

Надійшла до редакції 09.09.2015

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ, КОНСТИТУЦІЙНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Гусаров С. М.

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.5

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ

У статті проведено дослідження змісту, принципів та ознак правотворчості. Показані відмінності між поняттями «правотворчість», «законотворчість» та «правоутворення». На підставі проведеного аналізу автором надано визначення «правотворчості» та розкрито її сутність. Обґрунтовано необхідність підвищення рівня професіоналізму у здійсненні правотворчої діяльності в Україні.

Ключові слова: правотворчість, законотворчість, правоутворення, законодавство, професіоналізм.

Постановка проблеми. Українська держава і правова наука наразі переживають перехідний період свого розвитку. Відбувається перебудова всіх політичних і правових механізмів, накопичуються якісно нові ідеї українських вчених. Розвиток правотворчості є важливою запорукою підвищення ролі законодавства, зміцнення режиму законності.

У сучасній юридичній науці сформувалась думка, згідно з якою правотворчість – це процес пізнання і оцінювання правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття нормативних актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур. Основним імпульсом до створення закону або іншого нормативно-правового акта виступає суспільно значуща проблема, невирішене питання, яке має значення для великої кількості людей і для держави в цілому.

Завдання законодавця полягає в тому, щоб своєчасно, точно й адекватними правовими засобами відреагувати на це, обираючи такий варіант регулювання, який би найбільшою мірою відповідав інтересам суспільства та

держави, сприяв би прогресу суспільства, враховував би всю сукупність факторів суспільного розвитку – економічних, політичних, соціальних, національних, ідеологічних та зовнішньополітичних. Адже за результатами правотворчої роботи оцінюється держава в цілому, ступінь її демократичності та цивілізованості.

На сьогоднішній день в Україні правотворчість як процес творення норм права є досить важливим і складним явищем, яке потребує певного переосмислення та вироблення ефективних, науково обґрунтованих шляхів свого вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемні аспекти правоутворення та правотворчості належали до сфери наукових інтересів таких вчених, як С.С. Алексєєв, С.О. Комаров, В.В. Копейчиков, А.М. Миронов, В.С. Нерсєсянц, С.В. Плавич, П.М. Рабінович, М.О. Теплюк, О.І. Ющик, Р.Ю. Яценко та ін. [1-10]. Завдяки цим вченим-правознавцям на сучасному етапі розвитку системи знань про право виникла значна кількість концептуальних поглядів стосовно правоутворення і правотворчості, які, у свою чергу, стали методологічним підґрунтям для нашого дослідження.

Мета статті полягає в проведенні наукового аналізу поглядів вчених на процеси правотворчості, а також у визначенні сутності її здійснення в Україні на сучасному етапі розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Традиційно правотворчість розглядається як організаційно оформлена процедурна діяльність державних органів зі створення правових норм чи з визнання правовими вже сформованих, діючих у суспільстві правил поведінки.

Враховуючи державний характер правотворчої діяльності, варто розрізнити поняття «правотворчості» і більш широке та багатоаспектне поняття «правоутворення» (формування права).

Процес правоутворення, як відомо, являє собою цілісний механізм, який об'єднує в собі всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права. Правильне розуміння та інтерпретація на теоретичному рівні проблеми правоутворення сприяє формуванню загальних засад правотворчості, на основі яких створюються відповідні правові норми, що приводить до кінцевого результату правотворчої діяльності.

Говорячи про правотворчість та правоутворення, слід зазначити, що розуміння їхньої сутності висвітлюється у різних літературних джерелах по-різному, залежно від того, які наукові погляди розділяє автор. Отже, розглянемо підходи до їх розуміння детальніше.

Досліджуючи проблематику сутності правоутворення, В.В. Лазарєв зазначає, що воно залежить від характеру правоутворювального процесу, який має об'єктивний та суб'єктивний зміст. Об'єктивний зміст правоутворення не залежить від суб'єктів та формується рівнем розвитку суспільства, є домінуючим у державах, де пануючим джерелом права є нормативно-правовий акт. Натомість суб'єктивний зміст правоутворення – це те, що залежить від суб'єк-

тів та формується шляхом прийняття актів, які в подальшому мають загальне поширення. Вчений зазначає, що саме співвідношення об'єктивного і суб'єктивного змісту правоутворення є вирішальним у процесі формування права [11, с. 171-175]. У свою чергу, О.В. Васильєв акцентує увагу на специфіці взаємодії суб'єктивних і об'єктивних факторів при формуванні права, що визначають весь процес правоутворення та характеризують його зміст [12, с. 4].

В.С. Нерсесянц у своїх роботах звертає увагу на проблематику формування права та пов'язує її із особливою процедурою його формалізації. Вчений наголошує на тому, що правоутворення являє собою процедуру фактичного (об'єктивного та реального) складання та визнання тих або інших суспільних відносин та взаємозв'язків людей і їх об'єднань в якості «нормальних» та «правильних» (з точки зору пануючих в цьому суспільстві матеріальних життєвих відносин та відповідних їм ідей, цінностей тощо). В той же час, на його думку, це є і особливим процесом соціально-історичного формування загальних критеріїв, правил, масштабів, моделей, зразків та стандартів цієї «нормальності» та «правильності», що в результаті призводить до їх кристалізації, відображенні у відповідних нормах поведінки, діях та взаємовідносинах людей. У зв'язку з цим вчений справедливо наголошує на тому, що саме процедурні засади формування права забезпечують його утворення, а також «правильність» і «нормальність» правового регулювання. На нашу думку, саме процедура правоутворення є основою відображення у змісті правових норм тих потреб суспільства, що мають забезпечувати його розвиток і соціальну справедливість [5, с. 310-311].

Сучасне розуміння сутності правоутворення, на переконання В.В. Копейчикова, базується, по-перше, на концепції спільності і відмінності права і закону, згідно з якою право може існувати і поза своєю інституційною формою (законодавством) у вигляді рівного і справедливого масштабу свободи, що знаходить своє відображення у правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах та ін. По-друге, на теоріях правової держави і громадянського суспільства, домінуюче значення в яких має саме громадянське суспільство, тобто спільність рівних, вільних і незалежних осіб, які щодо держави виступають громадянами. Громадянське суспільство безпосередньо утворює право у формі типових конкретних правовідносин, що зумовлені соціальними чинниками, емпіричною правосвідомістю населення. Роль держави полягає у дослідженні, узагальненні і систематизації різних видів правової поведінки, правової взаємодії членів громадянського суспільства [3, с. 160].

Таке бачення правоутворення, на нашу думку, повинно існувати не лише на теоретичному рівні, а стати реальною проекцією науково обґрунтованих положень у практичну діяльність. Останнім часом такі прагнення простежуються і в нашій державі, однак на сучасному етапі вони потребують дещо більшої результативності, особливо на рівні відомчої правотворчості.

Поняття правоутворення і правотворчості багато в чому тотожні, але правотворчість є частиною правоутворення, тобто більш вузьким поняттям.

Якщо правотворчість – це перш за все форма владно-вольової діяльності держави, то правоутворення є формою виникнення і дії права, яке може відбуватися і поза межами правотворчості. Крім цього, правоутворення розкриває притаманні правотворчості закономірності, тенденції розвитку державно-правових процесів.

У науковій літературі визначення кожного поняття, у тому числі правотворчості, має свої особливості. Так, С.О. Комаров визначає правотворчість як вид державної діяльності, у результаті якої воля політичних сил, що перебувають при владі (народу, класу, соціальної групи), зводиться в закон, виражається у вигляді норми права [2, с. 237]. Правотворчість, на думку М.Н. Марченко, можна охарактеризувати як процес пізнання і оцінки правових потреб суспільства і держави, формування та прийняття правових актів уповноваженими суб'єктами в рамках відповідних процедур [13, с. 160].

Своє визначення правотворчої діяльності дає також С.С. Алексєєв, розуміючи під нею об'єктивно зумовлену, завершальну в процесі формування права державну діяльність, у результаті якої воля панівного класу зводиться у закон, в юридичні норми [1, с. 244]. Зазначимо, що акцент зроблено не на створенні державою правил поведінки, а на їх закріпленні у законодавстві, тобто «зведенні волі панівного класу в закон».

Дещо по-іншому трактує поняття правотворчості П.М. Рабінович. Правотворчість, на його думку, являє собою діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) всього народу чи його територіальних громад щодо встановлення, зміни чи скасування юридичних норм [7, с. 85].

У свою чергу, В.С. Нерсєсянц називає правотворчість «правовстановленням» і визначає його як форму (напрям) державної діяльності, що пов'язана з офіційним вираженням і закріпленням норм права, які складають нормативно-правовий зміст всіх чинних джерел позитивного права [5, с. 310]. Заміну терміна «правотворчість» на «правовстановлення» вчений вважає доцільною, оскільки застосування слова «правотворчість» створює враження, нібито держава не закріплює або оформлює право у законі, а власне створює його. На наш погляд, до застосування запропонованого терміна слід ставитися вкрай виважено, оскільки це може призвести до певної плутанини та ввести в термінологічну оману юридичну науку і практику.

Говорячи про «правовстановлення», В.С. Нерсєсянц звертає увагу на ряд принципів, на яких воно повинно базуватися. Характерною особливістю концептуальної думки вченого є виокремлення принципу «правового прогресу», котрий «вимагає, щоб правовстановлювальна діяльність держави була максимально спрямована на подальший розвиток і вдосконалення чинного позитивного права у руслі загальних цивілізаційних досягнень у галузі прав і свобод людини та громадянина» [5, с. 310-311].

У сучасній теорії права мають місце різні підходи до класифікації принципів правотворчості [5, с. 309-310]. Ми поділяємо точку зору

О.Ф. Скакун, яка вказує на доцільність виділення двох основних груп принципів, що зумовлюють правотворчу діяльність в Україні, якими є загальні та спеціальні принципи правотворчості [14]. Дійсно, правотворчість є не абсолютно відособленою активністю держави і громадянського суспільства, а лише одним із видів діяльності, який здійснюється органами державної влади і громадянським суспільством. У цьому аспекті логічно зробити висновок, що як один з видів суспільної активності правотворчість керується тими ж загальними принципами, які визначають загальні засади будь-якої діяльності держави і суспільства. Юридично ці принципи закріплюються в Конституції. До них слід віднести принципи гуманізму, демократизму, гласності і законності. Кожен з них знайшов своє відображення як у Конституції України, так і в чинному законодавстві.

Дотримання принципу гуманізму означає, що нормативно-правові акти повинні формулювати, захищати загальнолюдські цінності, природні права людини, створювати умови і механізми їх втілення в життя.

У демократичному суспільстві правотворчість повинна мати справді демократичну основу, яка забезпечується участю громадян у розробці правових актів. Кожний громадянин, висловлюючи свою думку, має право взяти участь у цьому процесі одноособово або у складі певного колективу. Громадяни можуть входити до спеціально створених із цією метою різних робочих груп, брати участь у проведенні перевірок, зборі матеріалів для підготовки проектів нормативних актів. Для складання текстів проектів можуть бути залучені спеціалісти з тієї чи іншої галузі [10].

Реальна участь громадян у розробці правових актів свідчить про демократизм цього процесу і дає можливість: узагальнювати і враховувати волю та інтереси громадян, їх думку, пропозиції щодо зміни та покращання проектів; встановлювати, попереджати й усувати різні помилки, слабкі, невдалі формулювання проектів і приймати всебічно обґрунтовані та ефективні правові акти; своєчасно змінювати чи скасовувати застарілі акти, що гальмують суспільний розвиток; виявляти нагальні суспільні потреби, що потребують якнайшвидшого правового регулювання, та виробляти нові, більш досконалі рішення.

Важливе значення для демократизації та розширення способів участі громадян у процесі правотворчості має вдосконалення методики вивчення громадської думки; більш уважне ставлення до пропозицій і зауважень громадян, своєчасний їх розгляд, узагальнення та облік при розробці правових актів; подальше зростання освіченості, загальної та правової культури населення, що сприятиме компетентній участі його у правотворчості; розширення юридичних гарантій і правових можливостей безпосередньої участі громадян у розробці правових актів та ін.

Принцип гласності у правотворчості виражається в його інформаційній відкритості для суспільства, висвітленні правотворчої діяльності засобами масової інформації. Однак існує ряд випадків, коли відповідно до вимог законодавства в інтересах суспільства й держави, національної безпеки проводяться закриті засідання Верховної Ради України, а також приймаються пос-

танови уряду із грифом «таємно».

В основу принципу законності покладено правило, згідно з яким вся правотворча робота по підготовці, прийняттю, впровадженню в життя і скасуванню нормативно-правових актів повинна здійснюватися в рамках закону. Витоки цього принципу закріплені у статті 8 Конституції України, а саме: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [15].

Поряд із загальними принципами процес правотворчості спирається на ряд спеціальних принципів, які визначають її форму та зміст. Серед них слід назвати такі принципи: оперативність, динамізм, системність, плановість та застосування прийомів та засобів юридичної техніки, науковість, практична спрямованість правотворчої діяльності, професіоналізм.

Принцип оперативності означає тісний зв'язок між правотворчою практикою і об'єктивними процесами розвитку суспільних відносин. Адже сама ідея регулятивної функції права передбачає, що право завжди повинно бути здатне дати швидко і адекватну відповідь на ті суспільні потреби щодо юридичного нормування тих чи інших відносин, які виникають в суспільстві й передбачають юридичне втручання.

Принцип динамізму орієнтує правотворчість на створення стабільної системи нормативно-правових актів, яка б при цьому була здатна до подальшого розвитку відповідно до загальних тенденцій і потреб розвитку суспільства і держави.

Принцип системності правотворчої діяльності означає, що будь-які правотворчі дії повинні узгоджуватись із загальною системою права, що вже створена і діє в суспільстві.

Принцип плановості відіграє важливу роль, оскільки правотворча діяльність завжди пов'язана з плануванням, розробкою, проведенням експертизи, прийняттям (виданням) нормативно-правового акта, внесенням до нього змін, припиненням його дії. Тому в процесі підготовки нормативно-правових актів застосовують перспективне і поточне планування.

Принцип застосування прийомів та засобів юридичної техніки відіграє свою виняткову роль з огляду на те, що дає змогу гарантувати якість як процесу підготовки нормативно-правових актів, так і самих цих актів. Зокрема, якщо йдеться про проект нормативно-правового акта, то він повинен: відповідати за обсягом регламентації визначеному в ньому предмету правового регулювання; не повторювати норм права, які містяться в інших нормативно-правових актах; включати положення, що належать до одного і того ж предмета правового регулювання; бути внутрішньо узгодженим, мати логічно побудовану структуру.

Принцип науковості полягає в тому, що підготовка і прийняття проекту нормативно-правового акта здійснюється за участю представників різних наук. Без сумніву, діяльність вчених-юристів має важливе значення для успіху законотворчої роботи. Однак вчені відіграють важливу роль на всіх етапах

підготовки нормативних актів – від розробки концепції нормативного акта, з'ясування потреби в правовому регулюванні тих чи інших суспільних зв'язків (наприклад, через соціологічне дослідження, спостереження та аналіз) до визначення способу і типу правового регулювання і вибору моменту прийняття нормативного акта. Змістом даного принципу є забезпечення у процесі підготовки нормативних актів вивчення економічних, політичних та інших факторів розвитку суспільства, його об'єктивних потреб; залучення до розроблення правових актів наукових співробітників, фахівців у відповідній галузі права чи господарства; використання вітчизняного та зарубіжного досвіду, результатів наукових досліджень тощо.

Зазначимо, що за допомогою науки можливо обрати найбільш ефективні правові форми для врегулювання певних суспільних відносин, здійснити порівняльний аналіз законопроектів, які подаються уповноваженими суб'єктами. Залучення науковців до правотворчої діяльності, на нашу думку, забезпечує об'єктивну оцінку положень проектів нормативно-правових актів.

Принцип практичної спрямованості правотворчої діяльності відображає завдання постійно відстежувати суспільні процеси, орієнтуватися на практику застосування вже чинних правових актів, вчасно усувати існуючі прогалини у проектах законів та інших нормативно-правових актів.

Принцип професіоналізму безпосередньо пов'язаний з якістю правотворчості і полягає в тому, що до цього виду діяльності повинні залучатися лише компетентні фахівці – юристи, соціологи, політологи тощо. Останнім часом стає більш зрозумілим, що недостатнє врахування цієї потреби в правотворчому процесі має негативні наслідки, позначається на якості підготовлених і прийнятих нормативно-правових актів. У першу чергу це стосується вищих державних органів, зокрема депутатів Верховної Ради України. Враховуючи, що вони працюють на професійній основі, важливо було б навчити їх усім тонкощам законодавчого процесу. Слід зазначити велику роль науки в реалізації цього принципу, оскільки саме вона допомагає знайти найбільш допустимі правові форми, репрезентує альтернативні проекти нормативних актів, які враховують інтереси різних верств населення.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що додержання принципів правотворчості допомагає уникати помилок, знижує імовірність створення неефективних правових норм, сприяє підвищенню правової культури населення і юридичних осіб. Таким чином, принципи правотворчості можна визначити як керівні, основоположні ідеї, що зумовлюють єдність та загальну спрямованість правотворчої діяльності.

Для правотворчості як особливої форми діяльності компетентних державних органів, уповноважених громадських організацій або всього народу зі встановлення, зміни чи скасування юридичних норм, створення та розвитку системи права характерні певні ознаки. Так, правотворчість: здійснюється передусім державою, яка в особливих випадках може делегувати ці повноваження громадським організаціям або іншим суб'єктам права, а також може здійснюватися безпосередньо громадянами держави на референдумі; має ор-

ганізаційну спрямованість – кожний правотворчий орган видає нормативні акти згідно зі своєю компетенцією; здебільшого відображується у створенні нових норм права, зміні або скасуванні чинних правових норм; здійснюється у межах, встановлених процесуальними нормами (процедурами).

Синтезуючи ознаки правотворчої діяльності, можна стверджувати, що правотворчість – це діяльність державних та недержавних органів, підприємств, установ чи організацій (або всього народу, територіальних громад), яка спрямована на закріплення (встановлення) у нормативних актах обов'язкових для виконання правил поведінки, які являють собою втілення волі народу, з урахуванням вимог соціального прогресу [16, с. 14].

Слід зазначити, що правотворчість не можна зводити до законотворчості. Законотворчість є виключною монополією представницьких вищих органів держави (в Україні – Верховної Ради) або народу (громадянського суспільства) у передбачених законом випадках [17].

Законотворчість є одним із різновидів правотворчої діяльності, який слід розглядати як діяльність уповноважених органів з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування законів та підзаконних нормативно-правових актів. Отже, законотворчість є складовим елементом правотворчості.

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх врегулювання. Мета, зміст та результати правотворчої діяльності зумовлюються різного роду факторами, які існують в суспільстві, в його різних сферах, серед яких: рівень розвитку державно-правових інститутів, правова культура населення, форма державного устрою, правління та режиму, характер ментальності суспільства тощо. Слід зазначити, що ефективність правотворчої діяльності залежить від урахування цих факторів, а також принципів правотворчої діяльності, додержання яких допомагає уникати помилок та створення неефективних правових норм та, крім цього, сприяє підвищенню правової культури фізичних та юридичних осіб тощо.

Крім цього, необхідність переходу на якісно новий рівень правотворчої діяльності вимагає приведення системи права та законодавства у найбільш сприятливий стан шляхом активізації та вдосконалення законотворчої діяльності. Важливу роль у цьому може зіграти підвищення рівня професіоналізму здійснення правотворчої діяльності шляхом залучення компетентних фахівців з різних галузей знань.

Оскільки закони втілюються в суспільне життя людьми, то не можна допускати прийняття поспішних, необґрунтованих правових рішень, бо будь-яка помилка законодавця може призвести до порушення інтересів громадян та невиправданих матеріальних витрат. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розвинути професійну підготовку майбутніх юристів у цьому напрямі.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити, що сьогодні в юридичній літературі гостро відчувається дефіцит наукових досліджень сутності, змісту та значення правотворчої діяльності та правоутворення зокрема. У зв'язку із цим перспективним напрямом подальших науко-

вих досліджень у цьому напрямі має стати створення за участю науковців і практиків науково обґрунтованої концепції правоутворення, вироблення концептуальних підходів до процесу законотворчості, а також розробка ґрунтовних теоретичних засад для утворення ефективної правової політики в Україні.

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп]. – М., 2008.
2. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права : учебник / С. А. Комаров. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М., 1997.
3. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – К., 1997.
4. *Мионов А. Н.* Юридическая стратегия в правотворческой деятельности / А. Н. Мионов // Российская юстиция. – 2007. – № 6. – С. 43–47.
5. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2004.
6. *Плавич С. В.* До визначення поняття правотворчості / С. В. Плавич // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 45–51.
7. *Рабинович П. М.* Основы загалної теорії права та держави : посібник для студ. спец. «Правознавство» / П. М. Рабинович. – К., 1994.
8. *Теплюк М. О.* Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом [Електронний ресурс] / М. О. Теплюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 12. – С. 90–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bmju_2013_12_31.pdf.
9. *Ющик О. І.* Теоретичні основи законодавчого процесу / О. І. Ющик. – К., 2004.
10. *Яценко Р. Ю.* Правотворчість в умовах перехідного суспільства: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Яценко Роман Юрійович. – К., 2013.
11. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
12. *Васильев А. В.* Правотворчество в советском социалистическом обществе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Васильев. – М., 1972.
13. Общая теория государства и права : академический курс : в 2-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко. – Том 2 : Теория государства. – М., 1998.
14. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/34/109/>.
15. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
16. *Гусаров С. М.* Законотворчість і законодавчий процес в Україні : [монограф.] / С. М. Гусаров ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х., 2014.
17. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Тертишина. – Х., 2002.

Гусаров С. Н. Понятие и сущность правотворчества в Украине. В статье исследуются содержание, принципы и признаки правотворчества. Показаны отличия между понятиями «правотворчество», «законотворчество» и «правообразование».

Ключевые слова: *правотворчество, законотворчество, правообразование, законодательство, профессионализм.*

Gusarov S. M. Concept and essence of law-making in Ukraine. The article analyzes essence, principles and features of the law-making. Main differences between the concepts of law-making, law-writing and creation of law are showed. Based on the analysis, the author defines the concept of law-making and clarifies its essence. Necessity to increase the level of professionalism in performing the law-making activities is justified.

Keywords: *law-making, law-writing, creation of law, legislation, professionalism.*

Надійшла до редакції 30.10.2015

Наливайко Л. Р.
доктор юридичних наук, професор

Орешкова А. Ф.
слухач магістратури

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 35.072.6:32.019.5

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Досліджено зміст громадського контролю в контексті перехідного етапу суспільної трансформації, формування громадянського суспільства у сучасних умовах євроінтеграції та глобалізації. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «громадський контроль» та подано авторську дефініцію цього поняття.

Ключові слова: *контроль, громадський контроль, державний контроль, громадянське суспільство, правова держава, демократія, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, євроінтеграція*

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем науки конституційного права України є забезпечення реальної дії конституційних норм, які закріплюють механізм здійснення та гарантування суверенної волі народу. Цьому сприяють процеси конституційної модернізації та інтеграції України в Європейський Союз. На сучасному етапі політичного розвитку в умовах децентралізації влади важливого значення набуває політика громадського контролю як ефективного інструменту забезпечення громадсько-державної збалансованості умов суспільної життєдіяльності.

Безпосередньою вихідною точкою для визначення такої конституційно-правової категорії, як *громадський контроль*, є стаття 3 Конституції України, у якій зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Для нашої країни, де багато років контрольний вектор з боку держави за життям людини був спрямований виключно «згори вниз», проблема зворотного впливу залишається актуальною. Так, основна увага дослідників зосереджена на державному контролі й нагляду як його формі. При цьому суспільство розглядається лише як суб'єкт контролю. У цьому аспекті постає питання громадського контролю, який розглядають як невід'ємний елемент забезпечення законності, котрий позитивно впливає на якість підготовки законів та інших нормативно-правових актів, що відображається на процесі забезпечення єдиного правового простору України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Громадський контроль є важливою складовою громадського самоврядування, з розвитком якого пов'язане становлення громадянського суспільства, темпи його утвердження. Дослідження окремих теоретичних аспектів здійснення громадського контролю розробляли у своїх працях В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Бакуменко, Ю. Барабаш, А. Васіна, С. Вітвіцький, В. Гаращук, І. Жаровська, А. Крупник, С. Кушнір, В. Латишева, В. Малиновський, Т. Наливайко, С. Новіков, Т. Панченко, Б. Паршин, В. Погорілко, О. Полтараков, Л. Рогатіна, С. Тимченко, В. Цветков, С. Шестак та інші. Проте є підстави зауважити, що проблемні моменти навколо цього інституту, які виникають під час запровадження громадського контролю, залишаються дослідженими досить поверхово. Не зменшуючи наукового внеску попередників, необхідно звернути увагу, що в юридичній науці існує потреба формулювання реальних гарантій здійснення народом України своєї влади, зокрема, чіткого визначення поняття громадський контроль.

Метою статті є спроба авторів на основі методологічного аналізу, враховуючи визначені інтерпретації поняття *громадський контроль*, запропонувати власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії.

Виклад основного матеріалу. Із проголошенням незалежності почався процес формування та розвитку демократичних засад українського суспільства, дедалі більшої популярності в наукових колах набуває ідея підконтрольності та підзвітності державної влади громадськості [1].

Д. Арабаджиєв зазначає, що у демократичній державі існує державний контроль та контроль з боку громадськості, який передбачає наділення народу правами здійснювати та реалізовувати контроль на законодавчому рівні [2, с. 13]. Його думку доповнює С. Шестак, який дотримується погляду щодо вживання терміна *громадський контроль* у випадках, коли йдеться про контроль одних цивільних суб'єктів над іншими [3, с. 39].

Дієвий контроль над владою можливий лише в межах демократичної конституційної держави, де влада розосереджена, врегульована, обмежена правом, доступна, передбачувана, ефективна. Демократія як принцип внутрішньої організації й діяльності політичних інститутів – явище високорозвинутого громадянського суспільства [4, с. 6]. Д. Сірик зауважує, що участь громадських об'єднань в управлінні державними справами дає змогу забезпечити такі істотні характеристики органів влади, як публічність, відкритість, взаємодія з громадянським суспільством, орієнтація на суспільну підтримку, запобігання конфліктам тощо. Залучення громадськості до процесу державного управління юридична наука завжди розглядала як найважливішу складову правового статусу громадянина, що дає можливість діяти заради суспільного блага [5, с. 48]. Саме органи державної влади повинні забезпечити можливість отримання достовірних знань громадянами, реалізовувати принцип транспарентності державної влади на сучасному етапі політичного розвитку як інструмент забезпечення громадсько-державної збалансованості умов суспільної життєдіяльності.

На думку О. Андрійко, створюючи сильну, дієздатну державу, не слід забувати про її основне призначення – надійно захищати інтереси та права людини. Для цього необхідно сформувати відповідний механізм, який створював би умови реалізації, засоби захисту цих прав та сприяв подальшому їх здійсненню. Однією із гарантій такого служіння інтересам людини у сфері управління може бути контроль [6].

Досвід співпраці інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері громадського контролю засвідчує наявність проблем, що характерні для відносин між владою та громадським сектором в Україні в цілому: традиції замкненості державного апарату, непрозорість вироблення державної політики, взаємна недовіра, низька ефективність громадських об'єднань у лобюванні своїх позицій [7, с. 76]. Заслуговує на увагу думка Г. Лауб, що усяка влада дійсно виходить від народу, але при цьому вже ніколи до нього не повертається [8].

Для з'ясування змісту громадського контролю необхідно проаналізувати сутність поняття *контроль*. Це слово означає перевірку чи спостереження з метою перевірки. Т. Наливайко вважає контроль свідомою діяльністю соціального суб'єкта, якій притаманні пізнавальні, оцінювальні, регулятивні ознаки [9]. Як елемент соціального регулювання, підкреслює О. Бельков, він покликаний розкривати зародження та існування негативних явищ і тенденцій у станах і функціонування тих чи інших соціальних структур. Сутність контролю полягає не у вирішенні протиріч, а у зборі інформації, яка свідчить про їхнє існування, розкриває причини та обумовлює необхідність реагування на них [10, с. 115]. На нашу думку, подібний підхід до розуміння сутності громадського контролю дозволяє уникати спрощеного розуміння цього складного соціального явища.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначається одразу декілька трактувань: *контроль* – 1) перевірка відповідності контролюваного об'єкта встановленим вимогам; 2) перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось; 3) установа чи організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його [11, с. 569]. У «Юридичній енциклопедії» цей термін трактується як перевірка виконання законів, рішень тощо та є однією з найважливіших функцій державного управління. За об'єктами, суб'єктами і сферами поділяється на державний, відомчий, надвідомчий, виробничий та інші види контролю [12, с. 323].

На сьогодні в науковій літературі пропонується чимало трактувань поняття *контроль*. Їхній аналіз дає підстави стверджувати, що визначальною рисою контролю та його головною функцією є перевірка, а відмінності полягають у суб'єктах, які її проводять, об'єктах, на які вона спрямована, меті її проведення.

У сучасній науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття *громадський контроль*, що зумовлюється складністю та багатоаспектністю цього поняття. Науковці переважно пропонують визначення поняття, зосереджуючи увагу на особливостях громадського контролю, що відрізняють його

від загального уявлення про нього. В юридичній енциклопедії подається визначення цього поняття, сформульоване О. Андрійко: *громадський контроль* – один із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії, і способом залучення населення до управління суспільством та державою [13]. Цю точку зору поділяють А. Васіна, Л. Гордієнко, А. Мельник, О. Оболенський [14, с. 149]. За твердженням українського дослідника А. Крупника, громадський контроль є інструментом громадської оцінки виконання органами влади й іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань [15, с. 146-154]. Такий контроль є невід'ємною складовою системи публічного управління та незамінним чинником розвитку соціуму в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави. О. Полтараков громадський контроль визначає як систему відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам («третьому секторові» та ЗМІ) [16]. С. Новіков розглядає його як інституційну систему, завдяки якій громадянське суспільство через певні свої структури отримує право і здатність спостерігати за перебігом, процедурами та результатами виборчого процесу, контролювати їх відповідність чинному законодавству та нормам міжнародного права, вимагати усунення виявлених порушень [17, с. 18].

Незважаючи на розгалужене нормативно-правове регулювання, на законодавчому рівні відсутнє нормативне визначення громадського контролю. Так, наприклад, у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» згадується лише демократичний цивільний контроль, який визначено як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [18]. З метою створення ефективного механізму громадського контролю, забезпечення умов для належної реалізації прав і свобод громадян у цій сфері в науковій літературі висловлюється пропозиція щодо прийняття спеціального Закону «Про громадський контроль в Україні» [9; 19; 20]. Заслуговує на увагу думка І. Сквірського про те, що у нашій державі все ще відсутнє цілісне розуміння сутності, призначення та змісту інституту громадського контролю. Вирішення ситуації, що склалася, має здійснюватися у теоретичному та практичному напрямках. У першому випадку необхідно приділити підвищену увагу вивченню напрацювань зарубіжних авторів, присвячених питанням громадянського суспільства, форм та методів взаємодії інституцій останнього із суб'єктами публічної влади. У другому доречним виглядає проведення ґрунтовного аналізу існуючих на сьогодні правових засад інституту громадського контролю, які мають знайти свій подальший роз-

виток вже у спеціальних нормативних актах [21, с. 502].

Як бачимо, на сьогодні вчені та політичні діячі пропонують чимало трактувань поняття *громадський контроль*, що доводить актуальність, перспективність та необхідність подальшого його розгляду. Частина науковців зводять поняття до вказівки на суб'єктів, що здійснюють контрольну діяльність. Втім, на нашу думку, більш обґрунтованим є підхід учених, які розкривають природу громадського контролю, виходячи із його сутнісних рис, мети, на реалізацію якої він спрямований (І. Дрейслер [22, с. 35], В. Беляєв [23, с. 4]). Зазначений погляд використано у проекті Закону України «Про громадський контроль», що вносився на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України IV скликання І. Шаровим і А. Раханським. Під громадським контролем над органами державної влади та органами місцевого самоврядування автори розуміють здійснення правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування положень Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів з метою сприяння їхній ефективній діяльності й виконання покладених на них функцій захисту прав, свобод, інтересів громадян [24].

Опрацьований матеріал дозволив сформулювати визначення поняття *громадського контролю* як одного із видів соціального контролю у формі публічної перевірки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів з боку громадян та їх об'єднань в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Метою громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування є сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій захисту прав, свобод, інтересів громадян.

В Україні триває процес інституалізації громадянського суспільства, що потребує ухвалення значної кількості нормативно-правових актів, покликаних забезпечити участь населення в контролі за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Він почався не вчора, проте бурхливі події політичного життя країни надали йому нового поштовху. Говорячи про передумови формування правової бази громадського контролю, необхідно згадати також і про міжнародні (європейські) зобов'язання нашої держави, які вона взяла на себе під час набуття членства у таких інституціях, як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі тощо [21, с. 504]. Нині названими організаціями розроблено чималу кількість правил, рекомендацій та стандартів, що стосуються організації та здійснення громадського контролю в окремих сферах суспільного життя та мають бути імплементовані в національне законодавство. Як основоположні документи слід назвати Загальну декларацію прав людини [25], Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [26], Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [27] тощо.

Щодо міжнародних зобов'язань України, то не можна не згадати також і про її євроінтеграційні плани, які знайшли своє закріплення у чималій кількості правових актів, проте на особливу увагу заслуговує Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [28].

С. Вітвіцький наголошує на унікальності громадського контролю, яка полягає в тому, що будь-який суб'єкт контролю при виникненні достатніх підстав не зобов'язаний застосовувати свої можливості [29, с. 90]. О. Сушинський вважає контроль елементом статусу прав та свобод людини, що є її правом, яке вона може реалізувати безпосередньо, через громадські організації, через органи місцевого самоврядування та органи державної влади, їх посадових осіб. Так, це виключно право, а не обов'язок, адже головна умова ефективності громадського контролю – ініціативність його суб'єктів [30, с. 44]. Зазначена властивість свідчить про те, що громадському контролю притаманна диспозитивність.

Співпраця органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є невід'ємним елементом демократичної політичної культури європейського зразка. Наявність налагоджених ефективно діючих каналів комунікації між органами влади та громадськими об'єднаннями виступає запорукою відкритості державної політики та її підконтрольності суспільству, і в цілому – відповідності стратегічним національним інтересам [7, с. 76]. Громадська участь у формуванні та реалізації державної політики може вважатися ефективною лише тоді, коли озвучені громадянами проблеми починають розв'язуватися за їхньої участі у процесі прийняття рішень [31, с. 11]. Слід зазначити, що становлення й розвиток громадського контролю значною мірою залежить від можливостей впливу на органи та посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування за результатами контрольної діяльності.

Висновки. В Україні громадський контроль є невід'ємною складовою державного управління та місцевого самоврядування, а також найважливішим чинником розвитку громадянського суспільства. На сьогодні попри значну кількість публікацій науково-теоретичні інтерпретації багатьох аспектів громадського контролю мають фрагментарний та дискусійний характер. Сутність громадського контролю в сучасній державно-правовій думці розкривається переважно у вузькогалузевому напрямі. Виконавча та законодавча гілки влади докладають зусиль у напрямі участі громадськості у процесах контролю за діяльністю органів державного управління, але на практиці дієвість їх виконання та застосування залишається низькою. Головними причинами цього є відсутність системного бачення ролі громадського контролю за процесом прийняття рішень і втіленням їх у життя, недосконалість наявних механізмів реалізації форм взаємодії держави та суспільства в публічному управлінні. До сьогоднішнього дня в Україні так і не прийнято спеціального закону, який би заклав правове підґрунтя для названого інституту. З огляду на це увага вітчизняних авторів має бути зосереджена насамперед навколо удосконалення вихідних правових засад інституту громадського контролю,

наприклад, закріплення регулювання громадського контролю безпосередньо на рівні Закону України «Про громадський контроль».

Бібліографічні посилання

1. *Логачова В.В.* Вплив громадського контролю на демократизацію державної влади в Україні під час проведення виборчих кампаній / В.В. Логачова // Теорія і практика правознавства : електронне наук. фахове видання Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2011. – № 1.
2. *Арабаджиев Д.Ю.* Соціальний контроль, громадський контроль і громадський моніторинг: до питання співвідношення понять / Д.Ю. Арабаджиев // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2013. – Випуск 11. – С. 10–15.
3. *Шестак С.В.* Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шестак С.В. – Х., 2009.
4. *Косінов С.А.* Громадський контроль над державною владою як принцип демократії / С.А. Косінов // Юрист України. – 2012. – № 4. – С. 5–11.
5. *Сірик Д.* Організаційно-правові форми участі громадян у діяльності виконавчої влади // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 48–51.
6. *Комзюк А.* Громадський контроль як засіб забезпечення законності у сфері державного управління [Електронний ресурс] / А. Комзюк, О. Паньчук // Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2003_23_36.pdf.
7. *Іжа М.* Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень / М. Іжа, О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 4 (12). – С. 74–79.
8. *Плуженко В.О.* Проблеми громадського контролю за діяльністю державних органів у сучасних умовах розвитку України [Електронний ресурс] / В.О. Плуженко, В. О. Кондратьєв. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2014/Pravo/2_166702.doc.htm.
9. *Наливайко Т.В.* Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства : теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.В. Наливайко. – Львів, 2010.
10. *Бельков О.* Гражданский контроль: каким он должен быть / О. Бельков // Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России / под общ. ред. Г. Хагена, А. Савинкина. – М., 1999.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь, 2007.
12. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / редкол. : А.М. Прохоров (гл. ред.). – М., 1991. – Т. 2 – 1991. – С. 686.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К., 1998. – Т. 1 : А–Г.
14. Державне управління : [навч. посібник] / [А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко] ; за ред. А.Ф. Мельник. – К., 2003.
15. Крупник А.С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України / А.С. Крупник // Ефективність державного управління : зб. наук. праць ЛРІДУ. – Львів, 2007. – Вип. 14. – С. 146–154.
16. *Полтораков О.* Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / О. Полтораков. – Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/articles/109/>.
17. *Новіков С.* Інституціоналізація громадського контролю виборчого процесу в Україні: необхідність, здобутки, проблеми / С. Новіков // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 17–24.
18. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохо-

ронними органами : Закон України № 975-IV від 19 червня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

19. *Кушнір С.М.* Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.М. Кушнір. – Запоріжжя, 2011.

20. *Денисюк С.Ф.* Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.Ф. Денисюк. – Дніпропетровськ, 2010.

21. *Сквірський І.О.* Зміцнення правових передумов інституту громадського контролю в Україні як пріоритетне завдання сьогодення / І.О. Сквірський // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 502–507

22. *Дрейслер И.С.* О соотношении государственного и общественного контроля как гарантий социалистической законности / И.С. Дрейслер // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития советского государства. – 1968. – С. 35–37.

23. *Беляев В.П.* Общественный контроль в современной России / В.П. Беляев // Конституционное и муниципальное право. – 2006. – № 6. – С. 2-6.

24. Проект Закону України «Про громадський контроль» № 6246 від 11.10.2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6246&skl=5.

25. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93.

26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13.

27. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : від 25.06.1998 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 33. – Ст. 1191.

28. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Закон України: від 18 березня 2004 р., № 1629-IV // ВВР. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

29. *Вітвіцький С.С.* Державний та громадський контроль в умовах розвитку громадянського суспільства: питання взаємозв'язку та взаємообумовленості / С.С. Вітвіцький // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 88–92.

30. *Сушинський О.І.* Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : монографія / О.І. Сушинський. – Львів, 2002.

31. *Буздуган Я.* Правові засади участі громадських організацій у здійсненні громадського контролю / Я. Буздуган // Віче. – 2012. – № 12. – С. 11–13.

Наливайко Л.Р., Орешкова А.Ф. Общественный контроль в условиях современных евроинтеграционных процес сов. Исследуется содержание общественного контроля в контексте переходного этапа общественной трансформации, формирование гражданского общества в современных условиях евроинтеграции и глобализации. Анализируются научные подходы к определению понятия «общественный контроль» и предлагается его авторская дефиниция.

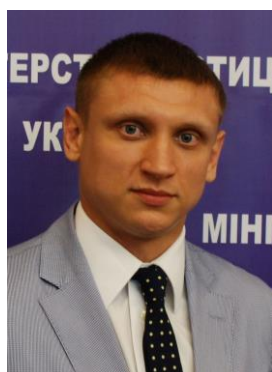
Ключевые слова: контроль, общественный контроль, государственный контроль, гражданское общество, правовое государство, демократия, органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, евроинтеграция

Nalyvayko L. R., Orieshkova A. F. Civilian control in contemporary European integration processes. The article examines civilian control content in the context of transition period of society transformation, civil society formation in the globalized world and European integration. Civilian control policy as an efficient instrument to guarantee public balance of social living assumes significant importance at the present stage of political development under

the conditions of power decentralization. Civilian control matter considered as an integral part of law enforcement and positive impact on quality of laws and other regulatory legal acts that reflects the process of Ukraine's integrated legal space is quite topical matter in this respect. Scientific approaches to define «civilian control» definition were analyzed and author's definition was given. Despite ramified legal regulation, regulatory definition of civilian control is absent at the legislative level. Special law that would lay the legal base for the said institute has not been introduced yet today. There is a suggestion in scientific literature as to enactment of special law on civilian control in Ukraine to create efficient mechanism of civilian control, provide conditions for adequate realization of human rights and freedoms in this sphere.

Keywords: *control, civilian control, state control, civil society, state of law, democracy, executive authorities, local authorities, European integration.*

Надійшла до редакції 25.09.2015

Нестерович В. Ф.

доктор юридичних наук

(Луганський державний університет

внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, м. Суми)

УДК 342.729 : 341.231.14

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ГРОМАДЯН

Проаналізовано конституційно-правове регулювання проведення мирних зібрань громадян у контексті досвіду Великобританії, США, Франції, Німеччини та деяких пострадянських країн. Вказується, що в основі конституційно-правового регулювання мирних зібрань лежить повідомний характер їхнього проведення. Такий підхід був запроваджений з метою упередження порушення громадського порядку та будь-якої іншої протиправної поведінки, яка могла виникнути як спонтанна реакція на ті чи інші дії під час проведення мирних зібрань громадян.

Ключові слова: *конституційно-правове регулювання, мирні зібрання, громадяни, свобода, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Проведення мирних зібрань громадян є визнаним міжнародним стандартом у галузі прав людини. Разом із тим питання конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні досі залишається відкритим, оскільки закон, який би визначав порядок реалізації цього конституційного права, у нашій державі відсутній, що, у свою чергу, суттєво обмежує право громадян України на проведення мирних зібрань. У зв'язку з цим наразі нагально постало питання щодо розкриття конституційно-правового регулювання мирних зібрань громадян в Україні у контексті зарубіжного досвіду, що і є метою цієї статті. У цьому автору значну допомогу надали акти законодавства зарубіжних країн, а також праці таких вчених, як А. Градовський, Б. Страшун, Дж. Кіллан, Дж. Костелло, А. Євгенєва, Ю. Шкарлат, М. Денисова.

Виклад основного матеріалу. Першою європейською країною, яка визнала на конституційному рівні право на свободу проведення мирних зібрань громадян та де громадськість вперше почала використовувати це конституційне право як форму впливу на прийняття нормативно-правових актів, є Англія. Право проводити мирні зібрання, як зазначав дореволюційний вчений А. Градовський, є споконвічним правом англійців, які давно навчилися їм користуватися, хоча іноді й у них траплялися випадки з ознаками буйного та шумного мітингу [1, с. 54]. Англійське законодавство про право проведення мирних зібрань громадян із самого початку свого регулювання не передбачало попередніх заходів, які необхідні для його реалізації, та не вимагало попередніх дозволів та заборон при проведенні мирних зібрань громадян. Останні могли проходити без попереднього дозволу місцевої адміністративної влади, відповідно, запрошення на збори та самі збори громадян відбуваються абсолютно вільно.

Починаючи з XIX століття англійське законодавство про право на свободу мирних зібрань громадян містить лише два обмеження при їх проведенні. Перше: забороняється проводити мирні зібрання на громадських дорогах та вулицях з метою попередження незручностей для водіїв та пішоходів. Друге: забороняється проводити мирні зібрання ближче ніж одна миля від будинку парламенту під час засідань Палат. Ця вимога спрямована передусім на недопущення випадків нападу на парламент з боку громадян, які беруть участь у зібранні, якщо воно стане неконтрольованим [1, с. 55].

Станом на сьогоднішній день право на проведення мирних зібрань громадян так і не піддалося детальному позитивному регулюванню у британському законодавстві та здійснюється тією мірою, якою воно спеціально не обмежено законом. Обмеження встановлені Актами про громадський порядок (Public Order Act) 1936, 1986 та 1994 років. Зокрема, відповідно до Акта 1994 року проведення мирного зібрання громадян повинно бути погоджено з господарем земельної ділянки, на території якого воно проводиться. Для проведення мирного зібрання на Трафальгарській площі або у Гайд-парку потрібно повідомити про це державного секретаря у справах охорони навколишнього середовища. Існує й низка обмежень проведення публічних мітингів, наприклад, вимога їх мирного характеру, а також недопустимість перешкоджання діяльності поліції та нормальному дорожньому руху [2, с. 19].

У США право проводити мирні зібрання гарантується Першою поправкою до Конституції США, відповідно до якої громадяни можуть проводити збори у будь-якій публічній формі: мітингів, демонстрацій, маніфестацій, походів тощо [3, с. 321]. Оскільки здійснення перелічених заходів збільшує ймовірність здійснення дій, що можуть порушити громадський спокій або громадський порядок, процедура реалізації свободи зібрань у США регламентується більш ґрунтовно, ніж свобода друку або петицій. Питома вага у регулюванні цього конституційного права належить рішенням вищих судових органів.

Так, Верховний суд США у рішенні у справі «Кокс проти Нью-Гемпшира» від 1941 року вказав, що з метою охорони громадського порядку

законодавець має право регламентувати час, місце, порядок проведення демонстрацій і мітингів у громадських місцях. Така регламентація здійснюється законодавством штатів. Головними умовами проведення названих публічних акцій є їх мирний характер, дозвіл власника землі, на території якої планується мітинг, походи або збори, а також повідомлення місцевої влади, які можуть обмежити свободу зібрань, змінивши місце, час проведення або взагалі скасувавши відповідний захід, щоб уникнути порушення нормального дорожнього руху, проведення в одному районі двох мітингів або маніфестацій одночасно, небезпеки блокування входу в будівлі і виходу з них. Закони багатьох штатів забороняють проводити названі заходи поблизу будівель судів, місць позбавлення волі та військових об'єктів з тим, щоб уникнути їх політизації [2, с. 48-49].

Право проводити мирні зібрання у континентальних європейських державах, особливо у Франції, доволі довгий час не мало спеціальної конституційно-правової регламентації. Лише закон 1881 року, який був проведений Гамбеттом, сприяв легітимації проведення мирних зібрань громадян. До цього часу у французькому законодавстві не було зазначено різниці між свободою асоціації та свободою зібрань громадян, що ставило реалізацію цього права у залежність від попереднього дозволу місцевої влади. Відповідно до закону 1881 року було скасовано необхідність отримання попередніх дозволів та визначено, що будь-якому зібранню громадян повинна передувати заявка як мінімум двох осіб, обидві з яких є повноправними громадянами, а мінімум одна – мешканцем цього міста. У заяві повинні бути вказані мета, час та місце зібрання. Заявка подається: у Парижі – префекту поліції, якому належить право дозволити проводити зібрання; у головних містах департаментів – місцевому префекту; в інших містах та громадах – меру. За дотримання цих умов зібрання громадян може бути проведене лише після закінчення 24 годин з моменту подання заявки [1, с. 54].

Особливістю легітимації права на проведення мирних зібрань громадян було чітке його розмежування на два види. Перший – зібрання, які проводяться у закритому приміщенні, другий – зібрання, які проводяться під відкритим небом. Головна відмінність між ними полягала у порядку проведення. Зібрання, які проводилися у закритому приміщенні, мали значно більшу свободу та не вимагали отримання попередніх дозволів на їх проведення. Щодо зібрань, які проводилися під відкритим небом, то вони мали більш детальне конституційно-правове регулювання, яке полягало у встановленні великої кількості обмежень та необхідності отримання попередніх дозволів на їх проведення [1, с. 54-55].

Наразі основним законодавчим актом Франції у сфері проведення мирних зібрань громадян з метою впливу на прийняття нормативно-правових актів є Декрет-Закон про звід правил, що стосуються посилення заходів забезпечення громадського порядку, від 23 жовтня 1935 р. (Décret-Loi 23-10-1935), який був переглянутий у 1960-х, 1990-х та 2000-х рр. У цьому законі визначається, що будь-які походи, дефіле, зібрання людей та загалом маніфестації

у громадських місцях підлягають виконанню відповідно до поданої заяви (стаття 1). Заява подається в мерію комуни або ж у мерії різних комун на території, де повинна пройти маніфестація, принаймні за 3 повних дні і не більше ніж за 15 днів до проведення маніфестації. У Парижі і для комун департаменту Сени заява подається до префектури поліції. У містах, де діє державна поліція, заява подається префекту або субпрефекту. Заява повинна містити у собі імена, прізвища та адреси проживання організаторів і бути підписаною трьома з них; у заяві вказується мета маніфестації, місце її проведення, дата і час зборів запрошених туди для участі груп та, за необхідності, передбачений маршрут. Відповідальна особа, яка отримує заяву, негайно видає про це розписку (стаття 2) [8].

Якщо обставини викликають побоювання серйозних заворушень для громадського спокою, то починаючи з дня подачі заяви про маніфестації у громадському місці або, якщо маніфестація була заявлена взагалі, як тільки про неї стає відомо, Державний представник у департаменті і префект поліції в Парижі можуть протягом 24 годин, які передують цьому зібранню, заборонити його аж до його розпуску. Географічний ареал, де застосовується ця заборона, обмежується місцем маніфестації, прилеглими до нього місцями і підступами, їх простором та має бути співрозмірним потребам, які виявляються за цих обставин (стаття 2-bis). Якщо влада вручає повноваження поліції, розцінюючи задуману маніфестацію як таку, що може порушити громадський порядок, її забороняють постановою органу виконавчої судової влади (адміністративні суди), про що негайно доводиться до відома осіб, які підписали заяву за вказаною адресою проживання. Протягом 24 годин мер передає заяву префекту. У відповідному випадку він докладає до неї копію своєї постанови про заборону (стаття 3) [8].

Конституційне закріплення права на мирні зібрання у Німеччині вперше було здійснено у другій половині XIX століття. Так, перший абзац статті 29 Конституції Пруссії від 31 січня 1850 року встановлював, що усі громадяни мають право без попереднього дозволу збиратися мирно та без зброї у закритому приміщенні. Під останнім розумілися кімната або зал у домі, який не є місцем проживання особи, яка влаштовує зібрання. За цього громадяни, які прийшли, повинні були розглядатися не як гості, а як особи, які прийшли на зібрання за власним бажанням та за попереднім запрошенням. Жодних обмежень щодо кількості громадян, які можуть взяти участь у зібранні, встановлено не було, однак кількість громадян, які зібралися, не могла бути надзвичайно великою у закритому приміщенні та, відповідно, не являла собою загрозу для громадського порядку [1, с. 55-56].

Зовсім по-іншому ставилося питання щодо проведення мирних зібрань громадян під відкритим небом. Проводити такого роду зібрання громадян, відповідно до статті 29 Конституції Пруссії від 31 січня 1850 року, дозволяється лише за умови отримання відповідного попереднього дозволу місцевої поліцейської влади, яке повинно бути подане не пізніше ніж за 48 годин до часу проведення зібрання. Підставою для відмовлення у його проведенні ви-

значалося наявність у місцевої поліцейської влади підозр, що проведення зібрань громадян може загрожувати громадському порядку. Заборонялося у Пруссії проводити мирні зібрання під відкритим небом ближче ніж за дві милі від резиденції короля або ландтагу, коли вони знаходяться на засіданні. Ця заборона, як і в Англії, також мала на меті попередження можливого тиску на вказані органи державної влади або їх осіб на випадок, якщо мирні зібрання громадян набудуть неконтрольованого характеру [1, с. 56].

На сьогодні право на мирні зібрання гарантується статтею 8 Основного Закону ФРН, згідно з якою усі німці мають право збиратися мирно і без зброї без повідомлення або дозволу. Для зборів під відкритим небом це право може бути обмежене законом або на основі закону [4, с. 28]. Трохи пізніше конституційне право на проведення мирних зібрань громадян було конкретизовано Законом «Про збори та походи» від 1953 року. Тут термін «мирні зібрання» вжито в точному значенні, а термін «походи» розуміється як «зібрання під відкритим небом». Цей Закон встановлює, що проводити мирні публічні збори і походи та брати в них участь має право кожен, за винятком осіб, позбавлених відповідного основного права, політичних партій, визнаних неконституційними, та об'єднань, заборонених Основним Законом.

Організатори зборів або походів зобов'язані вказувати у запрошеннях або закликах своє прізвище. Учасники мирних зборів та маніфестацій мають уникати дій, що перешкоджають впорядкованому проведенню цих заходів. Учасникам забороняється мати при собі або складувати поблизу і потім роздавати зброю чи інші предмети, придатні і призначені для нанесення каліцтв людям або псування речей. Забороняється публічно або на зборах носити уніформу, її частини або подібний їй одяг з метою висловлення певних політичних поглядів. Виняток може бути зроблено лише для молодіжних спілок, зайнятих переважно захистом інтересів молоді [2, с. 192-193].

Публічні збори в закритих приміщеннях можуть заборонятися лише в кожному окремому випадку і тільки якщо: а) організатор підпадає під викладені вище загальні заборони; б) організатор або керівник зборів дозволяє доступ на нього збройним учасникам; в) встановлено факти, що свідчать, що організатор або його прихильники мають намір у ході зборів вдатися до насильства або викликати хвилювання; г) встановлено факти, які свідчать, що організатор або його прихильники мають намір захищати особливі погляди на злочин чи правопорушення, переслідувані за ініціативою компетентних органів, або збираються про це висловлюватись. Можливо недопущення певних запрошених або їх груп до участі в зборах, проте це не поширюється на представників преси, які повинні пред'явити керівнику зборів свої редакційні посвідчення.

Німецьке федеральне законодавство встановлює, що керівником мирних зборів є його організатор – голова об'єднання, який скликав зібрання, утім, він може передати керівництво зборами іншій особі. Керівник відповідальний за порядок проведення зборів і може призначати на допомогу собі розпорядників, які повинні бути повнолітніми, беззбройними і можуть мати

білу нарукавну пов'язку з єдиним написом «Розпорядник». Поліція може обмежувати їх число реальними потребами. Особи, що грубо порушують порядок, можуть бути відсторонені керівником від участі у зборах і зобов'язані негайно його покинути. Закон визначає випадки, в яких поліція може припинити збори.

Про збори під відкритим небом або походи, згідно з законодавством ФРН, організатор їх проведення зобов'язаний не менш ніж за 48 годин до оголошення повідомити компетентний орган, який може заборонити їх проведення або визначити його умови, якщо є явні ознаки загрози громадській безпеці або встановленому порядку. Збори або походи можуть бути припинені компетентним органом, якщо відхиляються від відомостей, вказаних у повідомленні, або іншим чином порушують закон. Ці заходи не допускаються на встановлених федеральним законом або законом землі територіях, де має забезпечуватися спокій, оскільки там діють законодавчі органи федерації або земель, а також Федеральний конституційний суд. Зазначені обмеження не поширюються на богослужіння поза приміщеннями, церковні процесії, хресні ходи і паломництва, звичайні похоронні та весільні процесії і традиційні народні святкування. Забороняється учасникам мати при собі особисту зброю та предмети, які її замінюють, а також оформлення, покликане ускладнити встановлення цілей заходу [2, с. 193-194].

У цілому підстави для обмеження проведення мирних зібрань громадян залежно від національної правової традиції можуть бути більш або менш жорсткими. Наприклад, Конституцією Казахстану та Узбекистану передбачено, що їх обмеження можливе в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, захисту прав та свобод інших осіб. У Туркменістані Конституція визначає лише одну підставу – обґрунтовані сумніви щодо безпеки заходу. У Білорусі права проводити зібрання позбавленні особи, що перебувають на військовій або поліцейській службі. Окрім цього, законом встановлено вимогу щодо попереднього повідомлення владних органів, якщо зібрання проводиться у місцях руху людей або транспорту. Влада може зупинити зібрання, лише якщо воно має протизаконний характер [5, с. 19].

Цікавий досвід має Російська Федерація, Конституція якої, проголошуючи у статті 31, що громадяни Російської Федерації мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації, походи і пікетування, жодним чином не вказує на регулятивні обмеження щодо реалізації цього конституційного права [9]. Такі обмеження визначені Федеральним законом «Про збори, мітинги, демонстрації, походи і пікетування» від 19 червня 2004 року № 54-ФЗ. Зокрема, згідно з частиною 2 статті 5 цього Закону не може бути організатором публічного заходу: 1) особа, визнана судом недієздатною або обмежено дієздатною, а також особа, що перебуває у місцях позбавлення волі за вироком суду; 2) особа, яка має не зняту або непогашену судимість за вчинення умисного злочину проти засад конституційного ладу і безпеки держави або злочини проти громадської безпеки та громадського порядку або два і більше рази притягувався до адміністративної відповідально-

сті за адміністративні правопорушення, передбачені статтями 5.38, 19.3, 20.1-20.3, 20.18, 20.29 Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення, протягом терміну, коли особа вважається підданою адміністративному покаранню; 3) політична партія, інше громадське та релігійне об'єднання, їх регіональні відділення та інші структурні підрозділи, діяльність яких припинена або заборонена або які ліквідовані у встановленому законом порядку [10].

Окрім цього, вказаний Федеральний закон у частині 4 статті 6 чітко визначає, що учасники публічних заходів не мають права: 1) приховувати свої обличчя, у тому числі використовувати маски, засоби маскування, інші предмети, спеціально призначені для ускладнення встановлення особи; 2) мати при собі зброю, боєприпаси, колючі або ріжучі предмети, інші предмети, які можуть бути використані в якості зброї, вибухові пристрої, вибухові, отруйні та легкозаймисті речовини, вогнебезпечні та піротехнічні речовини або вироби (за винятком сірників і кишенькових запальничок), предмети (хімічні матеріали), які можуть бути використані для виготовлення піротехнічних виробів або димів, горючі матеріали і речовини, інші речовини, предмети, вироби, у тому числі саморобного виготовлення, використання яких може призвести до задимлення, запалення, мати при собі і (або) розпивати алкогольну та спиртовмісну продукцію, пиво і напої, що виготовляються на його основі; 3) перебувати в місці проведення публічного заходу у стані сп'яніння [10].

Отже, конституювання інституту мирних зібрань у різних країнах засвідчило, що такий крок з боку органів публічної влади передусім був спрямований на упорядкування порядку проведення різного роду мирних зібрань громадян, які отримували все більшого поширення як форма впливу чи навіть тиску на владу під час прийняття нормативно-правових актів. Повідомний характер був запроваджений з метою упередження будь-якої протиправної поведінки, насамперед порушення громадського порядку, яка могла виникнути як спонтанна реакція на ті чи інші дії під час проведення мирних зібрань громадян. Повідомний характер проведення мирних зібрань є найбільш передовим із усіх підходів до регулювання цієї форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, оскільки він мінімізує ймовірність застосування непотрібних регуляторних обтяжень та владної цензури, водночас дозволяючи відповідні регулятивні дії.

Законодавчі положення щодо завчасного повідомлення, вказується у Рішенні Європейського суду з прав людини від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України», мають передбачати лише вимогу подання повідомлення про наміри провести зібрання, а не заяви про надання дозволу на його проведення. Хоча в деяких правових системах це передбачено законом. Водночас законодавчі положення, що передбачають отримання дозволу, недостатньою мірою враховують важливість як основоположного права на свободу зібрання, так і відповідного принципу, що будь-які дії, які не є предметом законодавчого регулювання, слід вважати законними. Тим країнам, в яких для проведення зібрання потрібно отримати дозвіл, рекомендується змі-

нити національне законодавство таким чином, щоб воно передбачало лише надання завчасного повідомлення. Показово, що у низці країн дозвільний порядок було визнано неконституційним. Будь-яка процедура отримання дозволу повинна містити чітко передбачені законом критерії надання дозволу. Крім того, ці критерії слід обмежити лише такими вимогами, як час, місце та порядок проведення зібрання; у них не слід передбачати можливість регулювання ідейного змісту зібрання [6].

Загалом дозвільний порядок проведення мирних зібрань громадян є характерним для авторитарних держав. За цього органи публічної влади мають широке поле для розсуду при наданні згоди на проведення мирного зібрання громадян. А у країнах з тоталітарними режимами взагалі, як правило, не допускаються не організовані владою мирні зібрання громадян і доволі часто відсутні будь-які закони, що регулюють порядок їх проведення. Закріплення права на мирні зібрання у конституціях таких країн має формально-декларативний характер, не містить під собою дієвого механізму реалізації цього конституційного права як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Закони здебільшого замінюють підзаконні нормативно-правові акти, неопубліковані інструкції служб державної безпеки, органів внутрішніх справ, які зорієнтовані на придушення несанкціонованих владою мирних зібрань, а не визначення конституційно-процесуальних засад їх проведення.

Так, якщо звернутися до радянських часів, то, незважаючи на те, що усі Конституції радянських республік гарантували право на мирні зібрання, ця гарантія була фіктивною щодо механізму впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Радянська влада з перших днів свого становлення намагалася повністю контролювати будь-які зібрання громадян та запобігати небажаним акціям шляхом вжиття адміністративних, кримінальних та суто репресивних заходів. Нормативно-правові акти, які регулювали порядок організації й проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій у СРСР, не відповідали демократичним стандартам; водночас, звертає увагу український вчений М. Денисова, вплив правової доктрини, культури та політики радянського періоду щодо мирних зібрань простежується у вітчизняному праві й досі [7, с. 6].

Висновки. Таким чином, свідоме обмеження права на проведення мирних зібрань в авторитарних та тоталітарних державах говорить про розуміння ними великого потенціалу у використанні цього конституційного права як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Заборонний, обмежувальний, а інколи й репресивний характер порядку проведення мирних зібрань мав на меті передусім придушення громадської ініціативи щодо прийняття чи неприйняття того чи іншого нормативно-правового акта та недопущення посилення її масової підтримки серед громадян через проведення ними різного роду мирних зібрань. Послаблення ж в авторитарних та тоталітарних державах контролю за реалізацією цього конституційного права з боку органів публічної влади цілком ймовірно могло призвести до перерос-

тання мирного зібрання на користь прийняття чи неприйняття того чи іншого нормативно-правового акта в масові виступи проти існуючого режиму, чим взагалі створити загрозу подальшого його існування.

Бібліографічні посилання

1. Градовский А.Д. Собрание сочинений / А.Д. Градовский. – Т. 5. – СПб., 1902.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особенная часть : учебник / под ред. Б.А. Страшуна. – 3-е изд. – М., 2008.
3. The Constitution of the United States of America. Analysis and interpretation / Co-Editors Johnny H. Killian, George A. Costello. – Washington: U.S. Government printing office, 1996. – 2444 p.
4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Textausgabe mit ausführlichen Verweisungen und einem Sachverzeichnis. – München, 1999.
5. Законотворчість: участь громадськості у законодавчому процесі : інформаційно-аналітичне дослідження / Євгенєва А.М., Шкарлат Ю.Г. – К., 2008.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України» (Vyarentsov v. Ukraine) // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/27248.
7. Денісова М.М. Правове забезпечення реалізації конституційного права на мирні зібрання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М.М. Денісова. – Х., 2010.
8. Декрет-Закон [Франції] о своде правил, относящихся к усилению мер обеспечения общественного порядка от 23 октября 1935 года // § Legislationline. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14336>.
9. Конституция Российской Федерации: принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 года // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2009. – № 4. – Ст. 445.
10. О собраниях, митингах, демонстрациях, шествиях и пикетированиях : Федеральный закон Российской Федерации от 19 июня 2004 года № 54-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2004. – № 25. – Ст. 2485.

Нестерович В. Ф. Зарубежный опыт конституционно-правового регулирования проведения мирных собраний граждан. В статье анализируется конституционно-правовое регулирование мирных собраний граждан в Украине в контексте опыта Великобритании, США, Франции, Германии и некоторых постсоветских стран.

Ключевые слова: конституционно-правовое регулирование, мирные собрания, граждане, свобода, зарубежный опыт.

Nesterovytych V. Foreign experience of constitutional-legal regulation of peaceful assemblies of citizens. The article analyzes the constitutional and legal regulation of peaceful gatherings in Ukraine in the context of the experience of the UK, USA, France, Germany and several former Soviet countries. It is claimed that peaceful gatherings of citizens are recognized international standards of human rights. Specifies that in the basis of the constitutional and legal regulation of peaceful assembly is notification nature of their conduct. This approach was introduced in order to prevent public disorder and any other illegal behavior that could occur as a spontaneous response to certain actions during peaceful gatherings of citizens.

Keywords: constitutional and legal regulations, peaceful gatherings, the citizens, freedom, foreign experience.

Надійшла до редакції 20.10.2015

Куракін О. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 34.028

ЯКІСТЬ НОРМИ ПРАВА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено аналізу якості основних елементів механізму правового регулювання, що позначає сукупність істотних властивостей, які роблять їх придатними для використання за функціональним призначенням. Підвиди спеціальних критеріїв визначаються специфікою змісту окремих елементів механізму правового регулювання. Так, наприклад, різні характеристики норм права дозволяють нам судити про її якість, тобто визнати їх так званими підвидами спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання.

Ключові слова: механізм правового регулювання, ефективність, критерії ефективності, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Ґрунтуючись на тому, що механізм правового регулювання уявляється нам динамічної категорією, до критеріїв його ефективності можемо віднести якість здійснення функціонального призначення механізму. Воно піддається оцінці через характеристику процесу правового регулювання. У значенні критерію ефективності якісні властивості процесу правового регулювання виділені не випадково. На наш погляд, поняття «ефективність функціонування механізму правового регулювання» рівнозначно за змістом поняттю «ефективність механізму правового регулювання». Якість функціонування механізму правового регулювання розглядається нами не як тотожне механізму поняття; вона акцентується на характеристиках самого процесу, абстрагуючись від властивостей предмета функціонування.

Іншими словами, інтерес концентрується на характеристиці динамічної сторони механізму правового регулювання, а саме на виявленні темпу, часу, впорядкованості, гнучкості та інших властивостей відповідного процесу. Для забезпечення прозорості аналізу ефективності механізму правового регулювання необхідно акцентувати увагу тільки на динамічній стороні явища, тим самим наближаючись до більш глибокого осмислення якості функціонування цього правового інституту.

Таким чином, критерії ефективності механізму правового регулювання можна диференціювати на загальні та спеціальні. Загальними критеріями ефективності механізму правового регулювання є критерії оцінки ефективності механізму правового регулювання в цілому, в сукупності всіх його стадій і елементів; спеціальні ж виражаються в критеріях якості окремих елементів, які виступають фактором прямої дії виключно щодо окремих ланок механізм-

му правового регулювання, а не впливають цілеспрямовано на рівень ефективності механізму в цілому. Серед таких визнають якість норми права, юридичного факту, акту реалізації та акту застосування. Ми пропонуємо зупинитися на першому.

Виклад основного матеріалу. Якість основних елементів механізму правового регулювання позначає сукупність істотних властивостей, що роблять їх придатними для використання за функціональним призначенням. Підвиди спеціальних критеріїв визначаються специфікою змісту окремих елементів механізму правового регулювання. Так, наприклад, різні характеристики норм права та інших статичних елементів механізму правового регулювання дозволяють нам судити про якість норм права, тобто визнати їх так званими підвидами спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання.

На зміст спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання впливає не тільки розуміння того, чим є право, а й розуміння категорії «джерело права». Відповідь на запитання, які правові явища слід визнавати джерелами права, визначає критерії якості статичних елементів механізму правового регулювання.

Іншими словами, визначаючи форму права, ми тим самим визначаємо зміст спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання.

Поряд зі змістом права й видами його джерел визначальним чинником у виборі шляхів оцінки якості елементів механізму правового регулювання виступає його функціональне призначення. Принципово важливо усвідомити його функції, які не тотожні функціям його структурних елементів та не збігаються з функціями самого права. Як функції механізму правового регулювання пропонуємо розглянути регулятивну та охоронну. У свою чергу, виходячи з функції повинна бути покладена на більш широкий за своїм змістом правовий механізм, а саме механізм правового впливу.

Звернемося до дослідження спеціальних критеріїв ефективності механізму правового регулювання, почавши з аналізу якості норми права. Отже, якість норми права – це перш за все якість її змісту. В юридичній літературі поняття якості норми права іноді підміняється категорією «внутрішні умови ефективності норм». Серед них виділяють такі, як оптимальність норм (узагальнююча умова), їх реальність, доцільність, відповідність правових засобів цілям, внутрішня несуперечливість, відповідність методу впливу регульованим відносинам, чітка формальна визначеність, ясність формулювань, дотримання інших правил юридичної техніки, здійснення правотворчих та правозастосовних заходів щодо точної і повної імплементації норм у межах держав.

О.Е. Лейст виводить в розряд ознак норм, що визначають ефективність самого правового регулювання, їх загальновідомість, зрозумілість, несуперечність та системність [8, с. 93].

Однак ми вважаємо не зовсім коректним ставити в один ряд з ознаками якості норм права саму якість системи норм права та окремих зовнішніх умов

ефективного правового регулювання, так як ці категорії є неоднорядковими. Значущість з'ясування критеріїв якості норми, у тому числі її змісту, викликана тим, що норма права задає ритм механізму правового регулювання, прогножуючи його успішність.

За зауваженням В.С. Нерсисянца, як засоби такого руху виступають форми (правовідносини, суб'єктивні права і обов'язки), похідні від самого цього належного змісту норми права, які немов би силою саморуху приводять до правової реальності [10, с. 353].

Важливість змісту норми права для механізму правового регулювання служить підставою прийняття як одного з критеріїв її якості правову цінність.

Більшість авторів вважають, що ефективність механізму правового регулювання, ефективність правової норми визначаються тим, наскільки її реалізація сприяє досягненню цілей, поставлених перед правовим регулюванням. Як справедливо зазначає А.К. Черненко, «при такому підході ефективність права та її критерії виявляються у ступені реалізації системи самозобов'язування держави» [15, с. 14].

Вважаємо, що для досягнення ефективності механізму правового регулювання важливе значення має зміст як безпосередньої найближчої мети правової норми, так й опосередкованої, тобто більш далекої. Така модель якості норми задає нові параметри соціально-ціннісного змісту правового регулювання.

Проблемі ціннісних критеріїв у праві присвячено достатню кількість досліджень. Однак завдання визначення та обґрунтування правових цінностей залишається актуальним і на сьогоднішній день. Як справедливо зазначає О.М. Бабенко, «процес аксіологічного осмислення права в даний час набуває глобального характеру. Це пов'язано з переміщенням правових цінностей на вищі у рівні загальносвітових ціннісних ієрархій» [2, с. 97].

У нашому сучасному суспільстві першість має концепція персоналізму, в якій критерієм цінності права виступає людська особистість. При цьому до правових цінностей відносять ті факти та явища, які «породжують ідеальне обґрунтування норми права, закріплюються та охороняються правовими нормами, складають мету права та його інститутів» [9, с. 177].

Прихильники теорії позитивного права схиляються до розгляду закону самого по собі як вищої цінності. Причому йдеться саме про правові цінності (в їх формально-юридичних значеннях та визначеннях).

Представники природно-правового спрямування тлумачення цінностей права висувають етичні критерії. Багато прихильників природного права обґрунтовано вважають справедливість головним критерієм оцінки права [1, с. 540].

Іншим ціннісним критерієм права, на нашу думку, слід назвати свободу як відсутність обмежень. Згадаємо цікаві висновки, зроблені Т. Гоббсом: «Закони вигадані не для припинення людської діяльності, а для її спрямування, подібно до того, як природа створила берега не для того, щоб зупинити течію річки, а щоб направляти її. Міра цієї свободи повинна визначатися благом громадян та держави» [3, с. 410].

Таким чином, критеріями правової цінності норми права є справедливість і свобода, закладені в її змісті.

Наступним критерієм якості норми права пропонуємо вважати захищеність нормативного інтересу. У науці пропонуються різні підходи, що дозволяють перевірити норму права на захищеність нормативного інтересу. Вважаємо за потрібне виділити випадки, що його виключають:

1) якщо норма права переважно виражає інтереси тільки окремих корпорацій, які «купили» її прийняття;

2) занадто коштовна для об'єкта регулювання;

3) якщо норма права надає необмежені повноваження виконавцю (тобто чиновнику) і тим самим ускладнює здійснення контролю за його поведінкою.

Факторами, що знижують захищеність нормативного інтересу, виступають також:

1) невизначеність кола повноважень, збіг повноважень з іншими державними органами;

2) нечіткість розподілу обов'язків всередині органу;

3) відсутність елементів гласності, підконтрольності у діях державних органів.

Норма права, що допускає і навіть провокує корупцію, буквально виключає можливість для ефективного механізму правового регулювання. Вона згубно впливає і на механізм державного управління, тим самим позбавляючи норму умов для ефективної реалізації. Така норма нівелює всі інші позитивні основи, закладені в її змісті.

Унаслідок того, що єдиною формою вираження правової думки виступає джерело права, недосконалість законодавства є прямим вираженням неналежної якості правових норм, що містяться в ньому. Без дотримання вироблених наукою та апробованих нормотворчої практикою правил і прийомів законодавчої техніки неможливе досягнення високого рівня якості норм права. Видається, що юридична техніка має в основному прикладний, інструментальний характер. Але, як вірно вважає Г.І. Денисов, «це зовсім не означає її «меншовартість», підлеглість, несамостійність» [5, с. 90]

Значно підвищити якість норм права в умовах кризової ситуації, коли багаторазово змінюються правові положення, можливо шляхом збільшення кількості та надання більшої важливості нормативним дефініціям, які мають найбільшу стабільність у вітчизняному законодавстві при регулюванні суспільних відносин.

Стрімкий розвиток законодавства може викликати механічне запозичення іноземних законів, їх перенесення на вітчизняний ґрунт без урахування національних особливостей. При цьому вкрай небажано некоректне використання іноземних понять і термінів, так як механічне запозичення текстів норм права робить законодавство, як правило, суперечливим.

У тісному зв'язку із критеріями, розгляд яких мав місце вище, перебуває такий критерій, як повнота встановлення і виразу юридичної норми. Чим точніше сконструйована в нормі модель правовідносин, чим повніше переведені

економічні та інші категорії на мову юридичних понять прав, обов'язків та їх співвідношення, тим ефективніша реалізація такої норми у правовідносинах.

Важливість повноти змісту норми права не виключає небезпеки зловживання даною вимогою. Необхідно уникати переродження повноти норми права в її зайву деталізованість.

Важливим критерієм ефективності механізму правового регулювання є адекватність норми права за змістом і за формою. Адекватність за змістом означає відповідність норми права існуючим суспільним відносинам, її своєчасність. Даний критерій сприяє корисності норми і запобігає її шкідливості. С.М. Пелєвін визначає ефективність правового регулювання як «адекватність засобів правового регулювання та способів застосування права тим суспільним відносинам, на регулювання яких воно спрямоване, у відповідності до мети, що відповідає об'єктивним умовам розвитку суспільства» [11, с. 98].

На наш погляд, навіть якщо ефективність не дає всебічної характеристики норми, вона є цільною категорією. Це визначає неможливість дроблення норми на складові та вичленення лише тих структурних елементів, які нібито визначальним чином впливають на ефективність її дії. Вважаємо, що не ефективність визначає якість норми як самостійного явища, а якість норми слугить передумовою ефективного процесу її реалізації. Норми, що не відповідають критерію адекватності за змістом, або взагалі не реалізуються, або ступень їх реалізації вкрай низький. Це викликано тим, що суб'єкти права не користуються нормою як масштабом, оскільки зникає об'єкт вимірювання. Можлива ситуація, коли зникає і юридичний суб'єкт, і юридичний факт, визначені в нормі. Закономірним є те, що водночас втрачається і здатність норми щодо ефективного регулювання суспільних відносин.

В.І. Гойман стверджує, що «якості сили право набуває лише за певних умов, коли воно економічно та соціально детерміновано, відповідає суспільному прогресу, об'єктивним вимогам, інтересам і пріоритетам людей» [4, с. 23].

Адекватність норми права за формою означає відповідність відносин, регульованих нормою права, формі їх встановлення та виразу. Цей критерій включає в себе питання, яким джерелом права встановлена норма і через які засоби правового регулювання виражено її зміст. Проблема відповідності змісту норми права за формою встановлення – це проблема її джерела, а за формою вираження – проблема правильності використання засобів правового регулювання.

Прогнозований характер регулювання нормою права суспільних відносин визначається не тільки змістом норми права, а й оптимальністю засобів правового регулювання, закріплених у ній (суб'єктивні права, обов'язки, заохочення, покарання і т.д.). У науці сформульовано позицію, коли поняття юридичних засобів уніфікує всі ті явища, з яких складається право. З цього приводу В.Л. Сапун пише, що «інструментальна теорія являє собою цілеспрямоване та концентроване дослідження певного аспекту права як системи правових засобів» [13, с. 17].

В.М. Кудрявцев точно зауважив, що «правильне визначення в законі ха-

рактеру передбачених заходів заохочення або осуду (включаючи відповідність санкцій ступеню суспільної шкідливості правопорушень) необхідне для ефективного впливу права» [7, с. 168]. Дієвість юридичних приписів залежить від гармонійного поєднання прав та обов'язків з реаліями сьогодення дня.

Також ми поділяємо позицію М.М. Тарасова, який вважає, що «правове відображення соціально-психологічних факторів, врахування їх при використанні засобів правового впливу є необхідною умовою ефективного правового регулювання» [14, с. 17]. Для оптимальності засобів правового регулювання, що містяться в нормі права, важливий факт закріплення останніх з урахуванням прогнозування результату їх взаємодії при викладенні в нормі та правосвідомості індивіда, який її реалізує.

Немаловажним для дотримання якості норми права є відповідність її змісту критерію гнучкості. У літературі є погляд на гнучкість як «відповідність юридичних норм потребам розвитку, що виражається у своєчасності скасування застарілих законоположень і встановленні нових, у безперервному оновленні законодавства» [6, с. 54], але хаотичне зростання нормативно-правової бази викликає втрату її системних якостей. Такі тенденції призводять до виникнення абсурдних прикладів на практиці.

Уникнути цього дозволить встановлення балансу шляхом визнання невід'ємним супутником гнучкості норми права ознаки її стабільності. Однак норма права, будучи малою, але основоположною структурною одиницею нормативно-правової бази, повинна бути лише відносно стабільною, тобто стабільною доти, поки її існування не веде до того, що окремі нормативно-правові положення, законодавча база стають застарілими та настає стагнація всієї системи права. При цьому вважаємо, що не є потрібною однакова абсолютна стабільність для норм права з різним змістом. Зміст норм права, що виходять з найбільш загальних непохитних принципів права, потребує стабільності своїх положень більше, ніж норми, що конкретизують, розвивають положення загальних правових норм.

Пропонуємо вважати критерієм якості норми права адекватність змісту норми права фактичному статусу суб'єкта. Ще Л. Фуллер стверджував, що неодмінним принципом законності в державній організації виступає створення для кожного суб'єкта права умов, які дозволяють йому виконувати приписи юридичних норм: «право не повинно вимагати неможливого від підданого» [12, с. 42]. Адекватність змісту норми права фактичному статусу суб'єкта означає простоту реалізації норми, швидкість реагування на правову ситуацію, мінімізацію етапів для досягнення конкретної задачі правового регулювання, зведення до мінімуму можливих витрат (тимчасових, фінансових, моральних, інтелектуальних та інших) для реалізації своїх природних прав.

Ключова роль норми в механізмі правового регулювання не применшує значення інших його елементів. Думається, їх внесок у механізм правового регулювання не менш значимий, внаслідок чого вважаємо необґрунтованою меншу увагу вчених до якості юридичного факту, акту реалізації та акту застосування. Як ми говорили вище, спеціальним критерієм ефективно-

сті механізму правового регулювання є якість юридичного факту. Критерії якості юридичного факту, акту реалізації, акту застосування щодо ефективності механізму правового регулювання будуть вторинними критеріями його ефективності, так як впливають на рівень його функціональності опосередковано, а стосовно якості елементів механізму правового регулювання виступають провідними критеріями.

Висновок. Таким чином, ефективність явища свідчить про те, наскільки якісно здійснюється його функціональне призначення. Незважаючи на те, що механізм правового регулювання виступає як системне і цілісне явище у праві, структурні складові такого механізму не розчиняються в ньому. Останні можуть розумітися як самостійні самодостатні закінчені правові явища.

З цього можна зробити висновок про наявність у кожної структурної одиниці механізму правового регулювання власної функції, які не є тотожними функціям механізму правового регулювання. Отже, й ефективність кожного з елементів не можна прирівнювати до ефективності механізму правового регулювання. Тут застосуємо закон синергії, згідно з яким сума властивостей цілого перевищує «арифметичну» суму властивостей, наявних у кожного з його елементів окремо. Хоча ефективність окремих елементів механізму правового регулювання опосередковано підтверджує ефективність його в цілому. Таким чином, встановлення критеріїв ефективності механізму правового регулювання вимагає постійного контролю, щоб дослідження ефективності елементів відбувалося в його рамках.

Бібліографічні посилання

1. Black's law dictionary / St. Paul. – Minn. : West Publishing co., 1990.
2. *Бабенко А.Н.* Проблемы обоснования ценностных критериев в праве / А.Н. Бабенко // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 93–97.
3. *Гоббс Т.* Соч. : в 2-х т. / Т. Гоббс ; [под ред. В.В. Соколова]. – М., 1989.
4. *Гойман В.И.* Действие права (Методологический анализ) / В.И. Гойман. – М., 1992.
5. *Денисов Г.И.* Юридическая техника: теория и практика / Г.И. Денисов // Журнал российского права. – 2005. – № 8. – С. 85–93.
6. *Дробязко С.Г.* Условия эффективного воздействия законодательства на создание материально-технической базы коммунизма / С.Г. Дробязко // Право и коммунизм : сб. науч. ст. – М., 1965. – С. 39–62.
7. *Кудрявцев В.Н.* Право и поведение / В.Н. Кудрявцев. – М., 1978.
8. *Лейст О.Э.* Сущность права: проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М., 2002.
9. *Неновски Н.* Право и ценности / Н. Неновски [пер. с болг. ; вступ. ст. и пер. В.М. Софронова ; под ред. В.Д. Зорькина]. – М., 1987.
10. *Нерсесянц В.С.* Право и закон: из истории правовых учений / В.С. Нерсесянц. – М., 1983.
11. *Пелевин С.М.* Эффективность права и дальнейшее совершенствование законодательства о разводах / С.М. Пелевин // Правоведение. – 1971. – № 1. – С. 95–104.
12. *Петрова Е.* Коррупция в погонах / Е. Петрова // Восточно-Сибирская правда. – 2003. – С. 40–47.
13. *Сапун В.Л.* Инструментальная теория права в юридической науке / В.Л. Сапун // Современное государство и право. Вопросы теории и истории. – Владивосток, 1992. –

С. 17–23.

14. *Тарасов Н.Н.* Роль социально-психологических факторов в правовом регулировании : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.Н. Тарасов. – Свердловск, 1979.

15. *Черненко А.К.* Теоретико-методологические аспекты формирования правовой системы общества : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Черненко Альберт Константинович. – М., 2006.

Куракин А. Н. Качество нормы права как специальный критерий эффективности механизма правового регулирования. Статья посвящена анализу качества основных элементов механизма правового регулирования, обозначающего совокупность существенных свойств, делающих их пригодными для использования в соответствии с функциональным назначением. Подвиды специальных критериев определяются спецификой содержания отдельных элементов механизма правового регулирования. Так, например, различные характеристики норм права позволяют судить о качестве, то есть признать их так называемыми подвидами специальных критериев эффективности механизма правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, эффективность, критерии эффективности, нормативно-правовой акт.

Kurakin O. M. Quality of the rule of law as a social criterion of effectiveness of the mechanism of legal regulation. The author delineates the criteria for the effectiveness of the regulation on general – criteria for assessing the effectiveness of the regulation in general – and special – quality criteria of its individual elements.

Significance clarifies criteria of quality standards due to the fact that it sets the rhythm of the mechanism of legal regulation, and predicted its success.

To achieve the effectiveness of the regulation is important as the actual content direct immediate objective legal standards, and so indirectly, that is more distant. This model sets new standards of quality parameters of socio-value content regulation.

Imperfect legislation is a direct expression of poor quality law. Without compliance made by science and tested practice of legislative rules and techniques of legislative technique can not achieve a high level of quality of the law.

In our view, does not determine the effectiveness of the quality standards as an independent phenomenon, and quality standards is a prerequisite for efficient process implementation.

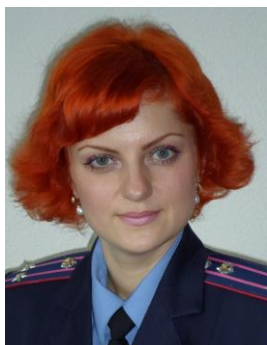
The key role of standards in the mechanism of legal regulation does not diminish the value of its other elements. It seems their contribution to the mechanism of legal regulation equally significant, resulting in less attention seems unjustified to scientists as a legal fact, the act of sale and act of application.

Thus, the effectiveness of the phenomenon indicates how well it performed a functional purpose. Although the mechanism of legal regulation acts as a systemic and holistic phenomenon in the law structural components of such a mechanism does not dissolve in it. The latter can be understood as a complete self-contained independent legal phenomenon.

From this we can conclude the existence of each structural unit of the mechanism of regulation of their own functions, which are not identical functions of the mechanism of legal regulation. Consequently, and efficiency of each of the elements can not be equated to the effectiveness of the regulation. Here we apply the law of synergy, whereby the properties of the whole amount exceed the «arithmetic» amount of properties available to each of its elements separately. Although the effectiveness of individual elements of the mechanism of legal regulation indirectly confirming its efficiency as a whole. Thus establishing criteria for the effectiveness of the regulation requires constant monitoring to study the effectiveness of elements happening within it.

Keywords: mechanism of legal regulation, efficiency, performance criteria, regulatory act.

Надійшла до редакції 21.10.2015

Орлова О. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ТА МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ В УКРАЇНІ

Уточнюються пріоритети державної соціальної політики на основі гендерного підходу в результаті поглибленого аналізу гендерних проблем та дослідження механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Досліджується гендерна політика в Україні.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна політика, рівність прав, рівність можливостей.

Постановка проблеми. Становлення демократичного суспільства передбачає забезпечення рівних можливостей для самореалізації особи незалежно від її статі, віку, національності або соціального походження. Проте сучасне законодавство в Україні створює лише певне правове поле, передумови для рівності, але не забезпечує фактичних можливостей та умов її реалізації. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків потребує спеціального державного механізму, який займався б розробкою, реалізацією, контролем, оцінкою і пропагандою підтримки гендерної політики, спрямованої на демократичний розвиток суспільства і самовираження в ньому як рівних обох соціальних статей [1].

Впровадження в суспільстві гендерної рівності є актуальною проблемою для України, оскільки в ній ще зберігається дискримінація жінок. Для її викорінення необхідно подальше вдосконалення законодавства відповідно до принципу рівності прав жінок і чоловіків на основі гендерного підходу. Ефективним шляхом вирішення цієї проблеми є дотримання прогресивних принципів та норм, що стосуються гендерної рівності і включені у конвенції та декларації ООН, які мають силу закону на міжнародному і національному рівнях.

Сучасне людство є свідком значних змін, що відбуваються у світі. Це зміни у сфері політики і державного управління; зміни у соціальній, культурній і релігійній сфері, а також значні зміни в економічному житті суспільства. Адже ми живемо в епоху переходу до постіндустріального суспільства, коли на перший план виходить не фізична праця, а рівень знань, інформаційні технології. Тому стає очевидним, що творці усіх змін, що відбуваються, – чоловіки і жінки – не можуть не відчувати, що змінюються самі. Отже, все це зумовило потребу запровадження такої політики, яку можна було б

застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка і жінки та їхні відносини. Такою стала гендерна політика.

Отже, метою цієї статті є уточнення пріоритетів державної соціальної політики на основі гендерного підходу в результаті поглибленого аналізу гендерних проблем та дослідження механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сучасна юридична наука надає особливого значення вивченню проблем гендерного статусу, прав і можливостей жінок і чоловіків у сім'ї та суспільстві, відмінностей у процесах соціалізації статей на різних етапах становлення особистості. Питання гендерних відмінностей та диференціації гендерних ролей, гендерні стереотипи поведінки у період навчання, гендерні відносини у сім'ї, правові норми гендерної рівності досліджували Г. Алексеєва, М. Адрианом, О. Балакірева, В. Бондаровська, Ю. Борисова, Є. Бородин, Н. Волчек, А. Воронкін, Ю. Галустьян, О. Ганюков, Т. Говорун, Д. Дікова-Фаворська, О. Катан, О. Кізь, О. Кікінежді, І. Котюк, О. Костенко, В. Кравець, Н. Осташкін, І. Романова, М. Шпекторенко [2-9].

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямів державної політики в Україні є гендерна політика. Такий напрям є новим для України, але вже має свою історію становлення. У зв'язку з проголошенням Україною курсу євроінтеграції гендерне питання, що є пріоритетним у Євросоюзі, набуло особливого значення в політичних процесах держави. Особливістю формування державної гендерної політики в Україні є те, що вона будується на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, та регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівності між жінками і чоловіками.

Уся політична риторика останніх років відсунула на другий план певні дуже важливі проблеми українського суспільства, які між тим вкрай важливі для країни. До таких проблем належить глибока демографічна криза.

Українське суспільство має риси європейськості, поваги до прав жінок та гендерного рівноправ'я, але разом з тим до України дійшли й негативні явища, що з'явилися на Заході й активно впроваджуються в наші українські реалії методом сліпого копіювання.

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці, існуючі в суспільстві культурні норми, ролі і стереотипи. Вони певною мірою визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей залежно від їх біологічної статі. При цьому гендерні ролі та норми не мають універсального змісту і значно відрізняються в різних суспільствах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає не володіння певними природними якостями, а виконання певної ролі. У сучасних соціальних дослідженнях гендер використовується не як незмінна і універсальна конструкція. Це поняття означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів. Тобто гендер

визначає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці та є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства.

Гендерна політика визначає утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів їх досягання в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань. Такий напрям політики є досить новим для України.

Україна поступово рухалася до запровадження гендерної політики, намагаючись не просто декларувати рівні права та можливості жінок та чоловіків, а й здійснювати для цього реальні дії, заходи, поступово крокуючи до змін у законодавстві. Проте перш ніж розглянути чинне законодавство, варто ознайомитися з тими підходами до гендерної рівності, що існують у різних країнах та мають вплив на законодавчу базу стосовно цього питання.

Державна політика щодо запобігання та протидії дискримінації спрямована на:

- недопущення дискримінації;
- застосування позитивних дій;
- створення умов для своєчасного виявлення фактів дискримінації та забезпечення ефективного захисту осіб та/або груп осіб, які постраждали від неї;
- виховання і пропаганду серед населення України поваги до осіб незалежно від їх певних ознак, поширення просвітницької діяльності у цій сфері.

Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року передбачено механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків [10].

Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" по факту є первинним практичним втіленням основних принципів рівності статей у спеціальному законодавчому акті. Основною метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Так, ст. 7 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначено, що органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; об'єднання громадян [10].

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи, об'єднання громадян сприяють збалансованому представництву статей в управлінні та прийнятті рішень.

Верховна Рада України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків визначає основні засади гендерної політики держави; застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; у межах, передбачених Конституцією України, здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у рамках здійснення контролю за дотриманням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; розглядає скарги на випадки дискримінації за ознакою статі; у щорічній доповіді висвітлює питання дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Кабінет Міністрів України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; приймає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності та забезпечує його виконання; розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності; організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; враховує принцип гендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів; затверджує порядок проведення гендерно-правової експертизи; здійснює інші повноваження у цій сфері, передбачені законодавством України.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей; здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків; забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля; провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності; співпрацюють з об'єднаннями громадян щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків; подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень; дотримуються принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у своїй діяльності [10].

Гендерна проблематика зачепила майже всі сфери самореалізації сучасної людини – бізнес, економіку, політику, спорт, культуру. Такий обсяг за-

вданих потребує їх централізованого виконання, загальнодержавної координації, закріплення за допомогою сталих єдиних підходів. Реалізувати це можливо за допомогою права, потужного механізму впливу на суспільні відносини.

Правове регулювання державної гендерної політики здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального (міжнародні правові акти, ратифіковані Україною) та національного (національні нормативно-правові акти щодо рівноправності жінок і чоловіків). Проте утвердження рівності обох статей, забезпечення їх рівних прав і можливостей потребує вдосконалення й оптимізації функціонування всієї правової системи України. Без підвищення ефективності галузевого законодавства щодо гендерної рівності неможливо успішно розвивати гендерну політику в сучасному українському суспільстві. Гендерна рівність має стати яскравим проявом демократичної побудови українського суспільства, утвердження ідеалів демократичної, соціальної, правової держави, відповідати вимогам часу та європейським стандартам.

Україна підписала міжнародні документи з питань гендеру і цим самим визнала гендерний підхід як найдоцільніший для визначення планів, програм і перспектив національних перетворень, зобов'язалася юридично забезпечувати рівність, розвиток і справедливість у країні, керуючись гендерними ідеями соціальної рівності. Конституція України політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства. Цим самим вона визнала, що:

- рівноправність жінок і чоловіків є одним з питань прав людини та однією з умов забезпечення справедливості, а також однією з передумов досягнення рівності, розвитку й миру;
- забезпечення рівних прав і можливостей – основне право людини й громадянина, яке держава гарантує, а отже, зобов'язується усунути всі перепони на шляху досягнення рівності чоловіків і жінок та поліпшення становища жінок і розширення їхніх прав;
- держава забезпечує рівність прав і можливостей статей через діяльність системи державних органів, що потребує розширення їхньої компетенції з питань гендерного виміру діяльності;
- визначена конституційно система прав і свобод людини і громадянина внутрішньо взаємопов'язана, а отже, право на рівність пронизує всі інші права та свободи і є їх гендерним втіленням. Це вимагає гендерного наповнення галузевого законодавства як органічного його складника;
- конституційно наголошено, що перед жінками стоять загальносуспільні інтереси, пов'язані з досягненням загальної мети гендерної рівності, яких можна досягти лише спільно й у партнерстві з чоловіками. А тому поліпшення становища жінок і забезпечення рівноправності чоловіків і жінок – це питання прав людини, яке не можна розглядати ізольовано як одне з питань, що стосується тільки жінок;
- Конституція України як основний закон передбачає втілення визначених у ній норм і принципів у чинній системі законодавства і відкриває пер-

спективи його розвитку, зокрема гендерного законодавства;

Конституція України вказує на виконання міжнародного, а отже, й гендерного законодавства відповідно до визначених Верховною Радою потреб, в якому розширення прав і можливостей жінок, забезпечення рівноправності жінок і чоловіків розглядається як засіб побудови стійкого, справедливого розвиненого суспільства, як передумова для досягнення політичної, соціальної, економічної, культурної й екологічної безпеки у відносинах між народами;

- Основний Закон України є першим вольовим і юридично базовим кроком у створенні правового механізму рівних прав і можливостей;

- вказавши саме на рівність, тобто 50/50, Конституція України заклала концептуальний підхід до становища й статусу жінок і чоловіків, розвитку їхніх відносин як паритетних, гендерно збалансованих;

- Конституція України визначила напрями розвитку суспільства й держави як демократичного, правового і соціального та через рівність прав, свобод і обов'язків людини наповнила їх гендерною сутністю і змістом. Передусім це рівні права, можливості й доступ до ресурсів, гармонійне партнерство чоловіків і жінок, що мають ключове значення для зміцнення соціальної демократії;

- Конституція України, закріпивши право гендерної рівності в системі прав і свобод, власне, визначила напрями гендерного соціального нормотворення: системи правових гендерних норм – через систему державних органів; системи політичних гендерних норм – через програми і статuti партійних структур; системи корпоративних норм – через статuti громадських організацій; а також традицій і звичаїв – у діяльності всіх організаційних структур державного, партійного та громадського змісту, моралі – як базової нормативної основи функціонування суспільних відносин.

Статтею 24 Конституції України гарантується таке: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [11].

Під час аналізу спеціального законодавства у сфері статевої рівності треба звернути увагу на так звану гендерну експертизу нормативно-правових актів, під яку підпадають також положення головного Закону України – Конституції. Проте при розгляді положень, закріплених у Конституції, крізь призму сучасного розуміння та сприйняття гендерної проблематики стає зрозу-

мілим, що навіть текст самої статті 24 Конституції України можна охарактеризувати як сексистський.

Загалом гендерний паритет відображений у низці законодавчих актів України: Кодексі про шлюб і сім'ю; Кодексі про працю; Кримінально-процесуальному, Цивільному кодексах України; Кодексі України про адміністративні порушення, а також в Законах України “Про зайнятість населення”, “Про пенсійне забезпечення”, “Про охорону праці”, “Про державну службу” тощо.

Як вже згадувалося вище, Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачена можливість проведення гендерно-правової експертизи законодавчих нормативних актів.

Відповідальним за проведення такої експертизи визначено Кабінет Міністрів України. Тому такою експертизою займається Міністерство юстиції України, про що є окрема постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2006 р., якою затверджується, що гендерно-правову експертизу чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів в усіх сферах законодавства, що стосуються прав і свобод людини, проводить Міністерство юстиції; гендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться як складова частина гендерної експертизи.

На сьогодні розробка проектів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим врахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Висновки. Законодавство та механізми в Україні не є досконалими, проте дозволяють стати на курс забезпечення гендерної рівності в Україні. Необхідними є напрацювання чітких механізмів співпраці відповідальних інституцій з населенням та їх поступова реалізація.

Для розробки ефективних заходів гендерної політики важливе значення має комплексна оцінка ситуації з гендерної рівністю у країні, в тому числі в регіональному аспекті.

Бібліографічні посилання

1. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.09.01. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Г.В. Герасименко. – К., 2004.
2. Впровадження гендерного підходу в українсько-канадському проекті „Молодь за здоров'я-2” (з досвіду реалізації) / О.М. Балакірєва, Ю.М. Галустян, Н.Ф. Романова, Д.М. Дікова-Фаворська. – К., 2005.
3. Говорун Т.В. Гендерна психологія : навч. посібник / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді – К., 2004.
4. Говорун Т.В. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навч. посібник / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінежді, О.Б. Кізь. – Тернопіль, 2004.
5. Енциклопедія для дівчат : для ст. шк. віку / авт.-упоряд. Н.М. Волчек. – К., 2002.
6. Котюк І.І. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право України: гендерна експертиза / І.І. Котюк, О.М. Костенко. – К., 2004.
7. Методичні рекомендації щодо гендерних особливостей формування здорового

способу життя для молоді (для фахівців) / укл. Ю.М. Галустян. – К., 2005.

8. Молодежи о гендере / Е.И. Бородин, Ю.В. Борисова, И.В. Шпекторенко и др. – Днепропетровск, 2003.

9. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Г. Алексеева, О. Балакірева, В. Бондаровська, Я. Галустян, О. Ганюков ; Канадсько-український гендерний фонд. – К., 2002 .

10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 // ВВР. – 2005. – № 52. – Ст. 561.

11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

Орлова Е. А. Гендерная политика и механизмы обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин в Украине. Уточняются приоритеты государственной социальной политики на основе гендерного подхода в результате углубленного анализа гендерных проблем исследования механизма обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин. Исследуется гендерная политика в Украине.

Ключевые слова: *гендер, гендерное равенство, гендерная политика, равенство прав, равенство возможностей.*

Orlova O. O. Gender policy and mechanisms for ensuring equal rights and opportunities of women and men in Ukraine. The article specifies the priorities of state social policy on the example of gender analysis and studies the mechanism of ensuring equal rights and opportunities of women and men.

The current legislation in Ukraine creates only a certain legal framework, the preconditions for equality, but does not provide actual opportunities and conditions for its implementation. Ensuring equal rights and opportunities of women and men requires a special state mechanism, which would be engaged in the development, implementation, monitoring, assessment and promotion of support for gender policy. This policy should be directed to democratic development of society and of self-expression in it as equal to both social sexes.

The discrimination of women still remains in Ukraine. To eradicate this discrimination is necessary to further improve the legislation in accordance with the principle of equality between women and men based on a gender approach. One effective way of addressing this problem is the progressive observance of principles and norms on gender equality and included in the Convention and the UN Declaration, which have the force of law at the international and national levels.

For developing an effective gender policy is important, a comprehensive assessment of the situation with gender equality in the country, including in the regional aspect.

Keywords: *gender, gender equality, gender policy, equal rights, equality of opportunity.*

Надійшла до редакції 13.05.2015

Телькінєна Т. Е.

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.5

ОСНОВНІ РИСИ ВІДНОСИН ЛОБІЮВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ

На підставі аналізу законів Російської імперії, якими підданам надавалося право на звернення до органів публічної влади та визначалося компетенцію земських органів самоврядування, матеріалів офіційного діловодства Катеринославського, Полтавського, Харківського, Херсонського та Чернігівського губернських земських зібрань, а також із використанням деяких результатів власних наукових розвідок визначено основні риси відносин лобіювання в Російській імперії протягом другої половини ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: відносини лобіювання, основні риси, Російська імперія, дворяни, об'єкт лобіювання, громадські інтереси, клопотання.

Постановка проблеми. У сучасній Українській державі в умовах формування нового суспільного договору знову відновлено пошук ефективної української моделі регулювання відносин лобіювання з метою забезпечення легальної та демократичної взаємодії влади й суспільства [1]. Загальновідомо, що запровадження нового правового інституту потребує фахових розвідок з його генези та розвитку, зокрема, на вітчизняному ґрунті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Однак становлення відносин лобіювання на українських територіях, що за часів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знаходились під юрисдикцією Російської імперії, не ставало предметом дослідження істориків права; разом із тим окремі історико-теоретичні аспекти означеної проблеми побіжно висвітлювалися російськими, українськими фахівцями у галузі конституційного права. За спостереженнями авторки, на пострадянському просторі першою узагальнювальною роботою з лобіювання, автором якої був правник та де приділено увагу й генезі означених відносин у Російській імперії, є монографія О.П. Любимова «Історія лобізму в Росії» [2]. Висновки, що сформульовані ним, значною мірою ґрунтуються на монографії російського дослідника з соціально-економічної історії І.М. Шапкіна, який зосереджувався саме на лобіюванні бізнесових інтересів на відтинку другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як періоді становлення відповідних політико-правових відносин [3], та докторській дисертації фахівця з політологічних наук Л.Є. Іллічової [4]. Українські правники, до речі, теж конституціоналісти, історичній складовій власних досліджень з лобіювання приділили суттєвішу увагу, що позначилося не лише

на її обсязі, а й на змісті. Так, В.Ф. Нестеровичем та О.В. Дягілевим [5] чітко виокремлено форми та методи лобіювання, розширено, у порівнянні з О.П. Любимовим, їхнє коло. Харківський фахівець О.В. Дягілев виділив українську фракцію у Державній думі¹, а окрім бізнесових, і інші інтереси, які захищалися тогочасними лобістами: економічні, громадянські, політичні права українців. При цьому, на наше переконання, вивчення історико-правових аспектів політико-правових відносин лобіювання, що мали місце в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст., потребує подальшого розвитку, зокрема, й визначення ознак, властивих означеному явищу.

Мету даної розвідки, з огляду на вищевикладене, становить визначення основних рис відносин лобіювання в Російській імперії протягом означеного проміжку часу. При цьому зосередимось на лобіюванні підданими в Російській імперії внесення змін до законодавства, яким визначався їхній правовий статус. Задля досягнення вищезазначеного використано, зокрема, закони Російської імперії, якими підданам надавалося право на звернення до органів публічної влади та визначалося компетенцію земських органів самоврядування; матеріали офіційного діловодства Катеринославського, Полтавського, Харківського, Херсонського та Чернігівського губернських земських зібрань, а також деякі результати власних розвідок.

Виклад основного матеріалу. Із врахуванням конкретно-історичних умов Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., на наш погляд, лобіювання – це легітимний вплив на органи влади та їх посадових і службових осіб з боку підданих з метою закріплення власних інтересів чи інтересів третіх осіб у нормативно-правових актах, що приймаються. Загальновідомо, що правовою основою лобіювання є петиція. У Російській імперії піддані, з огляду на те, до якого стану вони належали, надіялися правом клопотань (скарги, клопотання щодо нагород, проекти) [6]. Загальним принципом, на якому ґрунтувався порядок надання підданими скарг аж до часу підписання маніфесту від 18 лютого 1905 р., був таким: залишення без розгляду («уважения») усіх скарг на установи та урядників т.зв. середньої ланки («места средние и лица подчиненные»), укладачі яких оминули бодай одну сходинку адміністративної ієрархії [7]. Однак дворянським зібранням законом надавалося пільгове право звернення безпосередньо на адресу імператора [8]. Втім, закон про лобіювання в Російській імперії, як і в інших державах за часів другої половини XIX – початку XX ст., відсутній: чітко не визначено об'єктів лобіювання, правові статуси лобіста та замовника, а термін «лобіювання» взагалі не вживався. Тобто можемо говорити про наявність лише політико-правових відносин лобіювання в означеній державі.

Авторка переконана у непересічній ролі дворян як лобістів розширення прав підданих в Російській імперії протягом другої половини XIX ст. З огляду на те, що засадничим принципом лобіювання є вчинення саме легального

¹ До речі, О.В. Дягілев звернувся до вітчизняної історії лобіювання в цілому, охоплюючи Австро-Угорську і Російську імперії.

тиску на органи влади задля законодавчого закріплення інтересів окремих груп, дворяни як лобісти мали ліпші можливості, аніж особи, що належали до інших станів. Так, Дворянські зібрання могли укладати звернення, клопотання та надавати їх до визначених законом установ [8]. Закон також дозволяв їм в особистому порядку звертатися до Комісії прохань, яка розглядала три види звернень: скарги, клопотання щодо нагород, проекти [9, розділ VIII]. З метою розширення політичних прав і свобод стану дворяни, на відміну від інших підданих, були в змозі достатньо широко користатися не лише тими методами, які дозволялися законом, а й тими, що легалізувалися російською державно-правовою традицією. Дворяни, що мали доступ до імператорського двору, або особисто, або через повірених передавали безпосередньо імператору клопотання з того чи іншого питання. На тлі започаткування підготовки протягом 1857–1859 рр. правової реформи дворянам надавалися нові можливості для захисту, передусім захисту власних економічних прав: шляхом участі у роботі губернських комітетів дворян з поліпшення та облаштування побуту поміщицьких селян [8; 10], Редакційних комісій [11].

Активна лобістська діяльність частини дворянського стану (як окремих осіб, так і деяких корпоративних зібрань) з кінця 50-х до кінця 60-х років XIX ст., що проявилася у вимогах надання якщо не усім підданим, то принаймні еліті, права участі у виборах та діяльності загальнодержавного представницького органу, врешті-решт спонукала монарха та вищу бюрократію піти на компроміс і наділити все населення Російської імперії правом участі у діяльності органів місцевого самоврядування, які за процедурою формування, компетенцією суттєво різнилися від тих, що функціонували раніше [12; 13].

Звісно, що в державі з такою формою правління, як абсолютна монархія, головний об'єкт лобіювання становитиме імператор. Так було і в Російській імперії аж до обрання Державної Думи. У середині XIX ст. саме до монарха зверталися окремі особи, що належали до стану дворян, та їхня станова корпорація, лобіюючи законодавче закріплення за своїм соціально-юридичним гуртом нових політичних прав. На час проведення правових реформ 1860-х років новими об'єктами відповідного тиску стали комісії міністерства внутрішніх справ. У другій половині XIX ст. гласних губернських земських зібрань наділено, згідно з п. 2.XII закону від 1 січня 1864р. «Положення про губернські та повітові земські установи» та п. 63.14 закону від 12 червня 1890 р. «Положення про губернські та повітові земські установи» [12; 14], правом подання клопотань щодо місцевих потреб через губернатора на адресу «уряду», під яким в Російській імперії протягом XIX ст. і до створення у жовтні 1905 р. нового уряду малася на увазі сукупність Комітету міністрів та Ради міністрів. Відтак гласні отримали змогу вчинення легітимного тиску на центральні органи влади з метою ухвалення законодавчих актів, які б відповідали інтересам усього суспільства або тих чи інших груп підданих. Об'єкт земських клопотань становили також ті чи інші міністерства. З огляду на широку компетенцію міністерства внутрішніх справ саме на його адресу, напевно, найчастіше надсилалися означені звернення гласних.

Авторка пропонує визначати як «пасивне лобіювання» таку форму участі у законотворчості фахівців різних галузей, гласних земських зібрань, коли вони на вимогу органів влади надавали експертну оцінку вже підготовленому законопроекту. Мабуть, вперше публічно й широко застосували такий підхід під час підготовки «Основних засад перетворень судової частини в Росії» у жовтні-грудні 1862 р. [15]. Принципова відмінність такої процедури від «класичного» лобіювання полягає в тому, що в даному випадку громадськість призвичаюється до соціально інфантильної ролі у державно-правовому житті. Ініціатива виходить від держави, а не підданих, бо на те вони й піддані. Найбільший, на наш погляд, негатив наявності лише інституту таких консультацій або його превалювання у процесі законотворчості полягає в такому: суспільство звикає до цієї практики, яка більшою мірою створює ілюзію партнерства громадян і держави, аніж сприяє його реалізації. За таких обставин більшість громадян може змиритися і погодитися дотримуватися статус-кво, що нівелюватиме запит саме на поширення практики лобіювання, тобто легального тиску на центральні органи влади з боку громадян за їх власною ініціативою задля захисту спеціальних інтересів.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. саме громадські інтереси доволі часто становили предмет звернень до центральних органів влади. Наголошуємо на кардинальних змінах, яких зазнав безпосередньо предмет «прошень» у означений проміжок часу. Суб'єкти індивідуальних петицій на адресу імператора, що проходили через Комісію прохань, у абсолютній їх більшості просили про надання матеріальної допомоги. Після запровадження земських органів місцевого самоврядування гласні, з одного боку, наслідували традиції, однак здебільшого вже просили про фінансову допомогу для задоволення потреб усього або більшості місцевого населення, окремих груп підданих тощо, а з іншого – пропонували внести різноманітні корективи до чинного законодавства.

За власними підрахунками на прикладі Катеринославського, Полтавського, Харківського, Херсонського та Чернігівського губернських земських зібрань [16] можемо стверджувати, що серед клопотань гласних превалювали саме ті, предмет яких становили громадські інтереси, а не інтереси окремих соціально-юридичних груп. Так, протягом вищезазначеного проміжку часу число відповідних клопотань було таким: Катеринославського губернського земського зібрання – 98, тобто 40 % від загального числа клопотань, Полтавського – 291 (70 %), Харківського¹ – 82 (48 %), Херсонського – 147 (59 %), Чернігівського – 195 (75 %).

Однією з характерних рис відносин лобіювання в Російській імперії після правових реформ 1861 та 1864 років вважаємо й те, що поширений тогочасний метод лобіювання громадських інтересів становили саме клопотання гласних земських зібрань. З огляду на наявність серед українського наукового загалу трактування місцевого самоврядування як специфічного інституту

¹Інформація за 18650-1883 рр.

громадянського суспільства [17] та певних результатів власних розвідок [18], вважаємо запропоновану тезу обґрунтованою. Протягом 1865–1867 рр. до законів внесено такі зміни, якими дворянським корпораціям заборонено захищати інтереси інших соціально-юридичних груп [19]. Відтепер лише шляхом клопотань з боку гласних земських зібрань на адресу органів влади можна було лобіювати внесення таких змін до чинних законів у Російській імперії, які відповідали б інтересам більшості підданих. Дворянські зібрання, купецькі гільдії, різноманітні об'єднання підприємців теж залучалися імператором та «урядом» до участі у законодавчому процесі, втім, мали право захищати потреби лише власних соціально-юридичних груп.

Висновки. Наразі підсумуємо вищевикладене. З огляду на нормативно-правове забезпечення відносин лобіювання в Російській імперії другої половини XIX – на початку XX ст. доцільно характеризувати їх виключно як політико-правові. Особлива роль у лобіюванні осіб, що належали до стану дворян, полягає не лише в їх привілейованому правовому статусі, а й у тому, що саме вони, на переконання авторки, були ініціаторами правової реформи 1861 р. та певною мірою сприяли розширенню політичних прав підданих. Із запровадженням земських органів самоврядування об'єктами лобіювання, окрім імператора, стали загалом «уряд» та окремі міністерства. Вважаємо, що у взаємовідносинах між суспільством та органами публічної влади в тогочасній Російській імперії в контексті лобіювання переважали «пасивні» методи. У другій половині XIX ст. саме громадські інтереси доволі часто становили предмет звернень, насамперед таких, як земські клопотання до центральних органів влади. Відтак і поширеніший тогочасний метод лобіювання громадських інтересів становили клопотання гласних земських зібрань.

Бібліографічні посилання

1. Інститут лобіювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку. Науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко. – К., 2015.
2. Любимов О.П. История лоббизма в России / О.П. Любимов. – М., 2005.
3. Шапкин И.Н. Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во 2-й половине 19 – начале 20-го века / И.Н. Шапкин. – М., 1999.
4. Ильичева Л.Е. Институционализация лоббизма в политическом процессе современной России: становление, приоритеты развития : автореферат дис. на соискание науч. степени докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» [Электронный ресурс] / Л.Е. Ильичева. – М., 2002. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-lobbizma-v-politicheskom-protsesse-sovremennoi-rossii-stanovlenie-pri>.
5. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» [Електронний ресурс] / В.Ф. Нестерович. – К., 2008. – Режим доступу: <http://govuadocs.com.ua/docs/229/index-229670-1.html>; Дягілев О.В. Правовий інститут лобіювання: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.В. Дягілев. – Х., 2010.
6. ПСЗ-І. – Т.31. – №24064, раздел VIII. Духовный Регламент [Электронный ре-

сурс]. – Режим доступа : <http://lib.prawmir.ru/library/readbook/1340>; *Ципин В.А.* Церковное право [Электронный ресурс] / В. А. Ципин. – Режим доступа : http://fb-rpi.itkm.ru/books/Kanon_pravo; ПСЗ-I. – Т. 22. – № 16187. СЗ. – 1857. – Т.9, ст.1036; ПСЗ-II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657, пп. 8,9 ст. 51, п. 4 ст. 78; *Градовский А.Д.* Начала русского государственного права : в 3 т. [Электронный ресурс] / А.Д. Градовский. – СПб., 1883. – Т. III. – Режим доступа : <http://constitution.garant.ru/science-work/pre-revolutionar/3988988/>; *Коркунов Н.М.* Русское государственное право [Электронный ресурс] / Н.М. Коркунов. – СПб., 1909. – Т. II. – Режим доступа : <http://istmat.info/node/24926>.

7. ПСЗ-II. – Т. 31. – № 24064, п. 1. параграфа 97.

8. ПСЗ-II. – Т. 6. – Отд. 2. – № 4989.

9. ПСЗ-I. – Т. 31. – № 26064.

10. О порядке рассмотрения проектов и положений губернских комитетов // Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – Т. 1. – СПб., 1869. – С. 30–35.

11. Высочайшее повеление «О вызове членов от губернских комитетов и об учреждении при Главном комитете особой Комиссии» // Там же. – С. 27–29.

12. ПСЗ-II. – Т. 39. – Отд. 1. – № 40457.

13. *Телькінена Т.Е.* Старт правової реформи 1861 року (хто «вистрелив» першим: дворяни чи імператор?) / Т.Е. Телькінена // Право і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 35–41.

14. ПСЗ - III. – Т. 10. – Отд. 1. – № 6927.

15. Див.: *Илюхин А.В.* Общественное обсуждение законопроектов в России (на примере законотворческого процесса в отношении суда присяжных): историко-правовой аспект [Электронный ресурс] / А.В. Илюхин // История государства и права. – 2012. – № 5. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/1374.html>.

16. Свод постановлений Харьковского губернского земства за годы с 1865 по 1883. – Харьков, 1883. – Т. 1 : в 3 ч. – 1883. – 190, 292 с.; Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (XIX – XXXV сессий) 1883–1899 годов с кратким сводом постановлений за время с 1865-го по 1882 г. (I–XVIII сс.). – Чернигов, 1902. – Вып. I : 1902; *Сотников С.В.* Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (XIX – XXXV сессий) 1883–1899 годов с кратким сводом постановлений за время с 1865-го по 1882 г. (I–XVIII сс.) / С.В. Сотников. – Чернигов, 1903. – Вып. II; Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866–1913 гг. – Ч. I–II. – Екатеринослав, 1914–1916; Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.). – Вып. I. Полтава, 1885; Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.). – Вып. II. – Полтава, 1886; Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за второе четырехлетие (с 1883 по 1894 г. вкл.). – Вып. I. – Полтава, 1898; Вып. II; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1865–1888 гг. (23 очер. сессии 1865–1887 гг. и 14 чрезвычайных 1865–1888 гг.). – Т. I : Издание губернского земства. – Одесса, 1888; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1888–1899 гг. – Херсон, 1902. – Вып. I, Вып. II; Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1900–1914 гг. – Херсон, 1918. – Т. 4.

17. *Григорьев В.А.* Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика / В.А. Григорьев. – К., 2005; *Колодій А.* На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А. Колодій. – Львів, 2002; *Петришин О.* Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні / О. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 142–161; *Тодика О.Ю.* Проблеми реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень в аспекті здійснення народовладдя / О.Ю. Тодика // Держ. будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Х., 2004. – Вып. 7. – С. 49–61; *Фрицький О.Ф.* Конституційне право України / О.Ф. Фрицький. – К., 2002.

18. Телькіненна Т.Е. З історії лобіювання громадських інтересів гласними Катеринославського губернського земського зібрання (1870-і–1880-і рр.) / Т.Е.сТелькіненна // «Evropský politický a právní diskurz» («Европейский политико-правовой дискурс»). – 2014. – № 6. – С. 420-430– *Її ж.* Лобіювання в Російській імперії права підданих на мирні зібрання (на прикладі Катеринославського губернського земського зібрання) / Т.Е. Телькіненна // Jurnalul juridic national: teorie și practică (Молдова). – № 1. – 2015. – С. 29–33.

19. ПСЗ-ІІ. – Т. 40. – Отд. 1, № 41729. СЗ, 1876. – Т. 9. ПСЗ-ІІ. – Т. 42. – Отд. 1. № 44691.

Телькиненна Т. Э. Основные черты отношений лоббирования в Российской империи: вторая половина XIX – начало XX века. В данной статье на основании анализа законов Российской империи, наделявших подданных правом на ходатайство в органы публичной власти и определявших компетенцию земских органов самоуправления, материалов официального делопроизводства Екатеринославского, Полтавского, Харьковского, Херсонского и Черниговского губернских земских собраний, а также с использованием некоторых результатов авторских работ Т.Э. Телькиненой определяются основные характерные черты отношений лоббирования в Российской империи на протяжении второй половины XIX – начала XX века.

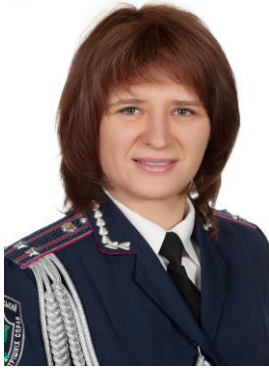
Ключевые слова: отношения лоббирования, основные черты, Российская империя, объект лоббирования, общественные интересы, ходатайства.

Telkinena T. E. Basic lines of lobbying relations in Russian empire: the second half of XIX – beginning of XX century. Telkinena T.E. argues an address to the marked range of problems that in the modern Ukrainian state in the conditions of forming of new public agreement the search of the effective Ukrainian model of regulation of relations of lobbying is again renewed with the aim of providing of legal and democratic cooperation of power and society. It's generally known, that the input of new legal institute needs professional services from his genesis and development, in particular, on national base. However, becoming of relations of lobbying on Ukrainian territories, which in the second half of XIX - beginning of XX century were under jurisdiction of the Russian empire did not become the article of research of law historians. At the same time, the certain historically theoretical aspects of the marked problem were fluently illuminated by the Russian, Ukrainian specialists in the area of constitutional law.

T.E. Telkinena in this article determined the basic lines of relations of lobbying in the Russian empire during the second half of XIX - beginning of XX century on the base of analysis of laws of the Russian empire, which gave a right on an address to the public government bodies and it was determined competence of self-government local state bodies, on the base of official documents of Katerinoslav, Poltava, Kharkiv, Kherson and Chernihiv province zemski collections, and also using some results of own researches.

According to the normatively - legal providing in the Russian empire in the second half of XIX - beginning of XX century the relations of lobbying it's expedient to characterize exceptionally as politically law relations. The special role in lobbying of persons who belonged to the state of noblemen consists not only in their privileged legal status but also in that exactly they, on persuasion of author, were the initiators of legal reform in 1861year and in some way assisted expansion of political rights for nationals. When self - government zemski state bodies were created “government” and certain ministries, except an emperor, became objects of lobbying. Consider that in relations between society and public government bodies in the Russian empire of that time “passive” methods prevailed in the context of lobbying. In the second half of XIX century public interests rather often were the article of appeals, first of all, such as zemski petitions to the central government bodies. Consequently and more widespread were the method of lobbying of public interests such as petitions of public zemski collections.

Keywords: lobbying, basic lines, the Russian empire, object of lobbying, public interests, petitions.

Філянiна Л. А.

кандидат юридичних наук, доцент

Гузема В. І

курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 341.22

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ

Розглянуто особливості міжнародно-правового інституту правових способів вирішення міжнародних спорів щодо забезпечення міжнародного співробітництва з територіальних питань.

Ключові слова: основні принципи міжнародного права, територіальна цілісність, міжнародні спори.

Постановка проблеми. У ХХ столітті заборона використання зброї для вирішення міжнародних спорів чи конфліктів набула абсолютного, навіть імперативного характеру. Формальна заборона силових методів розв'язання міжнародних спорів не стала вирішенням усіх проблем: міждержавні збройні конфлікти й зараз є досить поширеним явищем. Проте ця заборона надала потужного імпульсу розвитку мирних засобів і процедур вирішення міжнародних конфліктів. Тому цей напрям став важливою складовою міжнародних відносин і популярним предметом міжнародно-правових досліджень.

Звернімося до основних принципів міжнародного права. Принцип мирного вирішення спорів, будучи покликаний забезпечити мирне співіснування держав, належить до числа наказових норм, що лежать в основі існування і стабільного функціонування міжнародного співтовариства.

Відповідно до пункту 3 статті 2 Статуту ООН, усі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість [1].

Еволюція принципу мирного вирішення міжнародних спорів відзначена серією міжнародних договорів і угод, які поступово розвивали засоби мирного вирішення міжнародних спорів і встановлювали юридичний обов'язок держав.

Застереження і вирішення спорів базуються на принципах суверенної рі-

вності і сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права. Також держави повинні діяти у дусі сумлінності з метою запобігання виникнення спорів, прагнення до найшвидшого і справедливого їх вирішення. Всі держави повинні пройнятися духом співробітництва і сумлінності в пошуках раннього і справедливого вирішення спорів. Також, на нашу думку, необхідно зазначити і зв'язок із принципом невторчання, а саме: мирне врегулювання суперечок не повинно супроводжуватися вторчанням у внутрішні справи. Варто підкреслити зв'язок із принципом незастосування сили.

Таким чином, у другій половині ХХ століття одним з найпомітніших процесів у міжнародному праві став розвиток інституту мирного вирішення міжнародних спорів у рамках міжнародних міжурядових організацій, який вніс новий вимір у галузь несилкових засобів розв'язання конфліктів.

Науково-теоретичну базу дослідження становлять наукові праці з міжнародного права та міжнародних відносин, філософії, теорії держави і права, історії, логіки, криміналістики, конституційного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науковій літературі еволюцію основних принципів міжнародного права досліджували Я. Броунлі, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, М. Ейкхерст, М.Л. Ентін, В.І. Євінгов, Г.В. Ігнатенко, Ю.М. Колосов, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, Г.І. Морозов, Е.О. Пушмін, Г.І. Тункін, Н.А. Ушаков, А. Фердросс та ін.

Мета – дослідження особливостей міжнародно-правового інституту правових засобів вирішення міжнародних спорів у забезпеченні міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай у міжнародних відносинах поняття «міжнародний спір» використовують для позначення взаємних претензій між державами. Отже, на нашу думку, варто розкрити саму суть поняття «міжнародний спір».

Так, на думку Н.В. Пронюка, *міжнародний спір* – це специфічні політико-правові відносини, що виникають між двома або більшою кількістю суб'єктів міжнародного права і відображають протиріччя, які існують у межах цих відносин. Тобто це спір, що виникає між державами або іншими суб'єктами з питання юридичного факту чи правового регулювання певних відносин [2].

У свою чергу, М.В. Буроменський зауважив, що міжнародний спір можна визначити як формально (об'єктивно) виражену суперечність між суб'єктами міжнародного права з питання факту або права. Міжнародний спір – це юридичний факт, констатація наявності якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів [3].

Отже, міжнародний спір ми можемо розуміти як суперечку між декількома суб'єктами міжнародного права, для вирішення якої необхідно застосувати норми та принципи міжнародного права.

У Статуті ООН для кваліфікації конфліктних відносин використовують-

ся поняття "спір" або "ситуація", але їх визначення не наводяться. Згідно з доктриною міжнародного права, а також практикою Ради Безпеки і Міжнародного Суду ООН:

- спір має місце у випадку, коли держави взаємно пред'являють претензії з приводу одного і того самого предмета суперечки;

- ситуація виникає, коли зіткнення інтересів держав не супроводжується взаємними претензіями, хоч і породжує непорозуміння між ними. Таким чином, ситуація – є більш широкою категорією, ніж спір.

Існування певних різних думок ще не зумовлює наявності спору між державами. Після визнання факту існування спору виникає обов'язок вирішити цей спір. Міжнародний спір має вирішуватися лише мирними засобами на основі принципу мирного розв'язання міжнародних спорів [2].

Статут ООН у ст. 33 визначає, що «сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, продовження якої могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором» [1]. Так, для вирішення територіальної суперечки між Україною і Румунією щодо акваторії та розподілу континентального шельфу навколо острова Зміїний держави скористалися таким правом.

У 1997 році суперечка про вирішення територіального питання розгорнулася між Україною та Румунією, де вирішувалася доля острова Зміїного. Переговори про розмежування морських просторів у Чорному морі розпочалися одразу після підписання українсько-румунського Договору про відносини добросусідства та співробітництва. Однак після 24-х раундів переговорів, які тривали до 2004 року, згоди так і не дійшли. Україна вважала доцільним продовжувати переговори, але Румунія вирішила звернутися до Міжнародного суду ООН, оскільки про таку можливість сторони домовилися при підписанні Договору 1997 року.

Предметом спору між державами став острів Зміїний та прилеглий континентальний шельф. Румунська сторона аргументувала свою позицію, що Зміїний – не острів, а скеля, акваторія навколо якої не може розглядатися як прибережна економічна зона. Український уряд, зі свого боку, був не згодний з позицією Бухареста. Отже, у вересні 2004 року Румунія порушила у Міжнародному суді ООН справу проти України.

У 2008 році розпочалися слухання справи щодо українсько-румунської територіальної суперечки довкола острова Зміїний. Вивчивши аргументи сторін та історію питання, а також можливі прецеденти, 3 лютого 2009 року суд прийняв одностайне рішення, що є надзвичайно рідкісним у практиці Міжнародного суду ООН.

Суд підтвердив українську приналежність самого острова та наявність українських територіальних вод навколо нього. Однак, разом з тим, вирішив, що цей острів не є складовою частиною берегової лінії. Суд виходив з того,

що острів Зміїний розташований досить далеко від берега та має дуже маленські розміри. Тому суд прийшов до висновку, що острів Зміїний «не повинен впливати на делімітацію у цій судовій справі, окрім 12-мильної смуги територіальних вод навколо острова» [4].

Отже, держави дотрималися принципів міжнародного права і мирним шляхом владнали спір, уникнувши при цьому інших неправомірних наслідків врегулювання конфлікту, котрий би загрожував міжнародному миру і безпеці.

У 2014 році Україну захопила нова хвиля разючих територіальних змін, а саме: анексування Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. На позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК 17 березня 2014 року голова Комісії із проведення загальнокримського референдуму Михайло Малишев оголосив офіційні результати загальнокримського референдуму, що відбувся в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 року. Загальна кількість учасників загальнокримського референдуму, які взяли участь у голосуванні, склала 1 млн. 274 тис. 96 осіб (83,1 %). З них на підтримку питання «Ви за воз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?» – 1 млн. 233 тис. 2 голоси (96,77 %), на підтримку питання «Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року й за статус Криму як частини України?» – 31 тис. 997 голосів (2,51 %), кількість бюлетенів для голосування на загальнокримському референдумі, визнаних недійсними, склала 9 тис. 97 (0,72 %) [5].

18 березня 2014 року в Кремлі між Російською Федерацією і Республікою Крим було підписано договір про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим і утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів. В договорі зазначено, що він ґрунтується на вільному й добровільному волевиявленні народів Криму та загальнокримському референдумі, проведеному в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі 16 березня 2014 року, у ході якого народи Криму прийняли рішення щодо воз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації [5].

У свою чергу, необхідно зазначити, що Автономна Республіка Крим порушила норми Конституції України, а саме ст. 73, в якій йдеться про те, що територіальні зміни в Україні повинні вирішуватися виключно Всеукраїнським референдумом. Також п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України встановлено, що організація і порядок проведення виборів і референдумів визначаються виключно законами України. У ч. 2 ст. 72 Конституції України визначено: «Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою не менш як 3 млн. громадян України», а кількість населення АР Крим становить близько 1,5 млн. осіб [6]. Звідси ми можемо зробити висновок, що проведений референдум на території АР Крим був незаконним і не відповідав нормам чинної Конституції України. Питання про її від'єднання повинен був вирішувати кожен дієздатний українець, який досяг 18-річного віку.

У договорі про прийняття до Російської Федерації АР Крим визначено право народу даної території на самовизначення. Так, ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошено: «Всі народи мають

право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [7]. Але, відповідно до норм міжнародного права, народи мають право на самовизначення лише один раз. При розпаді Радянського Союзу більшість радянських громадян повною мірою реалізували своє право на самовизначення. Це право у 1990–1991 роках здійснив російський, український, литовський, білоруський, казахський та інші народи пострадянського простору. Отже, прийнявши Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, народ України скористався цим правом і схвалив його всенародним голосуванням.

У нашому випадку, новостворений самопроголошений Верховний Совет АР Крим позбавив український народ права взяти участь у вирішенні територіального питання і ухвалив незаконне рішення про відокремлення частини території України, чим порушив один з основних принципів міжнародного права – принцип самовизначення народу. Водночас цей вчинок дає нам повне право говорити про порушення принципів територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України і вважати АР Крим окупованою територією. Роблячи замах на державний кордон, держава також чинить замах і на територіальну цілісність іншої держави. Тому дотримання принципу непорушності кордонів одночасно укріплюватиме і територіальну цілісність держав. Отже, тісний зв'язок між цими принципами дає можливість констатувати неправомірність дій новоствореного Верховного Совету АР Крим і Російської Федерації стосовно України. Міжнародним правом встановлено законні способи зміни території між державами шляхом цесії. Так, Л.Д. Тимченко визначає, що цесія – це право держави змінювати лінію кордону, обмінюватися певними ділянками території або передавати ділянку своєї території, як правило, на відшкодувальних засадах, іншій державі. Водночас усі ці операції повинні здійснюватися за взаємною згодою і на основі міжнародного права. При цьому недопустимі односторонні дії, тим більше із застосуванням сили чи погрози силою [8].

Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 27 березня 2014 року на 68-й сесії, було прийнято Резолюцію про визнання територіальної цілісності України, в якій вона зазначає, що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 року, не був санкціонований Україною, а тому: «закликає всі держави відмовитися і утримуватися від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України, в тому числі будь-яких спроб змінити кордони України за допомогою погрози силою або її застосування або інших незаконних засобів. Водночас наполегливо закликає всі сторони негайно приступити до мирного врегулювання ситуації щодо України шляхом прямого політичного діалогу, проявляти стриманість, не вдаватися до односторонніх дій, які можуть підсилити напруженість, і повною мірою брати участь у міжнародних посередницьких зусиллях. Закликає всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати будь-які зміни стату-

су Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на основі вищезгаданого референдуму і утримуватися від будь-яких дій або кроків, які можна було б розтлумачити як визнання будь-якого такого зміненого статусу» [9].

Висновок. Еволюція вирішення міжнародних спорів щодо територіальних питань визначена в міжнародних договорах і угодах, які удосконалювали засоби мирного вирішення будь-яких міжнародних спорів і встановлювали юридичний обов'язок держав вирішувати суперечки мирним шляхом без застосування сили, погрози силою чи будь-яким іншим примусом. Для правомірного вирішення суперечностей щодо переходу території з-під юрисдикції однієї держави до іншої, а також її приналежності необхідно застосовувати засоби, встановлені міжнародним правом. Будь-які спроби захоплення території іншої держави не визнаються міжнародним правом як правомірні і застосовуються всіма цивілізованими державами. Отже, виходячи з вищезазначеного, приходимо до висновку, що Автономна Республіка Крим є невід'ємною частиною території України.

Бібліографічні посилання

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і статут Міжнародного Суду ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_010
2. *Пронюк Н.В.* Сучасне міжнародне право: навч. посібник / Н.В. Пронюк. – К., 2008.
3. Міжнародне право: Навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. – К., 2006.
4. «Case Concerning Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). Judgment». Міжнародний Суд. 2009-02-03. Архів оригіналу за 2013-06-23.
5. Державна Рада Республіки Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/news/17_03_2014_3
6. Конституція України. – ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
8. Міжнародне право : підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К., 2012.
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України від 27 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Филянина Л. А., Гузема В. И. **Современные реалии международно-правовых способов решения международных территориальных споров.** Рассмотрены особенности международно-правового института правовых способов решения международных споров по обеспечению международного сотрудничества в территориальных вопросах.

Ключевые слова: *основные принципы международного права, территориальная целостность, международные споры.*

Filyanina L. A., Guzema V. I. **Current realities of international legal ways of solving international territorial disputes.** The state due to inherent only to its special political and legal phenomenon, such as sovereignty is the guarantor of the implementation of international law. Sovereignty is a legal quality that is inherent in any state since its inception and disappears when the state ceases to exist in the international arena. Each state in international law has the same legal autonomy and independence, that has basic rights and fundamental responsibilities as a participant in international relations. Violation of fundamental rights by the state threatens its existence, and violations of their basic duties it threatens the existence not only other countries, but also exposes the threat to international peace and security as a whole.

The list of international standards as fundamental rights and duties are not provided.

However, as this category we can consider the basic principles of international law enshrined in art. 2 of the Charter of the United Nations of 1945, Declaration on Principles of International Law concerning friendly relations and cooperation among states in accordance with the Charter of the United Nations of 1970 and the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975

Therefore more attention to the interest of the subject due to international problem solving territorial disputes not only scientists and lawyers but all politically developed people.

Keywords: *basic principles of international law, territorial integrity, international disputes.*

Надійшла до редакції 07.05.2015

Балабан С. М.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 341.018

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛА РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Статтю присвячено характеристиці норм міжнародного права як одного з основних регуляторів правовідносин у сфері фізичної культури та спорту. З'ясовано їх значення та особливості серед інших джерел регулювання спортивних правовідносин. Визначено шляхи гармонізації національного спортивного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, норми міжнародного права, правовідносини, джерела регулювання.*

Постановка проблеми. Важливим стратегічним ресурсом розвитку повноцінного і здорового суспільства та окремої людини, який не тільки залежить від соціальної системи, але й сам активно впливає на різні сфери суспільного життя – політику, економіку тощо, є фізична культура та спорт. Набуваючи динамічного характеру, фізкультурно-спортивна галузь поступово стає повноцінним соціальним інститутом, що активно впроваджується в систему освіти та виховання молодого покоління, використовується як засіб відпочинку та оздоровлення різних соціальних груп населення, реабілітації інвалідів, підвищення стресостійкості.

Попри всі позитиви, наявна система управління фізичною культурою та спортом України не відповідає нагальним викликам сучасності щодо розвитку спортивного руху, який нині гальмується відсутністю єдиної системної державної політики у цій сфері, недостатнім бюджетним фінансуванням та

неефективним залученням позабюджетних коштів, низьким рівнем міжвідомчої координації та взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування, низькою відповідальністю за дотримання вимог законодавчих актів, а головне – невисоким рівнем нормативних приписів щодо організації фізичного виховання та спорту.

Нормативно-правове регулювання досліджуваної сфери наразі не дозволяє реалізовувати в повному обсязі конституційне право кожного громадянина на заняття фізичною культурою та спортом шляхом вільного вибору фізкультурно-спортивних послуг, доступності та безпечності занять, захисту прав та законних інтересів громадян, створення закладів фізичної культури і спорту, об'єднання громадян у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості тощо.

Необхідність розв'язання означених проблем зумовлюється й суто зовнішніми факторами, адже у контексті інтеграційних прагнень України особливого значення набувають запровадження європейських норм і стандартів надання публічною адміністрацією спортивних послуг суб'єктам фізкультурно-спортивної діяльності, боротьби із допінгом у спорті тощо.

Попри те, що згаданим питанням вже приділялась певна увага в роботах Г. Ю. Бордюгової, Ю. М. Репкіної, А. А. Соловйова, Р. В. Чередник, О. А. Моргунова, Н. Г. Ярової та інших вчених-правників, саме регулювання спортивних правовідносин крізь призму міжнародного права розглядалося фрагментарно, стосовно лише окремих аспектів і без комплексного аналізу проблеми.

Мета статті полягає у необхідності вивчення норм міжнародного права як важливих регуляторів правовідносин у сфері фізичної культури та спорту, а також визначення шляхів гармонізації національного спортивного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність приведення чинного законодавства у сфері фізичної культури та спорту у відповідність до європейських вимог та реалій сучасності визнає абсолютна більшість вчених [1; 2; 3; 4]. Вирішення багатьох питань організації та розвитку фізкультурно-спортивної галузі нині гальмується саме недосконалістю законодавчої бази. Нормативно-правових актів у зазначеній сфері багато, але більшість з них не діють. Причинами цього є їх суперечність, неузгодженість, нечіткість, наявність істотних прогалин. Усе це робить чинну правову систему неефективною щодо регулювання спортивних правовідносин.

В умовах формування в Україні основ правової держави роль і значення правового регулювання суспільних відносин набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі держави, що характеризується як правова, виступає саме ознака високої правової урегульованості суспільних відносин. Регулюючий вплив позитивного права на суспільні відносини полягає у тому, що воно у своїх нормах, насамперед нормах права, конструює модель різних суб'єктів цих відносин [5, с. 117-118].

Правове регулювання сфери фізичної культури та спорту відрізняється

від регулювання інших сфер за суб'єктами та набором своєрідних правових регуляторів. На рівні міжнародного права ця сфера репрезентована значною кількістю нормативно-правових актів, які умовно можна поділити на такі групи:

1. *Норми загального міжнародного права*, які складають основу регулювання міжнародних відносин, що виникають у зв'язку із фізкультурно-оздоровчою і спортивною діяльністю. Вони містяться в статутах Організації Об'єднаних Націй, деклараціях і резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, документах інших міжнародних організацій із найбільш загальних і глобальних питань міжнародного правопорядку, багатосторонніх договорах (конвенціях), рішеннях Міжнародного Суду. Норми загального міжнародного права регламентують співпрацю держав в різних сферах міжнародних відносин, і дія ряду таких норм поширюється у тому числі на міжнародну спортивну діяльність.

Так, у Статуті ООН (Сан-Франциско, 26 червня 1945 р.) проголошується віра народів в основні права людини, у гідність і цінність людської особи і затверджується їх рішучість сприяти соціальному прогресу і поліпшенню умов життя. Відповідно до положень Загальної декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, кожна людина може володіти всіма проголошеними в ній правами і всіма свободами, без жодних відмінностей, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного і соціального походження, майнового або іншого становища. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (ETS № 5 Рим, 4 листопада 1950 р.) проголошує, зокрема, права на свободу мирних зборів і на свободу об'єднань тощо.

2. *Міжнародні міжвідомчі угоди-декларації у сфері фізичної культури і спорту, документи міждержавних конференцій* і т. ін. Норми, що містяться в цих актах, мають головним чином рекомендаційний характер, породжують морально-політичні зобов'язання та орієнтують суб'єктів діяльності сфери фізичної культури і спорту на виконання їх з «доброї волі». До таких актів, зокрема, належать: Міжнародна хартія фізичного виховання і спорту (Париж, 21 листопада 1978 р.), Спортивна хартія Європи (Родос, 14-15 травня 1992 р.), європейський маніфест «Молоді люди і спорт» (Лісабон, 17-18 травня 1995 р.), Рекомендація європейської ради «Молодь і спорт вищих досягнень» (№ 1292, 1996 р.), Декларація «Спорт, терпимість і чиста гра» (Амстердам, 11 квітня 1996 р.).

Серед головних і найважливіших джерел міжнародного спортивного права можна назвати Основи Олімпійської хартії та Олімпійську хартію Міжнародного олімпійського комітету. Перший документ було затверджено на I Олімпійському конгресі 1894 року. Хартію постійно доповнюють, уточнюють, до неї вносять зміни та різного роду роз'яснення. Олімпійська хартія проголошує, що дотримання її положень є обов'язковим для всіх осіб та організацій, які задіяні в олімпійському русі і в спорті взагалі. Інший документ (Олімпійська хартія Міжнародного олімпійського комітету) є збірником пра-

вил та офіційних роз'яснень, де визначено основоположні принципи олімпійського руху, представлено всю систему управління олімпійським спортом. Це основний правовий документ спорту. Ним керуються в любительському і професійному спорті, в регулюванні рекламно-спонсорської діяльності.

У 1978 р. було прийнято Хартію фізичного виховання та спорту (Генеральна конференція ЮНЕСКО), у якій ідеться про те, що спорт і фізичне виховання сприяють збереженню й поліпшенню здоров'я, проведенню дозвілля, збагачують суспільні відносини й розвивають спортивний дух. Важливе значення з точки зору права мають положення статей 9 та 10 Хартії, відповідно до яких державні органи всіх рівнів і спеціалізовані неурядові організації покликані сприяти фізичній культурі та спорту, що має виявлятися в прийнятті відповідних нормативно-правових актів, забезпеченні матеріальної підтримки, а також використанні інших засобів заохочення, стимулювання та контролю. Особлива увага приділяється співробітництву між державами, міжнародними та регіональними урядовими й неурядовими організаціями, які сприяють підтриманню миру, зміцненню взаємоповаги й дружби та створюють сприятливий клімат для розв'язання міжнародних проблем [6].

3. *Міжнародні документи, ухвалені на пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї СНД.* Ця група представлена модельними законами від 16 червня 2003 р. «Про студентський спорт», від 31 травня 2007 р. «Про професійний спорт», від 25 листопада 2008 р. «Про параолімпійський спорт», від 17 квітня 2004 р. «Про статус спортсмена збірної команди», від 26 березня 2002 р. «Про національні види спорту», від 19 квітня 2001 р. «Про дитячо-юнацький спорт» та ін. На жаль, потенційні можливості модельних законів наразі не враховуються, хоча вони мали б стати дійсним підґрунтям до розвитку фізкультурно-спортивної галузі за певними напрямками.

4. *Нормативні акти міжнародних спортивних організацій.* Ця група репрезентована актами саморегулювання суб'єктів сфери спорту, які належать до системи позаправової нормативної регламентації спортивної діяльності – *lex sportiva*, при цьому їх норми мають головним чином імперативний характер. Основні принципи, норми і правила функціонування спортивного та олімпійського руху, діяльності Міжнародного олімпійського комітету, міжнародних федерацій з видів спорту, національних олімпійських комітетів, організації і проведення Олімпійських ігор сконцентровані в Олімпійській хартії Міжнародного олімпійського комітету (МОК) – кодексі організації і реалізації олімпійського руху [7, с. 117].

До нормативних актів міжнародних спортивних організацій відносять також статuti та інші нормативні документи, що встановлюють юридичний статус і регламентують діяльність Міжнародного олімпійського комітету, Міжнародного параолімпійського комітету, міжнародних федерацій з видів спорту і багатьох інших міжнародних спортивних організацій. Характерний приклад даної категорії – нормативні документи міжнародних спортивних федерацій, що регламентують порядок організації і проведення міжнародних

спортивних змагань (наприклад, Регламент ФІФА з проведення міжнародних матчів – 2011, Правила змагань Міжнародної асоціації легкоатлетичних федерацій (ІААФ) на 2012-2013 рр. [8]).

5. *Норми міжнародного права, що регулюють порядок притягнення до відповідальності порушників норм спортивного права, організацію і функціонування органів, що відповідають за винесення ухвал, а також порядок розгляду справ у цих органах, боротьбу з допінгом, діяльність міжнародного спортивного арбітражного суду тощо.* Здебільшого питання притягнення спортсмена до відповідальності регламентуються дисциплінарними кодексами (наприклад, Дисциплінарний кодекс Міжнародної федерації футболу, прийнятий відповідно до п. 4 ст. 54 Статуту ФІФА [9]).

Основоположними міжнародними документами, на яких будується боротьба з допінгом, виступають Медичний кодекс МОК, Всесвітній антидопінговий кодекс (ВАДА), Міжнародна конвенція по боротьбі з допінгом в спорті, Антидопінговий кодекс олімпійського руху. Зазначені правові акти є загальновизнаними для усього світового спортивного товариства та містять норми, що стосуються усіх сторін названої проблеми.

Окремо регулюється організація і діяльність міжнародного спортивного арбітражного суду (йдеться про Кодекс спортивного арбітражу, спеціальні регламенти розгляду спорів, що виникають під час Олімпійських ігор, та інші документи).

6. *Норми професійної, спортивної етики, які визначають правила поведінки учасників міжнародної спортивної діяльності, у тому числі спортивних організацій, їх керівників, менеджерів, спортсменів, тренерів, тренерів-викладачів, інструкторів-методистів, спортивних лікарів, суддів, представників спортивних властей, спортивних уболівальників і глядачів, тощо.* Зокрема, у 1985 р. міністрами Європи, відповідальними за спорт, було ухвалено Кодекс спортивної етики «Справедлива гра – шлях до перемоги». В основні принципи Кодексу закладено міркування етичного характеру, спрямовані на дотримання справедливої гри, які є невід'ємною частиною всієї спортивної діяльності, спортивної політики, політики управління і застосовуються у всіх сферах як фізкультурно-оздоровчої, так і спортивної діяльності. Основною метою Кодексу є забезпечення справедливої гри в дитячо-юнацькому спорті, виходячи з того, що в майбутньому молоді спортсмени стануть дорослими учасниками і спортивними зірками. Кодекс призначається для установ і дорослих осіб, що мають пряме або непряме відношення щодо залучення молоді до участі в спорті. Він включає положення про право дітей і юнацтва безперешкодно брати участь в спортивній діяльності і отримувати задоволення від заняття нею, а також обов'язки установ і дорослих осіб поширювати серед них правила справедливої гри і забезпечувати їх дотримання.

Не можна залишити поза увагою важливий документ, що регламентує міжнародні спортивні змагання – Кодекс спортивної честі («Fair Play»). Цей кодекс є зводом правил, яких повинні дотримуватися спортсмени, тренери, лікарі, судді та інші особи, які приймають участь в спортивних змаганнях.

Основними принципами, які проголошує Кодекс спортивної честі, є вимога дотримуватися регламенту та правил змагань, не допускати шахрайства, заборонених прийомів, грубості, вживання заборонених препаратів та ін.

7. *Міжнародні договори (угоди)*, ратифіковані Верховною Радою України. Вони є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства [10]. Міжнародні договори у сфері фізичної культури і спорту регулюють правовідносини головним чином за участю юридичних і фізичних осіб – суб'єктів внутрішнього права (спортсменів, спортивних організацій та ін.), але зобов'язання за договором покладаються на держави, що беруть участь у ньому, які несуть відповідальність за приведення свого внутрішнього права у відповідність до своїх міжнародних зобов'язань. У такому разі держава бере на себе зобов'язання перед міжнародною спільнотою і зобов'язується їх виконувати.

Міжнародні договори (угоди) у сфері фізичної культури і спорту можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних, наприклад, можна віднести Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті, яка була ратифікована Верховною Радою України Законом України від 3 серпня 2006 р. № 68-V [11], міжнародний документ під назвою «Спорт як засіб сприяння у вихованні, здоров'ю, розвитку та миру», ратифікований на території України 3 листопада 2005 року [12], Кодекс спортивної етики Ради Європи «Справедлива гра – шлях до перемоги», який Україна ще, на жаль, не ратифікувала [13].

Міжнародні договори спеціального характеру в сфері спорту можуть бути двосторонніми (наприклад, Угода про співробітництво у сфері фізичної культури і спорту між Державним комітетом України з питань фізичної культури і спорту та Міністерством молоді і спорту Республіки Болгарія від 21 травня 2004 р., Програма спортивного співробітництва між Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Верховною Радою у справах спорту Іспанії від 27 листопада 2006 р.) і багатосторонніми (наприклад, Європейська конвенція про запобігання насильству і хуліганській поведінці глядачів під час спортивних заходів зокрема, футбольних матчів ETS № 120 (Страсбург, 19 серпня 1985 р.), Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті (Нью-Йорк, 16 травня 1986 р.), регіональними (укладені і діють в межах одного регіону, як правило, в рамках регіонального інтеграційного угруповання держав, як приклад Конвенція проти вживання допінгу ETS № 135 (Страсбург, 16 листопада 1989 р.) і універсальними (наприклад, Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті (Париж, 19 жовтня 2005 р.).

Беручи за основу положення цих документів, різні держави залежно від специфіки соціально-економічного і політичного устрою формують умови для розвитку фізичної культури і спорту, створення, відновлення і поповнення його ресурсної бази як основи функціонування.

Висновок. Таким чином, саме міжнародні акти дозволяють сформувати уніфіковані норми регулювання спортивних правовідносин. Тим самим створюються передумови для одноманітності правозастосовної практики, а отже, широкого розвитку фізкультурно-спортивних відносин між суб'єктами

різних держав. Об'єктивно існуючі відмінності в регулюванні таких відносин у кожній державі, що виступають як бар'єри на шляху функціонування і розвитку міжнародного спорту, можуть бути усунені саме за допомогою міждержавної уніфікації норм про фізичну культуру і спорт, яка наразі детермінується такими чинниками:

- широким розвитком багатостороннього та двостороннього спортивного співробітництва між державами та встановленням єдиних принципів розвитку фізкультурно-спортивного руху;
- необхідністю усунення протиріч щодо використання засобів регулювання спортивних правовідносин на міжнародному та внутрідержавному рівнях;
- недостатністю способів розв'язання спірних питань та потребою у створенні міжнародно-правового механізму, спроможного захистити права та законні інтереси учасників спортивних правовідносин;
- усвідомленням необхідності створення адекватного міжнародно-правового механізму регулювання спортивних правовідносин;
- важливістю подолання корупції та інших зловживань у спорті;
- підвищенням професіоналізму організації та управління сферою фізичної культури та спорту;
- необхідністю проведення аналізу ефективності співробітництва та визначення дієвого механізму впровадження в Україні міжнародних програм, досвіду роботи іноземних держав з розвитку фізичної культури і спорту тощо.

Бібліографічні посилання

1. Ярова Н. Г. Організаційно-правове регулювання в галузі спорту України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н. Г. Ярова. – Ірпінь, 2009.
2. Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне» / Ю. М. Репкіна. – К., 2010.
3. Бордюгова Г. Ю. Місце спортивного права в національній правовій системі / Г. Ю. Бордюгова // Право України. – 2009. – № 3. – С. 144–147.
4. Моргунов О.А. Адміністративно-спортивне право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.А. Моргунов. – Запоріжжя, 2012.
5. Загальна теорія держави та права / за ред. В.В. Копейчикова. – К., 1997.
6. Бордюгова Г. Акти міжнародного спортивного законодавства як основа формування відповідної галузі міжнародного права [Електронний ресурс] / Г. Бордюгова // Віче. – 2009. – № 3. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1299/>.
7. Алексеев С.В. Олимпийское право. Правовые основы олимпийского движения / С.В. Алексеев ; под ред. П.В. Крашенинникова. – М., 2010.
8. Правила соревнований Международной ассоциации легкоатлетических федераций на 2012-2013 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <file:///C:/Users/Alexis/Downloads/Competition%20Rules%202012-13.pdf>
9. Дисциплинарный кодекс ФИФА. Международная федерация футбола – [Пер. з англ.] – М., 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pfl.ua/docs/FIFA_Disc_Code_2006.pdf
10. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

11. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом у спорті : Закон України від 3 серпня 2006 р. № 68-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68-16>.

12. Спорт як засіб сприяння у вихованні, здоров'ю, розвитку та миру : міжнародний документ від 3 листопада 2005 р. № 60/9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f37.

13. Кодекс спортивной этики. Справедливая игра – путь к победе / Национальная федерация бадминтона России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.badm.ru/index.php?page_id=222.

Балабан С. Н. Нормы международного права как источники регулирования правоотношений в сфере физической культуры и спорта.

Статья посвящена характеристике норм международного права как одного из основных регуляторов правоотношений в сфере физической культуры и спорта. Выясняется их значение и особенности среди других источников регулирования спортивных правоотношений. Определяются пути гармонизации национального спортивного законодательства с европейскими и мировыми стандартами.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, нормы международного права, правоотношения, источники регулирования.

Balaban S. M. International law as source of regulation of legal relations in the sphere of physical culture and sports. The article deals with the characterization of international law as the main regulator of legal relations in the sphere of physical culture and sports. Despite all the positives, the existing system of physical culture and sport Ukraine does not meet the urgent challenges society on the development of the sports movement, which today is hampered by many factors, among which stands out most clearly low level of regulatory requirements for the organization of physical education and sport. This regulation sporting relations through the prism of international law was considered fragmented, touching only certain aspects and not analyzing the problem comprehensively. It is proved that the legal regulation of physical culture and sports is different from other areas of regulation and the recruitment of subjects for the original legal regulators. At the level of international law, this area represented a large number of regulations, which can be divided into the following groups: the general rules of international law, which form the basis for regulating international relations arising in connection with sports and recreational and sporting activities; international interagency agreements, declarations in physical culture and sports, the documents of international conferences; international documents adopted at the plenary session of the Interparliamentary Assembly of the Commonwealth of Independent States; regulations of international sports organizations; international law governing the prosecution of violators of sports law, organization and functioning of the bodies responsible for making decisions, and the order of proceedings in these bodies, the fight against doping, the activities of international sports arbitration court etc. standards of professional, sporting ethics that define the rules of conduct for participants in international sports activities, including sports organizations, their leaders, managers, athletes, trainers, coaches, instructors, trainers, sports doctors, judges, representatives of the sports authorities, sports fans and spectators; International treaties (agreements), ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. The ways of harmonization of national sports legislation to european and international standards.

Keywords: physical culture, sports, international law, legal sources regulations.

Надійшла до редакції 26.10.2015

Верба І. О.

аспірант

(Класичний приватний університет)

УДК 340.13 (477)

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Аналізується проблематика доступу до правосуддя в умовах розвитку громадянського суспільства. Розкрито сучасний стан нормативно-правового забезпечення доступу до правосуддя в Україні. Акцентовано увагу на необхідності використання інформаційно-комунікаційних технологій у роботі суду, що є додатковою гарантією його незалежності та доступності правосуддя. Визначено напрями розвитку української судової влади у контексті гарантування доступу до правосуддя.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, права і свободи людини, верховенство права, суд, правосуддя, доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Конституцією України закріплено поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і проголошено, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю, а держава зобов'язана гарантувати їх захист. Серед низки проблем організації та функціонування судової влади в Україні головне місце сьогодні посідає проблема доступу до правосуддя, що включає у себе різноманітні аспекти. Становлення правової держави та громадянського суспільства неможливе без ефективного та справедливого правосуддя, що є одним із напрямів правоохоронної діяльності суду.

У будь-який історичний період розвитку суспільства, й особливо на етапі його демократичної трансформації, слід акцентувати увагу саме на необхідності створення сприятливих умов для досягнення доступного, ефективного та вільного для громадян правосуддя. Можливість безперешкодно звертатися до суду за захистом від будь-яких незаконних посягань на права людини – найважливіша умова свободи. Рівень захищеності особи з боку судової влади визначає ступінь гуманності, самосвідомості та правосвідомості суспільства. Актуальність теми зумовлена політичними, економічними, соціальними змінами, що відбуваються нині у нашій державі.

Підвищення правової та соціальної значущості доступу до правосуддя набуває об'єктивного характеру, зважаючи на орієнтацію сучасного національного права на загальнолюдські цінності, визнання верховенства права, захисту прав і свобод людини у діяльності держави. Це надає підстави констатувати про важливе теоретичне та прикладне значення вказаної теми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Доступ до правосуддя – унікальне політико-правове явище, його комплексне дослідження потребує плюралізму методологічних підходів. На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства необхідним є всебічний

аналіз доступу до правосуддя. У висвітленні проблематики доступу до правосуддя як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі поступово склалася певна асиметрія. Так, у дослідженнях традиційно акцентується увага на з'ясуванні сутності доступу до правосуддя: у теорії судоустрою – Є. Марочкін, Н. Сібільова, О. Овчаренко, І. Назарова [1; 2; 3; 4]; у теорії цивільного права та процесу – В. Комаров, Н. Сакара, В. Сідоренко, А. Цихацький, М. Штефан [5; 6; 7; 8]; у теорії кримінального права та процесу – Д. Зіلالієв, В. Іванов, Л. Мірза, В. Сідоров та ін. [9; 10; 11; 12]. Проте майже зовсім без належної наукової уваги ця проблематика залишилася з позиції теоретико-правової науки.

Виклад основного матеріалу. У кожному суспільстві існує потреба у виконанні соціальних справ, одна частина з яких вимагає використання владно-розпорядчих повноважень, а інша пов'язана з наданням публічних послуг. Останні означають юридично й соціально значущі дії в інтересах соціуму, держави і громадян. Їх надання пов'язано з публічними функціями держави й діяльністю державних структур, наділених певною компетенцією [13, с. 155]. Правосуддя належить до числа найважливіших повноважень, здійснення яких пов'язано з функціонуванням судової влади. У системі правоохоронної діяльності та у складі повноважень судової влади воно посідає провідне місце [14, с. 55].

Правосуддя є однією з необхідних процедур, завдяки якій стає можливим поєднання права із справедливістю [15, с. 72]. Право особи на доступ до суду – один з елементів комплексного права на суд [16, с. 200]. Суд є соціальним інститутом, утвореним для забезпечення потреб суспільства легальним та легітимним способами вирішення правових конфліктів, що можуть виникнути між: членами суспільства; суспільством і публічною владою; органами публічної влади та ін. Зміст його діяльності полягає у наданні публічних послуг в особливому порядку судочинства.

Доступність правосуддя – встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави та ін. [17, с. 86]. Доступ до правосуддя забезпечується як на міжнародному, так і на національному рівнях.

У юридичній науці справедливо наголошується, що доступність правосуддя – закріплена у міжнародних нормах і національному законодавстві вимога, яка відображає загальновизнані чинники відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочується або зобов'язується держава [6, с. 46]; доступність правосуддя належить до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади у цілому й відіграють роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність судової влади та її призначення у суспільстві, є підґрунтям судової системи та незалежності суддів при вирішенні судом юридично значущих справ [18, с. 54]. Перебуваючи у системі суб'єктивних конституційних прав і свобод, право на доступ до суду через

його складові існує не автономно, а у системному взаємозв'язку з іншими суб'єктивними конституційними правами, які тісно взаємодіють. Тому слід визнати, що нині доступність правосуддя – цілісна система, яка об'єднує у собі низку елементів, що мають стати стандартами як міжнародного, так і українського правосуддя.

У вітчизняній юридичній практиці доступність правосуддя більш детально почали розглядати після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [19]. Право на суд відповідно до ст. 6 цієї Конвенції означає, що особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду з метою вирішення того чи іншого питання, і на цьому шляху не повинні чинитися перешкоди юридичного чи практичного характеру.

Різні складові поняття «доступ до правосуддя» розкриваються у ряді рішень Європейського суду з прав людини [20; 21; 22]. Для встановлення сутності доступу до правосуддя важливо розглядати його крізь призму практики Європейського суду з прав людини.

Право на справедливий суд органи Ради Європи визнають однією з ознак будь-якого демократичного суспільства та розуміють як право на доступ до правосуддя та справедливий розгляд [23, с. 27]. Україна як член Ради Європи зобов'язана забезпечувати особам, які перебувають на її території, доступ до правосуддя на рівні міжнародних стандартів.

В аспекті цього необхідно зазначити, що у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленій Указом Президента України від 10 травня 2006 р., зазначено, що подальший розвиток правосуддя має бути спрямований передусім на забезпечення його доступності [24]. Це передбачає насамперед законодавче встановлення конкретних ефективних заходів, закріплення гарантій, наявність яких дозволить спростити процедуру доступу до правосуддя.

У чинному законодавстві України, зокрема у ч. 3 ст. 7 Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р., зазначено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи відповідно до Конституції та в порядку, встановленому законами України [25]. Конституцією України право на доступ до правосуддя не закріплено у прямому значенні, проте системний аналіз її положень дозволяє констатувати, що це право гарантоване Основним Законом.

На підтримку цієї тези можна навести думку А. Лужанського, який вказує, що право на доступ до правосуддя відповідає «духу» Конституції і, не будучи зафіксованим у ній *de jure*, є таким фактично [26, с. 47]. Аналізуючи закріплені у Конституції України вимоги верховенства права та правової держави, М. Козюбра зазначає, що у її положеннях зафіксовано переважну більшість таких вимог, зокрема вимогу неможливості відмовити у правосудді (ч. 2 ст. 55, ч. 2 ст. 124 та ін.) [27, с. 6]. Так, у контексті гарантування Основним Законом України доступу до правосуддя слід зазначити такі її положен-

ня: гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції (ч. 3 ст. 8); належність до частини національного законодавства України чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9); закріплені Конституцією права і свободи людини і громадянина не є вичерпними (ч. 1 ст. 22); захист прав і свобод людини і громадянина судом, гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч.ч. 1, 2 ст. 55); право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55) тощо [28]. Існування цих механізмів є важливим правовим підґрунтям для розбудови в Україні ефективною моделі доступу до правосуддя, адже, міжнародний досвід свідчить, що доступ до правосуддя є одним із ефективних та універсальних правових механізмів гарантування людині правосуб'єктності.

Відповідно до Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013–2015 рр. українські суди повинні забезпечувати реалізацію права на рівний, справедливий, фінансово можливий доступ до правосуддя усіх громадян незалежно від їх раси, релігійних переконань, етнічного походження, статі, політичних поглядів, соціального статусу, стану здоров'я (зокрема, це стосується громадян із особливими потребами), та забезпечувати право громадян на справедливий суд через доступ до судових приміщень, судової інформації, якісної та доступної правової допомоги тощо [29]. Реалізація цього положення пов'язана з проблемами, джерело яких не тільки прогалини і колізії чинного законодавства, але й необхідність системної перебудови органів судової влади, а також впровадження до процесуального законодавства норм, що відповідають європейським стандартам незалежного, ефективного, доступного правосуддя. Одним із напрямів вирішення такого складного завдання є формулювання теоретико-прикладної моделі доступності правосуддя.

Важливо зазначити, що у кожній справі Європейським судом доступ до правосуддя розглядається з точки зору розумності обмеження і має бути пропорційним щодо мети такого обмеження. Згідно із Рекомендаціями № R (93) 1 Комітету міністрів державам-членам щодо ефективного доступу до закону і правосуддя для найбільш вразливих прошарків населення від 8 січня 1993 р. [30], держави мають сприяти ефективному доступу найбільш вразливих прошарків населення до судів, зокрема через надання правової допомоги у судах й у всіх змагальних чи незмагальних процесах, покриття вартості правової допомоги, не виключаючи невеликого внеску особами, що користуються такою допомогою. Державам також рекомендується заохочувати створення консультативних центрів у районах проживання малозабезпечених осіб.

Конституцією України у ст. 59 передбачено, що кожен має право на пра-

вову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Підстави і умови надання безоплатної правової допомоги регламентуються Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 р. [31].

Європейським судом визнавалося як обмеження права на доступ до суду відсутність забезпечення безоплатної правової допомоги або запровадження спрощених процедур у випадках, коли малозабезпечена особа не мала практичної змоги ефективно представляти свої інтереси в суді (зокрема, «Ері проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*). Згодом у практиці Європейського суду з'являлися нові підходи, зокрема, Комісія вирішила, що держава, в якій створена система безоплатної правової допомоги з метою забезпечення доступу до суду, може встановити відповідний механізм для визначення, в яких випадках має надаватися правова допомога. Наприклад, у справі «Вебб проти Сполученого Королівства» (*Webb v. The United Kingdom*) було визнано правомірним обмеження у наданні безоплатної правової допомоги на такій підставі, як відсутність достатніх перспектив справи у суді або несерйозність позову чи зловживання можливістю його подати [32, с. 215]. Отже, доступ до правосуддя не є абсолютним правом, і державою можуть та навіть повинні встановлюватися певні обмеження щодо практичної реалізації цього права.

Доступність правосуддя часто пов'язують з підвищенням ефективності та якості правосуддя, його взаємодії з інститутами громадянського суспільства. У подальшому вбачається поглиблення взаємозв'язків органів судової влади із суспільством на засадах партнерства. Відносини суду з іншими соціальними інститутами мають характер інформаційної взаємодії, яка передбачає різні форми комунікації. Розвиток сучасних інформаційних технологій вимагає від судів опрацювання нових форм і методів налагодження комунікаційних зв'язків. Використання у правосудді систем, в яких втілено сучасний стан розвитку інформаційних технологій, сприятимуть підвищенню якості правосуддя та гарантуватимуть незалежність суддів. Важливо, що у цьому напрямі вже зроблено перші суттєві кроки з боку держави.

Так, у 2012 р. Державним підприємством «Інформаційні судові системи» була розроблена Концепція «Електронний суд», метою якої є створення універсальної схеми побудови структур даних при наявності необхідності обміну даними між автоматизованими системами різних виробників. Запропоновані Концепцією правила призначені для використання систем електронного документообігу, електронних інформаційних систем з елементами документообігу, систем судової статистики, web-ресурсів та інших різновидів систем, працюючих з інформацією суду. Додатково враховано можливості систем, що дозволяють безпосереднє виготовлення друкованих процесуальних документів на ґрунті даних інформаційної системи [33]. Запровадження моделі «Електронного суду» повинно передбачати більш широку взаємодію між судом і суспільством за допомогою інформаційних технологій, ніж просто створення офіційних веб-сайтів та електронної пошти судів. Це є додатковою гарантією доступності правосуддя та незалежності суддів.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід наголосити, що суд створено для задоволення суспільних потреб. Незалежна та суверенна судова влада – результат самообмеження держави і високий рівень людської свідомості, що враховує необхідність забезпечення захисту кожного індивіда від свавілля і беззаконня. Правосуддя як вища міра справедливості ставить перед собою умову свого існування – забезпечення безперешкодного доступу до правосуддя всіх без винятку громадян. Доступність правосуддя є однією з передумов утвердження судової гілки влади як ефективного механізму захисту прав і свобод людини. Саме через суд у легітимний спосіб здійснюється розв’язання соціальних (правових) конфліктів. У Конституції України закладено підґрунтя становлення доступності правосуддя. Гуманітарно-соціальна та моральна цінність права на доступ до правосуддя забезпечила його трансформацію до системи основних конституційних прав людини. Гарантування державою доступу до правосуддя – реальне забезпечення реалізації права на звернення до суду. Одним із невирішених аспектів цієї загальної проблеми є відсутність у законодавстві України нормативного визначення поняття «доступ до правосуддя».

Нині існує необхідність ефективної взаємодії судової влади та громадянського суспільства. Суди самі зацікавлені у комунікаційному взаємозв’язку із суспільством, оскільки він є одним зі способів формування й підтримання суспільної довіри до них, а значить, його легітимності як соціального інституту. Використання інформаційно-комунікаційних технологій надає змогу підвищити рівень доступу громадян до влади, що відповідає пріоритетним цілям демократичних держав. Існуюча модель «Електронного суду» потребує значної оптимізації, спрямованої на розширення сфери взаємодії між судом і громадянським суспільством за допомогою, зокрема, інформаційних технологій.

Бібліографічні посилання

1. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х., 2007.
2. *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О. М. Овчаренко. – Х., 2008.
3. *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О. М. Овчаренко. – Х., 2007.
4. *Назаров І. В.* Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія / І. В. Назаров. – Х., 2011.
5. *Сакара Н. Ю.* Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. Ю. Сакара. – Х., 2006.
6. *Сакара Н. Ю.* Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах : монографія / Н. Ю. Сакара. – Х., 2010.
7. *Сидоренко В. М.* Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Сидоренко Василий Михайлович. – Екатеринбург, 2002.
8. *Цихацкий А. В.* Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Цихацкий Анатолий Викторович. – Ново-

сибирск, 1998.

9. *Зилалиев Д. Т.* Обеспечение доступа к правосудию потерпевшим от преступлений по делам публичного обвинения (по материалам Кыргызской Республики и Российской Федерации) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Зилалиев Дуйшенбек Текшербекович. – М., 1999.

10. *Иванов В. В.* Проблемы реализации и процессуальные гарантии конституционного права потерпевшего на доступ к правосудию и судебную защиту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Иванов Вячеслав Васильевич. – Самара, 2004.

11. *Мирза Л. С.* Доступ к правосудию (уголовно-процессуальные аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мирза Лилия Сергеевна. – М., 2004.

12. *Сидоров В. В.* Надзорное производство в уголовном процессе как средство обеспечения права на доступ к правосудию : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сидоров Вячеслав Валерьевич. – Краснодар, 2011.

13. *Тихомиров Ю. А.* Теория компетенции / Ю. А. Тихомиров. – М., 2001.

14. *Жумагазиева А. У.* Доступ к правосудию как общечеловеческая ценность / А. У. Жумагазиева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2010. – № 3 (109). – С. 55–57.

15. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : кол. монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. ; відп. ред. В. С. Бігун. – К., 2009.

16. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен, Л. Зваак, Д. Харрис ; пер. с англ. ; науч. ред. : Л. Б. Архипова. – М., 1998.

17. *Захарова О. С.* Доступність правосуддя за законодавством України / О. С. Захарова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 81–86.

18. *Камінська І. В.* «Електронний суд» як гарантія доступності правосуддя / І. В. Камінська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Ч. 3. – С. 52–60.

19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.

20. Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства : Рішення Європейського суду з прав людини від 21 лютого 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_086.

21. Киган (Keegan) против Ирландии : Рішення Європейського суду з прав людини від 26 травня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon7.law.info/base82/part9/d82ru9298.htm>.

22. Campbell and Fell v. the United Kingdom : Рішення Європейського суду з прав людини від 28 червня 1984 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://swarb.co.uk/campbell-and-fell-v-the-united-kingdom-echr-28-jun-1984/>

23. *Лужанський А. В.* Доступ до правосуддя: окремі проблеми / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 3. – С. 26–29.

24. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 95.

25. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // ВВР. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

26. *Лужанський А. В.* Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 45–48.

27. *Козюбра М. І.* Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог / М. І. Козюбра // Наукові записки. Юридичні науки. – 2007. – Т. 64. – С. 3–9.

28. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 19. – Ст. 583).

29. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ua/84002->

strategichniy_plan_rozvitku_sudovoi_vladi_ukraini_na_2013_-2.html.

30. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. // Суддівське самоврядування. – 2007. – № 1. – С. 3–8.

31. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02 червня 2011 року (зі змінами і допов.) // ВВР. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

32. Жуковська О. Л. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К., 2004.

33. Концепція електронного суду України, розроблена Державним підприємством «Інформаційні судові системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

Верба И. А. Доступ к правосудию в условиях развития гражданского общества: общетеоретический аспект. Анализируется проблематика доступа к правосудию в условиях развития гражданского общества. Раскрыто современное состояние нормативно-правового обеспечения доступа к правосудию в Украине. Акцентируется внимание на необходимости использования информационно-коммуникационных технологий в работе суда, что является дополнительной гарантией его независимости и доступности правосудия. Определены направления развития украинской судебной власти в контексте обеспечения доступа к правосудию.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, права и свободы человека, верховенство права, суд, правосудия, доступ к правосудию.

Verba I. O. Access to justice in the context of the development of civil society: general aspects. In this article we analyzed the problems of access to justice in the context of the development of civil society. We stressed that the establishment of the rule of the law and open society is impossible without efficient and fair justice.

There was explored the current state of regulatory implementation of access to justice in Ukraine. In the literal sense the right to access to justice is not formalized in the Constitution of Ukraine. However, the systems analysis of its provisions allows to acknowledge that the right is guaranteed by the Main Law. The human, social and moral values of the right to access to justice provide its transformation into the system of basic constitutional human rights.

We emphasized that the problem of the realization of the right to equal, fair and affordable access to justice is connected not only with gaps and contradictions of the existing legislation, but also with the need for systemic restructuring of the judiciary, as well as with the introduction to procedural law the norms that meet the European standards of independent, effective and affordable justice. One of the ways to solve a difficult task is to develop theoretical and applied models of access to justice.

At the same time we stressed that access to justice is not an absolute right, and the state can and even should set limitations on the practical implementation of this right.

We concentrated our attention that relations of the Court with other social institutions have the nature of information exchange which provides various forms of communication. The development of modern information technology requires the courts to work out new forms and methods of establishing communication relations. The current model of «Electronic court» needs considerable optimization aimed at the expansion of the scope of cooperation between the Court and civil society. The usage in justice the systems which embody the current state of information technology will improve the quality of justice and guarantee the independence of judges.

Keywords: law-governed state, civil society, human rights and freedoms, rule of the law, court, justice, access to justice.

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО, АГРАРНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Балтовський О. А.
доктор технічних наук, доцент

Сіфоров О. І.
кандидат технічних наук

(Одеський державний університет внутрішніх справ)

УДК 681.5

МЕТОДОЛОГІЯ ПОБУДОВИ РЕЛЯЦІЙНИХ БАЗ ДАНИХ ДЛЯ ПІДСИСТЕМИ ААСУ «УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ВІДОМЧИХ УСТАНОВ»

Розглянуто питання організації інформаційного забезпечення підсистеми ААСУ „Управління фінансами відомчих установ”, концепцією якої є ідея комплексного управління фінансовими потоками, собівартістю продукції і персоналом виробництва в розрізі етапів стратегічного і оперативного планування, контролінгу, управлінського і оперативного обліку з виходом на бухгалтерський облік.

Ключові слова: автоматизовані системи управління, реляційні бази, інформація, оперативне планування, контролінг.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки мистецтво управління промисловим виробництвом все більшою мірою зосереджується на використанні внутрішнього потенціалу відомчого підприємства, на економічному обґрунтуванні прийнятих управлінських рішень, що, у свою чергу, вимагає вдосконалення прийомів і методів управління найбільш складною і відповідальною ланкою підприємства – управління фінансами [2].

В країнах з ринковою економікою принципи і методи цього управління ще на рубежі ХІХ–ХХ століть сформувалися у спеціалізовану галузь знань, що отримала назву «фінансовий менеджмент». За сторічний період свого існування фінансовий менеджмент значно розширив коло проблем, що вивчаються, – якщо при його зародженні він розглядав переважно фінансові питання створення нових фірм і компаній, а надалі – управління фінансовими інвестиціями і проблеми банкрутства, то в теперішній час він включає прак-

тично усі напрями управління фінансами різноманітних підприємств [3].

Дана стаття виконана в рамках Закону України „Про концепцію Національної програми інформатизації, розділ (IV/5), де серед основних задач інформатизації виділено „... вирішення проблеми побудови реляційних баз даних, яка б охоплювала процеси від проектування та підготовки до безпосереднього автоматизованого виробництва”.

Мета. Вітчизняний фінансовий менеджмент характеризується високим динамізмом своїх підходів і методів, що визначаються швидкими змінами зовнішніх і внутрішніх умов господарювання підприємств. Ті управлінські рішення, які ще вчора забезпечували підприємству фінансовий успіх, сьогодні можуть призвести до протилежного результату. У зв'язку з цим мистецтво управління фінансами підприємства, особливо відомчого підпорядкування, вимагає на сучасному етапі своєчасного коригування його фінансової ідеології і стратегії, постійного пошуку нових методичних прийомів обґрунтування управлінських рішень, нових фінансових інструментів реалізації цих рішень [1]. Проте, незважаючи на високий динамізм фінансового менеджменту, йому властиві і свої стабільні «правила гри», без знання яких процес господарювання неможливий. Це належить до загальних принципів формування структури капіталу і складу активів, методів управління грошовими потоками. Знання і практичне використання сучасних принципів, механізмів і методів ефективного управління фінансовою діяльністю відомчих підприємств дозволяє забезпечити їх досить безболісний перехід до нової якості економічного розвитку в ринкових умовах.

Об'єктом досліджень є процес побудови реляційних баз даних для підсистеми адаптивних автоматизованих систем управління (ААСУ).

Предметом досліджень є моделі та методи, які мають структуру уніфікованих документів за ознакою, що входить у систему, тобто склад і структуру вхідних і вихідних документів.

Наукова проблема статті полягає в розробці реляційних баз даних для підсистеми ААСУ.

Наукова новизна статті полягає в розробці нового модифікованого підходу, який забезпечує оперативне планування собівартості, що розглядається як калькуляція витрат по виробках, напрямках діяльності по угодах і моніторинг собівартості залежно від зміни зовнішніх умов.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Найважливішим чинником прогресу є вдосконалення форм і методів управління підприємства на основі обчислювальної техніки і засобів зв'язку, що є матеріально-технічною базою ААСУ, відомчим підприємством. Вона служить ланкою поєднання між об'єктами і суб'єктами управління [1]. Основою концепції ААСУ є ідея комплексного управління виробничими і фінансовими потоками, собівартістю продукції і персоналом виробництва в розрізі етапів стратегічного і оперативного планування, контролінгу, управлінського і оперативного обліку з виходом на бухгалтерський облік.

Будь-яке підприємство є елементом економічної системи і вступає в

певні взаємини з партнерами по бізнесу, бюджетами різних рівнів, власниками капіталу й іншими суб'єктами. Фінансові відносини підприємства виникають тоді, коли на грошовій основі відбувається формування власних засобів підприємства, його доходів, залучення позикових джерел фінансування господарської діяльності, розподіл доходів, що утворюються в результаті цієї діяльності, їх використання з метою розвитку підприємства [1].

Оскільки фінанси підприємства є частиною економічних відносин, що виникають у процесі господарської діяльності, принципи їх організації визначаються основами господарської діяльності підприємств. Виходячи з цього, принципи організації фінансів можна сформулювати таким чином: самостійність в області фінансової діяльності, самофінансування, зацікавленість у підсумках діяльності, відповідальність за її результати, контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємства. Фінансові ресурси відомчого підприємства, що направляються на його розвиток, формуються за рахунок: амортизаційних відрахувань; прибутків, отриманих від усіх видів господарської і фінансової діяльності; довгострокового кредиту банку й інших кредиторів (окрім облігаційних позик); інших узаконених джерел (наприклад, добровільних внесків підприємств, організацій, громадян-волонтерів).

Підприємство самостійно фінансує усі напрями своїх витрат відповідно до виробничих планів, розпоряджається наявними фінансовими ресурсами, вкладаючи їх у виробництво продукції з метою отримання прибутку [5].

Вироблення управлінських рішень можливе тільки на основі обліку усього комплексу економічної інформації. В останні роки в літературних джерелах з'явилося значне число робіт, що розглядають різні аспекти управління виробничими підприємствами з використанням обчислювальної техніки. Проте більшість авторів досліджують у своїх роботах окремі сторони проблеми, абстрагуючись від тієї основи, на якій виникає рух грошових коштів, і йдуть по шляху моделювання окремих процесів управління фінансами переважно в частині фінансового планування. Проте моделювання і розв'язання окремих задач не вирішує проблему комплексного управління фінансами. У зв'язку з цим самостійний інтерес представляє [1–7] розробка баз даних по управлінню фінансами.

Виклад основного матеріалу. Функціональна підсистема «Управління фінансами» розглядається як органічна складова ААСУ. При організації інформаційного забезпечення необхідно, щоб вхідна інформація була достовірною, однозначною, впорядкованою і зручною для сприйняття її споживачами, тому розробка бази даних вимагає певної систематизації і кодування. Вхідна інформація повинна бути адресною, мати необхідну деталізацію, відповідну даному рівню управління, орієнтованою на автоматизовану систему управління. Причому процеси збору, зберігання, оновлення, переробки даних повинні узгоджуватися в часі з процесами життєвого циклу продукції і процесами управління.

Основою для організації масивів інформації в першу чергу є уніфіковані системи інформації і загальні класифікатори, а також уніфіковані докумен-

ти і класифікатори галузевого рівня.

Виходячи з діючого відомчого порядку складання, оформлення, реєстрації, узгоджень і затверджень документів, необхідно здійснити розробку процесу документообігу на підприємстві, маючи на увазі, що кількість інформації, що виходить з підсистеми управління, зменшується в порівнянні із сумарною кількістю вхідної в неї інформації, оскільки частина вхідної інформації нагромаджується у якості облікових і архівних відомостей, необхідних для планування і розвитку системи, а частина – переробляється усередині системи.

Вхідна інформація ділиться на вхідну зовнішню, що поступає із зовнішнього світу (міністерств фінансів, внутрішніх справ інших підприємств і організацій) і вхідну внутрішню, отриману від керованого об'єкта – підприємства і від інших функціональних підсистем. Вхідна внутрішня інформація містить відомості про стан підприємства і є первинною. Первинна інформація має першорядне значення для функціонування підсистем ААСУ, оскільки від повноти, достовірності і своєчасності первинних даних залежить якість вихідної інформації і формування керуючих дій і управлінських рішень. Так, наприклад, надзвичайно важливою умовою для оптимізації інформаційного забезпечення підсистеми «Управління фінансами» є вдосконалення системи документації і в першу чергу її уніфікація і визначення оптимального складу. Управління фінансами характеризується різноманіттям документів, інтенсивним документообігом, великою кількістю показників і складною структурою їх взаємозв'язків. Від правильного вирішення питань організації цих інформаційних повідомлень значною мірою залежить ефективність обробки інформації і можливість ухвалення найбільш оптимального рішення по управлінню підприємством.

У цілому система вхідної документації по підсистемі «Управління фінансами» повинна бути комплексом взаємопов'язаних документів, що відповідають єдиним вимогам по їх складанню і обробці, які містять необхідну інформацію для управління фінансовою діяльністю підприємства. В умовах регулярних документопотоків рішення цієї проблеми вбачається у створенні уніфікованої системи документації. Робота із створення уніфікованої системи фінансових документів на рівні управління підприємством ускладнюється тим, що поки що немає чіткої класифікації безлічі документів, що використовуються у практичній діяльності. Класифікація документів повинна однозначно визначати (ідентифікувати) уніфіковані форми документів і забезпечувати їх облік і систематизацію. Групування документів може здійснюватися по різних ознаках: періодичності, функціональної приналежності, входу в систему.

При розробці бази даних по управлінню фінансами, заснованої на реляційній моделі, доцільно визначати склад і структуру уніфікованих документів за ознакою, що входить у систему, тобто склад і структуру вхідних і вихідних документів. Аналіз документообігу у сфері управління відокремленим підприємством показує, що є істотні труднощі в автоматизації процесу їх обробки: різноманітність форм документів, відсутність єдиної послідовності в розташуванні реквізитів; неврегульованість термінології, документи часто мають різні назви, але за змістом практично однакові (службова записка, доповідна запис-

ка і т. д.), багато які реквізити варіюються по найменуванням – дата підпису, дата складання документа, дата приймання вантажу і т. ін.; наявність великої кількості зайвих, невживаних реквізитів; у ряді випадків протилежних даних, що містяться в різних документах; нераціональне використання площі документів, наявність великих незаповнених зон паперу між реквізитами; непристосованість документів до вимог автоматизованої обробки і т. ін.

Застосування уніфікованих систем документації дозволить автоматизувати процес їх обробки, усунути дублювання, оптимізувати об'єми даних, що вводяться, забезпечити взаємозв'язок показників усіх функціональних підсистем управління підприємством. Метою уніфікації є приведення існуючих і заново розроблених форм документів до вигляду, що забезпечує можливість обробки засобами обчислювальної техніки і відповідає вимогам ДСТУ. Уніфікована система вхідної документації підсистеми «Управління фінансами» повинна забезпечити: визначення об'єму фінансових ресурсів підприємства; отримання даних для складання балансу доходів і витрат, касового плану, платіжного календаря підприємства; виявлення внутрішньогосподарчих резервів; здійснення контролю за формуванням і використанням фондів грошових коштів підприємства [3].

Уніфіковані форми документів повинні бути зручними і максимально пристосованими як для автоматизованої обробки інформації, що міститься в них, так і для її обробки традиційними методами. Уніфікація передбачає принцип одноразового введення інформації в систему для обробки, взаємозв'язки вимог до документів, що належать до різних функціональних підсистем, одностійності формулювань найменувань реквізитів, показників і їх відповідність загальнодержавним і галузевим класифікаторам, співставності реквізитів – ознак і показників за змістом. Основою побудови уніфікованих форм документів є формуляри – зразки, в яких встановлені зони для запису реквізитів. Обґрунтоване визначення зон для розміщення реквізитів сприяє зниженню фізичного обсягу вхідної документації в підсистему «Управління фінансами».

При розробці бази даних по підсистемі «Управління фінансами» в системі управління підприємством дані уніфікованих вхідних документів визначають склад і структуру інформаційних масивів.

Таким чином, вхідний інформаційний масив є сукупністю реквізитів, показників (атрибутів), що використовуються для вирішення задач управління фінансами. Атрибуту привласнюється ідентифікатор А7XXXX (А – мнемонічна ознака, 7 – приналежність до функціональної підсистеми «Управління фінансами», XXXX – кодове позначення атрибута), дається однозначне найменування атрибута і визначається розмірність домену атрибута. При цьому визначаються типи доменів: довільного найменування (С), цифрового року (К), кількісно-числовий (Ц).

Наприклад, для вирішення загальної задачі «Взаємовідносини з банками» при визначенні потреби в кредиті по сукупності матеріальних запасів і виробничих витрат, а також розрахунку забезпечення кредиту складається таблиця вхідних атрибутів (табл.1).

Таблиця 1

Вхідні атрибути для вирішення загальної задачі «Взаємовідносини з банками» при визначенні потреби в кредиті по сукупності матеріальних запасів, виробничих витрат і розрахунку забезпечення кредиту

Ідентифікатор атрибута	Найменування атрибута	Кількість атрибутів	Ідентифікатор атрибута
<i>A</i>	1	2	3
<i>И71</i>	Довідка бухгалтерії. Залишки запасів і витрат, що не кредитуються банком, станом на 1 січня попереднього року	9	A7P13, A7P14, A7P15, A7P16, A7P17, A7P18, A7P19, A7P20, A7P21
<i>И72</i>	Довідка бухгалтерії. Залишки запасів і витрат, що не кредитуються банком, станом на 1 січня звітного року	9	A7P2, A7P3, A7P4, A7P5, A7P6, A7P7, A7P8, A7P9, A7P10
<i>И73</i>	Довідка планового відділу. Об'єм реалізації продукції за звітний рік і на планований рік з поквартальним розбиттям	14	A7P24, A7P25, A7P28, A7P29, A7P108, A7P109, A7P110, A7P111, A7P112, A7P113, A7P114, A7P115, A7P251, A7P341
<i>И74</i>	Довідка бухгалтерії. Фактичні залишки матеріальних запасів і виробничих витрат станом на початок кварталу	4	
<i>И75</i>	Довідка бухгалтерії про наявність кредиторської заборгованості на початок місяця звітного року	26	A7P47, A7P48, A7P49, A7P50, A7P51, A7P52, A7P53, A7P54, A7P55, A7P56, A7P57, A7P58, A7P59, A7P60, A7P61, A7P62, A7P63, A7P64, A7P65, A7P66, A7P67, A7P68, A7P69, A7P70, A7P71, A7P72
<i>И75</i>	Довідка відділу збуту. Фактичні залишки товарів відвантажених, термін оплати яких не наступив, станом на 1-е число місяця звітного року	13	A7PT11, A7P96, A7P97, A7P98, A7P99, A7P100, A7P101, A7P102, A7P103, A7P104, A7P105, A7P106, A7P107
<i>И76</i>	Довідка бухгалтерії. Залишки запасів і витрат, що не кредитуються банком, станом на 1-е число місяця по факту	9	A7P1МБ, A7P1P, A7PT1, A7PT2, A7PT3, A7P62, A7P63, A7PС, A7PС1

Ефективність управління фінансовими потоками підприємства істотно залежить від здібностей керівництва підприємства аналізувати наявну інформацію на різних часових проміжках і на різних рівнях абстракції [7].

Забезпечити таку роботу керівництву підприємства можна, використовуючи підсистему багатовимірної оперативної аналітичної обробки фінансової інформації, що реалізовує одну з моделей фінансових потоків.

Створення у складі ААСУ ефективної підсистеми оперативного аналізу фінансових потоків підприємства на існуючих OLAP-технологіях є можливим тільки на основі розробки і використання математичних моделей руху фінансових потоків підприємства [3].

Концепція побудови ААСУ у такому разі передбачає також оперативне планування собівартості, що розглядається як калькуляція витрат по виробках, напрямках діяльності по угодах і моніторинг собівартості залежно від зміни зовнішніх умов. З цієї точки зору управління собівартістю ґрунтується, головним чином, на планових величинах з урахуванням часу обігу капіталу, вимірності угод і часткового контролінгу, забезпечуваного бухгалтерськими даними. Найважливіші етапи створення такої системи наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Етапи реалізації функцій підсистеми ААСУ „Управління фінансами”

Етапи функцій	Управління фінансовими потоками	Управління виробничими потоками	Управління собівартістю	Управління персоналом
Стратегічне планування	Фінансове планування, бюджетування	Товарний план закупівель, виготовлення, продаж	Бізнес-планування	Бізнес-планування
Оперативне планування	Фінансове планування по контрактах	Товарний календар по контрактах, термінах реалізації	Техніко-економічне планування	Персоніфікація планування діяльності по виконавцях
Оперативний облік	Виконання фінансової частини контрактів	Виконання товарної частини контрактів	Моніторинг собівартості	Табельний облік, наряди, облік контрактів
Бухгалтерський облік	Фінансовий розділ	Матеріальний облік	Облік фактичних витрат	Облік праці і зарплати

Висновки. Слід зазначити, що найбільш трудомісткою операцією в запропонованій методиці є підготовка і формалізація вхідних і вихідних даних. Упровадження підсистеми „Управління фінансами” з відповідними моделями виробничо-фінансової діяльності сприяє досягненню інформаційної „прозорості” для управління промислового виробництва та охоплює усі підрозділи в режимі реального часу, дозволяє приблизно на 8 % знизити витрати на здійснення управління виробництвом. Використання запропонованого модифікованого підходу сприятиме підвищенню якості розробки реляційних баз даних

для підсистеми ААСУ «Управління фінансами».

Бібліографічні посилання

1. *Бойко В.В.* Проектирование баз данных информационных систем / Бойко В.В., Савинков В.М. – М., 1989.
2. *Куликовский Л.Ф.* Теоретические основы информационных процессов / Куликовский Л.Ф., Мотов В.В. – М., 1987.
3. *Мерстюк В.Г.* Автоматизация управления финансами, сущность и проблематика / Мерстюк В.Г., Иоадесян А.Н. // Вестник ХГТУ. – 2002. – №1(14). – С. 151–155.
4. *Мартин Дж.* Организация баз данных в вычислительных системах / Мартин Дж. – М., 1980.
5. *Панченко Е.* Управління в ринковій економіці / Панченко Е. // Менеджмент. Економіка України. – 1992. – № 12.
6. *Шевцов А.* Про заходи щодо підвищення ефективності економіки у перехідний період / Шевцов А. // Економіка України. – 1999. – № 12. – С. 30–34.
7. *Шолье Ж.* Банки данных: Использование электронной вычислительной техники / Шолье Ж. ; пер. с франц., под ред. Б.А. Щукина. – М., 1981.
8. *Четвериков В.Н.* Базы и банки данных / Четвериков В.Н. – М., 1987.

Балтовский А. А., Сифоров А. И. Методология построения реляционных баз данных для подсистемы ААСУ «управление финансами ведомственных учреждений». Рассмотрены вопросы организации информационного обеспечения подсистемы ААСУ "Управление финансами ведомственных учреждений", концепцией которой является идея комплексного управления финансовыми потоками, себестоимости продукции и персоналом производства в разрезе этапов стратегического и оперативного планирования, контроллинга, управленческого и оперативного учета с выходом на бухгалтерский учет.

Ключевые слова: автоматизированные системы управления, реляционные базы, информация, оперативное планирование, контроллинг.

Baltovsky O. A., Siforov O. I. Methodology of relational databases for subsystem AACS "Financial management of departmental institutions". In the article the questions of the organization of information support subsystem AACS "Financial management of departmental institutions", the concept of which is the idea of integrated management of financial flows, cost of production and staff of production in terms of stages of strategic and operational planning, controlling, management and records management with access to accounting.

Keywords: automated control systems, relational database, information, operational planning, controlling.

Надійшла до редакції 22.10.2015

Грибан В. Г.

доктор біологічних наук, професор,
заслужений працівник
народної освіти України

Гавриленко І. О.
слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 349.2.

ВПРОВАДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАКТИКУ УКРАЇНИ БАЗОВИХ ПРИНЦИПІВ ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОСОЮЗУ В ГАЛУЗІ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ, ОХОРОНИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ

Детально проаналізовано законодавство Європейського Союзу у сфері охорони праці. У процесі дослідження розглянуто поняття «Європейського Союзу»; надано характеристику законодавству Європейського Союзу у сфері охорони праці; з'ясовано особливості законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, законодавство, охорона праці.

Постановка проблеми. Європейський Союз є результатом кількадесятилітніх старань, спрямованих на інтеграцію Європи. Створення Європейського Союзу було затверджено Трактатом 7 лютого 1992 року в Маастрих (Нідерланди).

Європейський Союз – це співтовариство демократичних європейських країн, які об'єдналися заради миру та розвитку. Це міжнародне регіональне утворення країн, які заснували спільні інституції та делегували їм частину своїх суверенних повноважень, завдяки чому стало можливим формування правового статусу цього об'єднання, ухвалення рішень з конкретних питань, які становлять спільний інтерес на європейському рівні. Європейський Союз створив спільну валюту, спільний ринок, в якому люди, послуги, товари і капітал пересуваються вільно. Він намагається зробити так, щоб унаслідок соціального прогресу та справедливої конкуренції якомога більше людей могли скористатися перевагою спільного ринку [1].

Утворення Європейських співтовариств поклало початок новій правовій системі – праву Європейських співтовариств (Європейського Союзу), що нерідко нині іменують у літературі і засобах масової інформації (у тому числі українських) "європейським правом" [2; 3; 4]. Норми права Європейського Союзу, у тому числі встановлені в нормативно-правових актах його органів і прецедентах судів Європейського Союзу, мають верховенство на всій його території (принцип верховенства права ЄС), здатні наділяти правами і покла-

дати обов'язки як на держави-члени, так і безпосередньо на громадян (принцип прямої дії права ЄС). Незалежно від законодавства держав-членів останнє "не тільки накладає обов'язок на індивідуумів, але також покликано наділяти їх правами, що утворюють частину їх правового статусу" (рішення Європейського суду в справі "Коста", 1964 р.).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Суттєвий внесок в аналіз питання особливостей законодавства Європейського Союзу зробили у своїх працях такі вчені, як С.Ю. Кашкін, Д.О. Карпенко, Ю.Ф. Карабаков, Л.П. Керб, В.І. Муравйов, О.І. Осауменко, А.Ю. Олійник, В.А. Ткаченко, М.М. Фесько та ін. Але, на жаль, це питання в вітчизняній юридичній літературі висвітлено недостатньо. Багато аспектів потребують подальшого детального розгляду та удосконалення.

Метою статті є детальний аналіз законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці. Досягнення поставленої мети здійснено за допомогою вирішення таких завдань: розглянути поняття «право Європейського Союзу», визначити систему законодавства Європейського Союзу; надати характеристику законодавству Європейського Союзу у сфері охорони праці та з'ясувати його особливості.

Виклад основного матеріалу. Охорона праці є одним з основних напрямів соціальної політики Європейського Союзу, що визначено договорами про його утворення. У структурі ЄС існує кілька органів, які спеціально займаються проблемами трудового життя. Так, наприклад, в іспанському місті Більбао діє Європейське агентство з безпеки праці та охорони здоров'я на робочому місці, у Туріні – Міжнародний навчальний центр МОП та ін.

Досягнення більш високого рівня охорони праці забезпечується шляхом ухвалення низки нормативно-правових актів: регламентів, директив, програм, рекомендацій, рішень, висновків [5]. Наприклад, 18 липня 1994 року Рада ЄС ухвалила Регламент № 2062/94 про утворення Європейського агентства з безпеки та охорони здоров'я на роботі. Регламент має пряму дію.

Важливе місце в закріпленні вимог та стандартів у сфері охорони праці належить директивам ЄС. Директиви – це правові акти, що згідно зі ст.189 Договору ЄЕС можуть видавати Рада Міністрів і Європейська комісія Європейського Союзу. Кожен такий акт має обов'язкову силу для досягнення результату в державі-члені, до якої він адресований, але національна влада зберігає вибір форми і методу його застосування, тобто директива має опосередковану дію. Держава – член ЄС згідно з директивою зобов'язана ухвалювати необхідні акти до певної дати. Якщо вона не виконала цього обов'язку, то будь-який громадянин може в суді безпосередньо посилатися на директиву ЄС, якщо відповідачем є держава. ЄС ухвалив низку директив з охорони праці, центральне місце серед яких посідає рамкова Директива № 89/391/ЄЕС про впровадження заходів, які сприяють поліпшенню безпеки і здоров'ю працівників на роботі.

Рекомендації належать до актів рекомендаційного характеру, оскільки містять пропозиції керівних органів ЄС і не є обов'язковими для держав –

членів ЄС. Наприклад, 18 лютого 2003 року Рада ухвалила Рекомендацію щодо покращення захисту самозайнятих працівників у питаннях безпеки та охорони здоров'я на роботі.

Рішення є обов'язковим до виконання тим суб'єктом, якому кореспондується (наприклад, державі – члену ЄС, конкретній компанії). Так, 24 лютого 1988 року Комісія ухвалила Рішення № 88/383/ЕЕС про забезпечення покращення інформації з питань безпеки, гігієни та здоров'я на роботі.

Висновок дозволяє основним органам ЄС (Європейській комісії, Раді, Парламенту, Комітету регіонів, Європейському економічному і соціальному комітету) робити заяви, які не встановлюють жодних зобов'язань та адресовані конкретним суб'єктам із певних питань. Наприклад, 27 червня 2001 року Європейська комісія ухвалила Висновок щодо плану утилізації радіоактивних відходів із Россендорфського дослідного майданчика, розташованого у Саксонії Федеративної Республіки Німеччина, згідно зі ст. 37 Договору про створення Євроатому.

У 70–80-х роках ХХ ст. ЄЕС започаткував практику ухвалення директив із конкретних питань створення безпечних і здорових умов праці – захист працівників в окремих галузях економіки (атомна, металургійна промисловість), від конкретних виробничих ризиків (шум, хімічні та біологічні речовини). 21 грудня 1987 року Рада ухвалила резолюцію з питань безпеки, гігієни та охорони здоров'я, в якій обумовлено намір Комісії подати на розгляд рамкову директиву про охорону праці, яка б стала каркасом для спеціальних директив. Як результат 12 червня 1989 року було ухвалено Рамкову Директиву Ради № 89/391/ЕЕС про впровадження заходів, які сприяють поліпшенню безпеки і здоров'я працівників на роботі. Вона утвердила новий напрям попередження нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві та запровадила єдині вимоги щодо постійного удосконалення здорових і безпечних умов праці. Замість панівного на той час методу, спрямованого на усунення негативних наслідків від нещасних випадків та професійних захворювань, було надано перевагу превентивному методу, що базується на індивідуальній поведінці суб'єктів трудових відносин та запровадженні системного підходу в забезпеченні охорони праці. Ця директива також встановлює обопільну відповідальність сторін трудових відносин у попередженні нещасних випадків і професійних захворювань, визначаючи обов'язки не лише роботодавця, але і працівника. Кожен працівник зобов'язаний дбати не лише про свою безпеку і здоров'я, але і про інших працівників, які працюють безпосередньо з ним. Тому працівник повинен належним чином використовувати обладнання та інші засоби виробництва, засоби індивідуального захисту, утримуватися від вчинення дій, що перешкоджатимуть правильному використуванню захисних засобів, невідкладно інформувати роботодавця чи його відповідальних представників про наявність ситуації, яка загрожує життю чи здоров'ю працівників.

Для цього працівники повинні, зокрема, відповідно до пройденого навчання та вказівок роботодавця:

- правильно і за призначенням використовувати устаткування, апаратуру, інструменти, небезпечні речовини, транспортні та інші засоби праці;
- правильно використовувати надані йому в розпорядження засоби індивідуального захисту та після використання повертати їх на передбачене для цього місце;
- за своєю ініціативою не відключати, змінювати або переставляти захисні пристосування, особливо встановлені на машинах, установках і спорудах, використовувати ці пристосування тільки за призначенням;
- негайно повідомляти роботодавцю або працівникам, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я, про будь-яку виробничу ситуацію, щодо якої вони мають обґрунтовані підстави вважати, що вона являє собою серйозну і безпосередню загрозу безпеці і здоров'ю, а також про будь-який помічений дефект у захисній системі;
- співробітничати відповідно до національної практики з роботодавцем або працівниками, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я працівників, стільки часу, скільки потрібно для виконання всіх заходів і дотримання всіх вимог, передбачених компетентними органами для безпеки і захисту здоров'я працівників на робочих місцях;
- співробітничати відповідно до національної практики з роботодавцем або з працівниками, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я працівників, стільки часу, скільки потрібно для того, щоб роботодавець міг забезпечити безпечність виробничого середовища і умов праці і запобігти виникненню будь-якої загрози для безпеки і здоров'я працівника в межах зони його діяльності.

Згідно з директивою роботодавець зобов'язаний забезпечувати безпеку і захист здоров'я працівників у всіх аспектах, що стосуються роботи. Не звільняє роботодавця від відповідальності у цій сфері навіть залучення ним компетентних сторонніх служб або осіб, що виконують захисні та профілактичні заходи. Також на відповідальність роботодавця не впливають обов'язки працівника у сфері безпеки і охорони здоров'я під час роботи.

Обов'язки роботодавця Директива поділяє на загальні та спеціальні. Згідно із загальними обов'язками роботодавець повинен вживати заходів, необхідних для безпеки і охорони здоров'я працівників, включаючи заходи організаційного характеру, запобігання професійним небезпекам, інформування і навчання працівників, забезпечення їх необхідними засобами безпеки. Такі заходи повинні вживатися на основі загальних принципів техніки безпеки, а саме:

- запобігання ризикам;
- оцінка ризиків, яких не можна уникнути;
- усунення небезпек у їх джерелах;
- врахування людського фактора під час роботи, особливо при облаштуванні робочих місць, виборі засобів праці, робочих і технологічних процесів, передусім з точки зору полегшення монотонної роботи та роботи в ритмі, заданому машиною, а також послаблення її шкідливого впливу на здоров'я;
- адаптування до технічного прогресу;

- виключення або зменшення небезпек;
- планування запобігання небезпекам з урахуванням стану техніки, організації праці, умов праці, соціальних відносин і впливу навколишнього середовища на робочому місці;
- надання пріоритету колективним захисним заходам над індивідуальними захисними заходами;
- належний інструктаж працівників.

До загальних обов'язків також належить оцінка загроз для життя та здоров'я працівників, зокрема, при виборі засобів праці, хімічних речовин і сумішей, а також при облаштуванні робочих місць. Застосовані роботодавцем на підставі цієї оцінки заходи для запобігання небезпеки, а також за необхідності зміни трудових і виробничих процесів, мають: забезпечувати підвищення рівня безпеки і охорони здоров'я працівників; бути пов'язані з усіма видами діяльності підприємства або виробництва на всіх рівнях керівництва. При цьому роботодавець мусить враховувати придатність працівника до дорученої йому роботи з точки зору безпеки і здоров'я. При плануванні впровадження нових технологій роботодавець повинен консультиватись із працівниками та/або їх представниками з питань вибору засобів праці, умов праці, впливу виробничого середовища на робочому місці на безпеку і здоров'я працівників, а також стежити за тим, щоб тільки ті працівники, які одержали належний інструктаж, могли мати доступ до зон, в яких мають місце серйозні і специфічні види небезпеки, та ін.

Спеціальними обов'язками роботодавця є такі. По-перше, створення служби, яка здійснюватиме захисні та профілактичні заходи. По-друге, вживання відповідних заходів щодо першої допомоги, боротьби з пожежами та евакуації працівників з урахуванням характеру діяльності і масштабів підприємства або виробництва, враховуючи наявність сторонніх осіб, а також організація необхідного зв'язку із зовнішніми службами з цих питань. По-третє, вживання необхідних заходів з тим, щоб працівники та/або їх представники на підприємстві та/або виробництві, відповідно до національного законодавства та/або практики, з урахуванням масштабів підприємства або виробництва, одержували всю необхідну інформацію стосовно: а) загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; б) чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуації працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні. По-четверте, обов'язок заслуховування думки працівників та/або їх представників і забезпечення їх участі у обговоренні всіх питань, що стосуються безпеки і охорони здоров'я на робочому місці. По-п'яте забезпечення того, щоб кожен працівник у момент прийняття на роботу; переміщення на інше місце або зміни виду робіт; введення нових або зміни наявних засобів праці; введення будь-якої нової технології одержував достатнє відповідне навчання щодо безпеки і охорони здоров'я, зокрема, у формі інформації та інструктажу, які стосуються саме його робочого місця та виду робіт. Таке навчання

повинно враховувати небезпечні моменти і можливість виникнення нових небезпек, а також, за необхідності, регулярно повторюватись. По-шосте, володіння оцінкою небезпек для безпеки і здоров'я під час роботи, особливо щодо груп працівників, що перебувають в умовах підвищеної небезпеки. По-сьоме, визначення захисних заходів та, за необхідності, захисних засобів, які мають бути застосовані. По-восьме, ведення обліку нещасних випадків на виробництві, які викликали втрату працівником працездатності більше ніж на три дні. По-дев'яте, складання для компетентних органів згідно з національним законодавством та/або практикою звітів про нещасні випадки, що трапились з його працівниками.

Стаття 13 Директиви Ради № 89/391/ЄЕС "Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи" закріплює обов'язки працівників у сфері безпеки і охорони власного здоров'я. Так, кожен працівник зобов'язаний у міру можливості дбати про свої власні безпеку і здоров'я, а також про безпеку і здоров'я осіб, на яких можуть вплинути його дії під час роботи, відповідно до пройденого ним навчання та вказівок роботодавця.

У Додатку до Директиви № 89/391/ЄЕС зазначені питання, з яких можуть ухвалюватися спеціальні директиви, а саме: робочі місця, виробниче обладнання, індивідуальні засоби захисту, робота з візуальними приладами, вантажні роботи, що пов'язані з ризиком ушкодження хребта, тимчасові та пересувні майданчики, рибальство і сільське господарство.

Окремі директиви набувають статусу дочірніх. Так, наприклад ухвалено 19 дочірніх директив у розвиток ст. 16 Директиви № 89/391/ЄЕС.

30 листопада 1989 року було прийнято три важливі директиви щодо охорони праці:

- Директива Ради № 89/654/ЄЕС про мінімальні вимоги з безпеки та здоров'я на робочому місці;

- Директива Ради № 89/655/ЄЕС про мінімальні вимоги з безпеки та здоров'я щодо використання працівниками робочого обладнання на роботі (замінена Директивою Європейського парламенту і Ради 2009/1041/ЄС від 16 вересня 1989 року);

- Директива Ради № 89/656/ЄЕС про мінімальні вимоги з безпеки та здоров'я щодо використання працівниками на робочому місці засобів індивідуального захисту.

Впродовж свого існування ЄС, керуючись ст. 153 Договору про функціонування Європейського Союзу, ухвалив і інші директиви, що стосуються охорони праці. Такі директиви ухвалені у сфері транспорту (Директива № 92/29/ЄЕС від 31 березня 1992 року про мінімальні вимоги з безпеки і здоров'я щодо поліпшення надання медичної допомоги на борту суден), поводження зі шкідливими речовинами і матеріалами (Директива Комісії № 2000/39/ЄС від 8 червня 2000 року про встановлення першого списку орієнтовно допустимих концентрацій шкідливих речовин на робочому місці), а також у межах діяльності Євроатому (Директива № 96/291/Euratom від 13

травня 1996 року, що заклала засади стандартів безпеки та захисту здоров'я працівників і населення від небезпеки, спричиненої іонізуючою радіацією).

Окрім того, окремі питання охорони праці включені у директиви, які регулюють інші аспекти найманої праці. Зокрема, Директива Європейського парламенту і Ради № 2001/95/ЄС від 3 грудня 2001 року про загальні вимоги до безпеки продукції, Директива Європейського парламенту і Ради № 2003/88/ЄС від 4 листопада 2003 року щодо деяких аспектів організації робочого часу.

Якщо порівняти вимоги цієї без сумніву важливої директиви з національними нормами, то можна сказати, що національне законодавство у сфері охорони праці в цілому відповідає їй. В той же час є певні норми у Директиві Ради № 89/391/ЄЕС, які б хотілося бачити і в національному законодавстві. Так, Кодекс законів про працю України та Закон України "Про охорону праці" багато б виграли, якщо б закріпили загальні принципи техніки безпеки, які містяться в п. 2 ст. 6 Директиви №89/391/ЄЕС.

З огляду на це вважаємо за доцільне КЗпП України та Закон України "Про охорону праці" доповнити статтею такого змісту: "Роботодавець вживає заходів, необхідних для безпеки і захисту здоров'я працівників, на підставі таких загальних принципів техніки безпеки:

- а) запобігання ризикам;
- б) оцінка ризиків, яких не можна уникнути;
- в) усунення небезпек у їх джерелах;
- г) врахування людського фактора під час роботи, особливо при облаштуванні робочих місць, виборі засобів праці, робочих і технологічних процесів, передусім з точки зору полегшення монотонної роботи та роботи в ритмі, заданому машиною, а також послаблення її шкідливого впливу на здоров'я;
- д) адаптування до технічного прогресу;
- е) виключення або зменшення небезпек;
- ж) планування запобігання небезпекам з урахуванням стану техніки, організації праці, умов праці, соціальних відносин і впливу навколишнього середовища на робочому місці;
- з) надання пріоритету колективним захисним заходам над індивідуальними захисними заходами;
- і) належний інструктаж працівників".

Також у національному законодавстві не знайшов свого відбиття обов'язок роботодавця, встановлений п. 2 ст. 10 Директиви №89/391/ЄЕС, щодо здійснення необхідних заходів з тим, щоб роботодавці працівників інших підприємств, залучених до роботи на його підприємстві або виробництві, одержували призначену для них інформацію стосовно загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуації працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні.

Вимоги інших вищезазначених директив Європейського Союзу певним

чином враховані національним законодавством у сфері охорони праці. Водночас у національному законодавстві відсутній комплексний нормативно-правовий акт, який би комплексно регламентував питання, висвітлені у Директиві Ради № 89/654/ЄЕС "Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я в робочих зонах" від 30 листопада 1989 р. Нагадаємо, що вказана Директива закріплює обов'язки роботодавця щодо забезпечення безпеки і захисту здоров'я в робочих зонах, встановлює мінімальні приписи щодо безпеки і захисту здоров'я для робочих зон, що використовуються вперше, та мінімальні приписи щодо безпеки і захисту здоров'я для робочих зон, що вже використовуються.

Крім цього, сьогодні в Україні застосування знаків безпеки регулюється ще нормами Державного стандарту СРСР (ДОСТ 12.4.026-76. ССБТ. "Кольори сигнальні та знаки безпеки"), який не в усьому відповідає Директиві Ради № 92\58\ЄЕС "Про мінімум вимог до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці" від 24 червня 1992 р. Так, п. 3.13 "Вказівні знаки" ДОСТУ 12.4.026-76. ССБТ. закріплює, що ці знаки призначені для вказівки місцезнаходження різних об'єктів і пристроїв, пунктів медичної допомоги, питних пунктів, пожежних постів, пожежних кранів, гідрантів, вогнегасників, пунктів повідомлення про пожежу, складів, майстерень та встановлює такі основні характеристики цих знаків: синій прямокутник, окантований білою каймою по контуру. У той же час п. 3.4 "Знаки аварійних маршрутів або першої допомоги" та 3.5 "Знаки для боротьби з пожежею" Директиви Ради № 92\58\ЄЕС встановлюють у першому випадку такі основні характеристики знаків: прямокутна або квадратна форма, біла піктограма на зеленому фоні, а в іншому – прямокутна або квадратна форма, біла піктограма на червоному фоні.

З огляду на це вважаємо за необхідне розробити комплексний нормативно-правовий акт, який би встановлював мінімальні норми щодо безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах та відповідав би Директиві Ради № 89/654/ЄЕС. Крім цього, існує необхідність у розробці на основі Директиви Ради № 92\58\ЄЕС національного нормативно-правового акта, який би закріплював вимоги до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці.

Аналіз Директив та інших нормативно-правових актів Євросоюзу свідчить про те, що це міжнародне демократичне об'єднання виявляє високу турботу і на практиці здійснює низку заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці, профілактики травматизму та професійним захворюванням. Україна співпрацює з Євросоюзом з 1994 року, але ще до цього, з моменту отримання Україною незалежності (1991), вона свій подальший розвиток спрямовувала на впровадження в національну практику європейських цінностей у галузі прав і свобод людини та інтеграцію у європейське співтовариство.

Сьогодні завданням номер один для України є набуття членства у Європейському Союзі. Зазначимо, що двосторонні стосунки Україна – Європейський Союз були започатковані відразу після здобуття Україною незалежності. Саме тоді країни – члени Європейського Союзу закликали Україну

до відкритого і конструктивного діалогу. Згодом Україна стала першою країною на теренах СНД, яка уклала Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС, де було визначено правовий механізм взаємодії між двома сторонами. Угоду було підписано 14 червня 1994 р. у Люксембурзі та ратифіковано Верховною Радою України 10 листопада 1994 р.

Слід зазначити, що на Копенгагенському самміті Україна – Європейський Союз 4 липня 2002 р. Європейський Союз підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримувати Україну в адаптації законодавства, що є одним з ключових елементів співробітництва між Україною та Європейським Союзом [6].

Законом України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 18 березня 2004 р. закріплено мету адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка полягає в досягненні відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього [6]. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити **висновок**, що забезпечення відповідного й ефективного розвитку системи охорони праці на державному рівні та дійове її втілення на рівні окремих підприємств з урахуванням міжнародного досвіду, особливо досвіду країн Євросоюзу, надасть змогу більш ефективно запобігати небезпечним та шкідливим умовам праці, сприяти зменшенню травматизму, скороченню нещасних випадків на підприємстві, підвищенню продуктивності праці.

Бібліографічні посилання

1. Центр Європейської освіти. Інформація про Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.eu/ua/catalog/european-union/about-eu/>.
2. *Кашкин С.Ю.* Введение в право Европейского Союза : учеб. пособие / под ред. С.Ю. Кашкина. – М., 2006.
3. Гармонизація трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу : монографія. – К., 2008.
4. *Макаренко Г.* Право на працю: конституційні гарантії та реалії / Г. Макаренко // Юридичний вісник України. – 2006. – № 17. – С. 3.
5. *Пилипенко П.Д.* Охорона праці в галузі юриспруденції / за ред. П.Д. Пилипенка. – К., 2013.
6. *Чорнобровка В.О.* Особливості законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці / В.О. Чорнобровка // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012.

Грибан В. Г., Гавриленко И. А. Внедрение в национальную практику Украины базовых принципов законодательства Евросоюза в отрасли безопасности труда, охраны жизни и здоровья работников. Рассматривается детальный анализ законодательства Европейского Союза в области охраны труда. В процессе исследования рассмотрено понятие «Европейского Союза»; дана характеристика законодательства Европейского Союза в области охраны труда; выяснены особенности законодательства Европейского Союза в области охраны труда.

Ключевые слова: *Европейский Союз, Украина, законодательство, охрана труда.*

Gryban V. G., Gavrylenko I. O. Implementation into national practice of Ukraine of basic principles of EU legislation in the field of labor safety, protection of workers' life and health. The authors have analyses in detail the European Union legislation in the field of labor. The study examined the concept of "European Union"; the characteristic of European Union legislation in the field of occupational safety and health; clarified the legislation of the European Union in the field of labor protection.

Keywords: *European Union, Ukraine, legislation, labor safety.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Кайдашев Р. П.

докторант

*(Міжрегіональна академія
управління персоналом)*

УДК 342.9

СУТНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням дослідження інституту судового контролю в адміністративному процесі України. Автор обґрунтовує, що судовий контроль в адміністративному процесі є самостійною правовою формою здійснення судової влади судами адміністративної юрисдикції у встановленій процесуальній формі, з'ясовує властивості судового контролю в адміністративному процесі та його види.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, судовий контроль, судова влада, адміністративні суди, правосуддя.*

Постановка проблеми. Функції суду не вичерпуються лише здійсненням правосуддя. У сфері публічно-правових відносин суди здійснюють контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо фізичних і юридичних осіб, інших суб'єктів правовідносин, які виникають під час виконавчо-розпорядчої діяльності публічної адміністрації. Таким чином, судовий контроль є одним із засобів забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, що здійснюється судовою владою. Це повноваження судової гілки влади впливає зі ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Рішення і дії (або бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і посадових осіб можуть бути оскаржені до суду.

З іншого боку, судовий контроль не можна обмежувати лише діяльністю, пов'язаною з захистом прав, свобод та інтересів осіб судовою гілкою влади. Однак основною формою реалізації контрольної функції органів судової влади в адміністративному процесі є здійснення перегляду судових рішень судами вищих інстанцій. У першому і другому випадку має місце судо-

вий контроль, однак його мета, завдання, стадії та інші елементи будуть різними.

Крім того, не можна не звернути увагу на те, що судовий контроль та його форми реалізації в адміністративному процесі наукою адміністративного права вивчені недостатньо. Проблематика судового контролю хоча й була предметом уваги багатьох вчених і практиків, які досліджували як загально-теоретичні проблеми даного явища (В.М. Гаращук, В.М. Горшеньов, І.Б. Шахов та інші), так і конкретні процедури того чи іншого виду судового контролю та його правове регулювання (І.Л. Бородін, К.В. Гусаров, О.В. Кондратьєв та інші), однак реалізація цієї функції судової влади під час здійснення правосуддя при розгляді публічно-правових спорів вивчена недостатньо.

Тому основною метою статті є висвітлення сутності судового контролю в адміністративному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Судовий контроль – це комплексне правове явище, яке відображає як основні риси судової влади, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів держави [1, с. 20].

У науці склалися такі дефінітивні конструкції щодо висвітлення поняття «контроль»: 1) контроль як функція управління, спосіб або засіб забезпечення законності; 2) контроль – перевірка відповідності об'єкта встановленим правилам (нормам, стандартам тощо); 3) недоцільність звуження контролю лише до способу забезпечення законності і дисципліни; 4) контроль – діяльність із спостереження та перевірки, попередження та виправлення можливих помилок (відповідності, обґрунтованості тощо); 5) ототожнення контролю і нагляду; 6) контроль є засобом оцінки досягнення мети; 7) контроль є стадією управлінського циклу; 8) контроль – метод управління [2].

У нормативних джерелах контроль визначається так: 1) контроль – вирішальний вплив; 2) контроль – перевірка відповідності (правилам, нормам, стандартам тощо); 3) контроль – система дій, комплекс заходів; 4) контроль є функцією управління; 5) контроль ототожнюється із наглядом; 6) контроль ототожнюється із процесом забезпечення додержання законодавства; 7) контроль – володіння часткою [2, с. 8-10].

Узагальнений аналіз різних наукових підходів щодо правової природи контролю дозволяє зробити висновок про те, що контроль слід розглядати як багатопланове явище у трьох аспектах:

- по-перше, контроль – це спосіб забезпечення законності у державі;
- по-друге, контроль – це функція управління, яка полягає у здійсненні спостереження за діяльністю об'єкта уї перевірка її відповідності законам, встановленим правилам, нормам, стандартам тощо;
- по-третє, це системна і конструктивна діяльність керівників, органів управління, одна з основних управлінських функцій, тобто контроль як діяльність [3, с. 53].

Одним із видів державного контролю є судовий контроль.

У спеціальній літературі судовий контроль визначається як використання судом повноважень у разі встановлення того факту, що державний орган

(посадова особа) здійснив незаконну, необґрунтовану дію чи прийняв подібне рішення (акт) [4, с. 3].

У науковій літературі питання сутності судового контролю розкриваються по-різному. Деякі науковці визнають судовий контроль елементом правосуддя (І.Л. Петрухін), видом правосуддя (В.М. Лебедев), особливою формою відправлення правосуддя (Н. Н. Ковтун) [5, с. 12].

Поділяємо точку зору, що судовий контроль не є правосуддям і становить його самостійну функцію при здійсненні судочинства (А.Р. Туманянц) [5, с. 12]. Ані за характером здійснюваних процесуально-правових дій, ані за прийнятими рішеннями судовий контроль не пов'язаний з вирішенням справи по суті. Виходячи з цього, судовий контроль не може бути складовою частиною правосуддя у класичному розумінні цього слова, адже він виступає специфічною й самостійною функцією судової влади [6]. Тому, на нашу думку, пов'язувати (ототожнювати) судовий контроль з елементами правосуддя не є правильним. Аналізуючи співвідношення понять «правосуддя» і «судовий контроль», слід вказати на відмінність цих форм державної діяльності, в яких знаходить свій вираз судова влада.

Варто погодитися з точкою зору Н.М. Чепурної, яка розглядає контрольну функцію як одну із функцій держави, що здійснюється практично всіма органами державної влади у властивих їм формах, у тому числі владою судовою [7].

Судовому контролю мають бути притаманні ознаки контролю як загальноправового явища. Однак він має і свої специфічні риси.

Досить специфічним видом контролю, який заслуговує значної уваги на сучасному етапі державотворення, є судовий контроль. Аналіз наукової літератури в даній сфері дозволяє виділити такі характерні риси судового контролю:

- відсутність організаційної підпорядкованості між суб'єктами контрольної-наглядової діяльності і підконтрольними суб'єктами;
- оцінка їх діяльності лише з точки зору законності;
- можливості втручання в оперативну діяльність суб'єктів;
- об'єктом контрольної-наглядової діяльності є лише правовідносини;
- названі органи можуть здійснювати свої контрольні-наглядові повноваження за власною ініціативою;
- перелік методів діяльності органів обмежений рамками нормативних актів [8].

Судовий контроль – це самостійна правова форма здійснення судової влади. При здійсненні судового контролю встановлюється один основний факт: чи є законною дія (бездіяльність) або акт відповідного органу, посадової особи. У зв'язку з чим слід зазначити, що судовий контроль не є специфічною функцією правосуддя, а поряд із правосуддям являє собою особливу форму реалізації судової влади в Україні. На нашу думку, судовий контроль є способом забезпечення дисципліни та законності у державі, адже він здійс-

нюється з метою встановлення відповідності рішень та дій суб'єктів правовідносин вимогам закону, певним стандартам та правилам поведінки.

Висновок. Аналіз вищенаведеного дозволяє зробити деякі узагальнення. По-перше, судовий контроль в адміністративному процесі є самостійною правовою формою здійснення судової влади судами адміністративної юрисдикції у встановленій процесуальній формі.

Судовий контроль в адміністративному процесі має свої властивості, які полягають у такому: 1) судовий контроль є засобом забезпечення законності у державі; 2) цей вид діяльності здійснюється лише судами під час розгляду публічно-правових спорів. Тобто судовий контроль може здійснюватися лише під час розгляду публічно-правових спорів і у встановленій процесуальній формі; 3) закон (КАСУ та КУпАП) встановлює особливий процесуальний порядок його здійснення; 4) за наслідками здійснення судового контролю приймається судове рішення.

В адміністративному процесі всі справи про адміністративні правопорушення, які розглядаються районними, районними у місті, міськими або міськими судами (суддями), а також справи, які розглядаються адміністративними судами, мають на меті не тільки захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, але й здійснення судового контролю за законністю рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. У таких випадках суд розглядає публічно-правовий спір, що виник між державою і особою, фактично здійснюючи контроль за законністю актів та дій суб'єктів владних повноважень. Тому під час розгляду адміністративних справ суд може визнати рішення суб'єкта владних повноважень протиправним і його скасувати; у такому разі висновок суду про протиправність рішення буде результатом судового контролю, а скасування рішення – способом захисту.

Контрольна функція в адміністративному процесі притаманна всім судовим інстанціям незалежно від їх завдань, але при цьому кожна судова інстанція має особливості контрольних повноважень. І це не випадково, адже повторність контрольних заходів не буде досягати певної мети.

Тобто наведене вище дозволяє за функціональною ознакою виокремити такі види судового контролю в адміністративному процесі:

- поточний судовий контроль за законністю рішень суб'єктів владних повноважень. Цей вид судового контролю здійснюється під час здійснення правосуддя при розгляді публічно-правових спорів;

- підсумковий судовий контроль за виконанням рішень суду. Відповідно до ст. 267 КАСУ суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання постанови суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, штраф у розмірі від десяти до тридцяти мінімальних заробітних

плат.

Контроль за виконанням судових рішень у справах про адміністративні правопорушення здійснюється згідно з приписами ст. 305 КУпАП, а саме органом (посадовою особою), який виніс постанову, та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом;

- судовий контроль за рішеннями судів нижчих інстанцій. Сутність цього виду судового контролю полягає у наявності повноважень у вищестоящих судів переглянути законність судових рішень судів нижчих інстанцій у межах апеляційного та касаційного провадження, провадження за нововиявленими обставинами Верховним Судом України.

Бібліографічні посилання

1. *Авер'янов В.Б.* Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики : навч. посіб. / В.Б. Авер'янов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/books>.

2. *Кобринський В.Ю.* Поняття та зміст контролю / В.Ю. Кобринський // Наукове забезпечення правоохоронної діяльності : історія, сучасність та міжнародний досвід : [тези підсумкової наук.-теорет. конф., присвяченої Дню науки / за ред. О. М. Джужі]. – К., 2006. – С. 16–19.

3. *Кобринський В.Ю.* Державний контроль у сфері національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес ; фінансове право ; інформаційне право» / В.Ю. Кобринський. – К., 2008.

4. *Кочерин Е.А.* Контроль как функция управления / Кочерин Е.А. – М., 1982.

5. *Чепурнова Н.М.* Судебный контроль в Российской Федерации : проблемы методологии теории и государственно-правовой практики / Н.М. Чепурнова. – Ростов-на-Дону, 1999.

6. *Кондратьев О.В.* Організаційно-правові проблеми судового контролю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.10 «Судоустрій ; прокуратура та адвокатура» / О.В. Кондратьев. – Х., 2005.

7. *Колоколов Н.А.* Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы / Н.А. Колоколов // Государство и право. – 1998. – № 11. – С. 31–39.

8. *Чепурнова Н.М.* Судебный контроль как вид государственной деятельности государства / Н.М. Чепурнова, Е.А. Дюкова // Российский судья. – 2007. – № 10. – С. 16–18.

9. *Сушко Л.П.* Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / Л.П. Сушко. – К., 2009.

Кайдашев Р. П. Сущность судебного контроля в административном процессе.

Статья посвящена вопросам исследования института судебного контроля в административном процессе Украины. Автор обосновывает, что судебный контроль в административном процессе является самостоятельной правовой формой осуществления судебной власти судами административной юрисдикции в установленной процессуальной форме, выясняет свойства судебного контроля в административном процессе и его виды.

Ключевые слова: административное судопроизводство, судебный контроль, судебная власть, административные суды, правосудие.

Kaydashev R. P. Essence of judicial control in the administrative procedure. The article deals with issues of research of institute of judicial control in the administrative process of Ukraine. An author grounds, that judicial control in an administrative process is the independent legal form of realization of department judicial by the courts of administrative jurisdiction in the set judicial form. Finds out properties of judicial control in an administrative process and his kinds.

In an administrative process all businesses about administrative crimes, that is examined by district, district in city, by city or interurban courts (by judges), and also businesses, that is

examined by administrative courts not only the protection of the broken rights, freedoms or interests of person but also realization of judicial control have for an object after legality of decisions, actions or inactivity of subjects of imperious plenary powers. In such cases a court examines a public dispute that arose up between the state and person, actually carrying out control after legality of acts and actions of subjects of imperious plenary powers. To Tom, non-random, that during consideration of administrative businesses a court can admit the decision of subject of imperious plenary powers протиправним and to abolish him, at that rate a conclusion of court about протиправність of decision will be the result of judicial control, and abolition of decision - by the method of defence.

A control function in an administrative process is inherent to all judicial instances regardless of their tasks, but here every judicial instance has features of control plenary powers. And it not by chance, in fact the repeated of control events will not arrive at a certain goal.

Id est, the above-mentioned allows on a functional sign to distinguish such types of judicial control in an administrative process:

- it is judicial control after legality of decisions of subjects of imperious plenary powers. This type of judicial control comes true during realization of justice at consideration of public disputes.

- it is final judicial control after implementation of decreets.

- judicial control is after the decisions of courts of more subzero instances. Essence of this type of judicial control consists in the presence of plenary powers at вищесосящих courts to revise legality of court decisions of courts of more subzero instances within the limits of appellate and appeal realization, in realization on the newly educed circumstances, Supreme Court of Ukraine.

However, realization of control function in an administrative process by the indicated types of activity of courts at the revision of court decisions in matters about administrative crimes not limited. Her next display takes place at verification of legality and validity of court decisions of trial courts the courts of appellate and appeal instances. To Tom, carrying out description of control function in an administrative process it is unpossibile not to specify on her features of structural construction.

Keywords: *administrative rule-making, judicial control, department judicial, administrative courts, justice.*

Надійшла до редакції 05.10.2015

Макух О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Класичний приватний університет)

УДК 347.73

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СТОРОНА» ТА «СУБ'ЄКТ» ПРИ РЕГУЛЮВАННІ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Здійснено аналіз співвідношення таких понять, як сторона фінансових правовідносин і суб'єкт фінансових правовідносин. Доведено, що фінансові правовідносини мають дві сторони, кожна із яких представляє низка суб'єктів. Вказано, що владна сторона фінансових правовідносин охоплює всіх суб'єктів, які або є носіями інтересу власника публічних коштів, або спеціально уповноважені ним для реалізації його інтересу. Зобов'язана сторона фінансових правовідносин охоплює коло учасників, поведінка яких орієнтується переважно (або виключно) на виконання тих велінь, які щодо них приймаються власником коштів публічних фондів.

Ключові слова: *фінансові правовідносини; сторона фінансових правовідносин; суб'єкт фінансових правовідносин.*

Постановка проблеми. Природа фінансових правовідносин визначається низкою вихідних засад. Безумовно, при цьому ми виходимо із загальних конструкцій, які пропонуються представниками теорії держави та права, і намагаємося дослідити специфіку саме фінансово-правового регулювання, акцентуючи увагу на об'єкті, суб'єктах та змісті фінансових правовідносин. Г.Ф. Шершеневич підкреслював, що серед усього різноманіття суспільних відносин об'єктивно виділяються відносини, які можуть набути юридичного характеру, коли йдеться про акти поведінки та інші відносини, що стосуються почуттів, думок, а не виражають їх дій [1, с. 168]. Іншими словами, правовідносини передбачають такі акти поведінки, що мають відповідне правове оформлення та опосередковують відповідні правові наслідки. У них беруть участь різні суб'єкти, що репрезентують владну чи зобов'язану сторону відносин.

Метою пропонованої статті є аналіз співвідношення понять «сторона» та «суб'єкт» фінансових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Ефективність правового регулювання суспільних відносин у цілому залежить від багатьох факторів, але найголовнішим серед них є відповідність правової форми змісту тих суспільних відносин, які набувають відповідного правового оформлення. При цьому узгодження потребує низка конструкцій. У найбільш узагальненому вигляді це конструкція «суспільні відносини» – «правові відносини». Л.С. Явич звертав увагу на те, що безпосередній зміст юридичної надбудови неоднорідний і утворює три якісно відмінних елемента: правосвідомість, нормативні правові акти, правовідносини. Було б хибним зводити всю юридичну надбудову до одного з цих елементів або ігнорувати їх юридичний зв'язок [2, с. 29]. Важливо при цьому не лише структурувати відносини та визначити місце в них правовідносин, а з'ясувати, що має бути наслідком цього, для чого ми досліджуємо взаємозв'язок елементів такого механізму. С.С. Алексєєв наголошував, що через правовідносини формується головний засіб, за допомогою якого загальні приписи правових норм трансформуються в суб'єктивні юридичні права та обов'язки суб'єктів. Зміст правовідносин, таким чином, реалізується через здійснення відповідних функцій, головними серед яких є забезпечувальна та закріплююча [3, с. 130, 131].

Аналізуючи природу фінансових правовідносин, безумовно, не можна обійти увагою їхній зміст. С.С. Алексєєв підкреслював, що правовідносини мають такі елементи: суб'єкти права (учасники правовідносин), зміст правовідносин та об'єкти правовідносин. При цьому при характеристиці змісту розмежовується матеріальний зміст (поведінка суб'єктів) та юридичний зміст (суб'єктивні юридичні права та обов'язки) [4, с. 265]. Безумовно, подібний підхід до структурування змісту правовідносин стосується і складу елементів фінансових правовідносин.

Об'єктивним складовим чинником при з'ясуванні природи фінансово-правових відносин є аналіз їх суб'єктного складу. Досліджуючи цю проблему, можна піти простим шляхом і перелічити всіх осіб, які є учасниками фінансових відносин, та зосередити увагу на характеристиці їх право-

суб'єктності, але це констатуючий шлях. Ми лише фіксуємо, які права та обов'язки має той чи інший суб'єкт, не з'ясовуючи, чому саме такі правила поведінки закріплює за ним держава, в чому підстави нерівного розподілення зустрічних прав та обов'язків між учасниками фінансових правовідносин. Для більш поглибленого погляду на цю проблему необхідно, відштовхнувшись від природи фінансових правовідносин в цілому, зробити висновок: як розподіляються суб'єкти цих відносин на групи, яким чином співвідносяться між собою сторона та суб'єкт фінансових правовідносин.

Будучи відносинами, побудованими за загальними підходами правового регулювання, фінансові правовідносини характеризуються певними особливостями. Ю.А. Ровинський підкреслював, що у всіх видах фінансових правовідносин їх владно-майновий характер виступає винятково чітко. Значення при цьому має лише ступінь владного характеру. За цими підставами ми можемо відмежувати їх від цивільного права, що регулює майнові відносини, від адміністративного права, де також зустрічаються владно-майнові відносини [5, с. 138].

Безумовно, поглиблений аналіз фінансових правовідносин передбачає аналіз предмета й методу фінансово-правового регулювання. Не зупиняючись на цьому детально, хотілося б виокремити декілька положень, які мають бути базовими при аналізі будь-якої проблеми у фінансовому праві. Це специфіка предмета та методу. Найчастіше предмет фінансового права зводять до регулювання обігу публічних грошових фондів. З цим складно сперечатись. Водночас хотілося б особливо підкреслити два моменти: співвідношення інтересів та реалізацію владного інтересу; динамічний характер таких відносин. Зупинимося на цьому докладніше.

Фінансові відносини, організовуючи рух коштів держави та територіальних громад, стосуються інтересів всіх учасників. Іншими словами, реалізація фінансово-правових приписів стосується інтересів держави та інших адміністративно-територіальних утворень, інтересів юридичних та фізичних осіб. Але узгодження всієї низки інтересів повинно здійснюватись при імперативному забезпеченні публічного інтересу. Іншими словами, інтереси осіб, які представляють державу чи територіальні громади, мають забезпечуватись системою беззаперечних, владно-командних приписів. За великим чином, це зрозуміло. Фінансове право регулює обіг публічних коштів, а власником цих коштів є держава та територіальні громади. Саме тому власник і має всі підстави керувати обігом свого майна. Складно уявити, щоб в цій ситуації послідовним було б застосування диспозитивних засобів, бо у відносинах між владною та зобов'язаною особою все ж таки йдеться про управління владною особою рухом свого майна. Безумовно, не можна виключати і наявності певних договірних конструкцій у фінансовому праві. Але, залишаючись за формою договірними, вони не засновуються на диспозитивних засадах, а набувають і відповідної фінансово-правової природи. Наприклад, ті ж відносини договору податкового кредиту забезпечуються імперативними засобами та більшою мірою нагадують договір приєднання виключно на тих умовах, які

запропоновані державою.

На перший погляд, фінансово-правове регулювання стосується публічних грошей. Але складно погодитись із поглядом на ці відносини як на статичний речовий об'єкт. Фінансово-правове регулювання спрямовується не на акумулювання та збереження публічних коштів, а на правове забезпечення їх динаміки, послідовний, точний та своєчасний перехід від однієї стадії до іншої. Стосовно цього виникає, як нам здається, і на сьогодні відкрите питання: фінансове право є матеріальним чи процесуальним? Навряд чи ми зможемо остаточно відповісти на це питання, але абсолютно відмежувати ці два аспекти один від одного ми вважаємо неможливим. Безумовно, за рахунок фінансово-правових приписів формуються матеріальні фонди (утворюються та розподіляються бюджети, сплачуються податки і т.д.). У той же час вони не можуть ні збільшуватись, ні надходити до адресатів-отримувачів, залишаючись на місці. Саме тому динамічний (процесуальний) аспект існування матеріальних фінансових правовідносин вельми важливий.

Базуючись на загальнотеоретичній конструкції при характеристиці суб'єктного складу, ми виходимо з того, що в цій ситуації один суб'єкт (а іноді й декілька) протистоїть іншому. Відповідно до цього формуються та розподіляються і узгоджуються між ними права та обов'язки. Логічне співвідношення як інтересів, так і дій учасників таких відносин вбачається нам при використанні конструкції «сторона фінансових правовідносин». Подібне протистояння призводить до логічної побудови узгодження інтересів осіб, які представляють з одного боку владну сторону, а з іншого боку – осіб, які виконують переважно (або виключно) зобов'язання. Таким чином, фінансово-правові відносини мають дві сторони, кожна із яких репрезентує низка суб'єктів. Не слід вважати, що сторона цих відносин представлена однорідними суб'єктами, в її рамках вони також утворюють іноді певну ієрархічну (іноді підпорядковану) структуру.

Владна сторона фінансових правовідносин охоплює всіх суб'єктів фінансових відносин, які або є носіями інтересу власника публічних коштів, або спеціально уповноважені ним для реалізації його інтересу. На наш погляд, систему суб'єктів, які репрезентують владну сторону фінансових правовідносин, можна розподілити на три підсистеми. Особливістю місця цих суб'єктів у системі учасників фінансових відносин є те, що фактично всі вони є носіями колективного інтересу. Мабуть, і за формою їх можна звести до колективних утворень, але в цій ситуації навряд чи треба виходити із повного збігу інтересів держави та суспільства, хоча держава і має уособлювати, виділяти та захищати суспільні інтереси. І так щодо груп учасників, які представляють владну сторону правовідносин.

Перша – безпосередні власники публічних коштів, обіг яких забезпечується фінансово-правовими засобами (держава та територіальні громади). Дуже багато сперечань на сьогодні виникає стосовно того, чи можуть бути держава та територіальні громади окремими суб'єктами у фінансових правовідносинах, якими засобами можна здійснити їх індивідуалізацію. Навряд чи

можна остаточно виділити їх правосуб'єктність, сформувавши групу належних виключно цим суб'єктам прав та обов'язків. Безпосередньо фінансові права та обов'язки держави реалізуються через сукупність органів, які їх представляють. Водночас не можна абсолютно виключати й ситуацій, коли держава чи територіальні громади представлені як самостійний суб'єкт у цих відносинах. Саме вони виступають власниками коштів відповідного бюджету (а ні в якому разі ні Верховна Рада України чи місцеві ради), вони ж виступають суб'єктами відповідальності, коли з бюджету стягуються кошти, які надійшли за рахунок незаконно стягнутих обов'язкових платежів.

Друга – органи, які спеціально утворені власниками публічних коштів для організації руху публічних грошей та контролю за цим. Ця група суб'єктів наділена повноваженнями виключно у сфері фінансової діяльності. Вони утворені спеціально для цього. До таких органів належать Міністерство фінансів України [6], Національний банк України [7], податкові органи [8], органи Державного казначейства [9], Фінансова інспекція [10] (в минулому – контрольні-ревізійні органи). Враховуючи те, що всі вони беруть участь в організації фінансової діяльності, управляють та корегують рухом публічних коштів, це єдина система. У той же час, на наш погляд, її можна диференціювати на дві складові. До першої увійдуть ті владні суб'єкти фінансових правовідносин (наприклад, Міністерство фінансів України, Національний банк України), повноваження яких розповсюджуються на весь кругообіг публічних коштів, які представлені (в тому чи іншому аспекті) на всіх стадіях руху публічних фондів. До другої увійдуть такі владні суб'єкти, які представлені своїми повноваженнями на окремій стадії руху публічних коштів (формування – податкові органи, розподілення – органи Державного казначейства, витрачання – фінансові інспекції).

Третя – органи, які наділені або похідними повноваженнями щодо управління рухом публічних коштів, або реалізують такі повноваження в поєднанні зі своїми основними функціями. Віднести такі державні органи виключно до фінансових неможливо, бо переважна кількість із них займається іншими управлінськими завданнями, керує іншою сферою суспільних відносин. При цьому управління іншою групою суспільних відносин зумовлює і виконання окремих завдань, які стосуються безпосередньо обігу публічних коштів. Саме в цьому аспекті ми й розглядаємо такі органи як учасників фінансових правовідносин із похідними або обмеженими повноваженнями. Наприклад, митні органи реалізують свої повноваження стосовно дотримання законності на митному кордоні України. Суб'єктами фінансових правовідносин вони стають виключно у тих випадках, коли йдеться про контроль за окремими фінансовими обов'язками (наприклад, сплата мита чи податків при перетинанні митного кордону).

Зобов'язана сторона фінансових правовідносин охоплює коло учасників фінансових відносин, поведінка яких орієнтується переважно (або виключно) на виконання тих велінь, які відносно них приймаються власником грошей. Навряд чи в цьому випадку ми можемо побудувати таку ж логічно

структуровану ієрархічну побудову. Кожен із зобов'язаних суб'єктів фінансових правовідносин виконує спрямований виключно на нього припис фінансово-правової норми та не підпорядковується кому-небудь з інших представників цієї ж зобов'язаної сторони правовідносин.

Зазначимо, що певною підпорядкованістю в цій ситуації можуть характеризуватися відносини представництва у фінансовому праві, коли обов'язки однієї зобов'язаної особи переходять до іншої. У цій ситуації, правда, складно безапеляційно мовити про підпорядкованість, яка скоріше буде набувати певну форму залежності чи зумовленості. Складно остаточно визначити у відносинах «платник податку – податковий агент», хто кому підпорядкований. Платник податку може делегувати представнику обов'язок сплачувати податки та збори. Але представник при цьому набуває і право контролювати надходження такого платника, здійснювати податковий облік. Більш того, представник несе відповідальність за точне та своєчасне виконання цих дій. Ще більш складними виглядають відносини при делегуванні функцій представництва не за договором, а за законом, формування правосуб'єктності офіційного представника.

В цілому ж (знов-таки в найбільш узагальненому вигляді) підсистема зобов'язаних суб'єктів включає безпосередньо не пов'язаних між собою юридичних та фізичних осіб. Саме ці учасники найбільш часто виступають адресатами, яким спрямовується те чи інше веління власника публічних фондів.

Висновки. Таким чином, приймаючи за основу загальнотеоретичні конструкції при характеристиці суб'єктного складу фінансових правовідносин, ми виходимо з того, що один суб'єкт (а іноді й декілька) протистоїть іншому. Відповідно до цього формуються, розподіляються і узгоджуються між ними права та обов'язки. З огляду на це нам вбачається логічним співвідношення як інтересів, так і дій учасників таких відносин саме при використанні конструкції «сторона фінансових правовідносин». Подібне протистояння призводить до послідовної побудови узгодження інтересів осіб, які репрезентують з одного боку владну сторону, а з іншого – осіб, які виконують переважно (або виключно) обов'язки. Отже, фінансові правовідносини мають дві сторони, кожна із яких представляє низка суб'єктів. При цьому сторона цих відносин репрезентована певною сукупністю суб'єктів, які також можуть утворювати певну ієрархічну (підпорядковану) структуру.

Бібліографічні посилання

1. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права : учеб. пособие : в 2 т. / Г.Ф. Шершеневич. – М., 1995. – Т.2.
2. *Явич Л.С.* Право и общественные отношения (основные аспекты содержания и формы советского права) / Л.С. Явич. – М., 1971.
3. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М., 1966.
4. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права.
5. *Ровинский Е.А.* Основные вопросы теории советского финансового права /

Е.А. Ровинский. – М., 1960.

6. Про положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 // ВВР. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

8. Про Міністерство доходів і зборів України : Указ Президента України від 18.03.2013 № 141/2013 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Положення про Державне казначейство України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.12.2005 № 1232 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

10. Положення про Державну фінансову інспекцію : Указ Президента України від 23.04.2011 499/2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Макух О. В. Соотношение понятий «сторона» и «субъект» при регулировании финансовых отношений. Проводится анализ соотношения таких понятий, как сторона финансовых правоотношений и субъект финансовых правоотношений. Указано, что финансовые правоотношения имеют две стороны, каждую из которых представляет ряд субъектов.

Ключевые слова: финансовые правоотношения; сторона финансовых правоотношений; субъект финансовых правоотношений.

Makukh O. Relationship between concepts "party" and "subject" in the regulation of financial relations. The paper analyzes the relation of concepts such as legal and financial side of the subject of financial relations. Pointed out that the financial relationship have two sides, each of which represents a number of subjects. Domineering side of financial relations covers all entities that are or are carriers of the interests of owners of public funds, or specifically authorized by him for the realization of his interest. Obligated party financial relationships covers the range of participants whose behavior is guided primarily (or exclusively) on the execution of those decrees, which for them are made by the owner of funds of public funds.

Keywords: financial relationship; party financial relations; subject of financial relations.

Надійшла до редакції 22.09.2015

Тіщенко С. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22 (477)

ПОНЯТТЯ АТЕСТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу різних підходів до визначення поняття атестації працівників. Обґрунтовано, що для трудової науки найбільш методологічно прийнятним є визначення поняття атестації працівників як різновиду трудових правовідносин. Надано авторську дефініцію поняття «атестація працівників».

Ключові слова: атестація працівників, трудові правовідносини, правовідносини

щодо атестації працівників, порядок атестації працівників.

Постановка проблеми. Атестація є давно відомим інститутом трудового права. Однак лише порівняно недавно трудове законодавство встановило можливість проведення атестації будь-яких категорій працівників. На початку 2012 року набрав чинності Закон України «Про професійний розвиток працівників» [1] (далі – Закон № 4312-VI). Внаслідок цього, як вірно зазначає Т.М. Лежнева, правове регулювання атестації працівників набуло нової якості, ставши інститутом загального, а не спеціального трудового законодавства [2, с. 207].

Наукове осмислення проблем атестації є на часі в умовах, коли гостро постає необхідність підвищення ефективності кадрового менеджменту, і передусім у сфері публічної служби. Однак актуалізує питання атестації не лише необхідність забезпечення і підвищення її ефективності, якнайповнішої реалізації визначених законодавством функцій атестації. Про актуальність питання правового регулювання атестаційних відносин свідчить і можливість порушення прав та законних інтересів працівників у ході та внаслідок атестації. Отже, перед практикою правового регулювання постають два основні завдання: 1) забезпечення і підвищення ефективності атестації; 2) охорона, гарантування та захисту прав та інтересів працівників – суб'єктів атестаційних відносин. Діалектичний характер цих завдань яскраво ілюструє спрямованість всієї системи права, і трудового права зокрема, на узгодження протилежних або принаймні таких, що не співпадають, інтересів суб'єктів суспільних відносин.

Виконання цих завдань може бути успішним лише за умови, що воно буде науково обґрунтованим. А відтак на часі наукове осмислення проблем правового регулювання атестаційних відносин у сучасних економічних та політико-правових умовах. Дослідження практично будь-якого правового явища починається і надалі ґрунтується на такій формі мислення та розвитку наукового пізнання, як поняття.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням правового регулювання атестації працівників та окремих їх категорій присвячені праці, зокрема, таких вчених, як В.А. Глозман, А.П. Жиров, Вал.П. Кохан, В.Р. Кравець, Л.Ф. Купіна, В.І. Курилов, Л.І. Лазор, К.Ю. Мельник, Ф.П. Негру, Н.М. Неумивайченко, Ю.М. Полетаєв, О.С. Савельєв, Ю.М. Старілов та ін.

Метою цієї наукової статті є аналіз існуючих підходів до розуміння атестації працівників і визначення поняття атестації працівників з урахуванням найбільш сприятливого для трудової науки методологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. На жаль, законодавство про працю не містить узагальненого визначення поняття атестації. В якості нечисленних винятків можна навести Положення про атестацію педагогічних працівників навчальних закладів та навчально-методичних установ сфери культури [3], в п. 1.2. якого атестацію педагогічних працівників визначено як систему заходів, спрямованих на всебічне комплексне оцінювання їх педагогічної діяльності, за результатами якої визначаються відповідність педагогічного праців-

ника займаній посаді, рівень його кваліфікації, встановлюється тарифна ставка, присвоюється кваліфікаційна категорія, присвоюється педагогічне звання; Положення про порядок проведення атестації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України [4], у п. 1 якого атестація розуміється як управлінська кадрова процедура, спрямована на оцінку кваліфікації стажистів, прокурорів і слідчих, а також працівників Національної академії прокуратури України, яким присвоєно класні чини, з метою: визначення відповідності працівників прокуратури та навчальних закладів займаним посадам, стану їх професійної підготовки; оцінки стану професійної підготовки та придатності стажистів за діловими і моральними якостями до самостійної роботи на посаді прокурора прокуратури чи слідчого; формування резерву кадрів на висунення; удосконалення професійної майстерності; визначення напрямів підвищення кваліфікації, професійної підготовки і перепідготовки; внесення і обґрунтування пропозицій щодо призначення та переміщення кадрів. У більшості же джерел правового регулювання атестації її цілісного визначення не надається; нормотворець, як правило, обмежується вказівкою на мету (завдання) атестації. А той же Закон № 4312-VI не визначає навіть мети атестації.

У науковій літературі з трудового права атестацію працівників визначають передусім виходячи з родової категорії діяльності або процедурної форми діяльності. Іншими словами, атестація працівників найчастіше визначається: 1) як діяльність щодо визначення якостей працівника, що мають значення для виконуваної ним трудової функції [5, с. 100; 6, с. 161; 7, с. 40; 8, с. 117; 9, с. 402; 10, с. 254; 11, с. 332; 12, с. 178-179; 13, с. 248]; 2) як певний процедурний порядок, форма такої діяльності [14, с. 9; 15, с. 8–10; 16, с. 10; 17, с. 10-11; 18, с. 305; 19, с. 46]. Як правило, визначення супроводжуються і вказівкою на мету такої діяльності. Для прикладу, В.П. Кохан наводить дефініцію атестації працівників як організаційно-правової форми встановлення кваліфікації працівників, що полягає в періодичній перевірці й оцінці рівня їх ділових якостей (а в їх складі також особистих, а інколи й моральних) для виявлення відповідності обійманім посадам (виконуваній роботі), що провадиться роботодавцем згідно з трудовим законодавством та іншими нормативно-правовими й локальними актами, що містять норми трудового права, з метою раціонального використання кадрів й підвищення їх кваліфікації, а також якості і продуктивності праці [17, с. 10-11]. Н.М. Неумивайченко під атестацією державних службовців пропонує розуміти діяльність, у процесі якої атестаційна комісія в межах науково обґрунтованої процедури з метою виявлення ступеня відповідності працівника обійманій посаді здійснює оцінку ділових, особистих якостей, процесу і підсумків його службової діяльності, результатами якої стають висновки та рекомендації атестаційної комісії щодо покращання праці як працівника, якого атестують, так і апарату всього державного органу [20, с. 137]. О.С. Савельєв визначає атестацію осіб рядового і начальницького складу ОВС як регламентовану нормативно-правовими актами та засновану на принципах колегіальності, гласності, пов-

ноти, всебічності процедуру оцінки вповноваженими на те посадовими особами ділових, службових, особистих, морально-психологічних та комунікативних якостей осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, їх освітнього, кваліфікаційного та професійного рівня за певний період проходження ними служби з метою виявлення здобутків та недоліків у їх професійній діяльності, відпрацювання шляхів та способів їх усунення, удосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їх роботи, поліпшення добору, розстановки й виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності та відповідальності працівників за доручену справу [21, с. 115-116].

Однак не менш важливими є підходи до атестації, які відображають правову, а не діяльнісну сутність цього явища. Ідеться, зокрема, про визначення атестації працівників як інституту трудового права та як особливого виду трудових правовідносин. Лише такий підхід, на нашу думку, може розкрити трудовоправову сутність атестації. Розуміння атестації працівників як діяльності методологічно більше пасує галузям науки, які своїм предметом мають управлінську діяльність (державне управління, менеджмент тощо), і відволікає від суто правової сторони явища атестації працівників. Розуміння атестації як певного процедурного порядку, форми діяльності невинновано зміщує акцент на процедурно-правовий аспект атестації працівників та зменшує роль матеріально-правових відносин атестації працівників, які є первинними щодо процедурних правовідносин.

З цього приводу звертає на себе увагу дисертаційна робота Л.Ф. Купіної, в якій авторка надає визначення поняття атестації: 1) як правового інституту (сукупність правових норм, які регулюють групу однорідних суспільних відносин зі встановлення, перевірки чи підтвердження рівня кваліфікації працівників); 2) як правовідношення (правове відношення, що виникає на основі юридичних норм, – взаємозобов'язальний суспільний зв'язок між працівником та роботодавцем, який характеризується наявністю у працівника сукупності юридичних прав та обов'язків по встановленню чи підтвердженню рівня своєї кваліфікації, а у роботодавця – сукупністю юридичних прав та обов'язків по проведенню сукупності заходів, спрямованих на перевірку рівня кваліфікації працівника); 3) як форми визначення відповідності працівника обійманій посаді (сукупність заходів, спрямованих на встановлення, перевірку та підтвердження рівня кваліфікації працівників, з метою покращення найбільш раціонального використання працівників та підвищення ефективності їх праці) [22, с. 39].

У тому числі як трудові правовідносини розглядає атестацію і В.П. Кохан [23]. Дослідниця суб'єктами цих відносин називає працівника, атестаційну комісію та роботодавця; об'єктом – перевірку рівня кваліфікації працівників та їх відповідності обійманій посаді або виконуваний роботі; основним змістом – право роботодавця на проведення атестації та його обов'язок належно організувати атестаційну процедуру і обов'язок працівника до проходження атестації та його суб'єктивне право на дотримання його

трудових прав у процесі здійснення цієї оціночної процедури [23, с. 249-250].

Близьким до розуміння атестації як певних трудових правовідносин є репрезентація її правової природи як юридичного обов'язку. Так, В.В. Гончарук зазначає, що атестація – це встановлений законодавством правовий засіб, який існує у вигляді додаткового обов'язку, покликаного шляхом застосування певних наслідків за результатами атестації забезпечити належне виконання працівником своїх зобов'язань за трудовим договором [24, с. 97]. Також як обов'язок визначають атестацію працівників В.М. Вишновецький, С.В. Вишновецька та О.В. Галкіна: як юридичний обов'язок працівників проходити періодичну перевірку рівня своєї професійної підготовки (кваліфікації) і відповідності обійманій посаді (виконуваній роботі), яка організовується власником підприємства або уповноваженим ним органом (роботодавцем) відповідно до встановлених правил і положень з метою оптимізації використання кадрів, стимулювання росту їх кваліфікації, підвищення відповідальності, виконавської дисципліни і встановлення можливостей збереження, зміни або припинення трудових правовідносин [25, с. 48]. Цю думку підтримує і Н.М. Вапнярчук, яка, крім діяльнісного підходу до атестації, демонструє і розуміння атестації як юридичного обов'язку працівника проходити у встановленій організаційно-правовій формі періодичну перевірку професіональних, ділових і моральних якостей [10, с. 253]. Такої ж позиції дотримується Ю.М. Полетаєв [26, с. 20]. Вважаємо, що розкриття правової природи атестації працівників через категорію юридичного обов'язку є некоректним з кількох причин. По-перше, за усталеною в юридичній науці думкою, кожному праву протистоїть відповідний обов'язок, а права та обов'язки існують та здійснюються в межах правових відносин. По-друге, практиці правового регулювання відомі випадки, коли проходження атестації є правом, а не обов'язком працівника (наприклад, відповідно до п. 2 Положення про проведення атестації державних службовців [27] особи, призначені на посаду на визначений термін, та вагітні жінки можуть проходити атестацію за власним бажанням). По-третє, окрім обов'язків працівника, у змісті правовідносин атестації наявні і окремі права працівника (наприклад, таке, що впливає із ч. 7 ст. 11 Закону № 4312-VI, право бути присутнім при атестації; право оскаржувати результати атестації (ч. 4 ст. 13 Закону № 4312-VI)).

Також видається перспективним розгляд та розуміння атестації як певного результату діяльності щодо оцінювання якості працівників, який за своєю природою є юридичним фактом трудового права.

Так, В.Я. Малиновський зазначає, що атестація – це, в тому числі, певний закінчений, оформлений, зафіксований результат оцінювання. Удосконалення й упорядкування проходження державної служби неможливо без періодичної атестації службовців [8, с. 117]. Як вірно вказують С.В. Вишновецька та О.В. Галкіна, однією з основних ознак атестації працівників є те, що результати атестації завжди мають певні правові наслідки для працівника, що атестується [28, с. 73]. На думку авторів, головним призначенням атестації працівників є створення сприятливих умов для правильного

вирішення таких юридичних питань: збереження змісту трудових правовідносин у попередньому вигляді; зміна змісту трудових правовідносин внаслідок коригування трудової функції працівника, яка має відбутися; припинення трудових правовідносин [28, с. 73].

І дійсно, результати атестації є юридичним фактом, який дозволяє, зокрема, прийняти роботодавцеві такі рішення, як переведення працівника за його згодою на іншу посаду чи роботу, що відповідає його професійному рівню; направлення працівника на навчання з подальшою (не пізніше ніж через рік) повторною атестацією; звільнення працівника у зв'язку із невідповідністю обійманій посаді у разі відмови працівника від переведення на іншу посаду чи роботу, що відповідає його кваліфікаційному рівню, або від професійного навчання за рахунок коштів роботодавця (ч. 3 ст. 13 Закон № 4312-VI).

В тому числі й як інститут права атестацію працівників розглядають Т.С. Кагановська [11, с. 332], Ю.М. Старілов [9, с. 332]. Передусім увага приділяється таким елементам правового інституту атестації працівників, як принципи атестації та порядок (процедура) атестації. Однак цим не обмежується різноманіття структурних елементів правового інституту атестації. Так, В.І. Колеснікова у структурі цього інституту виділяє норми права, які встановлюють порядок виникнення, розвитку і припинення атестаційних правовідносин і визначають: 1) цілі та задачі атестації; 2) коло осіб, які підлягають атестації; 3) строки проведення атестації; 4) склад атестаційної комісії; 5) порядок проведення атестації; 6) прийняття рішень за результатами атестації [29, с. 61]. В.Р. Кравець слушно виділяє у правовому інституті атестації державних службовців матеріальні норми, які встановлюють статутні атестаційно-правові положення (необхідність підготовки атестаційної характеристики, термін проведення атестації, види атестаційних оцінок), і процесуальні норми, які регулюють саму процедуру атестації [30, с. 170]. Крім того, в інституті атестації працівників можна виділити норми, встановлені законами України, підзаконними нормативно-правовими актами та локальними актами.

З огляду на викладене пропонуємо таке загальне визначення атестації працівників: «система врегульованих нормами трудового права, в тому числі локальними, матеріальних та процедурних трудових правовідносин щодо проведення періодичної перевірки визначених якостей працівника, які мають значення для виконання ним трудової функції, із наступною можливою зміною (виникненням, припиненням) трудових правовідносин за результатами такої перевірки».

На нашу думку, саме визначення, розуміння атестації працівників як особливого різновиду трудових правовідносин не лише якнайповніше відображає трудовправову природу атестації працівників, але й дозволяє охопити всі інші рівні (аспекти) розуміння атестації працівників. Так, у запропонованому нами визначенні враховані:

- 1) розуміння атестації як правовідносин;
- 2) розуміння атестації як правового інституту (через вказівку на регулювання відносин атестації працівників нормами трудового права);

3) розуміння атестації як певної діяльності (через вказівку на те, що правовідносини атестації працівників складаються з приводу проведення періодичної перевірки визначених якостей працівника, які мають значення для виконання ним трудової функції). При цьому така діяльність подана достатньо узагальнено, без конкретизації, зокрема, мети та завдань, методів перевірки, показників, що перевіряються, тощо. Останнє дозволяє забезпечити належний рівень абстрактності загального визначення атестації працівників з огляду на те, що для різних категорій працівників мета, завдання атестації, показники, що перевіряються, можуть бути різними, а загальне правове регулювання (Закон № 4312-VI) з приводу показників, що перевіряються, взагалі обмежується загальною нормою про те, що «не допускається проведення оцінки професійного рівня та кваліфікації працівника за ознаками, що безпосередньо не пов'язані з виконуваною роботою» (ч. 9 ст. 11 Закону № 4312-VI), в цілому відносячи питання конкретизації показників, що перевіряються, до сфери локального правового регулювання;

4) саме по особі визначення атестації працівників через правовідносини в згорнутому вигляді містить вказівку на всі елементи цих правовідносин – суб'єкти (працівник, роботодавець і, можливо, атестаційна комісія), зміст (матеріальні й процесуальні права та обов'язки суб'єктів щодо атестації), об'єкт (результати атестації);

5) запропоноване визначення підкреслює системний характер трудових правовідносин атестації працівників, вказуючи на головний їх розподіл: виділення матеріальних та процесуальних правовідносин, виділення правовідносин, безпосередньо пов'язаних із проведенням перевірки якостей працівника, та правовідносин, пов'язаних із наступною реалізацією результатів такої перевірки;

б) запропоноване визначення також підкреслює значення атестації, а точніше, її результатів, яким надано передбачену законодавством форму об'єктивного вираження – як юридичних фактів, які можуть бути підставою виникнення, зміни чи припинення трудових правовідносин.

Висновки. Пропонується таке загальне визначення атестації працівників: «система врегульованих нормами трудового права, в тому числі локальними, матеріальних та процедурних трудових правовідносин щодо проведення періодичної перевірки визначених якостей працівника, які мають значення для виконання ним трудової функції, із наступною можливою зміною (виникненням, припиненням) трудових правовідносин за результатами такої перевірки». Саме визначення, розуміння атестації працівників як особливого різновиду трудових правовідносин не лише якнайповніше відображає трудовправову природу атестації працівників, але й дозволяє охопити всі інші рівні (аспекти) розуміння атестації працівників (зокрема, «атестація – діяльність», «атестація – процедура», «атестація – юридичний факт»).

Бібліографічні посилання

1. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 39. – С. 1693. – Ст. 462.

2. *Лежнєва Т. М.* Новітнє правове регулювання атестації працівників / Т. М. Лежнєва // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції; м. Суми, 5-7 червня 2014 року / [за ред. проф. В. С. Венедіктова, проф. А. М. Куліша]. – Суми, 2014. – С. 207–211.
3. Про затвердження Положення про атестацію педагогічних працівників навчальних закладів та навчально-методичних установ сфери культури : наказ Міністерства культури України від 31.10.2011 № 75 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – С. 62. – Ст. 3353.
4. Про затвердження Положення про порядок проведення атестації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України : наказ Генеральної прокуратури України від 12 вересня 2005 р. № 2958ц // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2009. – № 12.
5. *Курилов В. И.* Аттестация и личность работника в советском трудовом праве / В. И. Курилов. – Владивосток, 1983.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1.
7. *Шаповалов А. В.* Організаційно-правові проблеми атестації працівників органів прокуратури / А. В. Шаповалов // Наше право. – 2013. – № 13. – С. 39–42.
8. *Малиновський В. Я.* Державна служба: Теорія і практика : навч. посібник / В. Я. Малиновський. – К., 2003..
9. *Стариков Ю. Н.* Служебное право : учебник / Ю. Н. Стариков. – М., 1996.
10. *Вапнярук Н. М.* Щодо атестації державних службовців / Н. М. Вапнярук // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 97. – С. 249–255.
11. *Кагановська Т. Є.* Організаційно-правові засади проведення атестаційного провадження державних службовців в Україні / Т. Є. Кагановська // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 331–338.
12. *Кікінчук В. Ю.* Особливості проведення атестації працівників ОВС України / В. Ю. Кікінчук // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 178–185.
13. *Мельник К. Ю.* Атестація службовців правоохоронних органів / К. Ю. Мельник // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 243–249.
14. *Жиров А. П.* Правовые аспекты аттестации руководящих работников и специалистов в промышленности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / А. П. Жиров. – М., 1979.
15. *Лазор Л. И.* Правовое регулирование аттестации работников : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Л. И. Лазор. – Х., 1985.
16. *Негру Ф. П.* Научно-технический процесс и трудовой договор (некоторые вопросы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ф. П. Негру. – М., 1972.
17. *Кохан В. П.* Правове регулювання атестації працівників за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. П. Кохан. – К., 2011.
18. *Кримська О. М.* Атестація та її вплив на професійне зростання працівника / О. М. Кримська // Публічне право. – 2012. – № 1(5). – С. 302–307.
19. *Глозман В. А.* Право и проверка деловых качеств работников / В. А. Глозман. – Минск, 1981.
20. *Неумивайченко Н. М.* Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. М. Неумивайченко. – Х., 2002.
21. *Савельєв О. С.* Атестація працівників органів внутрішніх справ: поняття, сутність та правове регулювання / О. С. Савельєв // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2005. – № 1. – С. 111–118.
22. *Купіна Л. Ф.* Правове регулювання атестації педагогічних та науково-педагогічних працівників в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Л. Ф. Купіна. – К., 2008.
23. *Кохан В. П.* Щодо характеристики відносин з атестації працівників /

В. П. Кохан // Проблеми законності. – 2010. – Вип. 108. – С. 246–252.

24. Гончарук В. В. Порядок проведення атестації працівників органів внутрішніх справ / В. В. Гончарук // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 95–100.

25. Вишновецький В. М. Правова природа атестації державних службовців / В. М. Вишновецький // Юридичний вісник. – 2012. – № 1 (22). – С. 45–49.

26. Полетаев Ю. Н. Аттестация работников : правовое регулирование: организационные вопросы / Ю. Н. Полетаев. – М., 2000.

27. Про затвердження Положення про проведення атестації державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1922 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Т. 1. – С. 123. – Ст. 27.

28. Вишновецька С. В. Правова природа атестації працівників в авіаційній галузі / С. В. Вишновецька, О. В. Галкіна // Юридичний вісник. – 2009. – № 4 (13). – С. 72–75.

29. Колесникова В. И. Административно-правовые основы аттестации государственных служащих : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / В. И. Колесникова. – М., 2001.

30. Кравець В. Р. Атестація державних службовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. Р. Кравець. – Одеса, 2003.

Тищенко С. О. Поняття аттестации работников в трудовом праві України.

Стаття посвячена аналізу різних підходів к определению поняття аттестации работников. Обоснованно, что для трудо-правовой науки наиболее методологически приемлемым является определение понятия аттестации работников как разновидности трудовых правоотношений. Предлагается авторское определение понятия «аттестация работников».

Ключевые слова: аттестация работников, трудовые правоотношения, правоотношения по аттестации работников, порядок аттестации работников.

Tishchenkova S. O. The concept of employees certification in Ukrainian labour law.

The scientific article is devoted to the analysis of the different approaches to determination of employees certification concept. It is noted that there is no common legal determination of the employees certification concept in the Ukrainian legislation. As well as there is no common approach to determination of employees certification concept in labour-law science.

It is substantiated, that defining the concept of employees certification through the categories of activity is appropriate rather for management and public administration sciences than for law sciences. Defining the concept of employees certification through the categories of juridical procedure or employee's legal duty in turn appear to provide too narrow interpretation of employees certification.

It is substantiated, that determination of employees certification concept as a specific varieties of labour legal relationships is the one that meets the methodological demands of labour-law science best. An original author's determination of employees certification concept us given in the scientific article. Author proposes to define employees certification as “a system of material and procedural labour legal relationships, regulated by the rules of labour law, including local, dealing with the realization periodic verification of certain personal qualities of an employee, which matter for discharging of his labour function, with the further possible change (origin or terminating) of labour legal relationships on results of such verification”. Exactly the definition and interpretation of employees certification as special kind of labour legal relationships not only provides the exhaustive reflection of labour-law character of employees certification, but also makes it possible to embrace all other levels (aspects) of employees certification interpretation (in particular, “employees certification as an activity”, “employees certification as a legal procedure”, “employees certification as a juridical fact”).

Keywords: employees certification, labour legal relationships, legal relationships of employees certification, employees certification procedure.

Надійшла до редакції 30.09.2015

Андреев А. В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.745.5 : 342.9 (477)

СФЕРА ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Розглянуто сферу освіти як об'єкт публічного адміністрування. Окрему увагу приділено особливостям даної сфери. Наголошено на поточних проблемах та необхідності синхронізації науки і практики у досліджуваній сфері для їх успішного вирішення.

Ключові слова: сфера освіти, публічне адміністрування, система освіти, законодавство, об'єкт.

Постановка проблеми. Курс на інтеграцію України до європейських структур охоплює вагомий комплекс різноманітних заходів, що мають наблизити нашу державу до високих стандартів розвинутих демократичних держав Європи. Практичне втілення євроінтеграційного процесу можна спостерігати у заявлених та розпочатих реформах у найбільш значимих царинах суспільного життя.

Беззаперечним є те, що заявка на входження до Європейського Союзу (далі – ЄС) має забезпечуватися не лише політиками та громадськими діячами, а й значною мірою науковцями – фахівцями з адміністративного права. Саме останні мають виступити в авангарді нового розуміння взаємовідносин між людиною і державою. Відповідне наукове підґрунтя інтенсифікуватиме зміни у законодавство та практику функціонування органів публічної адміністрації.

У теоретичному аспекті, як об'єкт публічного адміністрування, значної уваги вимагає соціально-культурна царина, зокрема, важлива її складова – сфера освіти. Пояснюючи власну позицію, зауважимо на такому: 1) важливість освіти на всіх етапах становлення світової цивілізації; 2) значимість належної системи освіти для успішного розвитку будь-якої держави; 3) освіта як товар, що може бути імпортований та експортований; 4) універсальність та різноманітність освіти.

Натомість, у практичному аспекті, високопродуктивна та ефективна система національної освіти на всіх рівнях дозволить поліпшити кадрове питання всередині держави та у перспективі дозволить гідно представити Україну в структурах ЄС завдяки українським фахівцям.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сфера освіти завжди була у фокусі наукового пошуку вітчизняних фахівців з різних галузей знань. У свою чергу, основою представленої роботи

слугують загальнотеоретичні наукові праці, розробки провідних фахівців з адміністративного права та у галузі теорії управління Авер'янова В. Б., Ануфрієва М. І., Бандурки О. М., Битяка Ю. П., Венедиктова В. С., Голосніченка І. П., Гуменюка В. А., Калюжного Р. А., Ківалова С. В., Колпакова В. К., Курінного Є. В., Лавриненко О. В., Остапенко О. І., Приймаченка Д. В., Рябченко О. П., Стеценка С. Г., Шемшученка Ю. С., Ярмакі Х. П. та інших.

Необхідно зауважити, що у призмі нової доктрини адміністративного права України та триваючого реформування національної системи освіти відповідно до принципів Болонської декларації досліджувана у статті проблема є цілком слушною та актуальною.

Метою статті є дослідження сфери освіти як об'єкта публічного адміністрування із визначенням його особливостей.

Досягненню визначеної мети сприятиме вирішення таких завдань: 1) визначити співвідношення «державного управління» та «публічного адміністрування»; 2) дати загальну характеристику системі освіти в Україні; 3) визначити особливості сфери освіти як об'єкта публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладу основного змісту, зауважимо, що, відповідно до статті 53 Конституції України, кожен має право на освіту. Вагомими складовими даного права є те, що повна загальна середня освіта є обов'язковою, а держава забезпечує доступність і безоплатність освіти в державних і комунальних навчальних закладах [1].

Вирішуючи перше з поставлених нами завдань, зазначимо, що сьогодні можна спостерігати певну відірваність науки від практики. Це полягає у тому, що прогресивні ідеї науки адміністративного права поволі впроваджуються у національне законодавство. Окремі автори підручників і навчальних посібників з адміністративного права досить консервативно викладають матеріал, що стосується процесу управління. Запозичення зарубіжних надбань, у свою чергу, викликало існування у вітчизняному науковому просторі окремих категорій, природа яких недостатньо досліджена і тлумачиться науковцями по-різному. Так, щодо досліджуваної нами сфери освіти, побічно вживаються категорії: «державне управління», «державне регулювання», «публічне управління», «публічне адміністрування», «менеджмент», «врядування» тощо.

Зокрема, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, термін «управління» означає дію по спрямуванню діяльності, роботи когось, чогось; керувати [2, с. 1511]. У свою чергу, «адміністрування», означає керування установою, організацією, підприємством; управління [2, с. 12]. Також «регулювання» розуміється як впорядкування чого-небудь, керування чимось, підкорюючи його відповідним правилам, певній системі [2, с. 1207].

Виходячи з цього, можна побачити відносну подібність у тлумаченні вказаних категорій. Водночас поширення західної наукової думки винесло на перший план саме термін «адміністрування», що пояснюється походженням даної категорії від англ. «administer» – управляти, здійснювати керівництво, керувати, управляти, а також допомагати, сприяти [3].

Проведений нами аналіз робіт з теорії управління та адміністративного права також свідчить про поступове заміщення в науковому обігу «державного управління» категорією «публічне адміністрування».

Так, у своєму дослідженні К.О. Колесникова слушно зазначає, що державне управління та публічне адміністрування є підвидами (складовими) соціального управління. Публічне адміністрування є зв'язком між державним управлінням і публічним управлінням і забезпечує організацію та втілення його рішень. Ключовими елементами для державного управління є держава і державна влада, а для публічного адміністрування – суспільство та публічна влада. У державному управлінні об'єктом виступає держава, а в публічному адмініструванні об'єктом є суспільство. Для державного управління характерний авторитаризм, а для публічного адміністрування – демократія. Публічне адміністрування впроваджує демократичні цінності та сприяє сталому розвитку нашої держави у процесі суспільної трансформації [4, с. 45].

Як зазначають автори тексту лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування», останнє являє собою регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямовану на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг [5, с. 7].

Автори методичних рекомендацій «Зарубіжний досвід публічного адміністрування» визначають його як цілеспрямовану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними та фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та підзаконних актів і виконання частини основних функцій: орієнтуючого планування, що визначає бажані напрямки розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, моніторинг результатів [6, с. 24].

О.В. Кузьменко слушно підкреслює, що сучасна правова система тяжіє до узагальненого терміна, який би охоплював зміст, характер та особливості діяльності публічної адміністрації. У класичній адміністративно-правовій науці використовується термін «адміністрування», під яким розуміється організування, виконання, розпоряджання та контролювання. У межах публічного адміністрування змінюються пріоритети цілей та завдань, постійно удосконалюється технічна система, домінантна роль покладається на досягнення мети. Причини, умови та результат угруповань проявляється в системі координаційного механізму контролю, узагальненні ресурсів посадових позицій та організаційних одиниць, встановленні узагальнених показників результативності діяльності та у відповідному взаємному узгодженні, що дозволяє здійснювати цей процес відповідно до визначених принципів. Отже, публічне адміністрування – це діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму [7, с. 23].

Таким чином, щодо співвідношення категорій «державне управління» та «публічне адміністрування», можна підсумувати, що остання більше корес-

понується із новою «людиноцентристською» доктриною адміністративного права та відповідає сучасним реаліям практичної діяльності, зокрема й у сфері освіти.

Що стосується системи освіти в Україні в сучасний період, слід зупинитися на тому, що, відповідно до статті 28 Закону України «Про освіту», система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти [8]. У даному законодавчому положенні має місце двоїстість системи освіти: по-перше, як системи органів публічного адміністрування у сфері освіти (внутрішня), а по-друге, як системи закладів і установ з надання освітніх послуг на різних рівнях (зовнішня).

Автори конспекту лекцій з дисципліни «Державне управління у сфері освіти» розглядають систему освіти в Україні як державний інструмент реалізації конституційного права громадян України на освіту. Складовими системи освіти автори визначають: 1) державні стандарти освіти; 2) державні та місцеві органи управління освітою, органи самоврядування в освіті; 3) наукові, науково-методичні, методичні установи та підприємства [9, с. 5].

Прийняття нового Закону «Про вищу освіту» в 2014 році багато в чому змінює організаційне наповнення системи освіти в Україні [10]. Так, ключовою новацією Закону є загальна децентралізація системи та надання автономії вищим навчальним закладам. Звичайно, що впровадження нових законодавчих положень неминуче проходить складний період трансформації, коли стара система вже не діє, а нова ще не функціонує на 100 %. Саме в цей період важливо зважати на позитивний зарубіжний досвід з децентралізації.

Зокрема, В.В. Пашков виділяє три моделі політики децентралізації – деконцентрація, делегування влади академічним представницьким органам чи посередницьким структурам; передача повноважень безпосередньо самим вузам. Деконцентрація передбачає реформу самого механізму державного управління вищою освітою, що характеризується географічною дифузією владних повноважень та фінансових ресурсів у межах державного управління без реальної передачі влади від держави до вузів. Така модель, що характерна для Китаю, Індії, Німеччини, Іспанії, Швейцарії тощо, дозволяє, з одного боку, наблизити систему освіти до потреб місцевих громад, підвищити оперативність та ефективність її управління, а з іншого – залишити провідну роль у її функціонуванні за державою [11, с. 90].

Таким чином, сьогодні у сфері освіти спостерігаються зміни, що насамперед полягають у децентралізації складової вищої освіти. В той же час зменшення участі держави в цій сфері дозволяє вести мову про заміщення «управління» та притаманних йому адміністративних методів на «адміністрування» з економічними важелями впливу.

Що стосується сфери освіти як об'єкта публічного адміністрування, зауважимо на таких визначених нами особливостях.

Першою і найголовнішою особливістю є вагома кількість проблем, що

супроводжують дану сферу. Значна кількість закладів, що надають відповідні послуги, в сукупності із недостатньою якісною складовою призвело до дисонансу у зовнішньому і внутрішньому змісті освіти. Просте втручання держави у сферу освіти через пряме управління не здатне вирішити цю проблему. Навпаки, заохочення здорової конкуренції між закладами світи різних форм власності має сприяти поліпшенню якості освіти, тоді як держава шляхом адміністрування лише встановлюватиме «правила гри» для учасників таких відносин.

Другою особливістю сфери освіти як об'єкта публічного адміністрування є зв'язок освіти із багатьма ключовими сферами суспільного життя. Так, через освіту держава «насихує» різні сфери фахівцями, задовольняючи тим самим потреби суспільства та забезпечуючи власну економічну стабільність.

Третьою особливістю сфери освіти є її багатоступеневість. Звичайно, що здійснюючи публічне адміністрування в даній сфері, держава в особі органів публічної адміністрації (органів виконавчої влади та місцевого самоврядування) має впровадити новітні стандарти на всіх освітніх рівнях у всіх її напрямках.

Четвертою особливістю сфери освіти як об'єкта є складові елементи процесу адміністрування. Ними виступають: 1) суб'єкти публічного адміністрування (Міністерство освіти і науки, його структурні підрозділи; органи місцевого самоврядування); 2) методи (заохочення, переконання, адміністративний договір) та форми адміністрування (адміністративні послуги, стандартизація, ліцензування).

Висновок. Таким чином, проблема сфери освіти як об'єкта публічного адміністрування має комплексний характер. Багато в чому це пояснюється значною прогалиною між науковими доробками вчених-фахівців та практичним впровадженням новацій у законодавство та функціонування суб'єктів публічного адміністрування у цій сфері. Серед проблемних моментів необхідно вказати на відсутність законодавчого визначення поняття «публічне адміністрування», недостатнє правове забезпечення окремих освітніх складових (дистанційна освіта, інтерактивна освіта, післядипломна освіта тощо). Намагаючись позбутися суто управлінської складової, Міністерство освіти і науки має переорієнтуватися на надання адміністративних послуг та забезпечення ефективного функціонування цієї сфери шляхом встановлення рівних і прозорих умов та правил у сфері освіти. Ми переконані, що вироблення ефективної державної політики у цій сфері в сукупності із багатовекторними реформами дозволить підняти її рівень до стандартів держав-учасниць ЄС. Причому головним критерієм успіху мають виступати не «сухі» статистичні показники, а висока мобільність вітчизняних студентів, учнів та слухачів, поряд із великою кількістю іноземців у національних освітніх закладах.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005.

3. LingvoOnline – безкоштовний онлайн словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Translate/en-uk/administer>.
4. Колесникова К.О. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації / К.О. Колесникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-3/doc/1/06.pdf>.
5. Чернов С.І. Текст лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів всіх форм навчання за спеціальністю 7.03060101, 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)» / С.І. Чернов, С.О. Гайдученко. – Х., 2014.
6. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рекомендації / авт. кол. : Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. – К., 2010.
7. Кузьменко О.В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування» / О.В. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnau_2009_3_7.pdf.
8. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
9. Державне управління у сфері освіти : конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» / авт. кол.: Н. Г. Протасова, С. В. Крисюк, Т. О. Лукіна та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. – К., 2012.
10. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Пашков В. Сутність та основні моделі децентралізації управління вищою освітою у зарубіжних країнах та в Україні / В. Пашков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppstud_2014_1_15.pdf.

Андреев А. В. Сфера образования как объект публичного администрирования. Рассмотрена сфера образования как объект публичного администрирования. Отдельное внимание уделено особенностям данной сферы. Отмечены текущие проблемы и необходимость синхронизации науки и практики в исследуемой сфере для их успешного решения.

Ключевые слова: сфера образования, публичное администрирование, система образования, законодательство, объект.

Andreyev A. V. Education sector as an object of public administration. The article deals with sphere of education, as an object of public administration. Special attention is paid to the peculiarities of this sphere. The author has emphasized the current problems and the need for synchronization of science and practice in the study area for their successful resolution.

Value for categories of «state control» and «public administration» can be summarized that the latter corresponds more with the new doctrine of administrative law and outdated practice, including in education.

Today in education there are changes that especially consist in decentralization of their higher education component. At the same time reduce state involvement in this area can be regarded as the replacement of «control» and inherent administrative methods to the «administration» with the economic levers of influence.

Keywords: sphere of education, public administration, education system, legislation, object.

Надійшла до редакції 21.05.2015

Головін Д. В.

здобувач

(*Національний університет
державної податкової служби України*)

УДК 347.73

ПОДАТКОВО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОФШОРНИХ ЗОН

Статтю присвячено дослідженню правової природи офшорних зон як форми надання територіальних податкових преференцій. Проаналізовано особливості офшорних територій у порівнянні зі спеціальними економічними зонами, а також позначено подальші перспективи розвитку офшорних податково-пільгових режимів.

Ключові слова: офшорні зони, спеціальні економічні зони, податкові пільги, територіальні податкові преференції, податково-пільгові режими.

Постановка проблеми. Однією із форм територіальних податкових преференцій (або, інакше кажучи, полегшень у податково-правовому режимі, запровадженому на певній території), що поширено використовується у світовій практиці і, зокрема, враховується в податковому законодавстві України, є так звані офшорні території, або офшори. У певному розумінні ця форма податкових преференцій, які розповсюджуються на окремі території, є схожою до правових режимів спеціальних економічних зон: обидві ці підвиди податкових преференцій передбачають покращення для своїх суб'єктів – користувачів податкових пільг залежно від особливостей тієї або іншої території, а не від рівнів розподілу податкової системи (як це може відбуватися із місцевими податками і зборами при розгляді місцевої податкової системи як форми територіальних податкових преференцій).

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми діяльності офшорних зон висвітлюються у працях багатьох вітчизняних та іноземних вчених, таких як М.О. Баймуратова, О.К. Бозуленко, Т.П. Данько, О.І. Зоріна, Д.Д. Косе, І.І. Кучеров, М.П. Кучерявенко, Е.С. Омельчук та інших. Хоча внесок цих вчених у дослідження офшорних зон дуже вагомий, але зі стрімким розвитком економіки постійно відбуваються певні зміни та удосконалення, чим зумовлена актуальність дослідження.

Метою статті є дослідження загальної правової природи офшорних зон як форми надання територіальних податкових преференцій, з'ясування особливостей офшорних територій у порівнянні зі спеціальними економічними зонами, визначення подальших перспектив розвитку офшорних податково-пільгових режимів.

Виклад основного матеріалу. Офшорні території мають низку суттєвих відмінностей, які дають можливість відрізнити їх від спеціальних економічних зон. Головним чином ці відмінності зводяться до двох груп, виокрем-

лених, по-перше, за територіальним чинником і, по-друге, за суб'єктивним чинником – щодо категорій осіб, на які такі податкові преференції можуть розповсюджуватися та реально діяти. За територіальним чинником мається на увазі та особливість офшорних зон, що вони не належать до податкової території держави, щодо якої такі зони розглядаються як податкові преференції. Стосовно ж суб'єктивного чинника йдеться про те, що, на відміну від спеціальних економічних зон, податкові преференції офшорів розповсюджуються лише на податкових резидентів такої країни.

Обидва ці чинники є взаємопов'язаними, оскільки саме відношення офшорів до регіонів поза податковою територією країни зумовлює можливість поширення податкових преференцій, що ними надаються, лише на податкових резидентів країни – адже оподаткування останніх відбувається за принципом екстериторіальності, тобто за загальним податковим режимом податки мають сплачуватися податковими резидентами як із джерел доходів усередині країни (джерело походження на податковій території країни), так і з доходів, отриманих за її межами. Оподаткування ж податкових нерезидентів може мати місце лише при провадженні ними діяльності у межах податкової території країни, оскільки справляння податків із податкових нерезидентів за цими межами підпадає під сферу податкового суверенітету інших держав.

Вказані особливості офшорних зон також зазначаються фахівцями. Так, М.П. Кучерявенко пише, що офшорними зонами є такі території, що надають пільговий режим оподаткування для податкових резидентів України й розташовані за межами території України [8, с. 227]. Тим самим офшорні зони як вищий рівень територіальних податкових преференцій доповнюють спеціальні економічні зони, що діють у межах території України.

Сам термін «офшорна зона» походить від слова «офшор» (з англ. offshore – букв. «поза берегом», у відкритому морі; діючий за межами території країни) та первісно не був офіційним правовим чи економічним поняттям. Сучасного економіко-правового змісту цей термін отримав лише у другій половині минулого століття, коли низка американських компаній почала шукати виход з-під високого податкового тиску в США, вивчаючи можливість для юридичного переведення свого бізнесу в регіони, де б вони могли користуватися податковими пільгами на кшталт вільних економічних зон [5]. Саме у цьому розумінні й укоренилося розуміння офшору в економіко-правовій площині.

Наразі офшором визнаються території, що надають пільговий режим (зниження податків, звільнення від валютного контролю тощо) для фінансово-кредитних операцій з іноземними учасниками в іноземній валюті [1]. При цьому, як зазначає М.П. Кучерявенко, чіткого й однозначного визначення поняття «офшор» або пов'язаних із ним термінів «офшорна компанія», «офшорна діяльність» у чинному законодавстві України немає, однак за сутністю всі вони пов'язуються із господарською діяльністю на специфічній території. У законодавствах інших країн така діяльність, як правило, передбачає здійс-

нення операцій із нерезидентами в іноземній валюті. Одночасно відбувається ізоляція внутрішнього капіталу країни від рахунків офшорних компаній з наданням останнім податкових пільг і звільнення від податкового контролю за умови, що установи, які діють в офшорних зонах, користуються територією країни перебування для операцій за її межами [9, с. 300-301].

Характерним змістом наповнюються й суміжні терміни. Так, під “офшорною діяльністю” розуміється діяльність фірм і компаній поза юрисдикцією будь-якої держави (території); “міжнародними офшорними центрами” – центри, у яких учасники фінансово-кредитних операцій не є резидентами держави, на території якої укладаються та виконуються угоди. При цьому учасники зазначених операцій користуються особливим правовим і податковим статусом [4]. Д.Д. Коссе вказує, що характеристика діяльності в офшорі часто зводиться до заборони ведення діяльності на території країни реєстрації, високого (часто абсолютного) рівня банківської таємниці, а також мінімального державного регулювання [6, с. 5960]. Відповідно й розуміння поняття “офшорна зона” може зводитись до особливого виду вільних економічних зон, в яких зареєстровані в них підприємства користуються податковими звільненнями, але не мають права здійснювати будь-яку виробничу діяльність [3].

У певних випадках можна побачити й занадто широке тлумачення поняття “офшорна зона”, коли останнє фактично ототожнюється із розумінням будь-якої спеціальної (вільної) економічної зони. Саме так можна зрозуміти І.І. Кучерова, який пише, що “якщо вести мову про загальносвітові тенденції, то можна констатувати, що формування податкових систем цілої низки іноземних державу силу різного роду обставин, але перш за все через їх низький податковий потенціал, також іде шляхом встановлення на всій їх території або її частини пільгового режиму оподаткування. В цьому випадку відповідні території отримують статус зон пільгового оподаткування (офшорів)” [7, с. 384]. Однак ми все ж таки схильні вважати, що офшорними зонами можуть вважатися лише окремі, особливі види спеціальних економічних зон. Особливістю таких зон є їх знаходження поза межами території країни оподаткування (в нашому разі України), а їх правовий зв'язок із такою державою (Україною) утворюється завдяки провадженню в офшорних зонах діяльності її податкових резидентів.

Здавалося б, у вищезазначеному розумінні офшорної зони відсутні переваги, які дозволяють розглядати офшори як привабливу альтернативу місця проведення господарських операцій і вигідний напрям податкового планування. Однак саме більш низький рівень оподаткування і є родовою ознакою всіх спеціальних або вільних економічних зон (і внутрішньодержавних, і офшорних). Тому, звісно, ця ознака присутня й в офшорах. Проте тут вона реалізується зі своєю специфікою, зокрема, заміщенням податків іншими обов'язковими платежами (наприклад, реєстраційними зборами).

Якщо більш детально розглянути специфіку податково-пільгових режимів офшорних територій, то слід погодитись із І.І. Кучеровим, який до чи-

сла ознак останніх відносить: 1) спрощений порядок реєстрації і функціонування господарюючих суб'єктів; 2) відсутність податків на доходи (прибуток); 3) справляння різного роду разових реєстраційних зборів; 4) пільговий режим оподаткування доходів певного виду (дивіденди, роялті, банківські проценти); 5) пільговий режим оподаткування доходів, отриманих із закордонних джерел; 6) розповсюдження податкових пільг на компанії визначеної організаційно-правової форми (фонди, холдинги, трастові компанії, інвестиційні компанії, компанії міжнародного бізнесу); 7) розповсюдження податкових пільг виключно на нерезидентів; 8) пільги аж до повного звільнення від оподаткування господарської діяльності [7, с. 384-385]. Усі ці ознаки можуть бути присутніми на території тієї або іншої офшорної зони відразу одночасно або ж у певному сполученні.

Також слід вказати, що спрощений порядок реєстрації та функціонування господарюючих суб'єктів у офшорах часто доповнюється привабливим інформаційним захистом та гарантіями збереження таємниці діяльності. Саме тому російський фахівець у сфері офшорів Б.А. Хейфец зазначає, що характерною ознакою офшорних зон є закритість інформації про діяльність офшорних компаній та їх власників. Тут фактично режим банківської таємниці розповсюджується на всю господарську діяльність офшорної компанії.

У цьому аспекті доречно нагадати, що сучасним прототипом офшорних зон вважається Швейцарія [5]. Остання завдяки спеціальному законодавчому акту 1934 року (переглянутому у 1971-му році), що вимагав від банків вести облік рахунків своїх клієнтів, але забороняв їм розкривати цей облік кому-небудь, стала надійним притулком для іноземного капіталу. Так само й за законодавством острова Мен, що є одним із найдавніших сучасних офшорів у Європі, основні установчі документи всіх зареєстрованих там компаній і їх офіційні печатки повинні знаходитися за їх юридичною адресою на острові. При цьому, хоча формально всі компанії повинні вести бухгалтерський облік, надавати бухгалтерську звітність і інформацію про зміни у складі директорів і акціонерів компанії не потрібно [6, с. 64]. Цим забезпечуються додаткові гарантії інформаційної і фінансової безпеки компаній, що зареєстровані на острові.

Показовою є й ситуація в іншому відомому офшорі – Співтоваристві Багамських Островів. Як вказує Д.Д. Коссе, «специфічна особливість «безподаткового раю» на Багамах для іноземців полягає в тому, що вони реєструють безподаткові фірми за умови, що не можуть придбати на Багамах нерухомість і не будуть здійснювати тут комерційну діяльність. Власникам фірми гарантується повна конфіденційність і порушити її на Багамах можна тільки за вимогою Інтерполу» [6, с. 65]. Отже, характерним проявом офшорних зон є не тільки низька або навіть відсутня складова фіскального тиску на платників податків (що так само може виявлятися і в класичних вільних економічних зонах), а й максимально можливе нівелювання складової адміністративного тиску на відповідних суб'єктів господарювання, що зареєстровані відповідно до законодавства таких офшорних зон.

Узагальнене розуміння податкових преференцій, що їх отримує особа – суб'єкт господарювання за законодавством офшору, надає М.П. Кучерявенко. Вчений підкреслює, що офшорні компанії відрізняються спрощеною процедурою реєстрації, низькою ставкою корпоративного податку або взагалі його відсутністю; мінімальним обсягом і спрощеною процедурою щорічної звітності. При виконанні деяких вимог податок на прибуток або зовсім не сплачується, або сплачується в чисто символічному розмірі [8, с. 227].

У свою чергу, сутність офшорних зон розкриває І.І.Кучеров, коли пише, що у більшості офшори – це невеликі материкові країни або острівні держави. При цьому офшорна модель, що обрана такими державами, протиставляється загальному режиму оподаткування і передбачає створення максимально пільгових умов для платників податків. Таке винятково пільгове оподаткування зазвичай встановлюється одночасно із заборонами та обмеженнями надання і розкриття інформації про фінансові операції і їх учасниках, що здійснюються офшорними компаніями. Тим самим офшорами залучаються іноземні компанії, які замість звичайних податків сплачують лише разові реєстраційні збори. Бюджетні доходи таких країн здебільшого і складаються із платежів подібного роду [7, с. 385-386]. Зрозуміло, що Україна жодним чином не може належати до цього типу держав-офшорів, і єдиним завданням для вітчизняних контролюючих органів може бути лише відстеження можливих переведень капіталу в подібні офшорні територіальні юрисдикції з боку платників податків – резидентів України.

Подібний тип офшорних зон, що є непрозорими для контролю за витрачанням спрямованих до них фінансових ресурсів, дозволяє організовувати схеми не тільки оптимізації оподаткування (що є одним із прав платника, якщо це не суперечить законодавству), але й незаконного ухилення від оподаткування. Не дивно, що такі офшорні зони неоднозначно сприймаються світовим співтовариством. І.І. Кучеров зазначає, що у своїй більшості країни, на території яких справляються звичайні податки і збори, ставляться негативно до встановлення виключно пільгового оподаткування в офшорних зонах, оцінюючи такі дії як недобросовісну податкову конкуренцію. Це пояснюється тим, що в результаті такої практики їх власні податкові надходження скорочуються через вихід потенціальних платників податків у офшорні юрисдикції [7, с. 386].

Однак все ж таки слід враховувати, що для платників податків, які б зажадали перевести свій бізнес у подібні “податкові гавані”, існує принаймні дві концептуальних перепони. По-перше, самі держави, які надають свою територію під офшори, не бажають створювати конкуренцію місцевим господарюючим суб'єктам – платникам податків та власній економіці. Відповідно, загальною умовою створення іноземними особами юридичних осіб за правилами офшорних зон із наданням повних податкових преференцій є заборона для таких осіб, що реєструються в офшорах, здійснювати на відповідній території господарську діяльність та використовувати місцеві ресурси. Це дозволяє уникнути потенційної конкуренції, яку компанії, що реєструються з

метою отримання пільгового статусу, можуть скласти резидентним господарюючим суб'єктам. При цьому до таких компаній можуть висуватися і додаткові вимоги, наприклад, використовувати в якості працівників місцевих жителів, мати зареєстрований офіс тощо [7, с. 386; 9, с. 18]. По-друге, сама по собі завіса інформаційної безпеки та конфіденційності в таких офшорних зонах заважає встановленню двосторонніх угод про усунення подвійного оподаткування. За цих умов не уникнути сплати податків у країні первісного походження доходу. Як вказує М.П. Кучерявенко, немає сенсу просто відкривати офшорну компанію, оскільки зі всіх коштів, що отримує остання шляхом зарахування на її офшорні рахунки, потрібно попередньо внести податки у повному обсязі. Тому для повноцінної співпраці із офшорною компанією потрібно обрати державу, із якою в Україні існує угода про усунення подвійного оподаткування [9, с. 303].

В цих умовах для держави, яка бажає забезпечити повне оподаткування за своїм законодавством діяльності, що була проведена її податковими резидентами, вже не так і складно досягти відповідної мети. Для цього достатньо або переносити момент сплати податку на строк, що передуює укладенню відповідних договорів, які передбачають здійснення оплати товарів, робіт, послуг на користь нерезидентів, що мають офшорний статус, або визначити будь-яку розрахункову зовнішньоекономічну операцію із особами, зареєстрованими в офшорних зонах, як обов'язкову умову сплатити податок. Саме в цих цілях для оподаткування прибутку підприємств статтею 161 Податкового кодексу України було передбачено офіційне оприлюднення Кабінетом Міністрів України переліку діючих офшорних зон у світі.

За нині чинним Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23 лютого 2011 року № 143-р офшорними зонами визнано такі країни та території: 1) Британські залежні території: Острів Гернсі; Острів Джерсі; Острів Мен; Острів Олдерні; 2) Близький Схід: Бахрейн; 3) Центральна Америка: Беліз; 4) Європа: Андорра, Гібралтар, Монако; 5) Карибський регіон: Ангілья, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські Острови, Барбадос, Бермудські Острови, Британські Віргінські Острови, Віргінські Острови (США), Гренада, Кайманові Острови, Монтсеррат, Нідерландські Антильські Острови, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Співдружність Домініки, Теркс і Кайкос; 6) Африка: Ліберія, Сейшельські Острови; 7) Тихоокеанський регіон: Вануату, Маршалльські Острови, Науру, Ніуе, Острови Кука, Самоа; 8) Південна Азія: Мальдівська Республіка [10]. Фактично вчинення правочину із господарюючим суб'єктом, зареєстрованим на цих територіях, автоматично означає високий ризик неповернення коштів до України, тому вітчизняний законодавець та відповідні контролюючі органи мають всі підстави для встановлення та застосування особливого порядку оподаткування контрагентів таких осіб з числа податкових резидентів України.

Складнощі виникають лише при залученні до схем ухилення від сплати податків компаній-посередників, що зареєстровані у іноземних країнах, які

не є офшорними зонами. Але і в цьому разі на допомогу має прийти співробітництво із контролюючими органами таких держав, а також більш прозоре та простіше і зручне для виявлення і обліку визначення об'єкта оподаткування за податком на прибуток підприємств.

При цьому позитивним зрушенням стосовно висококонфіденційних офшорних територій можна визнати поступове скорочення таких територій у світі. Так, відомі офіційні зобов'язання ряду держав, які поступово скорочуватимуть режими пільгового оподаткування. Ідеться про такі держави, як Бермудські Острови, Кайманові Острови, Республіка Кіпр, Острів Мен, Республіка Мальта, Республіка Маврікій, Нідерландські Антільські Острови, Республіка Сан-Маріно, Республіка Сейшельські Острови [7, с. 386]. Це свідчить про те, що в сучасних умовах інформаційного, постіндустріального суспільства модель ізоляції вже не може бути життєздатною, а на перший план все більше висувається співробітництво різних держав. Не є винятком і такі раніше суто суверенні питання, як справляння податків та визначення податкової політики.

Як підкреслює І.І. Кучеров, на територіях інших держав офшорні зони поступово набувають ознак типових вільних економічних зон. При цьому метою надання податкових пільг вже стає не формування за рахунок разових зборів бюджетів таких територіальних утворень, а створення сприятливого інвестиційного клімату в державі, збільшення зайнятості населення і підвищення ділової активності [7, с. 386-387], тобто звичайні цілі прискореного економічного розвитку при запровадженні вільних економічних зон на окремих територіях. При цьому одночасно нівелюється й така специфічна ознака офшорів, як заборона на проведення господарської діяльності на території держави реєстрації господарюючого суб'єкта.

У контексті подібних загальносвітових тенденцій можна впевнено стверджувати, що у XXI столітті модель ізольованих офшорних зон вже не може визнаватись не тільки перспективним, але й прийнятним засобом правового регулювання податкових відносин на території податкової юрисдикцій держав. Тим більше що Україна має величезний потенціал щодо підвищення ефективності національної податкової системи не шляхом розвитку офшорного оподаткування, а саме через природне збільшення податкової бази завдяки підвищенню економічної активності господарюючих суб'єктів на тлі зниження загального податкового тиску, впровадження правових гарантій дотримання балансу публічного та приватного інтересів в оподаткуванні, використання прозорого та неускладненого податкового законодавства за сучасними світовими стандартами.

Подальший розвиток національних податкових систем країн світу отримає чітку тенденцію до поступової уніфікації податково-правових режимів; це стосується й таких їх різновидів, як пільгове оподаткування у формі офшорних територіальних зон. На тлі цього все більше і частіше укладаються угоди про співробітництво держав у економічній, фінансовій і податкових сферах, а також міжнародні договори про усунення подвійного оподатку-

вання. Як доречно вказує М.П. Кучерявенко, найважливішою рисою подібних міждержавних податкових угод стає встановлення ними співробітництва у податкових питаннях між країнами [9, с. 590]. Таке співробітництво включає можливість вирішення спірних питань, що стосуються подвійного оподаткування і застосування податкових законів, а також обмін інформацією з метою боротьби із ухиленням від податків.

Висновки. Отже, враховуючи вищенаведені об'єктивні тенденції, значимо, що Україна має продовжувати докладати зусилля на вдосконалення національного податкового законодавства за провідними всесвітньо визнаними принципами. Це передбачає, серед іншого, й пошук шляхів до співробітництва із тими державами, які обрали офшорні моделі оподаткування. На взаємовигідних засадах Україна має прагнути до встановлення прозорих відносин із такими податковими юрисдикціями й обміну інформацією з владами цих країн для спільної боротьби із ухиленням від оподаткування.

У свою чергу, й власне законодавство України в сфері оподаткування має обирати той шлях вдосконалення, коли платникам податків буде цілком комфортно вести господарську діяльність за українським податковим законодавством і в них не виникатиме потреби до переведення свого бізнесу на територію інших держав. Зокрема, це має передбачати як загальне спрощення податкового законодавства, висування на перший план гарантій дотримання прав платників податків у діяльності контролюючих органів, так і загальне зниження фіскальної і адміністративної складових податкового тиску.

Одним із перспективних варіантів цього може стати заміна пільгових податкових режимів, в тому числі виокремлених за територіальним принципом, на сплату господарюючими суб'єктами податку з обороту за низькою базовою податковою ставкою. Тим самим національна податкова система зможе реалізувати не лише свою фіскальну, але й регулятивну і стимулюючі функції, створюючи сприятливі умови для збільшення інвестицій в галузі національної економіки, підвищення прибутковості виробництва і зростання конкурентоздатності продукції вітчизняних господарюючих суб'єктів.

Бібліографічні посилання

1. Большой энциклопедический словарь : 2-е изд., перераб. и доп / гл. ред. А. М. Прохоров. – М., 1998.
2. Брызгалин А. В. Оффшорные механизмы в международном налогообложении: основные положения / А. В. Брызгалин // Законодательство и экономика. – 1998. – № 1.
3. Данько Т. П. Свободные экономические зоны: учеб. пособие / Т. П. Данько, З. М. Окрут. – М., 1998.
4. Игнатов В. Г. Свободные экономические зоны / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – М., 1997.
5. История и причины развития офшорных юрисдикций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.citizenship.ru.
6. Коссе Д. Д. Особливості правового режиму оподаткування суб'єктів спеціальних економічних зон в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / Д. Д. Коссе. – Одеса, 2006.
7. Кучеров И. И. Теория налогов и сборов : монография / И. И. Кучеров. – М., 2009.
8. Кучерявенко М. П. Податкове право України : підручник / М. П. Кучерявенко. – Х., 2012.

9. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права: в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. – Х., 2005. – Т. 3 : Учение о налоге.

10. Про перелік офшорних зон : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лют. 2011 р. № 143-р // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 14. – Ст. 592. – С. 62.

Головин Д.В. Налогово-правовая характеристика оффшорных зон. Стаття посвящена исследованию правовой природы оффшорных зон как формы предоставления территориальных налоговых преференции. Анализируются особенности оффшорных территорий по сравнению со специальными экономическими зонами, а также обозначены дальнейшие перспективы развития оффшорных налогово-льготных режимов.

Ключевые слова: оффшорные зоны, специальные экономические зоны, налоговые льготы, территориальные налоговые преференции, налогово-льготные режимы.

Golovin D. V. Tax and legal characteristic of offshore zones. The development of the national tax systems of the countries of the world has a clear trend towards a gradual harmonization of tax and legal regimes – this also applies to such varieties as preferential taxation in the form of offshore territorial zones. Against this background, more and more agreements on cooperation of States in the economic, financial and tax areas, as well as international treaties on avoidance of double taxation. Problems of creation and functioning of offshore zones are certainly relevant for Ukraine. The article is devoted research of the legal nature of offshore zones as a form of territorial provision of tax preferences. Currently, the assessment of the activities of offshore zones, their place and role in the world economy in General ambiguous (which, of course, reflects itself an objective fact of inconsistency and ambiguity of their real positions). The article analyzes the features of the offshore areas compared to the special economic zones and outlined the prospects for further development of the offshore tax-preferential regimes.

Keywords: offshore zones, special economic zones, tax benefits, territorial tax preferences, tax-preferential regimes.

Надійшла до редакції 28.10.2015

Кучеренко О. М.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.811.12

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СПРИЧИНЕННЯ ДТП

Розглянуто види відповідальності за спричинення ДТП, з'ясовано поняття адміністративної відповідальності за спричинення ДТП, встановлено проблемні питання кваліфікації діяння, яке спричинило ДТП, надано пропозиції щодо вдосконалення норм, що визначають адміністративну відповідальність за спричинення ДТП.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, спричинення ДТП, транспортний засіб.

Постановка проблеми. Дорожньо-транспортні пригоди є однією з основних причин травмування та загибелі нашого суспільства. За роки незалежності нашої країни внаслідок дорожньо-транспортних пригод більше 140 тис. осіб загинуло та більше 1 мільйону – травмовано. Дорожньо-транспортний травматизм завдає суттєвого збитку продуктивним силам суспільства, адже більше половини загиблих та травмованих у дорожньо-транспортних пригодах – це працездатне населення у віці від 18 до 45 років, що суттєво відбивається на відтворенні населення. Крім того, це негативне соціальне явище завдає величезних економічних втрат для держави, зокрема щороку вони складають більше 5 млрд. доларів США. Проблема аварійності на дорогах України стосується кожного, оскільки всі ми є учасниками дорожнього руху як пішоходи, водії транспортних засобів чи пасажирів.

Одним з напрямів зменшення кількості ДТП є дієвий механізм притягнення до відповідальності, забезпечений принципом невідворотності уникнення державного осуду кожної винної особи. За спричинення ДТП передбачено адміністративну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність, залежно від тяжкості її наслідків.

Адміністративна відповідальність за спричинення ДТП виступає насамперед превентивним засобом до вчинення злочину, передбаченого ст. 286 Кримінального Кодексу України. Адже відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної за спричинення ДТП полягає лише у його наслідках. Але ці наслідки зачіпають охоронювану державою найважливішу соціальну цінність – життя та здоров'я людини.

Водночас у законодавстві, що встановлює адміністративну відповідальність за спричинення ДТП, існують недоліки, що перешкоджають реалізації принципу невідворотності відповідальності кожної винної особи та не сприяє зменшенню кількості ДТП на дорогах України. Отже, виникає необхідність додаткового дослідження інституту адміністративної відповідальності за спричинення ДТП, визначення його місця в системі юридичної відповідальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема адміністративній відповідальності за порушення правил дорожнього руху, приділяли увагу Б.Ю. Бурбело, М.Ю. Веселов, Г.В. Галімшина, А.В. Гаркуша, В.А. Головки, Г.К. Голубева, В.В. Гаркуша, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, А.О. Граділь, Д.С. Денисюк, О.В. Джафарова, Є.В. Довженко, М.М. Долгополова, О.В. Домашенко, В.В. Доненко, В.В. Донський, В.В. Єгупенко, С.А. Комісаров, В.М. Лозовий, О.Л. Міленін, В.А. Мисливий, Р.І. Михайлов, О.М. Мойсюк, В.Ф. Муцко, В.В. Новиков, А.М. Подоляка, В.Й. Развадовський, О.Ю. Салманова, О.В. Собакарь, Л.І. Сопільник, М.М. Стоцька, О.В. Філіпенко, Я.І. Хом'як, Є.В. Циба та ін. Проте проблеми адміністративної відповідальності за спричинення ДТП залишаються малодослідженими.

Метою статті є розгляд та встановлення місця адміністративної відповідальності за спричинення ДТП в системі юридичної відповідальності, розг-

ляд проблем та розроблення пропозиції щодо вдосконалення норм, що визначають адміністративну відповідальність за спричинення ДТП.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких задач: 1) проаналізувати законодавство та практику притягнення до відповідальності за спричинення ДТП; 2) визначити недоліки правових норм, що визначають відповідальність за спричинення ДТП, та надати пропозиції щодо їх вдосконалення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поняття ДТП визначено у Правилах дорожнього руху України [1] як подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдано матеріальних збитків. ДТП є завжди наслідком порушення правил дорожнього руху і за це порушення в залежності від наслідків наступає адміністративна або кримінальна відповідальність, а також цивільно-правова.

Остання полягає у відшкодуванні збитків потерпілій особі, оскільки майже завжди при вчиненні ДТП заподіюється майнова та (або) моральна шкода. В більш тяжких ДТП шкоди може бути завдано також і життю та здоров'ю людей. Така шкода може бути заподіяно як її учасникам, так і третім особам.

Через значну кількість ДТП в нашій країні проблема відшкодування шкоди, завданої внаслідок ДТП, залишається актуальною. З цієї причини в Україні запроваджено обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Але навіть наявність в учасників ДТП такого полісу не дає гарантії відшкодування усіх збитків, заподіяних внаслідок ДТП. Якщо ДТП спричинено внаслідок зіткнення кількох транспортних засобів, то обов'язок відшкодувати завдану потерпілій особі шкоду лежить на винній особі, а за наявності у винної особи полісу обов'язкового страхування цивільної відповідальності також на страховій компанії, яка його видала.

Порядок оформлення ДТП, взаємодії з ДАІ МВС України та страховими компаніями є широким питанням та потребує окремого дослідження. Не вдаючись в сутність даного питання, визначимо лише зв'язок цивільно-правової відповідальності з адміністративною. А він полягає, насамперед в тому, що відповідно до Закону України від 17.02.2011 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дорожньо-транспортних пригод та виплати страхового відшкодування» [2], яким було внесено зміни до ст. 124 КУпАП, а саме доповнено приміткою такого змісту: «Особа, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, звільняється від адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, за умови, що учасники дорожньо-транспортної пригоди скористалися правом спільно скласти повідомлення про цю пригоду відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

На наш погляд, головною перевагою таких змін до законодавства є створення зацікавленості та мотивації у власників транспортних засобів страхувати свою цивільно-правову відповідальність, а головним недоліком

відсутність диференційованого підходу застосування адміністративної відповідальності, адже порушення правил дорожнього руху, яке призвело до ДТП має найвищий ступінь небезпеки серед інших видів порушень правил дорожнього руху. Виходить, що особі, яка порушила правила дорожнього руху, що призвело до створення аварійної обстановки, в такій ситуації краще спричинити ДТП, якщо її цивільно-правова відповідальність застрахована, адже в цьому разі вона звільняється від адміністративної відповідальності, а за створення аварійної обстановки його чекає або штраф або позбавлення права керування транспортними засобами.

Основним чинником, який відмежовує кримінальну відповідальність від адміністративної за спричинення ДТП, є її наслідки.

Кримінальну відповідальність за спричинення ДТП передбачено ст. 286, 287, 288, 291 Кримінального Кодексу України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 286 КК кримінальна відповідальність настає за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження [3]. У свою чергу, адміністративна відповідальність, відповідно до ст. 124 КУпАП, настає за порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна [4]. Звідси виникає питання: яку відповідальність повинна нести особа за порушення Правил дорожнього руху України, що спричинило потерпілому легкого ступеню тяжкості тілесне ушкодження? Питання залишається відкритим, адже, як бачимо, ані кримінальним, ані адміністративним законодавством такий випадок не охоплюється.

Практика йде таким чином. Якщо вчиняється ДТП з потерпілими, інформація про це вноситься слідчим до ЄРДР та розпочинається кримінальне провадження за ч. 1 ст. 286 КК України. При цьому слідчий призначає судово-медичну експертизу для визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, отриманих потерпілим внаслідок ДТП. Якщо вказана експертиза не показує наявності у потерпілого наявності тілесних ушкоджень середньої тяжкості або більш тяжких тілесних ушкоджень, слідчий закриває кримінальне провадження та передає матеріали до Державної автомобільної інспекції, яка в свою чергу, як правило, складає протокол за ст. 124 КУпАП. Але, якщо об'єктивна сторона правопорушення не передбачає настання наслідків у вигляді пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, а лише наявність у потерпілого легкого ступеню тяжкості тілесного ушкодження, склад адміністративного правопорушення буде відсутній.

На наш погляд, враховуючи політику лібералізації кримінального законодавства, відповідальність за порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило легкого ступеню тяжкості тілесне ушкодження потерпілому, слід передбачити в ст. 124 КУпАП.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до ст. 124 КУпАП, виклавши її

в такій редакції: «Стаття 124. Порухення правил дорожнього руху, що спричинило потерпілому легкої тяжкості тілесне ушкодження або пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна».

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто та встановлено місце адміністративної відповідальності за спричинення ДТП в системі юридичної відповідальності, а саме з'ясовано зв'язок цивільно-правової відповідальності з адміністративною, встановлено чинник відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної. Визначено проблеми та розроблення пропозиції щодо вдосконалення норм, що визначають адміністративну відповідальність за спричинення ДТП. На підставі аналізу законодавства, що визначає адміністративну відповідальність за спричинення ДТП та практики його застосування, запропоновано внести зміни до ст. 124 КУпАП.

Бібліографічні посилання

1. Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 // Збірник урядових нормативних актів України. – 2001. – № 35. – Ст. 635.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дорожньо-транспортних пригод та виплати страхового відшкодування : Закон України від 17.02.2011 № 3045-VI [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3045-17>.
3. Кримінальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

Кучеренко А. Н. Место административной ответственности в системе юридической ответственности за совершение ДТП. Рассмотрены виды ответственности за причинение ДТП, установлено понятие административной ответственности за причинение ДТП, установлены проблемные вопросы квалификации деяния, повлекшее ДТП, даны предложения по совершенствованию норм, определяющих административную ответственность за причинение ДТП.

Ключевые слова: административная ответственность, причинение ДТП, транспортное средство.

Kucherenko O. M. Place of administrative liability in the system of legal liability for committing traffic accident. The article examines the place and found administratively liable for causing an accident in the legal liability.

It was found that the administration responsible for causing the accident serves primarily as a preventive measure in the crime. Delimitation of the administrative responsibility of the criminal for causing the accident is only in its consequences. But these consequences affect protected state important social value - human life and health.

It was determined that one of the areas of reducing the number of road accidents is an effective mechanism of accountability, ensuring the principle of inevitability of avoiding public condemnation of every person guilty. For causing the accident provides for administrative, criminal and civil liability, depending on the severity of its consequences.

The relationship of civil liability of the administrative. The changes to the legislation concerning the administrative responsibility for the accident, and on this basis it is concluded that the main advantage of these changes is to create interest and motivation among vehicle owners to insure their civil liability, but the main drawback - the lack of a differentiated approach the application of administrative responsibility.

It was found that the main factor distinguishing the administrative responsibility of the

criminal for causing the accident is its consequences. Based on the analysis of legislation and practice identified gaps in legislation, namely the absence of norms establishing liability for violation of traffic rules, resulting in mild injuries. Proposed responsibility for violation of road users of traffic rules, resulting in mild injury victim provided for in Article 124 of the Administrative Code..

Keywords: administrative responsibility, causing an accident, the vehicle.

Хрипко С. І.

аспірант

(Національний університет біоресурсів
та природокористування України)

УДК 349.42 : 338.43.02

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ХУТІРНИХ ТА ВІДРУБНИХ ГОСПОДАРСТВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню розвитку законодавства, що сприяло створенню хутірських та відрубних господарств. Особливу увагу приділено розгляду законодавчих актів, які містили норми щодо державної підтримки таких господарств на початку ХХ століття.

Ключові слова: відрубні та хутірські господарства, Столипінська аграрна реформа, державна підтримка, фермерські господарства.

Постановка проблеми. Дослідження формування законодавства про державну підтримку відрубних та хутірних господарств становить науковий інтерес, оскільки допомагає зрозуміти природу аграрних відносин на різних історичних етапах. Найцікавішим етапом розвитку об'єкта дослідження є період проведення аграрної реформи Столипіна, оскільки саме тоді законодавство було спрямовано на підтримку створення хутірних та відрубних господарств.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання історії виникнення відрубно-хутірних господарств, а також їх державної підтримки розглядалось у працях таких провідних вчених, як В.А. Вергунов, В.М. Єрмоленко, І.М. Заріцька, М.І. Козирь, А.М. Мірошніченко, О. О. Погрібний, Т.П. Проценко, В.В. Устюкова та інші.

Мета цієї статті полягає у дослідженні формування законодавства, що сприяло створенню хутірських та відрубних господарств, а також в розгляді законодавчих актів у сфері державної підтримки таких господарств на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Проведення Столипінської аграрної реформи в період з 1906 по 1917 рр. суттєво вплинуло на реформування земельних відносин та створення перших відрубних та хутірних господарств, які

з'явилися завдяки переселенській політиці. Якщо провести історичну аналогію Столипінської аграрної реформи із сьогоденням, можна виявити ряд паралелей між фермерськими господарствами та господарствами відрубно-хутірського типу. Насамперед, спільним є стимулювання з боку держави створення таких господарств шляхом закріплення у законодавстві окремих заходів державної підтримки. Це зумовлено тим, що державна аграрна політика України базується на необхідності відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури [1].

Почалась аграрна реформа із прийняттям Указу Правлячого сенату від 3 листопада 1905 р. «Про скасування викупних платежів» [2, с. 92-94], згідно з яким стягнення із селян викупних платежів за надільні землі анулювалося з 1 січня 1907 р. Уже 4 березня 1906 р. було видано Указ «Про організацію землеустрою» та утворено Комітет по землевпорядних справах, губернських і повітових землевпорядних комісій. На комісії було покладено сприяння селянам у справах купівлі земель за допомогою Селянського банку, продаж та надання в оренду селянам казенних земель, сприяння покращенню селянського землекористування, сприяння ліквідації черезсмужжя тощо [3, с. 66]. У 1906 р. Селянському банку були передані удільні й частина казенних земель для продажу селянам. Однак продаж здійснювався в першу чергу малоземельним селянам з урахуванням потреб у ліквідації недоліків землекористування, при цьому лише таким селянам, що мали необхідний інвентар для обробки землі. Під час реформи 80 % купівлі землі відбувалося через Селянський поземельний банк. За його сприянням було придбано біля 6 млн. дес. До того ж банк скуповував поміщицькі землі, які потім дробив і продавав як окремим селянам, так і різним земельним об'єднанням [4, с. 12].

Правове становище селянського господарства в той час, як і зараз, було достатньо суперечливим: з одного боку, громадсько-правовий режим власності вимагав закріплення в якості суб'єкта селянського землеволодіння та власника приватну особу – домогосподаря; з іншого, з точки зору звичаєвого права, нормами якого в той час регулювалися майнові права сільських жителів, першочерговим був трудовий аспект власності, що вимагало визнання суб'єктами права власності всіх членів селянського двора як учасників трудового процесу. Селянській двір розглядався як сімейно-трудова об'єднання осіб, що спільно управляють сільським господарством. У законодавстві находили відображення обидва ці підходи [5, с. 238-239].

В основі аграрного законодавства Столипіна лежав Указ Правлячого сенату від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосується селянського землеволодіння і землекористування» [6, с. 231-240], відповідно до якого кожен господар – член общини отримував право вимагати надання земельного наділу в приватну власність. Також мали відводитись землі селянам, які бажали об'єднати свої земельні ділянки у відруб, чи виселитись за межі села на хутори [7, с. 221]. Слід погодитись з істориком В.А. Вергуновим, який сучасні фермерські господарства ототожнює із селянськими господарствами, що створювалися внаслідок ви-

ходу селян із громад шляхом закріплення за ними землі у приватну власність [8, с. 63]. Таке виокремлення селян мало велике значення для суспільно-економічного та політичного життя країни. Для забезпечення стабільності селянських господарств, що утворювалися внаслідок виходу селян із громади, уряд здійснював багато заходів: установлював розмір індивідуального землеволодіння з метою запобігання спекуляції, заборонив продаж землі несеелянам, закріпив право селянина на виділення землі в одному місці. Селяни одержували право на зведення земель в єдине ціле – відруб, а також на земельний наділ у полі з правом спорудження на ньому будівлі, тобто на заснування хутірського господарства. Хутори й відруби були вигідні і для ведення господарства, і для продажу. Відрубні господарства створювалися на тих землях, які їхні власники одержували під час виходу із громади, залишаючись здебільшого жити в своїх обійстях. Хутірні ж господарства започатковувались на землі, одержаній селянином при виході з громади, куди він відселявся і створював своє господарство – хутір.

Нормативне закріплення державної підтримки селян на початку ХХ ст. можна знайти в актах переселенської політики, які були сформовані напередодні революції 1905–1907 рр. Так, 6 червня 1904 року царем було затверджено основний законодавчий акт «Тимчасові правила про добровільне переселення сільських жителів і міщан-землеробів», який допускав два види переселення: 1) з дозволу уряду, тобто уряд точно визначав райони майбутнього проживання; 2) самовільне переселення, яке не потребувало спеціального дозволу уряду. Тут важливо зауважити, що для самовільних переселенців встановлювалася заборона на отримання компенсації від громади за свій наділ. Однак для «законних» переселенців було скасовано вимогу безкоштовної передачі свого наділу громаді. Також для цієї категорії переселенців передбачалися окремі пільги, які полягали в такому: звільнення від ряду платежів за казенними зборами; зменшення вартості проїзду в залізничному транспорті; тимчасове звільнення від сплати окремих земельних податків, відстрочка від виклику на військову службу тощо. Фактично цим законом встановлювалося вільне переселення селян, яке мало знищити значну селянську потребу в землі [9, с. 17-18]. Крім того, підвищенню переселенського руху також сприяв царський Указ від 9 листопада 1906 року, який надав можливість селянам при переселенні продавати свої земельні наділи.

Окрім фінансової підтримки від казни, значну допомогу надавали земства. На влаштування хутірних і відрубних господарств асигнувались спеціальні суми, проводились огляди кращих господарств, переможців нагороджували преміями [8, с. 66]. Крім того, П.А. Столипін надавав великого значення приватній власності. Він вважав, що селянину необхідно дати можливість працювати, збагачуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також позбавити його кабальної общинної системи [4, с. 11]. У результаті проведення аграрної реформи з 1906 по 1913 рр. було створено понад 204 тис. одноосібних селянських господарств (6,8 % кількості селянських дворів) на площі 1296 тис. дес. Відбулися величезні зрушення у структурі землекористування, що

істотно підвищило ефективність використання земель.

Після революції 26 жовтня 1917 р. на II Всеросійському з'їзді Рад було ухвалено Декрет «Про землю» – перший законодавчий акт радянської влади в галузі селянських відносин. Цим декретом приватна власність на землю скасовувалась, а поміщицькі землі було конфісковано. Прямим продовженням «Декрету про землю» став Закон «Про соціалізацію землі», ухвалений III Всеукраїнським з'їздом Рад і затверджений ВЦВК 27 січня 1918 р. В Україні також було видано «Декрет про землю» та Закон «Про соціалізацію землі», які були прийняті II Всеукраїнським з'їздом Рад 17 березня 1918 р. [4, с. 13-14].

Прийнятий 3 сесією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VI скликання 16 жовтня 1922 року та затверджений в остаточній редакції Президією ВУЦВК 29 листопада 1922 року Земельний кодекс УСРР [10] підтверджував скасування права приватної власності на землю (ст. 1). Уся земля в межах УСРР проголошувалася власністю робітничо-селянської держави назавжди. Цей кодекс не давав змогу розвиватися хуторським і відрубним господарствам, але зберіг общину і ввів товариський спосіб землекористування. Відповідно до нього селяни отримали в користування землю і мали змогу розвивати власні господарства. Як слушно зауважує В.В. Устюкова, в Росії в 20-ті роки під селянським господарством розуміли перш за все господарство сімейне. Звичайно, до складу його членів могли входити й особи, які не були членами даної сім'ї (так звані приймаки), але основу господарства складала все ж таки сім'я [11, с. 5].

Починаючи з 1927 р. уряд поступово став проводити політику колективізації господарств. Спочатку вона провадилася на добровільних засадах, а з часом – через жорстокий примус. Мільйони селянських господарств, заснованих на приватній власності, припинили своє існування. На зміну одноосібному селянському двору прийшов колгоспний. Досвід підтвердив, що він виявився менш прогресивною формою ведення сільського господарства, ніж одноосібний [4, с. 16]. За роки Радянської влади сімейні селянські господарства практично зникли (особливо після проведення так званої колективізації). Сімейне ведення сільськогосподарського виробництва збереглося лише у формі особистого підсобного господарства колгоспників (колгоспного двору) або робітників та службовців радхозів та інших сільських мешканців [5, с. 239].

Тогочасна реформа являє приклад, як недалекоглядні та недостатньо продумані заходи у відповідному напрямі здатні істотно зменшити позитивні наслідки реформ і навіть звести їх нанівець. Досвід тих часів необхідно пам'ятати зараз при реформуванні аграрного сектору економіки України, усіма можливими засобами запобігаючи парцеляції земельних угідь, стимулюючи створення економічно міцних господарств, що здатні ефективно використовувати землю у відповідності до екологічних вимог [3, с. 62].

З набуттям України незалежності постає питання не про відновлення одноосібних селянських господарств, а про відновлення господарств, володарями та керівниками яких стають селяни – особливий соціальний прошарок мешканців села, які зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції.

кції на індивідуальній або сімейній основі, повноправних власників, яким належать засоби виробництва та вироблена продукція [12, с. 33]. Зміни на краще в аграрному секторі економіки України розпочалися з проведенням політики перебудови в колишньому СРСР та реформуванням земельних відносин, у зв'язку з чим виникли нові суб'єкти аграрних відносин – фермерські господарства. Як констатує В.В. Устюкова, для здійснення радикальних економічних та політичних перетворень необхідно їх правове забезпечення. Тому наприкінці 1990 – на початку 1991 рр. було ухвалено ряд законів, спрямованих на зняття необґрунтованих обмежень та заборон на шляху розвитку підприємництва [13, с. 54].

Таким чином, можна дійти **висновку**, що період зародження законодавчо врегульованих відносин щодо державної підтримки хутірних та відрубних господарств відбувався під час проведення Столипінської аграрної реформи (1906–1917 рр.). Основним нормативно-правовим актом цього періоду став Указ від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов чинного законодавства, що стосується селянського землеволодіння і землекористування», який надавав селянам право як отримувати землю для створення хутірних та відрубних господарств, так і продавати її при переселенні. Проте знищення законодавства про фермерські господарства відбулося під час радянського періоду (1918–1989 рр.). Розпочався цей етап з прийняття Декрету «Про землю», яким скасовувалась приватна власність на землю. У процесі проведення політики колективізації мільйони селянських господарств, заснованих на приватній власності, припинили своє існування. За радянських часів законодавство не передбачало державної підтримки з метою заснування та розвитку фермерських господарств.

Бібліографічні посилання

1. *Сюйва І.С.* Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами в Україні / І.С. Сюйва // Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / ред. кол. : Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2013. – Вип. 182. – Ч. 2.
2. Указ Николая II Правительствующему Сенату от 3 ноября 1905 г. «Об отмене выкупных платежей» // Зайцева Л.И. Аграрная реформа П. А. Столыпина в документах и публикациях конца XIX – начала XX века. – М., 1995.
3. Мірошніченко А.М. Земельне право України : підручник / А.М. Мірошніченко. – 3-тє вид., допов. і перероб. – К., 2013.
4. *Проценко Т.П.* Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України : монографія / Т.П. Проценко. – К., 2000.
5. Аграрное право России : учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. М.И. Козырь. – М., 2010.
6. Указ Правляющего сенату від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов чинного закону, що стосується селянського землеволодіння і землекористування» // Российское законодательство X-XX веков. – Т. 9. : Законодательство эпохи буржуазно-демократической революции. – М., 1994.
7. История государства и права России : учеб. / В.М. Клеандрова, Р.С. Мулукаев [и др.] ; под ред. Ю.П. Титова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2009.
8. *Вергунов В.А.* Україна та столипінська аграрна реформа: передумови, завдання,

здійснення : монографія / Вергунов В.А., Коцур А.П., Коцур В.П. – К., 2008.

9. *Заріцька І.М.* Історія виникнення та розвиток аграрного законодавства в Україні / І.М. Заріцька // *Аграрне право України : підручник* / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.] ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К., 2010.

10. Земельний Кодекс УРСР 29 листопада 1922 (втратив чинність) [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://jurist-online.org/laws/codes/ex/zem1922/zemelnij_kodeks_usrr_1922.pdf.

11. *Устюкова В.В.* Крестьянское хозяйство / В.В. Устюкова. – М., 1992.

12. *Чубуков Г.В.* Крестьянин – фермер, хозяин, собственник / Г.В. Чубуков, А.А. Погребной // *Государство и право*. – 1992. – № 4. – С. 33–42.

13. *Устюкова В.В.* Правосубъектность крестьянского хозяйства / В.В. Устюкова // *Государство и право*. – 1992. – № 1. – С. 54–61.

Хрипко С. И. **Формирование и развитие законодательства в сфере государственной поддержки хуторских и отрубных хозяйств в начале XX в.** Статья посвящена исследованию формирования законодательства, способствовавшего созданию хуторских и отрубных хозяйств. Особое внимание уделено рассмотрению законодательных актов, содержащих нормы по государственной поддержке таких хозяйств, начала XX века.

Ключевые слова: *отрубные и хуторские хозяйства, Столыпинская аграрная реформа, государственная поддержка.*

Khrypko S. I. **Formation and development of legislation in the area of state support of hamlet and bran farms in the early of twentieth century.** This article analyzes the formation of legislation that assist in creation of hamlet and bran farms. Particular attention was paid to the legislation that contains rule of law on state support of such farms in the early twentieth century.

Conduction of Stolypin's agrarian reform of in the period from 1906 until 1917 significantly affected on land reform relations and the creation of the first hamlet and bran farms that were created due to immigration policy. If we draw an historical analogy of Stolypin's agrarian reforms with present, we can find a number of parallels between present farms and Bran-type farms. First, it is state stimulation of farms creation by fixing certain legislative measures of state support. This is because the state agrarian policy of Ukraine is based on the needs of revival peasantry as the owner of land, media ethics and national culture.

Period of the birth of legally regulated relations concerning state support of hamlet and bran farms occurred during the conduction of Stolypin's agrarian reform (1906-1917 gg.). The main legal act of this period was the decree dated from November 9, 1906 "On amending some regulations applicable legislation concerning peasant land tenure and land use", which provided the right for farmers to receive land for the creation of hamlet and bran farms and sell it in case of relocation. However, the destruction of the farms legislation occurred during the period of Soviet power (1918-1989 gg.). This stage was began with adoption of the Decree "About the land", which abolished private ownership of land. In the process of collectivization policies, millions of farms based on private property ceased to exist. In Soviet times, the state law did not provide support for the establishment and development of farms.

Keywords: *hamlet and bran farms, agrarian reform of Stolypin, state support.*

Надійшла до редакції 23.10.2015

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Пальченкова В. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Класичний приватний університет)

УДК 340.11 : 316

СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Статтю присвячено характеристиці іноземного досвіду запровадження служби пробації як особливого виду соціального контролю.

Ключові слова: служба пробації, соціальний контроль, суспільство, покарання.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі – КК), який вступив у дію з 1 вересня 2001 р. [1], запровадив низку нових альтернативних позбавленню волі видів кримінальних покарань (громадські роботи, обмеження волі) та передбачив можливість звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням за умови гарантії її виправлення без відбування покарання. При цьому іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років. Контроль за виконанням покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, було покладено на кримінально-виконавчу інспекцію Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП), нині – Державна пенітенціарна служба України (ДПтС України). Передбачалося, що внаслідок пом'якшення каральної політики держави та демократизації в подальшому судової практики зростатиме кількість осіб, які звільнятимуться від покарання з випробуванням. Адже при призначенні покарання необхідно не тільки карати злочинця, а й наглядати за ним, створювати усі можливості задля вдалого виправного процесу й ресоціалізації [2, с. 88].

Нові додаткові навантаження на кримінально-виконавчу інспекцію, переорієнтація її функцій з переважно контролюючих на соціально-попереджувальні поставили питання про доцільність створення замість неї, на кшталт зарубіжних країн, служби пробації, яка б мала більші правові та

соціальні повноваження, реально займалася б питаннями ресоціалізації злочинців. Тут корисним буде ознайомлення в історичній ретроспективі з досвідом організації роботи служби пробації, яка успішно функціонує в багатьох європейських країнах, зокрема, пройшла період становлення у найближчих сусідів України – Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії. У більшості країн Європи для виконання багатьох альтернативних видів покарань були створені спеціалізовані органи – служба пробації. Це державна служба, яка перебуває поза поліцією та в'язницею, отримала свою назву від одного з найбільш поширених за кордоном видів альтернативних покарань – пробації, тобто випробування умовним засудженням та відстрочкою від виконання вироку.

Виклад основного матеріалу. Як альтернативна ув'язненню санкція пробація (випробування) полягає у встановленні нагляду за злочинцем, котрий залишається в суспільстві, але судом на нього покладені певні зобов'язання й обмеження. Правила вимагають від нього відвідувати денні центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, передбачених положенням про пробацію, дотримуватися закономірної поведінки. Цю санкцію виконує служба пробації, головна мета якої полягає в захисті суспільства, попередженні повторних злочинів, сприянні реінтеграції правопорушника в суспільство.

На перший погляд кримінально-виконавчу інспекцію в Україні можна вважати аналогом служби пробації, адже інспекція, за вітчизняним законодавством, виконує покарання, що не пов'язані з позбавленням волі.

Проте служба пробації за кордоном (не лише в країнах розвиненої демократії, але й у Польщі, Чехії, Словаччині та інших країнах Центральної та Східної Європи) істотно відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням та методами роботи.

Однією з найважливіших функцій, яку виконує служба пробації, є досудова; вона здійснюється на стадії розслідування злочину, одночасно з проведенням інших слідчих дій, покладених на органи дізнання та слідства. У ході виконання досудової функції забезпечується збір інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі чи іншого альтернативного покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки особи та можливостей її ресоціалізації у в'язниці чи на волі.

Ця функція отримала назву «соціальне дослідження особистості підсудного»; вона має велике значення не лише тому, що її здійснення дає суду можливість отримати додаткову інформацію про злочинця, яка не завжди може бути отримана в ході слідства та судового засідання (приклад діяльності органів слідства та суду України засвідчує відсутність у кримінальних справах бодай якоїсь інформації про можливість соціального збереження злочинця). Ця інформація потрібна також працівникам служби пробації для розробки програми ресоціалізації злочинця, якщо йому судом буде призначено альтернативний вид кримінального покарання. У випадку ж призначення підсудно-

му позбавлення волі дані про нього стануть основою програми виховного впливу на нього у в'язниці.

Досудова функція містить власне соціальне дослідження особистості злочинця, складання попереднього соціального повідомлення (доповіді) про нього, присутність на засіданнях суду. Як свідчить накопичений історією досвід, така діяльність є виправданою й у наш час.

Соціальне дослідження проходить у чотири етапи. Спочатку офіцер пробації встановлює попередні судимості затриманої особи на основі офіційних даних поліції. Потім у ході бесід з правопорушником дається його «соціальна характеристика», тобто уточнюється біографія, умови життя, які сприяли формуванню особистості. Далі проводиться його медичне обстеження, встановлення його фізичного та психічного стану. І наприкінці здійснюються перевірка та уточнення соціальних відомостей про злочинця, ставлення його до навчання та праці, до оточуючих, соціальні контакти тощо.

Таким чином, соціальне дослідження особистості є специфічним видом діяльності кримінологічного та соціально-психологічного характеру; воно не має нічого спільного з процесом пошуку та оцінки доказів, встановлення вини правопорушника, які здійснюють органи дізнання та слідства.

Значне місце в соціальному дослідженні особистості посідають різного роду бесіди з правопорушником, його близькими, рідними, колегами, друзями. Тому виконання цієї функції вимагає від співробітників пробації певних знань у галузі психології та педагогіки. Крім того, співробітник має володіти рядом особистісних характеристик, що дозволяли би йому долати психологічні бар'єри між ним та правопорушником, встановлювати атмосферу взаєморозуміння, довіри та співробітництва.

Соціальне дослідження особистості завершується написанням попередньої соціальної доповіді, мета якої полягає у відповіді на запитання: «Чи зможе нагляд у суспільстві допомогти злочинцю в його виправленні та чи буде його звільнення під нагляд служби пробації безпечним для суспільства?»

Тому у доповіді необхідно дати відповіді на такі основні запитання:

1. Чи є злочинець небезпечним?
2. Чи допоможе в'язниця в його виправленні?
3. Чи виграє у підсумку суспільство, якщо злочинцю буде призначено альтернативне покарання?
4. Чи виграє від цього сам злочинець?

Підготовлена службою пробації доповідь повинна допомогти суду винести правильний вирок, а потім сприяти офіцерові пробації у його роботі з ресоціалізації злочинця. Таким чином, доповідь зосереджує увагу на особистості злочинця, його проблемах та потребах, розкриває фактори, що зумовили вчинення ним даного злочину та його поведінку в цілому, пропонує можливі варіанти програми його перевиховання.

У доповіді подаються відомості про вчинений злочин, історію протиправної поведінки обвинувачуваного, ставлення жертви до злочинця та вчиненого діяння, детальна біографія обвинувачуваного, результати медичного об-

стеження, дані про сім'ю та друзів, аналіз ситуації в даному населеному пункті та ставлення його мешканців до вчиненого злочину. Доповідь закінчується рекомендацією суду щодо можливого вироку, проте вона не повинна тиснути на суд, який вільний у виборі рішення: позбавлення волі чи альтернативне покарання.

У рамках виконання досудової функції до обов'язків співробітника служби пробації входить присутність на засіданні суду, надання роз'яснень стосовно змісту соціальної доповіді, оскільки офіцер пробації є фігурою процесуальною, учасником судового процесу. Він підтверджує зроблені у доповіді висновки й фактично бере на себе відповідальність за підсудного у випадку призначення останньому альтернативного покарання.

Другою основною функцією співробітників служби пробації є післясудова: виконання альтернативних видів покарань, нагляд за засудженою особою та її ресоціалізація на основі спеціальної програми, запропонованої в соціальній доповіді. Офіцер пробації здійснює соціально-психологічне поводження із засудженим, у ході якого він прагне психологічно вплинути на особу, зняти напругу, страх, розчарування, агресію, невдоволення. Значну роль тут відіграють тематичні бесіди з піднаглядним засудженим, відвідування його вдома.

За умови правильної побудови нагляду співробітник служби пробації повинен знати усі сторони життя свого підопічного, слідкувати за його фізичним, психічним та моральним станом, за тим, як він проводить свій вільний час, виявляти його професійні нахили, прагнення підвищити загальноосвітній рівень тощо.

Таким чином, нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні довірчих стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому співробітник служби не лише наглядає за її життям, ходом виправлення, але й активно впливає на цей процес. Необхідною умовою ефективного виконання покарання співробітником пробації є вироблення у засудженого позитивного ставлення до роботи, яка з ним проводиться, що виражається в його особистісних змінах та добровільній реалізації програми ресоціалізації.

Залежно від складу злочину, характеристики особи та її суспільної небезпеки суд може додатково встановити пробацію з обов'язковим проживанням у спеціальних гуртожитках, психіатричне лікування, а також лікування від алкоголізму й наркотичної залежності. Нагляд варіюється від інтенсивного до помірного й мінімального. Здійснюють його як професіональні офіцери пробації, так і волонтери та особи з оточення правопорушника.

Ця санкція має реабілітаційний характер. Мінімальний період пробації в більшості Європейських країн – шість місяців, максимальний – три роки. Суд зобов'язаний пояснити злочинцю мету пробації, отримати його згоду на виконання умов й ознайомити з наслідками їх порушення. Виносячи таке рішення, суд надає правопорушнику шанс розібратися у вчиненому злочині й зробити все необхідне, щоб в подальшому злочин не повторився.

У багатьох країнах Європи існують різноманітні програми інтенсивної пробації: для водіїв, котрі скоїли злочини в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг сексуальних злочинців; програма утримання від уживання алкоголю, наркотиків; навчання контролю за своїми емоціями; програма профілактики злочинної поведінки тощо. Реалізують ці програми працівники служби пробації, інших агентств, зокрема тих, що спеціалізуються на антиалкогольному лікуванні, працевлаштуванні, розв'язанні соціальних проблем, а також помічники-волонтери з недержавних організацій та члени сімей і друзі правопорушника.

Кожна особа, котра перебуває під пробацією, підлягає індивідуальному обстеженню, за результатами якого складається програма нагляду за нею.

Офіцер пробації, закріплений за засудженим, занотовує проведені бесіди, зазначає зрушення в поведінці клієнта, раз на місяць складає його характеристику, яка, за наявності гарної поведінки й усунення його небезпеки для суспільства, може бути направлена в суд для дострокового звільнення.

Якщо засуджений порушує порядок відбування покарання, його викликають до суду, який виносить попередження, або штрафує на певну суму, або призначає певну кількість годин громадських робіт з обов'язковим відвідуванням денного центру. У крайньому випадку суд припиняє період пробації й виносить інше покарання аж до ув'язнення.

У деяких юрисдикціях за порушення пробації накладають публічне покарання, штраф, жорсткіший нагляд, короткотермінове ув'язнення і, в найгіршому випадку, відправлення у в'язницю на період покарання, що залишився.

Отже, з особами, котрі перебувають під пробацією, проводять різнопланову соціальну роботу, консультування, тренінги з формування навичок стримування емоцій і вміння спілкуватися з людьми, розвитку гігієнічних навичок і потреби піклуватися про своє здоров'я, а також роз'яснюють шкоду, яку нанесено постраждалому, навчають жити самотійним життям, готують до законослухняної поведінки на волі.

Служба пробації прагне переконати правопорушника стосовно скоєного злочину, спонукати його зрозуміти всі негативні наслідки, показати, як у подальшому можна уникнути протиправних дій.

Для створення аналогічної служби в Україні цікавим буде й досвід Чеської Республіки [3, с. 108-153]. Унікальність його полягає в тому, що у витоків служби стояли студенти факультету соціальної роботи Карлова університету у Празі, які організували в 1994 р. Асоціацію розвитку соціальної роботи в кримінальній юстиції. Метою діяльності цієї недержавної організації була підтримка запровадження альтернативних видів покарань. Члени асоціації провели низку конференцій та семінарів з цієї проблеми за участю представників інших НДО, започаткували проведення досліджень щодо обґрунтування можливостей та потреби у створенні спеціальної служби, яка б опікувалася питаннями ресоціалізації умовно засуджених осіб.

Ці передумови забезпечили введення з 1996 р. посад офіцерів пробації при місцевих та обласних судах, відповідальних за впровадження як тради-

ційних альтернативних видів покарань (виправні роботи, умовне засудження), так і нових видів (пробація, громадські роботи). Однією з функцій офіцерів пробації було здійснення соціального контролю за поведінкою засуджених, що вимагало їхньої спеціальної підготовки з питань права, психології, педагогіки, соціальної роботи, розвитку комунікативних та соціальних умінь. Накопичений перший позитивний досвід дозволив підвести законодавчу базу під нову службу, вирішити організаційно-структурні та функціональні питання. У 2000 р. було прийнято закон «Про службу пробації та примирення» та створено відповідний структурний підрозділ у Міністерстві юстиції Чеської Республіки.

Новим змістовним напрямком роботи новоствореної служби стало досягнення примирення («медіації») кривдника-злочинця і потерпілого-жертви. Конфлікт, який утворився між злочинцем і потерпілим внаслідок вчиненого насильницького, хуліганського чи матеріального-корисливого злочину, не можна було вважати вирішеним після винесеного звинувачувального вироку суду. Соціальний конфлікт латентно тривав і загрожував у разі свого невирішення повторними злочинами. Саме тому для зменшення ризику вчинення рецидивного злочину, профілактики такої можливості, відновлення поваги до суспільних норм та стандартів права служба пробації проводить певну підготовчу роботу з кривдником та потерпілим для досягнення їх обопільної згоди на примирення. Потім офіцер пробації організовує їхню зустріч чи ряд таких зустрічей з метою врегулювати конфлікт, що виник внаслідок вчиненого злочину. Це допомагає гармонізувати стосунки між учасниками процесу та пом'якшити наслідки злочину, вирішити спір та досягти згоди щодо компенсації заподіяної шкоди з прийнятної для суспільства точки зору.

Таке примирення здійснюється як на стадії досудового розслідування, так і при роботі з умовно засудженими особами. У першому випадку офіцер пробації узагальнює матеріал, отриманий впродовж зустрічей та обговорень, і передає його до суду, який може на цій підставі й винести умовне покарання. Примирення дозволяє потерпілому відчувати важливість його участі в судовому процесі, значущість своїх прав, отримати матеріальне відшкодування нанесених збитків чи моральну компенсацію. А злочинець, беручи участь у врегулюванні конфлікту, замислюється над своєю поведінкою та переймається відповідальністю за свої вчинки та дії.

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що одним з важливих напрямів роботи служби є подальша розробка та відпрацювання методів посередницької та пробаційної роботи центрів. Ця робота потребує залучення до співпраці всіх учасників кримінального процесу, особливо суддів та державних обвинувачів. Досвід свідчить, що якщо стосовно альтернативного покарання (зокрема, громадської роботи та умовного засудження з наглядом) офіцером пробації досягнуто попередніх домовленостей, то пробація значно ефективніша за ту, яка призначається рішенням суду без залучення офіцерів пробації. Складовим роботи служби сьогодні є забезпечення чотирьох напрямів діяльності: пробації, посередництва, нагляду за достроково звільненими з місць

позбавлення волі та організацією громадських робіт за рішенням суду.

Звичайно, реалізація вищезазначених завдань служби пробації вимагає високої професійної компетентності персоналу. Адже офіцери пробації за важливістю виконуваних соціальних функцій потребують більш високої кваліфікації, ніж, скажімо, працівники виправних установ. Їх професійна підготовка повинна включати спеціалізоване навчання зі щорічним підвищенням кваліфікації з питань права, психології, соціальної роботи.

Цікавий досвід функціонування служби пробації також накопичений у Словаччині, Польщі, Румунії, Естонії та інших країнах Східної та Центральної Європи, який потребує свого узагальнення, осмислення та адаптації до реалій України. Вирішенню цього питання буде сприяти Закон України «Про пробацію», який 5 лютого 2015 р. на засіданні пленарної сесії Верховної Ради України 230 голосами народних депутатів було ухвалено [4]. Як вбачається, творче використання в Україні новоствореної служби пробації функціонально забезпечуватиме виконання низки альтернативних позбавленню волі видів покарань, сприятиме ресоціалізації засуджених осіб та запобігатиме повторній злочинності.

Бібліографічні посилання

1. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / [за ред. С.С. Яценка]. – К., 2002.
2. Богачева Л.А. Тенденції розвитку національного законодавства і проблема прав людини / Л.А. Богачева // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. проф.-викл. складу, 10–11 грудня 1998 р. / [за ред. проф. М.І. Панова]. – Х., 1998. – С. 88–90.
3. Пробація та служба пробації в країнах – кандидатах у члени ЄС / за ред. Антона ван Кальмтоута, Дженні Робертса, Сандри Віндінг. – К., 2005. .
4. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. Електронний ресурс: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/765497>.

Пальченкова В. М. Служба пробации как особый вид социального контроля. Стаття посвящена характеристике зарубежного опыта введения службы пробации как особого вида социального контроля.

Ключевые слова: *служба пробации, социальный контроль, общество, наказание.*

Palchenkova V. M. Probation service as a special kind of social control. The article is devoted to the characteristics of the international experience about introducing probation as a special kind of social control. The experience of work probation service is displayed, historically, it successfully operates in many European countries and passed the period of formation at the Ukraine's closest neighbors - Poland, Czech Republic, Slovakia and Romania. Probation Service was established in most European countries in order to execute the alternative penalty. This is a public service that is outside of the police and prison control, got its name from one of the most common types of foreign alternative punishment - probation, the trial probation and suspension of execution of sentence. As an alternative to imprisonment, penalty probation (trial) must establish a criminal supervision, who remains in society, but the court imposed on him certain obligations and restrictions. It was found that the criminal executive inspection in Ukraine can be considered analogous to probation, because inspection by domestic law is a penalty that is not connected with

imprisonment. However, the probation service abroad is significantly different from the criminal executive inspection in its functions, organization, staffing and working methods. The main functions of probation are pre-trial, post-trial and "mediation". Pre-trial function is performed on the stage of investigation of crime. The pre-trial function is provided by gathering information about the offender in order to assist the court in determining the most effective for the person's punishment (imprisonment or other alternative punishment) based on forecast future behavior of the person and the possibilities of its resocialization in jail or at liberty.

The second main function of probation officers is post-trial, performance of alternative sentencing, supervision of convicted persons based on their re-socialization programme. Every person who is under probation, is subjected to individual survey, on the results of which is based a surveillance program for them. The new important direction of the newly created service was reconciliation ("mediation") of the offender and victim. It is emphasized that the implementation of the above features of probation requires high professional skills. Probation officers who carry the most important social functions require more skills than, say, employees of correctional institutions. Their training should include specialized training with the annual advanced training on law, psychology, social work.

Keywords: *probation service, social control, society, penalty.*

Надійшла до редакції 28.10.2015

Завгородня Ю. С.

кандидат юридичних наук

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.82

СУЧАСНІ КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Висвітлено процеси, явища та чинники, які існують в сучасному українському суспільстві та зумовлюють злочинну поведінку неповнолітніх, а також визначено напрями профілактики антисоціальної поведінки дітей та підлітків.

Ключові слова: *криміногенні фактори, злочинність неповнолітніх, соціально-психологічні чинники, економічні чинники, морально-психологічний клімат, профілактика.*

Постановка проблеми. Особливості формування негативних антигромадських установок обумовлюються різними факторами, а також способом життя неповнолітніх у процесі взаємодії з оточуючим мікро- і макросоціальним середовищем, що полягає у повсякденному спілкуванні з однолітками, батьками та іншими дорослими. Слід погодитися з позицією О.В. Літвінової, яка вказує на те, що неповнолітній злочинець не стає таким несподівано, саме в момент вчинення злочину. Частіше за все антисоціальні особливості його особистості формуються поступово, а вчинення такою особою злочину є

вже наслідком такого формування [1, с. 57].

Дійсно, соціально-психологічні детермінанти формування особи неповнолітніх злочинців є комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених чинників, всередині яких несприятливі умови соціального середовища, взаємодіючи з психолого-віковими особливостями особи підлітка, продукують у неї стійкі деформації, здатні у поєднанні з конкретною життєвою ситуацією спричинити вчинення кримінально-караного діяння.

У юридичній літературі вже склалися певні підходи до визначення соціально-психологічних чинників злочинної поведінки неповнолітніх. Серед них називають несприятливе соціальне середовище, сімейне неблагополуччя, негативний вплив різних груп з атисуспільною поведінкою, недоліки виховання з боку соціальних інститутів, негативні зрушення у свідомості і психіці особи, що викликають злочинну поведінку, школу, оточуюче локальне суспільство, культурне середовище, розумову і психологічну неповноцінність тощо. Однак навколишнє середовище, в якому живе неповнолітній, сьогодні постійно змінюється, відбуваються різні зрушення, змінюються умови життя та інтереси дітей. Відсутність емоційних контактів з підлітком, виключення його з емоційних стосунків, явне або приховане відторгнення неповнолітнього від сучасних суспільних змін безпосередньо не призводять до вчинення злочинів, але породжують цілий ряд наслідків, що мають значення для кримінології. Саме тому подальше дослідження сучасних криміногенних факторів злочинності неповнолітніх в Україні є актуальним питанням для правової науки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До проблематики злочинності неповнолітніх звертаються досить часто. Вже накопичено значний теоретичний матеріал про пізнання природи, причин і умов злочинної поведінки дітей, на якому повинні ґрунтуватися сучасні підходи до організації і проведення суб'єктами попередження відповідної роботи у сфері протидії злочинності неповнолітніх. Вагомий внесок у розвиток цієї проблеми внесли, зокрема: Ю. Абросімова, Ю. Антонян, А. Блага, О. Бугера, І. Васильківська, Д. Виговський, В. Голіна, Б. Головкін, Н. Градецька, І. Даньшин, С. Денисов, А. Долгова, Л. Дубчак, С. Єлісеєв, В. Ємельянов, О. Журавель, А. Закалюк, М. Колодяжний, А. Костенко, О. Літвінова, І. Туркевич, В. Шакун, Є. Шостко, Н. Яницька та інші.

Метою даної статті є з'ясування основних сучасних чинників і факторів існування злочинності неповнолітніх, а також визначення напрямів профілактики антисоціальної поведінки дітей та підлітків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження соціально-економічного середовища показує, що негативний морально-психологічний клімат, розбіжність групових і загальноприйнятих норм, конфлікти, напруженість у спілкуванні – це далеко не весь перелік причин негативної поведінки неповнолітніх. Немає жодного аспекту поведінки підлітків та юнаків, який би не залежав від їх сімейних умов сьогодні і в майбутньому. Сім'я розвивається і видозмінюється із суспільством, по-своєму реагуючи на виклики часу та громадські потреби і роблячи на них свій, особливий, тільки їй властивий

вплив. При цьому сім'я, будучи інститутом первинної соціалізації, покликана забезпечувати задоволення матеріальних і духовних потреб індивіда, навчати необхідним навичкам і зразкам поведінки, формувати ціннісні орієнтири, засвоєння моральних основ і принципів організації колективного способу життя. Однак дуже часто сама сім'я перетворюється на конфліктну або криміногенну групу, стає джерелом формування злочинної свідомості і поведінки підлітків.

Розглядаючи цю проблему, слід зазначити, що держава традиційно продовжує покладати на сім'ю виконання основних функцій, при цьому не створює умов для її виживання. Дослідження останніх років доводять, що сім'ї доводиться боротися з багатьма складнощами, що викликані негативними процесами в розвитку сучасного суспільства. Серед них: низький рівень матеріального забезпечення батьків; зниження життєвого рівня більшості сімей; значне майнове розшарування суспільства; незадоволення своїми житлово-побутовими умовами, безробіття, затримки з виплатою заробітної плати, її низький рівень і тривала інфляція. На це вказали 79 % опитаних співробітників правоохоронних органів і 67 % громадян.

Протиріччя між матеріальними потребами і можливостями їх задоволення стають основою бідності та убогості людей, а також підґрунтям для використання радикальних заходів для їх усунення. Неможливість законного задоволення матеріальних потреб призводить до того, що фактичне задоволення останніх відбувається протиправними способами і засобами. Спостерігається озлоблення підлітків стосовно забезпечених дітей, що обумовлює вчинення корисливих та насильницьких злочинів, таких як крадіжки, розбої, грабежі, фізичні розправи тощо.

На наш погляд, до особливих причин, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми можна віднести такі негативні чинники, характерні для неблагополучних сімей: злочинність батьків або членів сім'ї; пияцтво, систематичні конфлікти (сварки, бійки, скандали); розпусна поведінка батьків; відсутність бажання у батьків піклуватися про своїх дітей; відсутність емоційних зв'язків. Наша позиція підтверджується результатами дослідження Н.М. Градецької, яка вказує на такі основні криміногенні чинники неблагополучних сімей: 1) виховання дітей в умовах неповної сім'ї, одним із батьків; 2) наявність у сім'ї судимих родичів (батьків, братів, сестер, бабусь, дідусів тощо); 3) зловживання спиртними напоями дорослими членами сім'ї, скандали, бійки, сексуальна розбещеність; 4) важке матеріальне становище сім'ї (погані житлові умови сім'ї, відсутність окремої кімнати для дітей, потреба в харчуванні, одязі тощо); 5) низький рівень правової культури, правовий нігілізм батьків та інших дорослих членів сім'ї; 6) грубість, жорстокість, насильство в сім'ї, виховання дітей в умовах емоційного голоду [2, с. 19].

За деякими даними, більше половини дітей, що вчинили злочини, росли в проблемних сім'ях, кожен третій підліток-правопорушник має неповну сім'ю, 14 % дітей – з сімей алкоголіків, у 4 % неповнолітніх злочинців батьки ведуть аморальний спосіб життя, а у майже 10 % підлітків, які скоїли злочи-

ни, родичі (батьки, брати, сестри) були позбавлені волі [3, с. 2].

Проте, як зазначають деякі дослідники, злочини також вчиняються підлітками і із зовні благополучних сімей, де не було негативного впливу на дітей з боку дорослих. Це сім'ї, в яких батьки не вміють або не можуть виховувати своїх дітей належним чином. Причин цього явища багато. Це зміна традиційних сімейних стосунків, де соціальне становище жінки в суспільстві стало іншим (залучення до виробництва, рівні можливості з чоловіками тощо). Це участь обох батьків у виконанні трудових функцій, пов'язаних з тривалою відсутністю батьків вдома (витрати часу на пошук додаткового заробітку), значне збільшення часу на ведення домашнього господарства, тим самим зменшення тривалості спілкування з дітьми. Усе це призвело до того, що сім'я втратила головне завдання сімейного виховання – залучення до суспільно корисної праці через форми спільної діяльності.

Ці обставини не дозволяють забезпечити належне спілкування в сім'ї, встановити повноцінні та позитивні внутрішньосімейні зв'язки, що знижує значущість сім'ї для дітей і є передумовою відчуження підлітка від сім'ї. Воно може виражатися як відкрито, у формі явного небажання батьків виховувати дітей, так і в прихованій формі, коли батьки бажають, але не вміють виховувати дітей, демонструють низькі педагогічні здібності і безпорадність. Сімейне неблагополуччя охоплює різні негативні характеристики сім'ї, дефекти її структурного, кількісного або вікового складу, внутрішні відносини членів сім'ї, відносини із зовнішніми інститутами – школою, училищем, інститутом, установами дозвілля та іншими.

Таким чином, сім'я, як елемент первинної соціалізації особи неповнолітнього, повинна забезпечити пристосування останніх до умов суспільного життя, виконання соціальних норм, готовності зайняти певне місце в суспільстві. На підлітка впливає вся внутрішня атмосфера сім'ї, причому ефект цієї дії накопичується, з віком заломлюючись у структурі особи підлітка.

Останнім часом випереджаючими темпами зростає в суспільстві і така застаріла проблема як безпритульність неповнолітніх. Дані статистики вказують на те, що найвищі темпи приросту вчинення злочинів серед неповнолітніх саме у груп безпритульних підлітків. Це викликано не лише зростанням злочинної активності серед підлітків, але і збільшенням кількості в країні дітей, що не мають постійного місця проживання. Ці підлітки поповнюють лави осіб, схильних до здійснення корисливо-насильницьких злочинів. Головними причинами цього явища є вищевказані чинники стану економічної кризи в державі, розшарування суспільства на багатих та бідних, різка кількість збільшення сімей переселенців із зони АТО, діти яких залишаються без належної уваги у зв'язку з багатьма невирішеними проблемами своїх батьків.

На нашу думку, був би не повним розгляд вищезгаданої теми без того чинника, який також позначається на формуванні кримінальної спрямованості серед підлітків як бездоглядність, або "прихована безпритульність". З позиції О.Є. Журавля, бездоглядні – діти, які забезпечені постійним місцем проживання, але з різних причин (як суб'єктивних, так і об'єктивних) не

отримують необхідного піклування і систематично перебувають без належного догляду та контролю за їхньою поведінкою, розвитком, зростанням з боку батьків, усиновителів або інших осіб, які за них відповідають [4, с. 74].

Вона виникає в неповних або зруйнованих сім'ях, де знаходить поширення позашлюбне народження дітей, алкоголізація і зубожіння. Ці обставини не дозволяють багатьом сім'ям задовольняти навіть мінімальний рівень необхідних потреб підлітків. Різке зниження рівня доходів значного числа сімей за 2014 та 2015 роки призводить до зростання психологічної напруженості і конфліктів у сімейно-побутовому оточенні. Ці обставини "виштовхують" підлітків із сім'ї на вулицю. Останнім часом, і це підтверджують результати дослідження, стали поширеними втечі дітей не лише із сімей, але і з державних виховних установ, тим самим підлітки виражають протест проти бездушного ставлення до них.

Серед підлітків без постійного місця проживання простежується підвищена віктимність, кримінальна активність. Така поведінка є проявом відомого закону: дитина живе або за рахунок сім'ї або за рахунок суспільства. Покидаючи сім'ю, вона починає жити за рахунок суспільства.

Таким чином, соціально-економічні чинники відіграють важливу роль у соціалізації особи неповнолітнього, зміна яких на краще повинна позитивно впливати на підлітків.

Зниження виховних можливостей сім'ї повинно компенсуватися за рахунок системи громадського виховання. Важливе місце в системі громадського виховання займають навчальні заклади (школи, ліцеї, коледжі тощо), продовжуючи процес соціалізації особи, початий в сім'ї. Оскільки в них неповнолітній проводить значну частину життя, саме тут можуть прищеплюватися негативні інтереси, традиції і звички. Дослідники, що займаються цією проблемою, констатують, що останнім часом престиж освіти дещо знизився та і взагалі цікавість до отримання знань стала вибірковою. Багато підлітків вказують на те, що з'явилися інші способи самоствердження, де не потрібен значний обсяг знань, а наявність освіти не дає гарантії гідного життя. Ця "домашня" ідеологія сприяє тому, що підлітки перестають приділяти увагу навчанню, отриманню професії, а все більше проводять вільний час у розвагах.

Окрім цього, дослідники в числі обставин, що сприяють відчуженню підлітків від вказаного інституту соціалізації, називають слабку матеріальну базу шкіл, велику наповнюваність учнівських класів, нестачу педагогічних кадрів, їх непридатність до роботи з "важкими" дітьми, відсутність у шкільних класах колективів. Інші автори називають такі недоліки в організації навчально-виховного процесу як відсутність потреби у проявах самостійності, необмежена свобода, помилки в педагогічному спілкуванні. Сюди можна так само віднести і погане фінансування працівників шкіл (невеликі зарплати, відсутність соціального захисту працівників освіти).

Подібну позицію підтверджує Л.С. Дубчак, яка зазначає, що об'єктивними недоліками у діяльності навчальних закладів, як детермінанта злочинності неповнолітніх, є вади в роботі навчальних закладів різних типів

та рівнів акредитації, які детерміновані як загальним рівнем освіти і рівнем підготовки педагогічних кадрів, так і ситуацією та проблемами виховання молоді в соціумі загалом, що негативно впливають на суспільне виховання неповнолітніх та запобігання негативним проявам їх поведінки [5, с. 18].

На сьогодні навчання набуває характеру залежності від матеріальних можливостей сім'ї. Сучасний стан справ у сфері освіти такий, що щорічні асигнування на фінансування шкіл скорочуються, практично припинено будівництво і капітальний ремонт споруд, оснащення відповідними засобами, відбувається скорочення гуртків та секцій. Школа не стала центром позашкільної роботи і це перш за все відбувається за місцем проживання дітей і їх батьків. Така ситуація змушує адміністрацію шкіл займатися різними поборами з батьків (нав'язувати доплати за навчання, створення батьківських фондів школи поза їх волею, запровадження фонду класу, проведення різних акцій типу «Подаруй вікно школі» тощо).

Багато вчених в якості причини відчуження від позитивних інститутів соціалізації називають ранню спеціалізацію шкіл по тих або інших напрямках, а також великий об'єм навчальних програм, який веде до перенавантаження школярів. На жаль, із навчальною програмою, затвердженою МОН України, справляються не всі учні, інші втрачають інтерес до навчання, їх інтерес спрямовується на інші види діяльності, при цьому не пов'язані з працею. Найбільш несприятливу роль у формуванні особи підлітка відіграє невиправдана диференціація учнів на кращих, що виконують усі вимоги, які пред'являються до них, і гірших, з низьким рівнем знань дисципліни. Останні викликають у педагогів вкрай неприємні відчуття, що часто виражаються в грубих формах та не сприяють встановленню позитивних контактів між цією категорією учнів та педагогами.

Прагнення підлітків зменшити конфліктність ситуації сприяють формуванню груп підлітків, що системно не відвідують заняття як протест проти неуспішності в навчанні, або протест проти нецікавої професії тощо. Психологічна особливість підлітків така, що вони не можуть бути в ізоляції і починають шукати собі подібних, об'єднуючись у групи у сфері дозвілля, що часто призводить до вчинення злочинів, у тому числі корисливих та насильницьких.

Аналогічні процеси відбуваються в системі первинної вищої освіти, що здобувається в коледжах і технікумах, яка не позбавлена недоліків, характерних для шкіл. Проте в цій системі є свої специфічні особливості. Істотно змінюється коло і характер соціальних зв'язків, структура і зміст учбово-виробничої діяльності. Більшість підлітків йдуть туди вимушено, без бажання отримати певну спеціальність, або з інших причин (навчання ближче до дому, разом з друзями, невеликий конкурс на вступ або його взагалі немає, невисокі бали ЗНО тощо).

У навчальних закладах цього рівня спостерігається концентрація важких підлітків, що створює негативне соціальне середовище. Спостерігається низький рівень дисципліни. Міграція в межах району, міста, області, проживан-

ня в гуртожитках створює передумови для значного зменшення соціального контролю з боку дорослих за їх поведінкою.

Продовжуючи розглядати криміногенні чинники, які сприяють злочинній поведінці неповнолітніх, необхідно зупинитися на тому, що через низку обставин підліткам властива тривала трудова незайнятість, а також неорганізованість дозвілля.

Проведені дослідження показують, що невирішеність проблем працевлаштування підлітків і молоді дуже тісно пов'язана із зростанням криміногенної напруженості в суспільстві. Так, з позиції Б.М. Головкина, до соціально-економічних детермінант злочинності неповнолітніх, зокрема корисливо-насильницької, в умовах ринкових відносин необхідно віднести проблеми працевлаштування і зайнятості підлітків усіх категорій: випускників і відрахованих з освітніх установ за неуспішність, дітей, що повернулися з місць позбавлення волі і спеціальних навчально-виховних установ, підлітків, що стоять на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ за правопорушення, та інші. Незабезпечення державою соціальних гарантій отримання першого робочого місця породжує скептичне ставлення окремих категорій молоді до необхідності продовження навчання після закінчення школи [6, с. 241].

Останніми роками в суспільстві з'явилося збочене уявлення про працю та ставлення до неї. Серед неповнолітніх переважає думка, що, працюючи законно, матеріального благополуччя отримати майже неможливо. Результати досліджень показують, що підлітки віддають перевагу професіям, здатним забезпечити високий рівень життя при мінімумі затрат (підприємець, працівник торгівлі, шоу-бізнес, фотомодель), протизаконним формам зайнятості (повія, кілер, злодій).

Таким чином, незайнятість або незадоволення умовами роботи є одним з тих чинників, що забезпечують зростання числа корисливих злочинних проявів серед підлітків. Результати дослідження показують, що в суспільстві формується значна кількість підлітків, які є безробітними та готові до відкритих протистоянь. На нашу думку, усе вищеназване породжує іншу причину, пов'язану з протиріччям між принципом соціальної справедливості і його фактичною реалізацією. На практиці дуже часто незаконослухняні, в тому числі і злочинці, стали багатими і зайняли верхні сходинки соціальних верств населення, тоді як законослухняні громадяни залишилися бідними, часто незаможними, опущеними до підніжжя цих сходів. Останні отримали ніби моральне право на відновлення соціальної справедливості, що і є причиною, яка породжує злочини, в тому числі і неповнолітніх, які це збагнули.

Так, на думку С.П. Мініна, на злочинність неповнолітніх впливають і обумовлюють її соціальні, нерідко суперечливі процеси і явища, що відбуваються в суспільстві. З існуючих соціально-економічних тенденцій найбільш тривожною є соціальна стратифікація – розшарування суспільства за ознаками зростаючої нерівності, падіння рівня життя, прогресуючого зубожіння, особливо сімей, що мають дітей. Ці чинники формують соціальну і кримінальну напруженість у суспільстві [7, с. 10].

На стан підліткової злочинності також значно впливає сфера дозвілля. Потреба у спілкуванні, як одна з провідних функцій психологічного розвантаження, припускає добровільний вибір зайняття, розваг, кола приятелів і друзів. Форми проведення дозвілля формують у особи систему ціннісних орієнтирів. Криза соціально-економічної системи призвела до того, що були зруйновані традиційні інфраструктури установ дозвілля, сталася комерціалізація дозвілля. Тепер сім'ям доводиться платити за різного роду позашкільні заняття і відвідування різних установ (танцювальні гуртки, спортивні секції, квитки в музеї, театри, цирк тощо).

У зв'язку з цим напрашується висновок, і це підтверджує дослідження І.Г. Скурту, згідно з яким, кожен п'ятий підліток після школи залишається сам вдома з причини відсутності дорослих членів сім'ї в денний час. Внаслідок чого більше половини дітей і підлітків у вільний час гуляють з приятелями, сидять біля телевізорів або в мережі Інтернет. Психологічні особливості підліткового віку сприяють динамічній зміні потреб та інтересів [8, с. 85].

В даному аспекті, на наш погляд, заслуговує на увагу дослідження Ю.А. Абросімової, яка проаналізувавши структуру дозвілля неповнолітніх, визначила критерії оцінки його раціональності та відведений час на нього: різноманітність видів занять (дві години двічі на тиждень); переважаючий характер дозвілля (активний, пасивний або споживчий) (тридцять хвилин щодня, крім вихідних); насиченість дозвілля видами діяльності, які найбільшою мірою сприяють розширенню інформованості та культурного кругозору (чотири години, крім вихідних), виявлення та реалізація обдарувань молодшої людини (щодня шкільного часу) тощо [9, с. 15].

У наш час нічні клуби, дискотеки, бари з віком стають все більш привабливими та все більше витісняють гуртки, секції тощо. Проте, в силу великих матеріальних витрат, вони доступні далеко не усім. Зростає кількість підлітків, які не знають чим зайнятися у вільний час і це стає причиною виявлення цікавості до таких антисоціальних явищ як вживання наркотиків, алкоголю, нюхання клею, що закріплюється у звичку. Ці факти підтверджують висновок про те, що підлітки, не маючи можливості отримання грошей на дозвілля від своїх батьків, самі вимушені знаходити їх, здійснюючи протиправні діяння насильницько-корисливої спрямованості.

Неблагополучне оточення відіграє подвійну роль у соціалізації неповнолітнього: з одного боку, воно чинить безпосередню негативну дію на підлітка, чий погляд, свідомість, характер знаходяться у стадії формування, а з іншого – створює навколо неповнолітнього згубний мікроклімат, сприяючий розвитку і зміцненню у нього негативних моральних і психологічних якостей та виникненню антигромадської спрямованості.

Даючи характеристику криміногенним чинникам злочинності підлітків, необхідно також розглянути і питання впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на особу підлітка. Свідомість останнього дуже сприйнятлива до інформації, яка подається переважно в конкретній наочній і відчутній формі. Саме цей механізм містить великі можливості для морального й ідеологічного

впливу на свідомість. Тому цей чинник здійснює значий вплив на увесь процес розвитку і формування особи.

Підліток під впливом різних обставин (свідомо діючи, випадково або під навіюванням), але завжди самостійно відбирає джерело масової інформації, що цікавить його, як доказ правильності обраних ним життєвих орієнтирів, стилю поведінки і мотивації вчинків на цьому етапі [10, с. 13].

Вплив ЗМІ на свідомість і поведінку неповнолітніх можна розглядати як засвоєння і прийняття підлітковим середовищем моделей соціальної дійсності, що пропагуються друкованими ЗМІ, радіо, телебаченням, Інтернетом тощо. Дослідження підтверджують, що неповнолітні зупиняють свій вибір на розважальних каналах, де переважають низькосортні передачі маскультури. Більшість підлітків вважають за краще дивитися кіно і відеофільми, ознайомлюватися зі змістом сайтів, в яких є присутніми сцени насильства, фігурують "великі гроші", оголені тіла (бойовики, трилери, фільми жахів, стрічки про мафію, порнофільми).

Згідно з дослідженнями О.І. Бугери, уподобання неповнолітніх при виборі жанрів фільмів розподілялися таким чином: учні загальноосвітніх шкіл в 35,2 % випадків віддають перевагу бойовикам та фільмам жахів. Неповнолітні, які знаходяться на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх, в 64,5% випадків захоплюються бойовиками та фільмами жахів, 17,5 % цікавить фантастика, музичні програми – 11,5%. Вихованці виховної колонії в 65,5 % випадків віддають перевагу бойовикам та фільмам жахів, фантастика цікавить 18 %, музичні програми – 12 %. Наведені дані свідчать про те, що найбільш популярним жанром серед респондентів всіх досліджених груп підлітків є бойовики та фільми жахів, однак серед девіантних груп цей показник був вищим на 30 % [11, с. 12].

Неповнолітні сприймають побачене в ЗМІ як приклади для наслідування, в основі яких дуже часто закладається така основна мета життя як багатство без докладання надмірних зусиль. Вивчення ЗМІ виявило таку картину, що в багатьох фільмах головний герой є злодієм, рекетиром, повією, наркоманом, алкоголіком тощо. На екранах йде свідомо ідеалізація образу злочинця. Так, згідно з результатами анкетування вчених з питання чи намагаються неповнолітні респонденти копіювати поведінку телегероїв і чи готові вони вчинити протиправні дії, відповіді були отримані такі: 58 % учнів загальноосвітніх шкіл повідомили, що вони готові копіювати поведінку телегероїв, а 37,3 % висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв. Неповнолітні, що знаходилися на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх, ствердно відповіли на перше запитання у 63,7 % випадків, та були готові до протиправних дій у 48,3 % випадків. Вихованці виховної колонії на вказані питання відповіли так: 65,3 % респондентів намагаються копіювати поведінку телегероїв та 28,5 % були готові до протиправних дій [11, с.13].

Таким чином, враховуючи вищевикладене можна підвести підсумок, що ЗМІ опосередковано впливають на формування і розвиток негативних якос-

тей у підлітків, схильних до вчинення злочину, у тому числі і корисливо-насильницьких. Підлітки орієнтовані на безтурботне ставлення до життя, на прагнення отримання матеріальних благ без надмірних фізичних зусиль будь-яким шляхом, навіть скоївши при цьому злочин.

Швидке руйнування ідеалів минулого призводить до того, що утворюється вакуум у психології молодшої людини. Для заповнення цього вакууму підходять будь-які "еталони", що сподобалися або просто виявилися під рукою. Кримінальна ідеологія впливає на формування особи не лише у засобах масової комунікації, велику роль тут відіграє і спілкування особи з мікро- і макросередовищем. Тільки в сукупності вони утворюють механізм негативної дії на особу, якому підконтрольні спрямування і ціннісні орієнтації індивідуума

В умовах соціальної дезорганізації злочинний світ активно використовує ідеологічний простір з метою впровадження в підліткове середовище своєї системи цінностей. Представники «криміналу» постійно здійснюють негативний вплив на підростаюче покоління, прагнучи зберегти і зміцнити «злочинські» звичаї і традиції і, як наслідок, прагнучи залучити молодих людей, схильних до захоплення кримінальною романтикою, в злочинний світ.

Серед найбільш вагомих причин схильності осіб до рецепції норм кримінальної субкультури виділяють такі: для осіб, що не змогли себе реалізувати в системі загальнолюдських цінностей, життя за псевдозаконами злочинного середовища дає змогу самоствердитися, заробити авторитет серед однодумців; для підлітків є привабливим безпосередньо сам процес вчинення злочинів, можливість досягти високого рівня життя, не докладаючи особливих зусиль; психофізіологічні особливості організму підлітків; відсутність чітко вираженої соціальної орієнтації [12, с. 7].

Дотримання кримінальних традицій завжди було притаманно кримінальному середовищу. Передача "злочинських" звичаїв і традицій здійснюється не лише в місцях позбавлення волі, але і за їх межами. Живучість кримінальної субкультури пояснюється значною криміналізацією різних верств населення країни. Цілеспрямовані дії з насадження злочинських законів і традицій серед підростаючого покоління сприяють руйнуванню позитивного середовища соціалізації неповнолітніх і молоді, процесу відчуження підлітків від суспільно корисної діяльності, залученню до злочинної антигромадської діяльності.

Висновок. Таким чином, причинами і умовами здійснення неповнолітніми злочинів в умовах сьогодення є не вся сукупність протиріч, існуючих у суспільстві, а тільки найбільш вагомі, серед яких: сімейне неблагополуччя; безпритульність і бездоглядність; безробіття молоді, протиріччя між потребами і можливостями їх задоволення, між освітою і вихованням, криза системи шкільної і позашкільної освіти; неорганізованість дозвілля, наявність протиріч між принципом соціальної справедливості і фактичною його реалізацією; негативний вплив найближчого побутового оточення; вплив масової культури, процеси, пов'язані з міграцією, воєнні дії на Сході України.

Бібліографічні посилання

1. *Літвінова О. В.* Причини злочинності неповнолітніх та заходи її попередження / О. В. Літвінова // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) / редкол.: Ю. П. Янович (голова) та ін. – Х., 2009. – С. 55–59.
2. *Градецька Н.М.* Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. М. Градецька. – Запоріжжя, 2010.
3. *Васильківська І. П.* Кримінологічні аспекти сімейного виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. П. Васильківська. – К., 2001.
4. *Журавель О. Є.* Проблема дитячої бездоглядності в Україні та роль міліції в її вирішенні / О. Є. Журавель // Матеріали науково-практ. конф. «Актуальні проблеми протидії правопорушенням та злочинам у сфері громадської безпеки». – Дніпропетровськ, 2010. – С. 73–78.
5. *Дубчак Л.С.* Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л.С. Дубчак. – К., 2007.
6. *Головкін Б. М.* Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х., 2011.
7. *Минина С. П.* Преступность несовершеннолетних / С. П. Минина ; науч. ред. Б. В. Волженкин. – СПб., 1998.
8. *Скурту И.Г.* Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук / И.Г. Скурту. – СПб., 1996. – С. 84–86.
9. *Абросімова Ю.А.* Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.А. Абросімова. – Дніпропетровськ, 2009.
10. *Марков А.А.* Влияние средств массовой коммуникации на правонарушения и преступления несовершеннолетних : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08. / А.А. Марков. – СПб., 2000.
11. *Бугера О.І.* Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.І. Бугера. – К., 2006.
12. *Виговський Д.Л.* Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д.Л. Виговський. – К., 2006.

Завгородня Ю. С. Современные криминогенные факторы преступности несовершеннолетних в Украине. Освещены процессы, явления и факторы, которые существуют в современном украинском обществе и определяют преступное поведение несовершеннолетних, а также определены направления профилактики антисоциального поведения детей и подростков.

Ключевые слова: криминогенные факторы, преступность несовершеннолетних, социально-психологические факторы, экономические факторы, морально-психологический климат, профилактика.

Zavorodnya Yu. S. Modern criminogenic factors of juvenile delinquency in Ukraine. The article deals with the processes, phenomena and factors that exist in the modern Ukrainian society and contribute to criminal behavior of minors, and also the areas of prevention of antisocial behavior among children and adolescents.

The study found that the negative factors, we characteristically for disadvantaged families, is as follows: crime of parents or family members; drinking, system-themed conflicts; slutty behavior; lack of parents's desire to look after their children; lack of emotional ties. But crimes committed as teenagers and families safe from the outside, where there was no negative impact

on children by adults. These are families in which parents do not know how or can not educate their children belong to him-way.

It should be noted that the highest growth rate of juvenile crimes with groups of homeless adolescents, whose number is constantly increasing. Another on-genetic problem is the neglect of children that occurs in damaged or incomplete families which is spread of extramarital childbearing, alcoholism and poverty. Today the decline of family educational opportunities not compensated by a system of public education in schools, high schools, colleges, etc., and training in educational institution takes depending on the nature of the material possibilities of the family, with the reduction taking place of circles and sections.

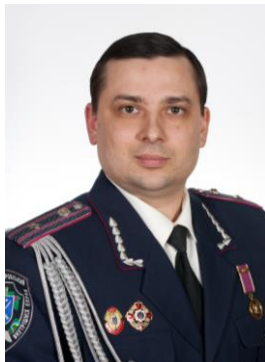
Our studies show that the unresolved problems of adolescents and youth employment are closely linked with the growth of tension in criminal society. It should be emphasized that the media indirectly affect the building and development of negative qualities in adolescents prone to commit crimes.

Targeted actions with the planting of laws and traditions of the underworld incompletely-year-old is a major factor in the destruction of the environment positive socialization non-adult and youth and their involvement in the criminal anti-social activities.

Thus, the most important specific causes of juvenile delinquency in modern conditions are: family problems; homelessness and neglect; unemployment, the contradiction between the needs and possibilities of pleasure crisis of school and vocational education; disorganization leisure, the negative impact of the nearest domestic environment; the impact of media processes related to migration, the armed conflict in the east of Ukraine.

Keywords: *criminogenic factors, juvenile delinquency, social and psychological factors, economic factors, moral and psychological climate, prevention.*

Надійшла до редакції 29.04.2015

Людвік В. Д.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

УДК 343.54

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ЛЮДИНИ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

Розглянуто економічні та соціальні заходи, спрямовані на запобігання вчиненню злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, що вчиняються у громадських місцях; досліджено вплив економічної ситуації в державі та недостатньої розвиненості соціального забезпечення на рівень злочинності, а саме «статевої» злочинності, у громадських місцях; розглянуто напрями вдосконалення заходів запобігання вчиненню статевих злочинів у громадських місцях.

Ключові слова: *злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності, громадське місце, запобігання, профілактика.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, передбачені Розділом IV (ст.ст. 152-156) Кримінального кодексу (далі – КК) України, порушують природні права та цінності особи, які за Конституцією України визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Саме недопущення вчинення цих злочинів є основною передумовою моральних принципів та фізичного здоров'я всього народу та окремого громадянина.

За даними Міністерства внутрішніх справ України [1], у 2001 р. кількість порушених кримінальних справ за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи становила 1947, у 2002 р. – 1994; у 2003 р. – 2180; у 2004 р. – 1988; у 2005 р. – 1929; у 2006 р. – 2114; у 2007 р. – 1898; у 2008 р. – 1995, у 2009 р. – 1698, у 2010 р. – 1348, у 2011 р. – 1348, у 2013 р. – 1114, січні-жовтні 2014 р. – 824. Ці показники свідчать не про низький рівень вчинюваних злочинів, а про високу латентність злочинів проти статевої свободи та недоторканності особи.

Наразі наша держава перебуває у процесі розбудови і демократизації суспільства. Поряд із позитивними змінами виникають і негативні явища, пов'язані, зокрема, з падінням моральності. У цьому контексті актуалізується проблема злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканності особи, а також профілактики та запобігання вчиненню вказаних злочинів. Проблема захисту прав і законних інтересів особистості у сфері сексуальних відносин останніми роками привертає обґрунтовану увагу громадськості [2].

Статеві злочини, вчинені у громадських місцях, становлять собою особливу суспільну небезпеку, характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних. Зважаючи на те, що основним об'єктом цих злочинів є статеві недоторканність та статеві свободи особи, суспільна небезпека таких злочинів, вчинених у громадських місцях, визначається ще у заподіянні шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним цінностям, а саме нормальному фізичному та психічному розвитку осіб та осіб, які безпосередньо були свідками даних злочинів (діти, підлітки).

Слід зазначити, що їх профілактика порівняно з попередженням інших видів злочинів відрізняється специфікою і підвищеною складністю, зумовленою суто інтимним і прихованим характером розглянутих злочинів, а також особливостями міжособистісних відносин.

Проблеми профілактики та запобігання вчиненню злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи стали предметом дослідження таких вчених, як Ю.М. Антонян, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.А. Мишота, А.П. Шеремет та ін. Проте, незважаючи на достатнє приділення уваги науковцям згаданих проблематиці, на жаль, все залежить не тільки від наукового розроблення цієї проблематики, а й від фінансового забезпечення державою програм та заходів із забезпечення запобігання вчиненню

вказаних злочинів та усунення причин і умов їх вчинення.

Метою даної статті є дослідження особливості вчинення статевих злочинів у громадських місцях та ролі держави у здійсненні запобігання даним злочинам, які супроводжуються аморальністю та особливою цинічністю у громадських місцях.

Виклад основного матеріалу. Громадськості досить часто стають відомі факти жорстокої і цинічної наруги над жертвами злочинних посягань. Постійно побоюючись за себе і своїх близьких, намагаючись поліпшити свій соціальний статус та майновий стан, людина стає агресивною, частіше застосовує силові методи вирішення своїх проблем. У суспільстві завжди будуть люди чи групи людей, невдоволені умовами свого життя, своїм статусом, перспективами його поліпшення. Як правило, це особи, недостатньо адаптовані до реалій дійсності, до складних життєвих умов. Їх дезадаптованість виявляється у широкому діапазоні: від неприйняття умов проживання з представниками національних меншин до роздратування з приводу побутової невлаштованості, що нерідко відбивається у сфері сексуальних відносин [2]. Саме така категорія людей повинна бути піддана особливій увазі з боку державних органів, котрі здійснюють правоохоронну функцію.

Достатню увагу привертають статеві злочини, які були вчинені у громадських місцях. Як зазначено у ст. 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», громадське місце – це частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони [3].

Існує також думка, що громадське місце – це територія чи простір потенційного перебування людей, куди кожен може фізично вільно потрапити, не оплачувати за вхід. Це визначення є важливим для регулювання громадянських правовідносин, що виникають за межами особистих просторів, де правове становище і сама можливість перебування окремих громадян обмежено завдяки загальному закону та особистим нормам [4].

Зважаючи на те, що не існує загально визнаного визначення громадського місця, вважаємо, що під громадським місцем слід розуміти місця постійного, періодичного чи разового спілкування та перебування людей. А тому до громадських місць окрім будівель або їх частин, як зазначено у ЗУ «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», можна також віднести вулиці, майдани, площі, парки тощо. У цьому разі статеві злочини, які вчиняються в парках, лісах, пустирях, на вулицях, також вчиняються у громадських місцях.

При дослідженні більше 100 електронних копій вироків, зібраних з усіх областей нашої держави, виявлено, що статеві злочини рідко вчиняються у громадських місцях, але такі випадки трапляються.

Найпоширенішими місцями вчинення даних злочинів у досліджуваних

електронних копіях вироків названо місце проживання злочинця (21 %) та потерпілої особи (26 %), вулиці (22 %), дискотеки (клуби) (5 %), транспорт (5 %), лісосмуги – (10 %), під'їзди (3 %), у друзів злочинців або потерпілих (1 %), парки (7 %). Наприклад, *підсудний Р., будучи раніше не судимим, скоїв злочин при таких обставинах. 16 січня 2012 року біля 18 години, знаходячись в м. Чорткові Тернопільської області по вул. Б. Хмельницького і перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно, з метою задоволення своєї статевої пристрасті, використовуючи предмет, за своїм зовнішнім виглядом схожий до пістолета, і погрожуючи застосуванням фізичного насильства до потерпілої А., провів її до вагончика-каси, який знаходиться в парку відпочинку та культури в м. Чорткові, де, продовжуючи погрожувати застосувати до неї фізичне насильство, вступив із нею проти її волі в статевий акт природнім способом [5].*

Треба зазначити, що зазвичай статеві злочини у громадських місцях асоціюються з центрами культури, місцями дозвілля та відпочинку, спортивно-розважальними комплексами, торговими площами та забудовами, транспортними шляхами населеного пункту, міським транспортом. Саме тут особи з нестійкими поглядами і звичками більшою мірою, ніж інші категорії правопорушників, виявляються сприйнятливими криміногенним детермінантам конкретного населеного пункту.

Злочини, що вчиняються в громадських місцях, мають певну специфіку і становлять підвищену суспільну небезпеку не тільки своїми масштабами та наслідками, але й тим, що формують у громадян почуття страху, тривоги, побоювання стати жертвою злочину.

Кримінологи зазначають, що вибір місця сексуального насильства багато в чому залежить від характеру та інших специфічних якостей особи злочинця, а нерідко й жертви; крім цього, із вибором місця злочину тісно пов'язаний і певний комплекс варіантів поведінки особи, яка вчиняє злочин. Тому обізнаність з усім набором факторів, пов'язаних з місцем учинення злочину, поряд з іншими аспектами дає можливість скласти уявлення про особу, яка його вчинила [6, с. 118].

Найпоширенішими статевими злочинами, які вчиняються у громадських місцях, є зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом. За даними деяких дослідників, найчастіше вони вчиняються таким чином: напад однієї особи віком від 22 до 31 року, яка перебуває під впливом алкоголю; злочин, обмежений нічним часом, відбувається з інтенсивним застосуванням фізичного насильства до незнайомої потерпілої (потерпілого), без певних вікових закономірностей. При розгляді злочинів, учинених у парках, скверах та лісосмугах, виявлені такі тенденції: злочин учиняється групою осіб, що сформувалась за спільним місцем проживання злочинців, серед яких переважають неповнолітні, як правило, у денний та ранній вечірній час, щодо неповнолітніх потерпілих, які здебільшого є знайомими для злочинців. Якщо ж злочин цієї категорії вчиняється одноосібно, то має місце типова ситуація вуличних злочинців [7, с. 119].

Попередження злочинів загалом базується на виконанні суспільством значних соціально-економічних і культурно-виховних завдань його подальшого розвитку, тобто воно залежить від можливостей соціальної профілактики злочинності [8, с. 11-12]. А тому чим ефективнішою буде загальносоціальна профілактика, тим менша потреба в застосуванні спеціальної профілактики.

Заходи кримінологічної профілактики на загальносоціальному рівні реалізують антикримінологічний потенціал суспільства в цілому та всіх його інститутів. Це відбувається шляхом впливу на кримінологічні детермінанти, який здійснюється в ході позитивного, прогресивного розвитку суспільства, вирішення економічних, соціальних та інших глобальних проблем, у результаті чого безпосередньо досягаються антикримінальні цілі, зокрема, усуваються, обмежуються, локалізуються кризові явища, що живлять та відтворюють злочинність [9, с. 124]. У зв'язку із тим можна сказати, що для того, щоб боротись з конкретним видом злочинності, необхідні заходи, які потребують змін багатьох функцій держави.

Загальносоціальні заходи включають у себе заходи державних органів і громадських структур, які здійснюються в соціально-економічній, культурній, правовій та інших сферах. Сподіваємось, що євроінтеграція України та зближення законодавства України із європейським та здійснення ряд реформ забезпечить її політичний, соціальний, культурний розвиток. Серед пріоритетних завдань протидії злочинності передбачається вдосконалення законодавчого регулювання цієї діяльності з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Безпосередньо задоволення потреб громадян, поліпшення виховної роботи вимагатиме економічного забезпечення і значних матеріальних витрат.

Але тільки соціально-економічні заходи безпосередньо не можуть привести до успіхів у боротьбі зі статевими злочинами. Не слід забувати, що і в економічно розвинених державах вони все ж таки відбуваються. Але, як показує практика, чим заможніша країна, тим краще там працюють правоохоронні органи, тим швидше розкриваються злочини.

Важливим моментом боротьби з насильницькими діями сексуального характеру також є профілактика аморального способу життя певних категорій людей, найчастіше тих, які організують різного роду групи, компанії, вечірки з метою пияцтва, вживання наркотиків і розпусти. Профілактика таких явищ досить актуальна в наші дні, тому що деякі молоді люди втратили звичні моральні орієнтири й подібний спосіб дій, такі форми дозвілля отримують все більше поширення. У компанії, де безладні статеві зв'язки, у тому числі гомосексуальні, є нормою, інколи необачно потрапляють і стають жертвами сексуальних злочинів інші особи [10, с. 48]. Тому важливо підтримувати виховання морального стану молоді: запроваджувати виховні бесіди у школах, інтернатах тощо з підлітками від 12 років, так як у такому віці у більшості підлітків починається статевая зрілість, з метою роз'яснення негативних наслідків такого аморального способу життя та поведінки.

Як зазначається в засобах масової інформації (з чим, на нашу думку,

треба погодитись), у суспільстві повинні проводитися профілактичні заходи: роз'яснювальна робота серед тих людей, хто пізно безлюдною дорогою повертається додому (звичайно, в таких місцях і необхідно забезпечувати їх безпеку силами міліції); у профілактичних бесідах з мешканцями, які проживають на обслуговуваній території, працівники органів внутрішніх справ повинні пояснювати, що бажано встановити кодовані замки в під'їздах, щоб ускладнити доступ стороннім особам, що необхідно зустрічати дітей, якщо вони повертаються додому у вечірній або нічний час. Зрозуміло, такі заходи будуть сприяти попередженню не тільки насильницьких дій сексуального характеру, але й інших насильницьких злочинів.

У запобіганні злочинам проти статевої недоторканності і статевої свободи особи, в тому числі насильницьких дій сексуального характеру, головну роль відіграють правоохоронні органи, на які покладено виконання профілактичних функцій. Серед них провідне місце посідають органи внутрішніх справ. Вони поряд з іншими суб'єктами цієї діяльності здійснюють спеціальну кримінологічну профілактику, але в визначеному напрямі.

Правоохоронні органи повинні виявляти осіб, які втягують інших у розпусний спосіб життя чи надають приміщення з цією метою, для застосування до таких осіб виховних заходів, а при наявності підстав – заходів кримінально-правового та адміністративно-правового характеру.

Слід погодитись із твердженням С.А. Шалгунової, що майже всі злочинці, які вчиняли злочини за сексуальними мотивами, характеризуються аморальною поведінкою у побуті та громадських місцях, а саме: чіпляння до жінок, лихослів'я, факти оголення статевих органів в громадських місцях, придбання або виготовлення порноматеріалів тощо [11, с. 124]. А тому такі особи не могли уникнути уваги правоохоронних органів, у зв'язку з чим вони повинні бути поставлені на облік у представників правоохоронних органів; дільничний або оперуповноважений, який обслуговує територію, на котрій мешкають зазначені особи, повинні приділяти їм особливу увагу та вживати профілактичних заходів.

Для профілактики статевих злочинів дуже важливе значення має забезпечення належного громадського порядку в тих місцях і в періоди часу, де подібні злочини найбільш імовірні. До числа таких місць можна віднести нежитлові, зруйновані або недобудовані будівлі, міські околиці, зелені масиви, парки, пляжі, розважальні клуби та прилеглі до них території, які є криміногенними практично протягом усього дня: у ранковий час, коли багато дітей і підлітків йдуть до навчальних закладів, у денний час, коли вони з них повертаються, а також у вечірній і нічний час. Охоронні заходи мають бути посилені в теплу пору року, коли число місць, де можуть бути вчинені насильницькі дії сексуального характеру, збільшується [12, с. 224]. Безумовно, працівники міліції повинні взаємодіяти з працівниками комунальних служб, а саме вказувати їм на ті будівлі та споруди, де є вільний доступ у підвали та горища, недостатнє освітлення та ін.

Висновки. Отже, з огляду на викладене зазначимо, що саме профілак-

тика та запобігання статевому насильству сприяє усуненню цього негативно-го явища і водночас є основою для спеціально-кримінологічного попередження статевих злочинів. Стратегія запобігання статевим злочинам передусім повинна містити в собі заходи, які підвищують рівень культури особи, оскільки це перешкоджає виникненню стану безкультур'я, який призводить до порушення встановленого порядку статевих відносин між людьми. Значна увага має бути приділена протидії підриву правосвідомості громадян (у тому числі і з боку працівників органів внутрішніх справ). На нашу думку, треба інтенсивно сприяти подоланню та боротьбі з будь-якими діями та спробами, які посягають на моральність суспільства, недотримання рівності перед законом та судом, коли б дія закону та суду поширювалась на всіх людей, навіть з «особливим» статусом (іммунітетом недоторканності) у порівнянні з особами, які не мають можливості забезпечити собі ефективний правовий захист.

Бібліографічні посилання

1. Статистичні данні Міністерства внутрішніх справ України // Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs>.
2. Поняття, спільні ознаки та класифікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи [Електронний ресурс] // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – Режим доступу : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=21626&chapter=1>.
3. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899-IV // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2899-15>.
4. Громадське місце: поняття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.kiwix.org/wikipedia_uk_all/A/Громадське%20місце.html.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>
6. *Соболева С.Б.* Криминологическое исследование изнасилований / С.Б. Соболева // *Методология и методика прикладных криминологических исследований.* – Иркутск, 1982. – С. 152
7. *Литвинов А.Н.* Профилактика преступлений. От теории к практике : [науч.-практ. пособие] / А.Н. Литвинов, Т.С. Гавриш. – М., 2003.
8. Правові та криминологічні засади запобігання насильству в сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. – К., 2005.
9. *Голіна В.В.* Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В.В. Голіна. – Х., 2011.
10. *Шалгунова С.А.* Криминологічні ознаки осіб, які вчинили серійні сексуальні злочини / С.А. Шалгунова // *Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матеріали наук.-практ. конференцій і круглих столів.* – Дніпропетровськ, 2010. – С. 123–127.
11. *Антонян Ю.М.* Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. – М., 2004.
12. *Гумін О.М.* Аналіз криміногенних факторів, що впливають на рівень насильницької поведінки особи / О.М. Гумін // *Кримінальний кодекс України 2001 року (Проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф. (6–7 квітня, 2004).* – С. 116–125.

Людвик В. Д. Пути предотвращения преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности человека в общественных местах. В статье рассмотрены экономические и социальные меры, направленные на предотвращение преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности личности, совершаемых в общественных местах. Исследуется влияние экономической ситуации в государстве и недостаточной развитости социального обеспечения на уровень преступности, а именно «половой» преступности, в общественных местах. Рассматриваются направления усовершенствования мер предупреждения совершения половых преступлений в общественных местах.

Ключевые слова: преступления против половой свободы и половой неприкосновенности, общественное место, предотвращение, профилактика.

Lyudvik V. D. Ways of prevention of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of a person in public places. The article is devoted to the study of economic and social measures aimed at preventing the Commission of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person, committed in public places.

The article discusses the ways of improving measures to prevent the perpetration of sexual crimes in public places. Separately, the author draws attention to the ambiguity of understanding of the term "public place" and offers to be in the public place of permanent, periodic or one-time communication and stay of people.

The author came to the conclusion that prevention and prevention of sexual violence helps to eliminate this negative phenomenon and is the basis for a specially-criminological prevention of sexual crimes. Measures to prevent sexual offences, first of all, should contain measures that increase the level of the individual's culture, because it prevents the emergence of a state of barbarism, which leads to disruption of the established order of sexual relations between people. Considerable attention should be given to counteract the erosion of the sense of justice of citizens (including from employees of internal Affairs bodies). In our opinion, it is necessary to intensively help overcome and combat any actions and attempts prejudicial to the morals of society, violation of equality before the law and the courts, when the law and the court extended to all people, even with "special" status (immunity) in comparison with persons who are not able to provide effective legal protection.

Keywords: crimes against sexual freedom and sexual integrity, public place, prevention, prevention.

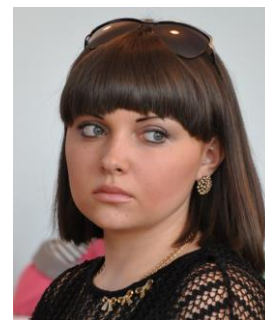
Надійшла до редакції 10.06.2015

Телійчук В. Г.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Ігнатова Н. П.

студентка

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЛЯ ЯК ОКРЕМОГО ВИДУ КОМУНІКАТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто проблеми спілкування у сучасному суспільстві через відсутність навичок соціокультурного спілкування з точки зору клінічної кримінології, а також розглянуто феномен насилля як окремий вид природного комунікативного зв'язку у суспільстві.

Ключові слова: феномен насилля, соціокультурне суспільство, комунікативні зв'язки, насилля, типовий стан агресії.

Постановка проблеми. Людська сутність проявляється саме у спілкуванні. Тобто спілкування не лише пронизує усе психічне життя людини і забезпечує можливість активного задоволення її пізнавальних суспільних потреб, але й виступає засобом реалізації внутрішнього світу та можливостями особистості [1].

Також слід наголосити, що кримінологічне дослідження взаємозв'язку навичок міжособистісного спілкування і спільної суспільної життєдіяльності всіх членів суспільства досі відсутнє. І вже говорячи про відсутність правильних навичок міжособистісного спілкування, соціокультурного досвіду членів суспільства, правильних моделей комунікативного зв'язку, слід наголосити, що все це призводить до відсутності в людей досвіду нормального спілкування, а це в свою чергу спричиняє появу в багатьох членів суспільно небезпечної діяльності, тоді як інша частина суспільства набуває навичок віктимної поведінки. Виходить, що рольова позиція однієї частини суспільства виявляється саме у застосуванні насилля при спілкуванні з іншою частиною населення, яка поводить себе як жертва.

Комунікативні зв'язки – це форми спілкування, які використовуються у суспільстві і можуть бути наскрізь пронизані насиллям. Якщо говорити про фізичне насилля як про, на жаль, звичний для всіх вид спілкування, то ми звертаємося до таких стереотипних, широко застосовуваних висловів, як: «розуміти тільки мову сили», «люди зі світу насильства», «діяти силовими засобами» тощо, і цих висловів дуже багато. Типовий стан агресії у цих ви-

словах характеризується гострим, часто афективним переживанням гніву, імпульсивною неупорядкованою активністю, у ряді випадків саме бажанням на комусь чи чомусь «зірвати зло» [2, с. 76-77]. Такий вид комунікативних зв'язків прийнятий на всіх рівнях соціального суспільства – починаючи від державного рівня, соціальних мікрогруп і закінчуючи побутовим рівнем, яскравим прикладом якого є побутове насилля.

Отже, на нашу думку, слід звернути увагу на таку гостру і болючу проблему, як суспільна небезпека, що породжується через комунікативні зв'язки у суспільстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукових досліджень на тему насильства та комунікації існує обмаль. Увагу даній проблемі приділяли такі автори, як: С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, М.В. Папуч, В.О. Соловієнко та ін. Незважаючи на вагомий внесок науковців у розробку зазначеної проблематики, слід зазначити, що саме питанням досліджень насильства як окремого виду природного комунікативного зв'язку у суспільстві у запропонованих нами напрямках соціологічної, семіотичної та клінічної кримінології не проводилось.

Основна мета статті полягає у визначенні засобами кримінологічної семіотики феномена насилля як окремого виду природного комунікативного зв'язку у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Жодна організація не може існувати без розвиненої інформаційної інфраструктури. Особливої значимості остання набуває в сучасних умовах, коли здійснюється справжня інформаційна революція – стрімке, кількісне і якісне перетворення інформаційної сфери, що супроводжується трансформацією не тільки технічної, а й соціальної, соціокультурної основи людства. На пріоритетні позиції у світі починають виходити не ті країни, які виробляють найбільшу кількість озброєння чи видобувають енергетичних ресурсів, а ті, які, спираючись на новітні наукові і технічні ідеї, реалізуючи їх у різноманітних потоках інформації та відповідних технічних засобах, рухаються швидше за інших у створенні та ефективному використанні комунікаційних систем і мереж, в їх практичному застосуванні у процесах управління [3].

Існує думка, що цілою державою можна керувати завдяки грамотній комунікації. Ця ідея належить Вінеру, який зазначив, що суспільна система є не тільки організованим цілим, подібно індивідууму, а й «скріплюється в ціле системою зв'язку..., володіючи динамікою, в якій кругові процеси зворотного зв'язку відіграють важливу роль».

Тому, щоб бути успішними не лише на рівні організації, а й на рівні держави, нам потрібно навчитися правильно працювати з інформацією, вміти здійснювати комунікацію між представниками різних ланок управління, знати ті чинники, які негативно впливають на процес комунікації у державних органах влади [4].

Насилля як окремий вид комунікативного зв'язку, звичний на рівнях соціального суспільства, має не тільки кримінально-правове, але й криміно-

логічне значення. І тому ми розглянемо цю проблему як кримінально-правове явище з кримінологічно-семіотичними ознаками.

У суспільстві давно вже з'явилась невербальний різновид мови сили чи, скоріше, насилля, до якого заради справедливості слід віднести фрагменти передачі інформації, які є криміналізованими в чинному законі про кримінальну відповідальність. Йдеться про погрозу вбивством, що регламентується ст. 129 КК України [5, с. 69] та є яскравим прикладом насильства як окремого виду комунікативних зв'язків, що набуває форми тільки вербальної агресії.

Саме така наука, як семіотика, і виступає гносеологією комунікації у суспільстві завдяки природі знаків, пізнавальних функцій знаків, що і є невербальним різновидом мови нашого суспільства.

Саме кримінологічна семіотика є теорією, яка дозволяє системно побудувати та верифікувати групу як вербальних так і невербальних знаків, символів, які несуть у собі достовірну інформацію про динаміку фізичного та психологічного насилля у суспільстві. Однак вважаємо за необхідне зазначити, що семіотика є сучасна суто авторська доктрина.

Встановлюючи норми поведінки, суспільство утворює умовні знаки, що символізують собою соціально принадану або, навпаки, суспільно небезпечну модель поведінки. І в цьому випадку саме кримінологічна семіотика по-новому репрезентує таку традиційну опозицію, як: «соціально принадна поведінка є суспільно небезпечною поведінкою» [6, с. 61].

За допомогою соціометрії нами було опитано декілька малих груп на предмет, звідки в них береться соціокультурний досвід спілкування. На основі отриманих відповідей ми дійшли висновку, що саме невибірковий підхід до пошуку і систематизації наочно-образних символів, які містяться у сучасній кінопродукції, вербальних символів у продукції літературної, музикальної та культурної творчості веде до стійких навичок суспільно пов'язаного з ним міжособистісного спілкування. Іншими словами, люди черпають навички спілкування з сучасної кінопродукції, музики, літератури, тощо. У граничних патологічних формах ці навички набувають ознак масової патологічної поведінки, що призводить до таких злочинів, як групове згвалтування, вбивство у групі осіб з особливою жорстокістю, прояви хуліганства, терористичні акти, масові заворушення, поєднані із заподіянням шкоди життю та здоров'ю людей.

Показники тенденції росту злочинів, пов'язаних з умисним фізичним і психологічним насиллям, дають змогу засвідчити, що у суспільстві сьогодні мають такі деструктивні процеси, як:

- криміналізація суспільства, саме про це свідчить зростання насильницької злочинності;
- віктимізація суспільства, яка полягає у тому, що рольові позиції низки членів суспільства набувають віктимного характеру;
- соціокультурне біггерство, що свідчить про соціокультурне зубожіння сучасного суспільства в цілому.

Як зазначає автор статті «Кримінологічна характеристика людоджерства як семіотичної ознаки поведінки духовного біггера», дефініція «духовне

біггерство» є суто авторським та кримінологічним винаходом та пропонує використовувати цю лексему як свідчення про зuboжіння, набуття жалюгідних рис сукупного соціокультурного досвіду сучасного суспільства [6, с. 60].

Висновки. Підсумовуючи, можемо дійти висновку, що культурна детермінанта перевершує за ступенем значущості всі інші. Хоча стереотипи, які склалися у нашому суспільстві, і суспільне сприйняття об'єктивної дійсності помилково вказують на те, що саме спілкування, без якого неможливе існування людства, для суспільних відносин не є найголовнішим.

Пропонуємо звернути увагу на те, що успіх комунікації у суспільстві є конструктивним, а не деструктивним процесом спільної соціальної життєдіяльності, і залежить напряду від її кримінологічно семіотичного забезпечення правильною інформацією, яка в подальшому стане основою соціокультурного сукупного досвіду. Така достовірна інформація у своєму концентрованому виді може бути запропонована суб'єктам протидії злочинності, а також усім членам суспільства задля використання в комунікативній побудові суспільної поведінки лише після подолання цензури передбаченою кримінологічною семіотикою.

Дана теорія побудувалась нами у ході цілеспрямованих досліджень в галузі клінічної кримінології. Ментальне здоров'я суспільства, його звичка вибірково підходити до накопичення соціокультурного опиту, до побудови соціально прийнятих моделей масової та індивідуальної поведінки є цілковито заслугою такого актуально прикладного направлення, як клінічна кримінологія, інструментом якої є теорія кримінологічної семіотики.

Бібліографічні посилання

1. Загальна психологія / Максименко С.Д., Зайчук В.О., Клименко В.В., Папуча М.В., Соловієнко В.О. ; за ред. С.Д. Максименка. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 704 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maksymenkopsychology.org.ua/sites/Book_Zagalna_psyhologiya_2004.htm.
2. *Телійчук В.Г.* Знання психології неповнолітніх як запорука ефективної боротьби оперативних працівників по запобіганню та попередженню злочинів, що ними вчиняються / В.Г. Телійчук // Матеріали наук.-практ. конф., 14-15 квітня 2011р. / Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, кафедра оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки. – Кіровоград, 2011. – 136 с.
3. *Руддінська О.В.* Менеджмент : підруч. / О.В. Руддінська. – К., 2002. – 335с.
4. *Бобик О.Л.* Способи організації та оптимізації комунікативних зв'язків у державних установах / Бобик Ольга Леонідівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bobik-o-l-sposobi-organizatsiyi-ta-optimizatsiyi-komunikativnih-zvyazkiv-u-derzhavnih-ustanovah>.
5. Кримінальний кодекс України: за станом на 1 грудня 2015 р. / Верховна Рада України. – К. : Парлам. вид-во, 2015. – 279 с.
6. *Карпушева І.Ю., Ігнатова Н.П.* Кримінологічна характеристика людожерства як семіотичної ознаки поведінки духовного біггера // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2013. – № 5 (05). – С. 121.

Телійчук В. Г., Ігнатова Н. П. Кримінологическая характеристика насилия как отдельного вида коммуникативных связей в обществе. Рассмотрены проблемы

общения в современном обществе из-за отсутствия навыков социокультурного общения с точки зрения клинической криминологии, а также рассмотрен феномен насилия как отдельный вид природно-коммуникативных связей в обществе.

Ключевые слова: феномен насилия, социокультурное общество, коммуникативные связи, насилие, типичное состояние агрессии.

Teliychuk V. G., Ignatova N. P. Criminological characteristics of violence as a particular type of communication links in the community. In Article the problems of communication in modern society due to the lack of socio-cultural skills to communicate in terms of clinical criminology, as well as the phenomenon of violence is considered as a separate natural communicative relations in society. The article also deals with criminological study the relationship interpersonal skills and a common social life of all members of society, who are still missing. Mentions the lack of proper interpersonal skills and the lack of social and cultural experience of members of society the right model of communication links, and all this leads to the fact that people have no experience of normal communication, and this in turn leads to the fact that many activities membership is socially dangerous, and the rest of society becomes provocative behavior skills. So what role the position of one part of society is precisely in the use of violence in dealing with the rest of the population, are treated as victims.

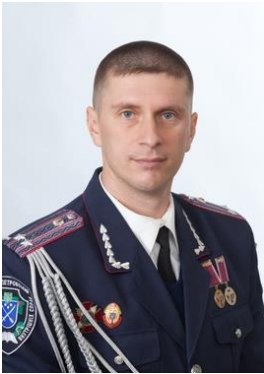
Communication links as defined forms of communication that are used in society and permeated through violence. Attention is paid to physical violence and that is unfortunately not quite a new phenomenon, and even normal for all kind of communication, we appeal to stereotypical widely used expressions such as "you understand only the language of force", "people with world of violence", "forceful means to act", etc. and these expressions a lot. Also set the default state of aggression in these expressions, which is characterized by acute, often affective experience anger, impulsive without ordinal activity, in some cases it will on someone or even something "thwart the evil." This type of communication links adopted at all levels of social society: national, social microgroups, at the household level and is a vivid example of domestic violence.

It is noted that violence as a separate communication links, which are common on the social society is not only penal value, but also criminological.

To point out that the success of communication in society is constructive, not destructive process of joint social life, which depends on its direct of Criminology semiotic provide correct information, which later become the basis of aggregate socio-cultural experience.

Keywords: phenomenon of violence, socio-cultural society, communication links, violence, aggression typical state.

Надійшла до редакції 09.06.2015

Хашев В. Г.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.353

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ ТА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Здійснено спробу розмежувати зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Ключові слова: зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, розмежування.

Постановка проблеми. У теорії і на практиці застосування кримінального закону одним із найбільш складних питань було питання про розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень. На нашу думку, останні зміни до Кримінального кодексу (далі – КК) України, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21 лютого 2014 р., цю проблему остаточно не розв'язали, а тільки ускладнили.

Так, автори законопроекту в пояснювальній записці, зокрема, зазначають, що: «зі ст. 364 КК України виключається частина третя, якою наразі передбачається відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені працівником правоохоронного органу, із одночасною криміналізацією таких діянь новою редакцією ст. 365 КК України в межах перевищення влади або службових повноважень»[1].

На перший погляд здається, що тепер проблему розмежування вищевказаних складів злочинів вирішено. Але постає інша, не менш важлива проблема. Тут ми цілком згодні з авторами висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на вищевказаний проект закону, які, зокрема, зазначали, що:

«1. Встановлення кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень виключно для працівників правоохоронних органів разом з тими змінами, які пропонуються до статті 364 КК, призведе до того, що більшість діянь, які наразі кваліфікуються як зловживання владою

або службовим становищем чи перевищення влади або службових повноважень, взагалі не визнаватимуться злочинами. На нашу думку, така пропозиція веде до фактичної безкарності та безвідповідальності посадових осіб за переважну більшість вчинених ними службових зловживань незалежно від їх наслідків, з чим не можна погодитись.

2. У Пояснювальній записці до законопроекту відсутні достатні аргументи на користь того, що перевищення влади або службових повноважень є суспільно небезпечним діянням лише тоді, коли його вчиняють працівники правоохоронних органів. Як засвідчує практика, інколи вчинення аналогічного діяння, наприклад, головним лікарем лікарні тягне за собою більш тяжкі наслідки, аніж його вчинення суддею чи прокурором» [2].

Враховуючи вищевикладене, ми вважаємо, що всі злочинні діяння працівників правоохоронних органів, які раніше підпадали під ознаки зловживання владою або службовим становищем, після набуття чинності вищевказаних змін мають так само кваліфікуватись за ст. 364 КК України, а не за ст. 365 КК України, оскільки за аналогічні по суті діяння службова особа має відповідати як за зловживання владою або службовим становищем, а працівник правоохоронного органу – за перевищення влади або службових повноважень. Крім того, фактично декриміналізовано службові зловживання працівників правоохоронних органів у формі бездіяльності.

Хоча, якщо дотримуватись нашої позиції, то залишається відкритим питання, які службові зловживання працівників правоохоронних органів слід визнавати зловживанням владою або службовим становищем, а які – перевищенням влади або службових повноважень.

Метою статті є спроба окреслити шляхи розв'язання проблеми розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Для початку порівняємо покарання за зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Проаналізувавши санкції ст.ст. 364 і 365 КК України, можна зробити висновок, що обидва злочини є злочинами середньої тяжкості. Тобто якщо, наприклад, працівник патрульно-постової служби міліції, який є працівником правоохоронного органу, вчинить просте зловживання владою або службовим становищем, то він буде відповідати за ст. 365 КК України, тобто його можуть позбавити волі на строк від 2 до 5 років. У випадку ж, якщо просте зловживання владою або службовим становищем вчинить член Кабінету Міністрів України, то його дії підпадуть під ч. 1 ст. 364 КК України, тобто йому загрожує позбавлення волі до трьох років, хоча діяння міністра, безперечно, містять більш високий ступінь суспільної небезпеки. Навряд чи це відповідатиме принципу справедливості.

Крім того, перевищення влади або службових повноважень, яке спричинило тяжкі наслідки, є злочином, за вчинення якого передбачено покарання на строк від 7 до 10 років позбавлення волі, а за зловживання владою або

службовим становищем, що також спричинило тяжкі наслідки, може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років.

Тобто існування ст. 365 КК України у її теперішньому вигляді суперечить принципу справедливості кримінального права. Як зазначають С.Г. Келіна і В.М. Кудрявцев, «справедливою може бути визнана така санкція, яка не тільки відповідає тяжкості описаного в законі злочинного діяння, але й розумно співвідноситься також з санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів, і, крім того, дає суду можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням всіх можливих варіантів вчинення злочину в реальній дійсності» [3, с. 125].

Невідповідність санкції принципу справедливості найчастіше призводить до того, що відповідні корективи в цю санкцію вносять самі суди, тобто якщо санкція надмірно сувора, то суди призначають більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом.

Тепер розглянемо питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень. У ч. 1 ст. 365 КК України діяння у складі цього злочину характеризується як «...вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень...». Зловживання владою або службовим становищем характеризується тим, що при його вчиненні службова особа діє в межах своєї компетенції. Отже, саме вихід чи невихід за межі компетенції має слугувати головним критерієм розмежування вищезазначених злочинних діянь.

Верховний Суд України також підтримує дану позицію. Так, у п. 5 постанови «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 він дав рекомендації щодо відмежування перевищення влади або службових повноважень від зловживання владою або службовим становищем. Відповідно до них, основним критерієм розмежування даних злочинів є те, що при зловживанні владою або службовим становищем «службова особа (за чинним КК України – працівник правоохоронного органу – *прим. В.Х.*) незаконно, всупереч інтересам служби використовує надані їй законом права і повноваження» [4].

Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти:

- а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;
- б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з дотриманням особливого порядку, за відсутності цих умов;
- в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;
- г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [4].

Однак, на нашу думку, дані роз'яснення не є чіткими та однозначними. Так, при вчиненні будь-якого злочину у сфері службової діяльності працівник правоохоронного органу, який також є службовою особою, незаконно, всупереч інтересам служби використовує надані йому законом права і повноважен-

ня, що визнають теоретики у галузі кримінального права [5, с. 840]. А всі чотири пункти, що визначають, які дії службових осіб слід кваліфікувати як перевищення влади або службових повноважень, майже не відрізняються від тих, що були у попередній постанові Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень» від 27 грудня 1985 р. №12. Це означає, що, незважаючи на наявні роз'яснення, органи досудового слідства та суди припускатимуться помилок в оцінці відповідних діянь службових осіб, аналогічних тим, яких вони припускались до прийняття чинної постанови Пленуму Верховного Суду України.

Наприклад, Є. було засуджено Хортицьким районним судом м. Запоріжжя за ч. 2 ст. 165 КК України 1960 р. за те, що, перебуваючи на посаді голови ГЕК „Дніпро” м. Запоріжжя, він без обов'язкового затвердження на загальних зборах членів ГЕК призначив на посаду головного бухгалтера ГЕК дружину свого товариша С., яка не мала відповідної кваліфікації, а також без обов'язкової згоди загальних зборів членів ГЕК підвищив їй ставку заробітної плати і тим самим заподіяв істотну шкоду.

Своїми діями Є. умисно порушив п. 6.3. статуту ГЕК „Дніпро”: „до виключної компетенції загальних зборів членів кооперативу належить: затвердження штату працівників, що обслуговують кооператив, вирішення питань оплати їх праці” [6].

Як бачимо, в діях Є. присутній явний вихід за межі своєї компетенції, оскільки навряд чи він не знав кола своїх повноважень, а знаючи їх, очевидно і беззаперечно перевищив. Це підтверджував також і підпункт „б” ч. 2 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України „Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень” від 27 грудня 1985 р. №12, оскільки Є. одноособово вчинив дії, які можна було здійснити тільки колегіально. Тобто його дії необхідно було кваліфікувати як перевищення влади або службових повноважень. Аналогічні дії службової особи відповідають змісту підпункту „в” ч. 2 п. 5 чинної Постанови.

Чинна Постанова містить також роз'яснення, які саме дії службової особи, тобто і працівника правоохоронного органу, слід визнавати перевищенням влади або службових повноважень. Відповідно до п. 4 ними є дії, «які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень...». І далі: «При вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки». Проаналізувавши це роз'яснення, можна дійти висновку, що воно має цінність лише при відмежуванні перевищення влади або службових повноважень від службової недбалості, оскільки якщо для працівника правоохоронного органу вихід за межі компетенції не є очевидним і він не усвідомлює протиправності своєї поведінки, то може йтись тільки про необережну форму вини.

Теоретики кримінального права при розмежуванні вищевказаних складів злочинів переважно вказували на такі критерії: перевищення влади або службових повноважень вчиняється тільки шляхом дії, а зловживання вла-

дою або службовим становищем може бути вчинене і шляхом бездіяльності; при перевищенні влади або службових повноважень службова особа виходить за межі своєї компетенції, тоді як при зловживанні владою або службовим становищем діє в межах своїх службових повноважень [7, с.34-35; 8, с. 25; 9, с. 112].

Однак перший критерій не допоможе нам розрізнити перевищення влади або службових повноважень від службового зловживання, вчиненого шляхом дії.

Другий критерій також неповною мірою вирішує цю проблему. Так, О.Я. Светлов правильно зазначав: «Багато злочинів, пов'язаних з виходом посадової особи за межі своїх повноважень, кваліфікуються ... як посадові зловживання (виплата грошових коштів за завідомо завищеними нормами і розцінками, незаконне використання грошових коштів організацій і підприємств та ін.). І це природно, оскільки іноді неможливо визначити, де посадова особа, зловживаючи службовим становищем, вчиняє дії всупереч інтересам служби (ст.165 КК УРСР), а де ці дії явно виходять за межі наданих їй прав і повноважень» [10, с. 294-295].

Тому О.Я. Светлов запропонував два шляхи: перший – об'єднати зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень в один склад злочину; другий – залишивши окремо існування ст.ст.165 та 166 КК УРСР, докорінно змінити диспозицію останньої, а саме: сформулювати у статті 166 КК УРСР відповідальність за перевищення влади, потерпілими від якого могли б бути тільки фізичні особи [11, с. 161].

Перший шлях – об'єднання двох статей в одну, – на нашу думку, не вирішить проблеми розмежування двох злочинів, оскільки обидва поняття продовжуватимуть окремо існувати в одній статті і слідчим органам та судам при кваліфікації відповідних діянь необхідно буде розмежовувати їх. Другий шлях є більш правильним, за умови його доопрацювання. Підтвердженням цього буде те, що залишення самостійного існування кваліфікованого виду перевищення влади або службових повноважень, що пов'язаний з насильницькими діями працівника правоохоронного органу, не буде суперечити правилам законодавчої конструкції кримінально-правових норм, оскільки перша і друга частини ст. 365 КК України передбачають конкретні дії, які утворюють самостійні склади злочинів. Тому навіть у відповідних випадках можлива реальна сукупність злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 цієї статті. Судова практика цілком дотримується даної позиції: «У такому випадку конкуренції норм немає, оскільки йдеться про різні склади злочинів» [12, с. 22].

А поглинення об'єктивною стороною зловживання владою або службовим становищем складу простого перевищення влади або службових повноважень також не можна назвати неправильним, оскільки, як слушно зазначає Б.В. Волженкін, «у спеціальній нормі, якою є перевищення службових повноважень щодо зловживання посадовими повноваженнями, передусім конкретизується вид зловживання повноваженнями, який полягає у їх перевищенні» [13, с. 154].

М.О. Стручков вважав, що «перевищення влади являє собою вид зловживання владою, оскільки і в цьому випадку посадова особа вчиняє суспільно небезпечне та кримінально каране діяння, використовуючи своє посадове становище» [14, с. 12].

А.Я. Асніс з цього приводу зазначає: «При перевищенні службових повноважень... особа немовби зловживає повноваженнями іншої посадової особи чи органу» [7, с. 35].

Слушною з цього приводу видається думка М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, які зазначають, що у КК України «...було б доцільно поняття „перевищення влади або посадових повноважень” не уживати взагалі, щоб воно не вносило плутанини, а передбачити всі можливі спеціальні склади зловживання владою або посадовим становищем, у тому числі окремих склад злочину „зловживання владою або посадовим становищем, пов’язане з насильством”, а також загальний склад зловживання владою або посадовим становищем. За таких умов проблеми з кваліфікацією посадових зловживань істотно зменшаться» [15, с. 33].

Крім того, аналіз законодавства інших країн, яке регулює питання кримінальної відповідальності за службові злочини, свідчить, що в ньому також поняття зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень змішуються між собою, але найчастіше поняття „зловживання” охоплює собою поняття „перевищення”, а застосування насильства щодо фізичних осіб службовими особами також є різновидом зловживання владою або службовим становищем, і якщо передбачене певним законодавством, то існує у вигляді окремих кримінально-правових норм [16, с.172].

Висновок. Отже, найбільш прийнятним шляхом вирішення розглянутої проблеми буде поглинення складу простого перевищення влади або службових повноважень складом зловживання владою або службовим становищем. При цьому у ст. 365 КК України слід передбачити кримінальну відповідальність за насильницьке зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу. Тому пропонуємо вищевказану статтю викласти у такій редакції:

Стаття 365. Насильницьке зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу

1. Зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу, що супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, –

караються...

2. Дії, передбачені частинами першою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються...

Бібліографічні посилання

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474.
2. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо імплементації до національного законодавства положень ст. 19 Конвенції ООН проти корупції» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45474
3. *Келина С.Г.* Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М., 1988.
4. Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 7–9.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К., 2007.
6. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя. Кримінальна справа №1-385 / 01 // Архів Хортицького районного суду м. Запоріжжя.
7. *Аснис А.* Разграничение злоупотребления властью или должностным положением и превышения власти или должностных полномочий / А. Аснис // Соц. законность. – 1987. – № 12. – С. 34–35.
8. *Бантышев А.Ф.* Должностные преступления (вопросы квалификации) / А.Ф. Бантышев. – К., 1996.
9. *Светлов А.Я.* Борьба с должностными злоупотреблениями / А.Я. Светлов. – К., 1970.
10. Уголовное право УССР на современном этапе. – К., 1985.
11. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К., 1978.
12. Практика застосування судами законодавства про військові службові злочини // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 21–24.
13. *Волженкин Б.В.* Служебные преступления / Б.В. Волженкин. – М., 2000.
14. *Стручков Н.А.* Воинские должностные преступления : лекция / Н.А. Стручков. – М., 1955.
15. *Мельник М.І.* Розмежування складів злочинів «Зловживання владою або посадовим становищем» та «Перевищення влади або посадових повноважень» / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк // Право України. – 1997. – № 2. – С. 31–33.
16. *Хашев В.Г.* Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хашев Вадим Георгійович. – Дніпропетровськ, 2007.

Хашев В.Г. Проблемные вопросы разграничения попытка разграничить злоупотребление властью или служебным положением и превышение власти или должностных полномочий сотрудником правоохранительного органа. Осуществляется попытка разграничить злоупотребление властью или служебным положением и превышение власти или должностных полномочий сотрудником правоохранительного органа.

Ключевые слова: *злоупотребление властью или служебным положением, превышение власти или должностных полномочий, разграничение.*

Khashev V. G. An attempt to delineate the abuse of power or service position and the abuse of power or official authority by a law enforcement officer. The most appropriate way

to solve this problem, in our view, is the absorption composition of simple abuse of power or authority of the abuse of power or service position. In article 365 of the Criminal Code of Ukraine should be provided for criminal liability for violent abuse of power or official position the law enforcement officer. So we offer to read this article as follows:

1. The abuse of power or official position the employee of law enforcement body, which was accompanied by violence or threat of violence, use of weapons or special tools or painful and offending personal dignity of the victim's actions, the absence of signs of torture, punished...

2. Envisaged in part one of this article actions, if they entailed grave consequences, punished...

Keywords: *abuse of power or service position, abuse of power or official authority, delineation.*

Надійшла до редакції 21.05.2015

Шаблистий В. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

ВПЛИВ ЗАХОДІВ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Досліджено вплив заходів індивідуальної профілактики злочинів на забезпечення безпеки людини у контексті нового підходу до оцінки діяльності суб'єктів профілактики. Констатовано, що ключовим таким заходом є профілактичний облік, визначення поняття якого разом із системою обліку здійснених профілактичних заходів має бути закріплено в Законі України «Про профілактику правопорушень».

Ключові слова: *злочин, правопорушення, злочинність, запобігання, профілактика, профілактичний облік.*

Постановка проблеми. В умовах безпрецедентного погіршення кримінальної ситуації країни, що потягло за собою зниження рівня захищеності та підвищення рівня віктимізації суспільства, запобіжна діяльність держави вважається однією з провідних функцій системи, що забезпечує досягнення реальних результатів у справі стримування злочинності, гарантування дотримання прав і свобод людини і громадянина. За умов балансу інтересів особи, суспільства і держави у відповідних сферах суспільного життя, виконання державою основних конституційних обов'язків, вирішення публічно значущих завдань із захисту основ конституційного ладу, оборони й безпеки країни важливого значення набувають організаційно-правові моделі забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави. Отже, одним із найважливіших її обов'язків є захист особи від протиправних посягань. У той же час

вирішення пов'язаних із цим завдань не зводиться виключно до дій, спрямованих на знешкодження злочинців і зменшення рівня злочинності. Наведене неможливе без цілеспрямованої роботи із метою впливу на різні об'єктивні й суб'єктивні обставини, які так чи інакше зумовлюють вчинення злочинів, тобто кропіткої діяльності держави щодо упередження порушень й обмежень прав і свобод людини, розробки системи випереджаючої протидії та забезпечення безпеки [1, с. 169].

Мета. Наведе твердження О.М. Бандурки та О.М. Литвинова свідчить про актуальність дослідження організаційно-правових форм діяльності суб'єктів профілактики злочинів та супутніх їм явищ, оскільки від них прямо залежить стан захищеності життєво важливих інтересів в першу чергу людини від різних загроз. У зв'язку із цим метою статті є дослідження впливу заходів індивідуальної профілактики злочинів на забезпечення безпеки людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Профілактика та запобігання злочинам розглядалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед українських вчених-криміналістів слід назвати О.М. Бандурку, В.С. Батиргареєву, В.І. Борисова, В.В. Голіну, Б.М. Головкина, В.О. Глушкова, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисову, О.М. Джужу, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, О.М. Костенка, В.М. Куца, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.А. Мисливого, А.А. Музику, А.В. Савченка, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, С.С. Яценка та ін.

Безумовно, внесок цих та інших вчених у розвиток кримінологічної науки є значним та безперечним, проте в контексті пропозицій до проекту Закону України «Про профілактику правопорушень» слід критично поглянути на оцінку профілактичної діяльності як самими суб'єктами її здійснення, так і громадськістю.

Виклад основного матеріалу. Однією із догм кримінологічної науки є те, що профілактика та запобігання правопорушень здійснюється на трьох рівнях – загальносоціальному (у суспільстві в цілому), спеціальному (щодо окремих видів (груп) правопорушень) та індивідуальному (з конкретним правопорушником). Окремі вчені виділяють четвертий рівень профілактики та запобігання правопорушень – регіональний, або галузевий. Різні вчені дещо по-різному називають ці рівні, проте зміст їх приблизно однаковий, а головне – всі вони спрямовані на формування відчуття захищеності кожного із нас від порушень норм права, моралі, традицій та ін.

Звичайно, всі ці заходи застосовуються в комплексі, проте найдієвішою є саме індивідуальна профілактика, оскільки полягає у безпосередньому контакті уповноваженої службової особи із правопорушником. Види таких заходів також різноманітні: від бесід та роз'яснення законодавства (здебільшого просвітницька діяльність) до прийняття офіційного рішення про постановлення на певний вид профілактичного обліку правопорушників. Беззаперечним є те, що така діяльність є правообмежувальною, а тому має бути детально регламентована законодавчими та іншими підзаконними нормативно-правовими актами.

Профілактичний облік, як захід індивідуальної профілактики правопорушень суб'єктів профілактичної діяльності, становить систему передбачених чинним законодавством заходів суб'єктів профілактики, спрямованих на усунення причин та умов, за наявності яких може бути вчинено правопорушення.

Саме таке визначення поняття профілактичного обліку міститься в проекті Закону України «Про профілактику правопорушень» [2], опублікованому на офіційному веб-порталі Судової влади України 29 грудня 2009 року, яке є далеко не бездискусійним, оскільки не передбачає роботи із правопорушником, а стосується тільки детермінації правопорушень. Система кримінальної юстиції України орієнтована здебільшого вже на вчинене правопорушення, а про профілактику в офіційній статистиці згадують лише як про попередню протиправну діяльність (готування або замах).

В.О. Глушков ще більш категоричний: за останні 5–10 років необхідність реформування системи кримінальної юстиції в Україні стала очевидною і необхідною передусім для забезпечення національної безпеки [3, с. 40].

Окремі країни пострадянського простору вже декілька років мають у своєму розпорядженні чинну законодавчу базу щодо профілактики правопорушень. Помилково вважалось, що законодавець Російської Федерації (далі – РФ) завжди першим приймав основоположні закони та кодекси, тоді як усі інші країни якщо «не списували», то орієнтувалися на них. На сьогоднішній день у РФ відповідний закон лише на стадії обговорення, тоді як Республіка Білорусь, Республіка Казахстан та Республіка Узбекистан вже мають практику застосування законів про профілактику правопорушень, в яких значну роль відіграє профілактичний облік.

Закон Республіки Казахстан «Про профілактику правопорушень» від 29 квітня 2010 року № 271-IV [4] відносить профілактичний облік та контроль до заходів індивідуальної профілактики правопорушень, покладає його здійснення виключно на органи внутрішніх справ (далі – ОВС), проте не розкриває змісту поняття «профілактичний облік». Разом з тим профілактичний контроль полягає в систематичному спостереженні за дотриманням встановлених обмежень і виконанням покладених обов'язків особою, яка перебуває на профілактичному обліку.

Закон Республіки Узбекистан «Про профілактику правопорушень» від 14 травня 2014 року № ЗРУ-371 [5] у ст. 34 визначає, що профілактичний облік – комплекс профілактичних заходів, здійснюваний ОВС щодо осіб, передбачених у статті 35 цього Закону, з метою їх виправлення та попередження вчинення повторного правопорушення.

Закон Республіки Білорусь від 10 листопада 2008 № 453-3 «Про основи діяльності з профілактики правопорушень» [6] також не розкриває поняття профілактичного обліку як заходу індивідуальної профілактики правопорушень, проте чітко встановлює суб'єктів його здійснення та осіб, стосовно яких він має здійснюватися, підстави та порядок взяття та зняття з обліку та ін.

Звідси випливає, що виключно закон має встановлювати загальні засади

профілактичної діяльності, суб'єктів такої діяльності та їх повноважень, а також заходів із чітким визначенням кола осіб, стосовно яких вони мають здійснюватися.

Наведені законодавчі визначення профілактичного обліку додатково підтверджують відому ще з часів епохи Відродження аксіому про те, що рівень злочинності можна знизити двома шляхами: шляхом мінімізації причин кримінальної поведінки і шляхом посилення заходів кримінальної репресії. Набагато легше усунути причину, ніж потім боротися із наслідками. Злочинність не можна побороти чи викоринити, можна лише на декілька показників її знизити до соціально терпимого або краще соціально прийняттого рівня.

Також на право аксіоматичного претендує твердження про те, що основним суб'єктом правозастосування в Україні є ОВС. Отже, якщо не єдиним, то основним суб'єктом постановлення на профілактичний облік правопорушників та здійснення систематичного контролю за обмежувальними заходами також є ОВС.

Як показує практика контролю за суб'єктами, які мають здійснювати профілактичні заходи до «облікованих елементів» (осіб, стосовно яких встановлено адміністративний нагляд, яких поставлено на профілактичний облік осіб, які вчинили або схильні до вчинення насильства в сім'ї, профілактичний облік неповнолітніх правопорушників, облік осіб-власників гладкоствольної ненарізної мисливської зброї, облік осіб, які вчинили або схильні до вчинення злочинів на ґрунті ненависті та ін.), через їхню завантаженість виконанням інших службових обов'язків, контроль за правопорушниками на певному профілактичному обліку зводиться нерідко до формальних відписок. Такий індивідуальний профілактичний захід, крім самого постановлення на певний вид профілактичного обліку, за закінченням встановленого строку дуже часто не досягає своєї мети.

У зв'язку із цим стає очевидною необхідність пошуку або якісного оновлення діючих засобів впливу на осіб, які вчиняють або схильні до вчинення різних правопорушень. Одним із таких засобів впливу має бути постановка на профілактичний облік правопорушників або осіб, які схильні до вчинення певних правопорушень, проведення з ними реальної індивідуальної профілактичної роботи. Перенавантаження працівників практичних підрозділів ОВС у цьому напрямі можна подолати шляхом покладення обов'язку на особу, яка вчинила правопорушення, або особу, яку виявили як таку, що схильна до їх вчинення, суд, крім накладення адміністративного стягнення чи призначення покарання, зобов'язує протягом року з дня вчинення таких дій один раз на місяць у чітко визначену дату з'являтися до місцевого підрозділу ОВС та давати пояснення з приводу своєї поведінки із додаванням позитивної характеристики за місцем проживання чи роботи. Оскільки такий вид діяльності входить до обов'язків дільничних інспекторів міліції, то вони, у свою чергу, офіційно попереджують таку особу про недопустимість подальшого вчинення правопорушень. Разом із тим співробітник ОВС зобов'язаний здійснювати контроль (як мінімум такий, що визначений відповідним документом) за особами, пос-

тановленими на профілактичний облік. Зазначимо, що така діяльність ОВС стане можливою лише після розробки нового Закону України «Про профілактику правопорушень» та втіленням його в життя Верховною Радою України.

Після цього має бути розроблено та прийнято цілу низку підзаконних нормативно-правових актів щодо проведення профілактики правопорушень, в яких в тому числі має бути гарантоване належне матеріально-технічне забезпечення суб'єктів такої діяльності та зведені до мінімуму можливі зловживання, оскільки мова йде про тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина. Питання про вільний доступ до профілактичного обліку правопорушників залишається відкритим, оскільки на сьогодні кожен бажаючий може ознайомитися, наприклад, із обліком осіб, які вчинили корупційні адміністративні правопорушення. Профілактичний облік осіб, які схильні до вчинення певного виду правопорушень, має бути обмежений у загальному доступі, оскільки у протилежному випадку досягнення його мети стає нездійсненним завданням.

В Україні різними законодавчими актами («Про засади запобігання і протидії корупції», «Про адміністративний нагляд», «Про попередження насильства в сім'ї» та ін.) передбачені правові підстави постановки на облік осіб, які вчинили певний вид правопорушення. Разом з тим об'єднуючою ланкою всіх їх має стати єдиний Закон України «Про профілактику правопорушень» з метою запровадження системного підходу в діяльність суб'єктів профілактики правопорушень з тим, щоб кожен із нас міг вільно реалізовувати свої права та свободи, не забуваючи про обов'язки та відповідальність.

Висновки. Отже, профілактичний облік правопорушників пропонуємо розуміти як захід індивідуальної профілактики щодо осіб, які вчинили або схильні до вчинення правопорушень, здійснюваний уповноваженими суб'єктами, що полягає у передбачених чинним законодавством заходах, спрямованих на недопущення вчинення нових правопорушень як правопорушником, так й іншими особами, а також на мінімізацію причин та умов, за наявності яких може бути вчинено правопорушення.

У вказаному законі, крім запропонованого поняття, обов'язково мають бути закладені правові основи обліку здійснених профілактичних заходів як вагомого показника діяльності суб'єктів профілактики. Незначні показники вчинення правопорушень на певній території мають бути не підставою застосування заходів дисциплінарного стягнення до осіб, які зобов'язані їх виявляти, а чітко співвідноситися із результатами профілактичної роботи, що належним чином доведені до відома громадськості.

Лише за умови формування та запровадження у правозастосовну діяльність нових підходів до діяльності правоохоронних та судових органів, а головне – нових підходів до оцінки їх роботи, можна буде із впевненістю констатувати про досягнення певного рівня відчуття захищеності кожного із нас. Профілактика та запобігання злочинам та іншим правопорушенням має стати таким же вагомим показником діяльності відповідних суб'єктів, як і кількість виявлених злочинів та осіб, які їх вчинили, і кількість притягнених осіб до

різних видів юридичної відповідальності тощо.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць. – 2015. – № 2 (10). – С. 168–177.
2. Про профілактику правопорушень : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358>.
3. Глушков В. О. Вдосконалення оперативно-розшукового законодавства України / В. О. Глушков // Міжнародний юридичний вісник : зб. наук. праць. – Вип. 1 (1). – 2014. – С. 39–45.
4. Про профілактику правопорушень : Закон Республіки Казахстан від 29 квітня 2010 року № 271-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323.
5. Про профілактику правопорушень : Закон Республіки Узбекистан від 14 травня 2014 року № ЗРУ-371 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.senat.uz/ru/laws/zru-371_14.05.2014.html.
6. Про основи діяльності з профілактики правопорушень : Закон Республіки Білорусь від 10 листопада 2008 № 453-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mosk.minsk.gov.by/docs/opop/zakon-122.doc>.

Шаблыстый В. В. Влияние мер индивидуальной профилактики преступлений на обеспечение безопасности человека. Исследовано влияние мер индивидуальной профилактики преступлений на обеспечение безопасности человека в контексте нового подхода к оценке деятельности субъектов профилактики. Констатировано, что ключевой таковой мерой есть профилактический учет, определение понятия которого вместе с системой учета осуществленных профилактических мероприятий должно быть закреплено в Законе Украины «О профилактике правонарушений».

Ключевые слова: преступление, правонарушение, преступность, предупреждение, профилактика, профилактический учет.

Shablystyuy V. V. Impact of crime prevention at the individual human security. The influence of individual crime prevention measures on human security in the context of the new approach to the activities of prevention. Stated that such a key preventive measure is accounting, the definition of which, together with the accounting system implemented preventive measures should be enshrined in the law of Ukraine "On prevention of offenses."

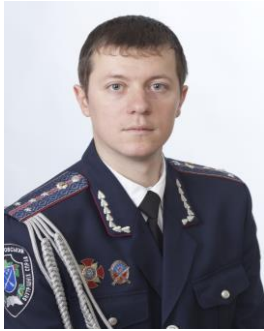
An account of offenders under preventive measure to understand individual prevention against persons who have committed or likely to commit offenses carried out by authorized entities, which is required by law measures aimed at preventing new offenses committed by the offender as well, and others, as well as to minimize the causes and the circumstances under which the offense can be committed.

The Law of Ukraine "On prevention of crime", but the proposed concepts need to be laid the legal basis of accounting preventive measures undertaken as an important indicator of the subjects of prevention. Minor offenses performance in a particular area should not be a ground application of disciplinary punishment to the persons who are required to detect them, and clearly correlated with the results of prevention work properly communicated to the public.

The author has proved that only if the creation and implementation of law enforcement activities in new approaches to law enforcement and judicial authorities, and most importantly - new approaches to assessment of their work can be stated with confidence about achieving a certain level of sense of security each of us. Prevention and prevent crimes and other offenses have become as important indicator of relevant subjects, and that the number of reported crimes and those committing them, and the number of people taken to court for different kinds of legal liability and so on.

Keywords: crime, delinquency, crime, prevention, prevention, preventive registration.

Надійшла до редакції 22.06.2015

Галемін О. А.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.593

СУБ'ЄКТ ХУЛІГАНСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ОПОРОМ ПРЕДСТАВНИКОВІ ВЛАДИ АБО ПРЕДСТАВНИКОВІ ГРОМАДСЬКОСТІ, ЯКИЙ ВИКОНУЄ СЛУЖБОВІ ОBOB'ЯЗКИ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ, ЧИ ІНШИМ ГРОМАДЛЯНАМ, ЯКІ ПРИПИНЯЛИ ХУЛІГАНСЬКІ ДІЇ

У статті на підставі вивчення доктринальних джерел та емпіричного матеріалу надано характеристику основних ознак суб'єкта злочину, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України.

Ключові слова: представник влади, громадський порядок, хуліганство, склад злочину, покарання, підстави та принципи криміналізації, суспільно небезпечне діяння.

Постановка проблеми. Установлення такого елемента складу злочину, як суб'єкт злочину, та його ознак відіграє важливу роль під час притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначенні їй покарання за вчинене діяння. А.Н. Трайнін підкреслює, що «...там, де немає людини як винуватця злочину, там не може бути самого питання про наявність або відсутність складу злочину; більш того, де немає осудної людини, яка досягла за законом встановленого віку, там немає і самого питання про кримінальну відповідальність і склад злочину» [1, с. 213].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід вказати, що проблеми суб'єкта злочину та його ознаки аналізували П.А. Воробей, В.К. Матвійчук, С.А. Тарарухін, М.Й. Коржанський, В.В. Лень, В.С. Орлов, В.І. Осадчий, Є.Л. Стрельцов, О.О. Піонтковський, Т.М. Приходько, В.І. Розенко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.І. Терентьєв, В.В. Устименко та інші науковці.

Метою статті є характеристика основних ознак суб'єкта злочину, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, на підставі вивчення доктринальних джерел та емпіричного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному кримінальному законодавстві (ст. 296 КК України) не міститься жодних загальних ознак, які характеризували б суб'єкт хуліганства (окрім спеціальних – стан судимості особи за хуліганство). Тому для його характеристики слід звернутися до положень Загальної частини КК України. У ній суб'єктом злочину визнається особа, яка на момент вчинення злочину володіє трьома основними ознаками: вона є фізичною, осудною і досягла певного віку [2, с. 46; 3, с. 139].

Водночас окремі науковці пропонують доповнити цей перелік і іншими ознаками. Зокрема, В.М. Трубніков вважає, що для того, щоб мати повне і

всеосяжне уявлення про риси і властивості особи, яка вчинила злочин, потрібні знання і про інші психічні характеристики, що особливо важливо для встановлення причин і умов вчинення злочину (усіх його детермінант), а також подальшого морально-виховного процесу [4, с. 112].

На нашу думку, така пропозиція не тільки не має належного законодавчого підґрунтя, але й не сприйнята широкою науковою громадськістю. Слід погодитися з тим, що «визначення у Загальній частині Кримінального кодексу України всіх значущих психічних характеристик особи неможливе, оскільки, зокрема, темперамент у осіб різних національностей може бути неоднаковим, однак може варіюватися вираз емоцій» [5, с. 114].

Тобто суб'єктом хуліганства, в тому числі й за ч. 3 с. 296 КК України, може бути будь-яка фізична особа (як приватна, так і службова), громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є осудність особи.

Як відомо, в судовій та слідчій практиці у справах про хуліганство не рідко виникають обґрунтовані сумніви у психічному стані винного. За даними Державної судової адміністрації України, у 2005 р. за судовими вироками 68 хуліганів було визнано неосудними (0,93 % від усіх засуджених за хуліганство), до яких було застосовано заходи медичного характеру; у 2006 р. – 65 (0,87 %); у 2007 р. – 62 (0,94 %); у 2008 р. – 61 (0,97 %); у 2009 р. – 57 (1,02 %). Тобто ми спостерігаємо відносну кількісну стабільність при визначенні неосудних хуліганів.

У ч. 1 ст. 19 КК України вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Отже, осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Чинний закон про кримінальну відповідальність виходить із того, що лише осудна особа може вчинити злочин і, отже, підлягати кримінальній відповідальності. Злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи [6, с. 154]. Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків) [7, с. 41-42].

Тому кримінальній відповідальності за хуліганство може підлягати лише психічно здорова особа [8, с. 73].

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії, яка є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності [9, с. 527].

Відображення явищ зовнішнього світу у свідомості особи, здатність останньої пізнавати їхні зв'язки між собою передбачають створення в корі головного мозку тимчасових зв'язків та асоціацій. Їх використання, здатність абстрактно мислити дозволяє особі розуміти характер дій, які вона вчиняє, та передбачати їх наслідки. Однак здатності усвідомлювати характер своїх дій недостатньо для можливості свідомо керувати ними. Вчинки особи визнача-

ються та контролюються не лише її свідомістю, але й волею – здатністю до вибору мети діяльності та внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення [10, с. 90].

Тобто лише свідомим актом волевиявлення особа має можливість та здатність вибирати або реалізовувати модель поведінки, зокрема й кримінально караної. Здатність особи усвідомлювати характер та наслідки своїх дій, а також усвідомлено ними керувати дозволяє застосувати до неї заборони кримінального закону, поставити у вину вчинені нею діяння [11, с. 8].

Беручи до уваги викладене, підкреслимо, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК України, є особа, яка усвідомлює свої дії, може керувати ними та здатна розуміти зміст та значення грубого порушення громадського порядку та дій, пов'язаних з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Так, грубо порушуючи громадський порядок, особа повинна розуміти, що вчиняє дії, які не сприймаються суспільством як законні і, наприклад, полягають у насильстві із завданням потерпілій особі побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень чи знущанні над нею, або в знищенні чи пошкодженні майна, або у зриві масового заходу, або тимчасовому припиненні нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту, або в опорі представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, тощо.

Проте у цих осіб у разі вчинення ними хуліганських дій, як вказував Д.А. Тузов, процес вільного і свідомого прийняття рішення перевантажений впливом несвідомого [12, с. 70-71].

При цьому ми повинні чітко усвідомлювати, що недоведення осудності особи тягне один висновок: особа не є суб'єктом злочину. Сама формула неосудності традиційно розглядається в кримінальному праві як сукупність медичного і юридичного критеріїв, що характеризують психічний стан особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння, з яким закон пов'язує виключення кримінальної відповідальності [13, с. 62].

У зарубіжному кримінальному законодавстві питання неосудності вирішуються по-різному [14, с. 121-124; 15, с. 8].

Так, початок XIX ст. у теорії зарубіжного кримінального права знаменувався висуненням науковцями вимоги, щоб психічнохворі за вчинені діяння, які містили ознаки злочину, не притягалися до кримінальної відповідальності. Таке положення було сприйнято як прогресивне, оскільки кримінальна відповідальність осіб, що хворіли на психічні хвороби, мала місце досить часто, а звільнення даної категорії осіб від покарання траплялось досить рідко і розглядалось як виняток [16, с. 62].

На початку XX ст. більшість кримінальних кодексів зарубіжних країн для визначення стану неосудності стали використовувати не лише медичний, а й психологічний критерії, які у сукупності утворюють біолого-

психологічний (або змішаний) критерій [17, с. 121].

Наступною ознакою суб'єкта злочину є вік особи. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єкт злочину повинен досягнути віку, з якого відповідно до закону про кримінальну відповідальність може наставати кримінальна відповідальність. У ч. 1 ст. 22 КК України прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років – за окремі, прямо перелічені законом злочини. Згідно з ч. 2 ст. 22 КК України кримінальна відповідальність за злочин, передбачений ст. 296 КК України, може наставати в разі, коли особі до вчинення злочину виповнилось 14 років. В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладено такі критерії: 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність злочинів, перелічених в ч. 2 ст. 22 КК України; 2) значна поширеність цих злочинів серед підлітків; 3) тяжкість шкоди в результаті їх вчинення [18, с. 45].

У цьому контексті є справедливою думка В.В. Налуцишина, що «при вчиненні хуліганства винні особи посягають на ті самі блага, якими володіють і самі (здоров'я, честь, гідність, майно), а тому є очевидним, що вже з 14-річного віку вони в змозі оцінити свою поведінку (вчинок) та наслідки, що наступили» [23, с. 120].

Якщо порівнювати ці положення зі ст. 213 КК РФ, то стає зрозумілим, що російський законодавець за просте хуліганство визначив інший вік притягнення до кримінальної відповідальності – 16 років. Такий підхід підтримується окремими російськими криміналістами [19, с. 69].

Так, В.С. Єгоров вважає, що таке положення є цілком обґрунтованим і «пояснюється здатністю неповнолітніх уже в цьому віці усвідомлювати суспільну небезпеку й характер вчинених дій, правильно сприймати, що відбувається, й відповідно до цього усвідомлено діяти» [24, с. 66].

З іншого боку, К.В. Григорян вважає, що доцільно встановити мінімальний 14-річний вік притягнення до відповідальності за вчинення хуліганства [17, с. 22].

Окремі науковці висловлюють більш радикальні погляди. Наприклад, В.Г. Павлов вважає, що вік притягнення до відповідальності за вчинення, зокрема, хуліганства слід встановити з 13 років [12, с. 31-33]. Таку пропозицію вчений пояснює значною кількістю вперше вчинених підлітками у віці 10–12 років правопорушень і тим, що юристи, психологи, педагоги та інші вчені стверджують, що по досягненні підлітком 12–13-річного віку він у стані реально, свідомо і виважено оцінювати свою поведінку, може обирати та прогнозувати її варіанти і наслідки [12, с. 35-41].

Таку позицію поділяють не всі науковці. Ми підтримуємо думку М.І. Хавронюка, який справедливо вважає, що «...зниження віку відповідальності спричинить додаткову криміналізацію діянь, а соціально-економічні

зміни двох останніх десятиліть призвели до зростання кількості малозабезпечених родин, до проблеми безпритульності дітей, до погіршення системи виховання і освіти, у т.ч. позашкільної, загалом, до відносного зниження інтелектуального, фізичного і духовного розвитку дітей, і тому суспільство не має морального права ставити їм у вину вчинення цих діянь. Тому сьогодні немає достатніх підстав для зміни сформованих і наразі чинних мінімальних вікових меж кримінальної відповідальності у той чи інший бік» [19, с. 104].

Проте слід мати на увазі, що жоден вид покарання, що передбачені ч. 1 ст. 296 КК України, практично не може бути застосований до особи, яка не досягла 16 років.

Так, відповідно до ст. 98 КК України такий вид покарання, як обмеження волі, взагалі не зазначений у переліку видів покарань, які судом можуть бути застосовані як основні або додаткові види покарань. Проте суди інколи припускаються помилок щодо призначення покарання неповнолітнім.

Так, вироком Балаклавського районного суду м. Севастополя від 21.02.2002 р. К. засуджена за ч. 1 ст. 296 КК України на 1 рік обмеження волі. На підставі ст. 75 КК України її звільнено від відбування покарання з іспитовим строком 1 рік.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок змінила у частині призначеного покарання, зазначивши, що суд не врахував, що на момент учинення злочину та винесення вироку вона була неповнолітньою, і призначила їй покарання за ч. 1 ст. 296 КК України: штраф у розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян – 17 грн. замість обмеження волі [20].

Щодо такого виду покарання, як арешт, то відповідно до ч. 2 ст. 60 та ст. 101 КК України він може бути застосований до особи, яка на момент винесення вироку досягла 16 років.

Згідно зі ст. 99 КК України штраф як вид покарання застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Суб'єкт хуліганських дій за кримінальним законодавством інших зарубіжних країн є, як правило, загальним, тому що спеціальних (додаткових обов'язкових) ознак відповідні норми практично не містять. Винятком є стан сп'яніння, який є обов'язковою ознакою суб'єкта хуліганських дій (ст. 148 КК Вануату, ст. 167 КК Кірібаті, ст. 191 КК Ізраїлю, ст. 175 КК Соломонових Островів) [23, с. 142].

Цікаво, що у вітчизняній кримінологічній літературі хуліганство також вважається «п'яним» злочином. Так, на думку В.В. Налуцишина, значна частина хуліганських дій утворює «логічний зв'язок між п'янством і хуліганством» [23, с. 125]. Це пов'язано з тим, що стан сп'яніння прискорює процеси мотивації. Тому цілком справедливою є думка А.П. Тузова, що особа в нетверезому стані не тільки не може послабити, пом'якшити конфліктну ситуацію, а навпаки, нерідко загострює її [22, с. 116, 124]. Такі хуліганські дії вчиняються винними в стані алкогольного сп'яніння, а у випадках «побутового»

хуліганства сп'яніння фігурує практично завжди [23, с. 126].

Матеріали вивчених нами кримінальних справ засвідчують, що серед осіб, яких було засуджено за вчинення хуліганства, передбаченого ч. 1-4 ст. 296 КК, 97 % від загальної кількості засуджених під час вчинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння. Суди у всіх цих випадках стан сп'яніння визнавали обставиною, яка обтяжує покарання. Проте ні на вид, ні на розмір покарання ця обставина не вплинула [23, с. 79].

На підставі викладеного можна сформулювати типові риси хулігана, які мають кримінально-правове значення. Це чоловік, який є громадянином України, безробітний чи не має постійного джерела доходу, має стандартну середню освіту, віком від 14 до 45 років, схильний до вживання алкогольних напоїв.

Висновки. Аналіз чинного законодавства України, зарубіжних країн, літературних джерел, судової практики дозволяє зробити такі висновки:

1. Мінімальний (14 років) вік кримінальної відповідальності за всі різновиди хуліганських дій ми вважаємо правильним і науково обґрунтованим.

2. Суб'єкт цього злочину характеризується такими ознаками: агресивністю, схильністю до вирішення конфліктних ситуацій шляхом застосування насильства до будь-якої особи, в тому числі і представників влади або представників громадськості, які виконують службові обов'язки з охорони громадського порядку, чи інших громадян, які припиняли хуліганські дії.

3. Враховуючи, що до осіб, які вчинили хуліганство у віці від 14 до 16 років, згідно з чинним законодавством практично неможливо застосувати жодний з видів покарання, що передбачені ч. 3 ст. 296 КК України, варто статтю 105 КК України доповнити частиною п'ятою, в якій зазначити, що до осіб, які вчинили злочини невеликої, середньої тяжкості або вперше при пом'якшуючих обставинах тяжкий злочин, повинні застосовуватися примусові заходи виховного характеру, передбачені пп. 2, 3 і 5 ст. 105 КК України.

Бібліографічні посилання

1. *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления. / А.Н. Трайнин. – М., 1957.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 2-ге вид. перероб. та доповн. – К., 2008.
3. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010.
4. *Трубніков В.М.* Нове про суб'єкта злочину / В.М. Трубніков // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – С. 110–117.
5. *Сийплові М.В.* Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сийплові Микола Васильович. – К., 2009.
6. *Алексеев И.Н.* Уголовное осуждение в уголовном праве : научно-практическое руководство / И.Н. Алексеев. – Ростов-на-Дону, 2007.
7. *Лень В.В.* Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / В.В. Лень ; передм. Ю.М. Антоняна. – Дніпропетровськ, 2008.

8. *Магарін М.С.* Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : монографія / М.С. Магарін, Д.В. Бараненко ; під ред. Є.Л. Стрельцова. – Одеса : Астропринт, 2001.
9. *Философский энциклопедический словарь* / [уклад. Н. Яцко и др.]. – М. : ИНФРА, 2003.
10. *Розенко В.І.* Суб'єкт злочину : лекція / В.І. Розенко, В.К. Матвійчук. – К., 1993.
11. *Тузов А.П.* Особистість в сфері мотивації злочинної поведінки / А.П. Тузов // *Актуальні проблеми держави і права.* – 2002. – Вип. 14. – С. 69–79.
12. *Павлов В.Г.* Суб'єкт преступления / В. Г. Павлов – СПб., 2001.
13. *Лисько Т.Д.* Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лисько Тетяна Давидівна. – К., 2008.
14. *Орловська Н.А.* Осудність та її види : (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2001.
15. *Терентьев В.И.* Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : монография / В.И Терентьев – Николаев, 2004.
16. *Зарубин В.И.* Уголовная ответственность за хулиганство : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Зарубин Владимир Иванович. – М., 2001. – 193 с.
17. *Григорян К.В.* Хулиганство по уголовному праву России : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / К.В. Григорян. – М., 2010. – 26 с.
18. *Павлов В.* Суб'єкт преступления и уголовная ответственность : монография / В.Г. Павлов – СПб., 2000.
19. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007.
20. *Вісник Верховного Суду України.* – 2003. – № 5. – С. 19–20.
21. *Кузнецова Л.О.* Визначення ознак суб'єкта хуліганства за законодавством окремих зарубіжних країн / Л.О. Кузнецова // *Право і суспільство.* – № 5. – 2010. – С. 141–144.
22. *Тузов А.П.* Мотивация противоправного поведения несовершеннолетнего / А.П. Тузов – К., 1982.
23. *Налуцишин В.В.* Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Налуцишин Віктор Володимирович. – К., 2008.
24. *Егоров В.С.* Уголовная ответственность за хулиганство : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Егоров Владимир Сергеевич. – М., 2000.

Галемин А. А. Суб'єкт хуліганства, связанного с сопротивлением представителю власти или представителю общественности, выполняющему служебные обязанности по охране общественного порядка, или другим гражданам, прекращавшим хулиганские действия. В статье на основании изучения доктринальных источников и эмпирического материала охарактеризованы основные признаки субъекта преступления, предусмотренного ч. 3 ст. 296 УК Украины.

Ключевые слова: представитель власти, общественный порядок, хулиганство, состав преступления, наказание, основания и принципы криминализации, общественно опасное деяние.

Galemin O. A. The subject of hooliganism associated with resistance to the authorities or representatives of public fulfilling the duties on protection of public order, or other citizens, stop disorderly conduct. Recognize of hooliganism as the actions associated with resistance to authority or citizen who have responsibility for the protection of public order started

in the Soviet criminal legislation. That was time when started the protection by one penal provision of two social values – public order and authority of the authorities.

Hooliganism as a criminal offence remains a widespread public threat the crime. Persons guilty of disorderly conduct are incivility and immorality, arrogance and neglect as well to person and traditions, customs, moral norms and rights. The norms that set forth the responsibility for hooliganism was a mixture of signs as administrative offence and criminal offence.

The hooliganism connected with resistance to authority or citizen who is fulfilling duties on protection of a public order or other citizens who stopped the bullying, concedes a large amount stipulated by the Constitution of the rights and freedoms of citizens of Ukraine. So we believe that the criminalization of this phenomenon is timely, appropriate and socially determined.

Keywords: *representative government, public order, hooliganism, crime, punishment, cause and principle of criminalization, socially dangerous act.*

Надійшла до редакції 06.10.2015

Чабаненко С. М.

аспірант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.351

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ЦІЛЮВИХ ФОНДІВ

Розглянуто ключові питання нормативно-правового регулювання діяльності позабюджетних цільових фондів України з використанням державних коштів. Для з'ясування означеної проблеми здійснено спробу теоретичного визначення терміна «державні кошти» і суміжних понять, а також запропоновано внесення змін до законодавства.

Ключові слова: *державні кошти, бюджетні кошти, позабюджетні цільові фонди, нормативне забезпечення.*

Постановка проблеми. Матеріальне забезпечення населення в контексті реалізації соціально-економічної політики України перебуває на межі кризи та зuboжіння нації, що безпосередньо призводить до необхідності отримання доходів злочинним шляхом. Однак Уряд держави вживає всі можливі заходи нормотворчого забезпечення для покращення соціально-економічного становища населення України, тим самим мінімізуючи поширеність криміногенного середовища.

Реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці, забезпечення безперебійного та своєчасного надання соціальних послуг, страхових виплат, матеріального забез-

печення застрахованих осіб тощо – все це передбачено виконанням Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» за 2015 рік.

Мета. Для з'ясування сутності поняття коштів, пов'язаних з діяльністю позабюджетних цільових фондів, були використані методи наукового аналізу та узагальнення, нормативно-догматичний, діалектичний та порівняльно-правовий методи. Це дозволило проаналізувати норми законодавства, що регулює питання обігу коштів, пов'язаних з діяльністю позабюджетних цільових фондів, провести відмежування коштів від інших суміжних понять, а також охарактеризувати особливості нормативного забезпечення функціонування державних цільових фондів коштів та визначити злочини, пов'язані з незаконним використанням державних коштів таких фондів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Діяльність позабюджетних цільових фондів коштів в Україні досліджувалася на рівні економічних, цивільно-правових та адміністративних розробок з визначенням формування, розвитку, цивільно-правового статусу, організації діяльності таких фондів, використання коштів недержавних пенсійних фондів та забезпечення їх фінансової безпеки. Однак у кримінально-правовому та кримінологічному аспектах з визначенням злочинів, що вчиняються у цій сфері, та запропонованими заходами запобігання, досліджень майже не проводилося. Певні питання, пов'язані з діяльністю підрозділів боротьби з економічною злочинністю ОВС щодо протидії злочинам у сфері цільових спеціалізованих державних фондів, досліджувалися такими вченими: В. Захаров, Н. Гула та Р. Степанюк, а правовий статус централізованих позабюджетних цільових фондів, їх адміністративно-правові та цивільно-правові засади формування, досліджено в дисертаціях Н. Баланюк, Ю. Вітки, О. Горбачової, О. Зайчук, І. Ткаліча.

Виклад основного матеріалу. Встановлення сучасного стану кримінологічної ситуації в державі та вжиття дієвих заходів запобігання злочинам щодо незаконного використання державних коштів, пов'язаних з діяльністю позабюджетних цільових фондів, є можливим за умов з'ясування понятійного апарату. В межах означеної теми нами здійснено спробу з'ясувати законодавче закріплення терміна «державні кошти» та інші суміжні поняття.

Державні кошти – це кошти, що належать державі; ширше – публічні кошти.

В Україні державними офіційно вважаються кошти:

- Державного бюджету України,
- бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів,
- Національного банку України,
- державних цільових фондів,
- Пенсійного фонду України,
- загальнообов'язкового державного соціального страхування,
- загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття,

- загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням,

- передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»,

- установ чи організацій, утворених у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями чи органами місцевого самоврядування,

- державних та місцевих фондів,
- державного оборонного замовлення,
- державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб,

- державного матеріального резерву,
- Аграрного фонду,
- Фонду соціального захисту інвалідів [1].

Однак, враховуючи тимчасову анексію Автономної Республіки Крим, державні кошти, що входять до бюджету АР Крим, не можуть визначатися такими для України.

Державні фінанси – сфера грошових відносин, що виникла у зв'язку з розподілом і перерозподілом вартості валового внутрішнього продукту і частини національного багатства, пов'язана з формуванням фінансових ресурсів і підпорядкування держави й підприємств і використанням державних коштів на витрати з розширення виробництва, задоволення соціально-культурних потреб населення, оборони країни й державного управління. Державні фінанси функціонують на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях і включають бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит, фінанси державних і муніципальних підприємств [1].

Так, відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», в тексті мають місце такі терміни як «кошти державного і місцевих бюджетів», «державні чи комунальні кошти» [2, ст. 375].

Закупівля товарів, робіт та послуг здійснюється за рахунок державних коштів, хоча вони виділяються і з державного або місцевих бюджетів.

У Господарському кодексі України фігурує поняття «бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення», «грошові кошти» (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), кошти для цільового використання з Державного бюджету України або місцевих бюджетів, кошти статутного капіталу та інших фондів, власні кошти, цільові кошти [3, ст. 386].

У свою чергу, відповідно до положень п. 11 ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджетними коштами (коштами бюджету) визначаються належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету. Цією самою статтею у п. 23-¹) зазначено, що єдиний казначейський рахунок –

рахунок, відкритий центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів (далі – Казначейство України), у Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування та кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні [4, с. 1778, стаття 572].

Проте, у примітці до ст. 210 Кримінального Кодексу України зазначено, що до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування [5, с. 89].

У монографії Р.А. Волинця «Кримінальна відповідальність за порушення бюджетного законодавства України в контексті аналізу предмета злочину ст. 210 КК України» вказано, що *бюджетні кошти* мають певні ознаки, проте "...залишають можливість для різного тлумачення змісту цього поняття". При цьому автор вказує на недостатність для відповіді на питання про те, чи залишаються кошти, перераховані з державного чи місцевого бюджету на рахунок суб'єкта господарювання небюджетної установи для виконання робіт чи надання послуг, бюджетними [6, с. 38].

Спеціальні кошти – це доходи бюджетних закладів, які отримуються від реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг або здійснення іншої діяльності. До спеціальних коштів загальногосподарського характеру належать: використання автотранспорту, що утримується на госпрозрахунку; утримання котелень для опалення як власних приміщень, так і приміщень сторонніх організацій за плату та ін.

У свою чергу, грошові кошти – поняття бухгалтерського обліку, яке відображає найліквідніші активи підприємства та включає готівку в касі, кошти на рахунках у банках, електронні гроші, які емітуються у відкрито циркулюючій системі, депозити до запитання та кошти в дорозі [1].

Прикладом незаконного використання державних коштів може бути вирок суду Кіровоградського районного суду м. Кіровограда від 2 серпня 2013 року.

Зі змісту вироку встановлено, що, відповідно до плану розподілу коштів відкритих асигнувань з рахунку № 90740003000456 від 30.11.11 № 114, з поточного рахунку Кіровоградського обласного відділення Фонду соціального захисту інвалідів № 90740003000456, відкритого в ГУДКУ в Кіровоградській області, на поточний рахунок ТОВ «Консалтинг ЛТД», відкритого в ГУДКУ в Кіровоградській області № 35246001004452, перераховано грошові кошти спеціального фонду безпосереднього зарахування в сумі 621870 грн. Отримавши зазначені грошові кошти, директор ТОВ «Консалтинг ЛТД» ОСОБА_4 фактично не виконав умови Договору, тобто не створив 6 робочих місць для інвалідів.

Внаслідок умисних, протиправних дій директора Фонду ОСОБА_1 державним інтересам спричинено тяжкі наслідки у вигляді матеріальних збитків

на загальну суму 621870 грн., які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Крім того, директор Кіровоградського обласного відділення Фонду соціального захисту ОСОБА_1 за вищезазначених обставинах вчинив злочин у сфері службової діяльності: складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, що спричинили тяжкі наслідки, тобто скоїв злочин, передбачений ч. 2 ст. 366 КК України.

Таким чином, особу визнано винною за ч. 2 ст. 364 КК України та за ч. 2 ст. 366 КК України і засуджено до 4 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані із здійсненням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, строком на 1 рік та зі стягненням штрафу в розмірі 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 8500 грн. Однак, на наше переконання, за вчинення подібних злочинів недоречним є застосування такого виду покарання як штраф у розмірі 8500 грн, коли загальна сума викрадення становила 621870 грн, що майже у 73 рази перевищує суму завданих збитків.

У Законі України «Про здійснення державних закупівель» міститься термін «кошти кредитів, позик», «бюджетні кошти». Однак визначення державних коштів, що раніше мало місце у попередній редакції Закону, який втратив чинність, у діючій редакції закону відсутнє. В законі зазначено саме про державні закупівлі, тому логічно, що вони мають проводитися за рахунок державних коштів. Крім цього, п. 13-1 Закону передбачено спеціалізовані організації, які здійснюють закупівлі, – спеціалізовані фонди, організації та механізми Організації Об'єднаних Націй, Міжнародна асоціація забезпечення медикаментами (International Dispensary Association), Королівська Агенція Великобританії (Crown Agents), Глобальний механізм із забезпечення лікарськими засобами (Global Drug Facility), Партнерство у сфері постачання та управління поставками (Partnership for Supply Chain Management), які надають урядам держав та/або центральним органам державної влади послуги з організації та проведення процедур закупівель лікарських засобів, медичних виробів та пов'язаних з цим послуг на підставі відповідних угод та відповідно до внутрішніх правил і процедур таких організацій (доповнення згідно із Законом № 269-VIII від 19.03.2015 – зміна діє до 31.03.2019, див. пункт 1 розділу II) [7, ст. 883].

На нашу думку, це порушує дієвість регулювання та використання коштів за відсутності його законодавчого визначення. Тому вважаємо, що є необхідність внести зміни до Закону України «Про здійснення державних закупівель» і таким чином урегулювати відповідно положення закону з іншими нормативно-правовими актами.

Висновки. Враховуючи означене, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про здійснення державних закупівель» і викласти поняття державних коштів у такій редакції:

«Державні кошти – це кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів, кошти Національного банку України, державних цільових фондів,

Пенсійного фонду України, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", кошти установ чи організацій, утворених у встановленому порядку органами державної влади, місцевими державними адміністраціями чи органами місцевого самоврядування, кошти державних та місцевих фондів, кошти державного оборонного замовлення, кошти державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб, кошти державного матеріального резерву, кошти Аграрного фонду, кошти Фонду соціального захисту інвалідів, кошти, які надаються замовникам під гарантії Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування за кредитами, позиками, які надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, кошти підприємств та їх об'єднань».

Виходячи з вищенаведеного, можна визначити, що поняття «державні кошти» є більш ширшим аніж «бюджетні кошти» чи інші суміжні поняття, тому і в якості предмета злочинів, пов'язаних з діяльністю позабюджетних цільових фондів, доцільніше, на наш погляд вживати поняття «державні кошти», що охоплюється не тільки диспозицією ст. 210 та ст. 210-1 Кримінального кодексу України, а і статтями інших розділів Особливої частини КК України.

Бібліографічні посилання

1. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державні_кошти; https://uk.wikipedia.org/wiki/Державні_фінанси; https://uk.wikipedia.org/wiki/Грошові_кошти.
2. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України // ВВР України. – 1993. – № 13. – Ст. 110 (зі змінами згідно із Законом України № 630-VIII від 16.07.2015 // ВВР України. – 2015. – № 39. – Ст. 375.
3. Господарський кодекс України // ВВР України. – № 43. – Ст. 386 (зі змінами від 16.07.2015 року згідно із Законом України № 629-VIII від 16.07.2015).
4. Бюджетний кодекс України // ВВР України. – 2010. – № 50 / № 50–51. – Ст. 572 (зі змінами згідно із Законом України № 714-VIII від 06.10.2015).
5. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доп. на 24 березня 2015 року. – К., 2015.
6. Волинець Р.А. Кримінальна відповідальність за порушення бюджетного законодавства України (ст. 210 КК України) : монографія. – К., 2012. – С. 38.
7. Про здійснення державних закупівель : Закон України // ВВР України. – 2014. – № 24. – Ст. 883.

Чабаненко С.Н. *Определение государственных средств как предмета преступлений, связанных с деятельностью внебюджетных целевых фондов.* Рассмотрены ключевые вопросы нормативно-правового регулирования деятельности внебюджетных целевых фондов Украины с использованием государственных средств. Для выяснения

этой проблемы предпринята попытка теоретического определения термина «государственные средства» и смежных понятий, а также предложено внесение изменений в законодательство.

Ключевые слова: *государственные фонды, бюджетные фонды, внебюджетные целевые фонды, нормативно-правовое обеспечение.*

Chabanenko S. M. Definition of state funds as object of crimes related to activities of extrabudgetary trust funds. The article examines the key issues of legal regulation of the activities of extrabudgetary trust funds of Ukraine with the use of public funds. To clarify this problem, the theoretical attempt to define the term "public funds" and related concepts as the subject of crimes related to extrabudgetary activities trust funds and proposed changes to legislation.

For the purpose of studying problems concerning the use of public funds related to the activities of the state trust funds, an attempt to ascertain legislative consolidation of the term "public funds" and other related concepts (public finances, public funds and local budgets, state or municipal funds, budgetary funds, cash, funds for targeted use of State budget of Ukraine or local budgets, funds of the authorized capital and other funds, private funds, trust funds and the like, special tools, and the like).

To clarify the essence of the concept of funds related to extrabudgetary activities trust funds were used methods of scientific analysis and summarizing, normative-dogmatic, dialectical, and comparative legal methods. This allowed us to analyze the provisions of the legislation regulating the turnover of funds related to extrabudgetary activities trust funds, to carry out delimitation from other related concepts, as well as to characterize the features of the regulatory framework for the operation of the state trust funds of means and detect crimes related to illegal use of public funds such funds.

Based on the analysis of legislative acts of Ukraine that define the various approaches to understanding of funds, we made the conclusion about the necessity of unification of concepts and amending the Law of Ukraine "On public procurement" and thus to regulate the provisions of law and other normative-legal acts.

In investigatory and judiciary practice also creates problems in respect of offences involving the use of public funds, the application of provisions of legal acts, which used the notions of public funds, for example, in public procurement.

On the basis of this study, it is proposed to amend the Law of Ukraine "On public procurement" and to outline the notion of public funds as follows:

"public funds means of the State budget of Ukraine and local budgets, funds of the National Bank of Ukraine, state targeted funds, Pension Fund of Ukraine, funds of mandatory state social insurance, funds of compulsory state social insurance against unemployment, the funds of compulsory state social insurance against temporary disability and expenses caused by birth and burial, the means provided by the Law of Ukraine "On mandatory state social insurance against industrial accident and occupational disease which entailed disability", the funds of the institutions or organizations formed in accordance with the established procedure by state authorities, local state administrations or bodies of local self-government, funds of state and local funds, funds of the state defense order, the state order to satisfy priority government needs, funds of the state material reserves, the Agrarian Fund of funds, the Fund of social protection of persons with disabilities, funds are provided to the customers under the guarantee of the Cabinet of Ministers of Ukraine and local governments on loans, loans from foreign States, banks, international financial institutions or co-financing together with foreign States, banks, international financial institutions, funds of enterprises and their associations".

It is concluded that the concept of "public funds" is broader than "budget" or other related concepts, and therefore as the subject of crimes related to extrabudgetary activities trust funds, it is proposed to use the concept of "public funds" that covered not only by the disposition of the article 210 and article 210-1 of the Criminal code of Ukraine and articles of other chapters of the criminal code of Ukraine.

Keywords: *state funds, budget funds, extrabudgetary trust funds, regulatory support.*

Надійшла до редакції 28.10.2015

Якименко Л. Г.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.851

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ПРОНИКНЕННЮ ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ ДО УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Акцентовано увагу на результатах проведеного дослідження стосовно проблеми запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань в Україні.

Ключові слова: злочин, покарання, засуджений, установа виконання покарань, заборонені предмети, запобігання.

Постановка проблеми. Аналіз криміногенної ситуації в установах виконання покарань (далі – УВП) Державної пенітенціарної служби (далі – ДПтС) України останніми роками характеризується неоднозначними тенденціями. Незважаючи на загальне зниження кількості засуджених, якісний склад осіб, які відбувають покарання УВП, постійно погіршується. Зокрема, станом на 1 серпня 2014 р. в 177 установах, що належать до сфери управління ДПтС України, трималося 96 064 особи, з них: 14,2 тис. осіб – за умисне вбивство, у тому числі 7,3 тис. осіб, які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах; 7,4 тис. осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 20,8 тис. осіб – за розбій, грабіж та вимагання; 2,1 тис. осіб – за зґвалтування; 26 особи – за захоплення заручників; 11,4 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Підвищується активність лідерів злочинного середовища, яким нерідко вдається успішно насаджувати злочинну ідеологію в середовищі засуджених. Так, на оперативно-профілактичному обліку в ДПтС України перебуває понад 2900 осіб, у тому числі: 4 «злочинці у законі», 92 «авторитети» злочинного середовища та 148 лідерів організованих злочинних угруповань. Зазначена категорія засуджених намагається протидіяти адміністрації місць позбавлення волі, схилити окремих її представників до встановлення неслужбових стосунків шляхом підкупу, шантажу, погроз, введення в оману, психологічного тиску з метою налагодження каналів надходження наркотичних речовин, мобільних телефонів тощо. Це призводить до посилення криміналізації середовища, чинення тиску на співробітників УВП і в цілому знижує ефективність діяльності установ щодо виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і ін-

шими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Як свідчать статистичні дані ДПтС України, протягом 2002 р. в УВП та слідчих ізоляторах засудженими та особами, взятими під варту, вчинено 407 злочинів, 2003 р. – 377, 2004 р. – 324, 2005 р. – 385, 2006 р. – 408, 2007 р. – 489, 2008 р. – 536, 2009 р. – 422, 2010 р. – 404, 2011 р. – 465, 2012 р. – 576, 2013 р. – 515 злочинів. Причому при вчиненні більшості злочинів проти життя та здоров'я особи як знаряддя засуджені використовували саморобні ключо-ріжучі предмети, у деяких випадках – інструменти і предмети, видані для роботи. У результаті проведеного дослідження встановлено, що у процесі роботи, спрямованої на запобігання проникненню заборонених предметів, яка проводиться співробітниками оперативних підрозділів УВП, не вдається вилучити з обігу в середньому близько третини заборонених предметів, які потрапляють до установ.

Проникнення заборонених предметів до УВП справляє негативний вплив на оперативну обстановку, а рівень організації боротьби з ними не адекватний поставленим вимогам. Вивчення проблем, пов'язаних із запобіганням проникненню заборонених предметів до УВП, визначення закономірностей вчинення даного виду правопорушень співробітниками та іншими особами, виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню діянь кримінального характеру з їх боку, розроблення і здійснення ефективних заходів щодо їх запобігання потребують проведення комплексних наукових досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження зазначених проблем стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, зокрема, Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, Ю. В. Бауліна, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, І. В. Боднара, В. В. Василевича, В. В. Голіни, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова, З. В. Журавської, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. О. Зерняєвої, О. Г. Кальмана, Р. А. Калюжного, В. Є. Квашиса, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, Л. Г. Крахмальника, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевича, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, Д. Й. Никифорчука, І. Ф. Обушевського, В. І. Осадчого, Р. М. Підвисоцького, М. С. Пузирьова, А. В. Савченка, В. К. Сауляка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, О. Г. Ткаченка, П. Л. Фріса, С. І. Халимона, А. В. Чепелевата ін.

Вказані науковці зробили вагомий внесок у теорію і практику протидії злочинам та порушенням режиму в УВП, але важливі питання специфіки запобігання проникненню заборонених предметів до УВП розглядалися фрагментарно і переважно в межах загальних видів злочинів кримінальної спрямованості або розглядалися на основі старого кримінального, виправно-трудового та адміністративного законодавства, відомчих нормативно-правових актів.

Метою статті є демонстрація результатів проведеного дослідження проблеми запобігання проникненню заборонених предметів до УВП.

Виклад основного матеріалу. Проникнення заборонених предметів до УВП справляє негативний вплив на оперативну обстановку, а рівень організації боротьби з ними не адекватний поставленим вимогам. Вивчення проблем, пов'язаних із запобіганням проникненню заборонених предметів до УВП, визначення закономірностей вчинення даного виду правопорушень співробітниками та іншими особами, виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню діянь кримінального характеру з їх боку, розроблення і здійснення ефективних заходів щодо їх запобігання потребують проведення комплексних наукових досліджень.

Забезпечення режиму, ізоляції і безпеки осіб при відбуванні покарань є основою діяльності УВП ДПтС України. УВП ДПтС України здійснюють свою діяльність у складній соціально-політичній та економічній обстановці, що характеризує останні десятиліття в Україні. Як наслідок, спроби з боку окремих осіб поліпшити своє матеріальне становище за рахунок купівлі-продажу заборонених предметів у місцях відбування покарання засудженими, не рідкість.

Тенденції проникнення заборонених предметів на територію УВП є суспільно небезпечними, тому що заборонені предмети сприяють вчиненню такого злочинного діяння засудженими, як втеча, і іншим протиправним діям з боку засуджених у місцях відбування покарання (масові заворушення, захоплення заручників, групова непокоря, напад на співробітників і т. п.).

УВП є об'єктами підвищеного кримінального ризику. Концентрація злочинців в одній установі сама по собі не створює сприятливих умов для їх декриміналізації та ресоціалізації. Наявність у засуджених заборонених предметів ускладнює криміногенну та оперативну обстановку в УВП, прискорює реалізацію ними злочинних задумів, у тому числі і втеч. Усе це виявляє суспільну небезпеку проникнення заборонених предметів на території УВП.

Квінтесенцією нашого дослідження можна обрати тезу відомого зарубіжного кримінолога О. В. Старкова, за якою «циркуляція різних заборонених речовин у місця позбавлення волі і назад – процес закономірний, оскільки основний принцип позбавлення волі – ізоляція – припускає апріорі його порушення, бо людина здатна не тільки пристосуватися практично до будь-яких, навіть до самих нелюдських умов існування, але і в будь-якій ситуації вона з необхідністю, підсвідомо, філогенетично запрограмована на пошуки свободи, до самовираження, спілкування за вибором, тобто до того, що ізоляція зводить нанівець» [1, с. 309].

Логіка будь-якого дослідження передбачає звернення до наукових напрацювань з тієї або іншої проблеми, що мають місце на момент його проведення, з тим, щоб виявити, що вже досліджено, а що потребує поглибленого наукового пошуку й розробки з метою задоволення потреб сучасної практики, зокрема й у сфері кримінально-виконавчої діяльності та запобігання злочинам і іншим правопорушенням серед засуджених, персоналу Державної

кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України та інших осіб. Викладене повною мірою охоплює проблему запобігання проникненню заборонених предметів до УВП.

Попередньо проведений нами аналіз наукових доробків із пенітенціарної проблематики засвідчив, що в цілому проблеми запобігання проникненню заборонених предметів до УВП досліджені неповно через недостатню увагу до них. За нашим переконанням, ці прогалини зумовлені такими причинами.

По-перше, до початку 1990-х років про діяльність УВП було відомо обмеженому колу суб'єктів: засудженим, які відбували покарання у виді позбавлення волі, персоналу зазначених установ, відповідним інстанціям Міністерства внутрішніх справ (МВС), органам прокуратури, суду.

По-друге, відомості про діяльність УВП, чисельність засуджених, стан злочинності та інші дані були таємними або цілком таємними. Ними могли скористатися далеко не всі працівники органів внутрішніх справ (далі – ОВС) і УВП.

По-третє, наукові дослідження проводилися тільки вченими системи МВС і переважно з правових проблем, пов'язаних із виконанням покарання.

По-четверте, кримінологічна наука до першої половини 90-х років ХХ ст. не в повному обсязі включала у предмет дослідження криміногенні і кримінальні явища та процеси, що мали місце в УВП. Зокрема, при дослідженні рецидивної злочинності увага радянських учених була звернена скоріше на її постпенітенціарну складову, ніж на пенітенціарну, тобто досліджувалася злочинна поведінка осіб, звільнених від відбування покарання, а не засуджених у процесі його відбування [2, с. 298-315].

По-п'яте, учинювані в УВП втечі, вбивства, захоплення заручників, напади на персонал, масові заворушення, незаконний обіг наркотичних засобів та інші кримінальні явища відбувалися в умовах очевидності для засуджених, співробітників, населення, що проживало за місцем дислокації установ. Про негативні процеси, що тривали серед засуджених, знали їх родичі. Проте офіційні інформаційні джерела були позбавлені можливості довести до загального відома кримінальні та інші проблеми, що існували в УВП.

Окрім того, наукові праці з цієї проблеми були недоступні широкому колу працівників кримінально-виконавчої системи через їх необґрунтоване засекречування, тому залишилися незатребуваними. У цьому зв'язку наведемо влучні висловлювання вітчизняних учених, за якими значна кількість результатів наукових пошуків, що містяться у дисертаційних дослідженнях, часто залишаються невідомими для вчених, практиків, майбутніх працівників правоохоронних органів. Це зумовлено існуючими недоліками в організації наукового й інформаційного забезпечення практики боротьби зі злочинністю [3, с. 12; 4, с. 4; 5, с. 16].

Пошукову роботу стосовно осіб, які становлять оперативний інтерес для запобігання проникненню заборонених предметів до засуджених, необхідно здійснювати в першу чергу серед: засуджених, схильних до вживання

наркотичних засобів та спиртних напоїв; засуджених, які виношують намір придбати заборонені предмети; осіб, які замишляють, підготовляють і здійснюють доставку заборонених предметів, а також осіб, які підтримують із ними зв'язки на протиправній основі як всередині УВП, так і за її межами. При цьому основними джерелами отримання такої інформації можуть бути: негласний апарат; розвідувальні опитування засуджених із числа близьких зв'язків профілактованої особи; цензура кореспонденції профілактованої особи; родичі і близькі засудженого; співробітники інших відділів і служб УВП; результати оперативно-режимних заходів (аудіо-, відеоконтролю, обшуку та ін.).

Ефективність методик, які реалізуються в рамках спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання злочинам, учинюваним в УВП, а також порушенням установленого порядку виконання покарання, залежить від якісного складу співробітників органів і установ виконання покарань. У зв'язку із цим пропонуємо ввести до системи підготовки персоналу УВП такий спецкурс, як «Організація діяльності установ виконання покарань щодо запобігання злочинам і порушенням режиму».

Висновки. Для проведення профілактики серед засуджених щодо поводження із забороненими предметами пропонуємо:

а) доповнити перелік злісних порушень установленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України) такими порушеннями: «зловживання одурманюючими, сильнодіючими або отруйними речовинами»; «виявлення у засудженого грошей, цінних паперів, коштів в іноземній валюті, фінансових документів»;

б) носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв; носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї; інші передбачені законом форми незаконного поводження зі зброєю тягнуть кримінальну відповідальність, про що під особистий підпис необхідно повідомляти засуджених.

Підсумовуючи, зазначимо, що соціально-історичні обставини зумовили недостатню наукову розробленість питань запобігання проникненню заборонених предметів до УВП, відсутність системних, комплексних досліджень пенітенціарних, кримінологічних, правових та організаційних аспектів порушеної проблематики. Усе це підтверджує актуальність обраної тематики нашого дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Старков О.В. Криминологические проблемы исполнения уголовного наказания : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Старков Олег Викторович. – М., 1998.
2. Советская криминология : учебник / под ред. А.А. Герцензона, И.И. Карпеца, В.Н. Кудрявцева. – М., 1966.
3. Бахин В.П. Преступная деятельность : понятие, характеристика, принципы, изучение : моногр. / Бахин В.П., Карпов Н.С., Цымбал П.В. ; под ред. П.В. Мельника. – К., 2001.

4. Іщенко А.В. Наукове забезпечення протидії злочинності / Іщенко А.В., Карпов Н.С., Кондратьєв Я.Ю. – К., 2002.

5. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : моногр. / В.С. Кузьмічов. – К., 2000.

Якименко Л. Г. Актуальные вопросы предотвращения проникновения запрещенных предметов в учреждения исполнения наказаний в Украине. Акцентируется внимание на результатах проведенного исследования на тему предотвращения проникновения запрещенных предметов в учреждения исполнения наказаний в Украине.

Ключевые слова: преступление, наказание, осужденный, учреждение исполнения наказаний, запрещенные предметы, предотвращение.

Yakymenko L. G. Current issues of the prevent the entry of prohibited items in the penal institutions in Ukraine. The article deals with individual preventive measures to prevent the entry of prohibited items to penal institutions formulated proposals to improve current legislation and recommendations aimed at improving the efficiency of the penitentiary to prevent the entry of prohibited items to prisoners.

The thesis analyzes the development of scientific problems concerning penetration of prohibited items to penitentiary institutions, and formulated its research methodology. The social danger of penetration of prohibited items to the penitentiary institutions is grounded. The legal base to prevent the penetration of prohibited items to the penitentiary institutions is researched. A criminological characteristics and the system (societal, special criminological and individual preventive measures) of prevention the penetration of prohibited items to the penitentiary institutions are formulated. The suggestions to improve current legislation and recommendations to improve the effectiveness of penitentiary institutions to prevent the penetration of prohibited items to convicts are carried out.

To create optimum detection of persons and facts are operational interest to be achieved this situation, when functioning maximum number of information sources that provide not only obtain it, but also timely receipt by the operating unit penitentiary institutions.

Keywords: crime, punishment, sentenced, penal institutions, prohibited items, prevention.

Надійшла до редакції 29.10.2015

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Єфімов М. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98 :343.593

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУЛІГАНСТВА

Постановка проблеми. Вивчення потерпілого є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, їх рецидивів тощо. Відомості про особу потерпілого дозволяють виділити ті дані, що потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття. Загалом, особа потерпілого – це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням особи потерпілого займалися такі науковці як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, О.М. Колесніченко, О.В. Кузьменко, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Р.М. Мельник, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші. В справах про хуліганство її вивчали М.С. Бушкевич, В.П. Власов, Б.С. Волков, О.О. Ковалкин, Д.П. Котов, Л.О. Кузнецова, В.В. Налуцишин, С.А. Шалгунова та інші. Але в їх роботах особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики хуліганства тільки згадувалась, а докладно досліджувалась лише з кримінально-правової та кримінологічної точки зору.

Потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до вивчення особи потерпілого через призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу. Також слід зазначити, що особа потерпілого від

хуліганських дій дещо змінилася в зв'язку з різними соціальними, політичними та економічними трансформаціями в суспільстві останніх десятиліть.

Метою даної статті є дослідження особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики хуліганства, а також визначення її зв'язків з іншими елементами.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце в криміналістичних характеристиках посідають відомості про потерпілого. У свою чергу, криміналістичне вивчення особи потерпілого у справах про хуліганство полягає в отриманні необхідних даних про нього з метою використання їх для розслідування злочину, вибору найбільш доцільних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень у цілому. При цьому, на думку В.С. Бурданової та В.М. Бикова, повинні бути з'ясовані основні дані, що характеризують потерпілого як особистість; дані про спосіб його життя, відносини з оточуючими; взаємовідносини потерпілого та підозрюваного; позиція потерпілого стосовно кримінального провадження та можливого покарання злочинця тощо [1, с. 21].

Система ознак, що стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона може охоплювати загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи та навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Відомості про потерпілого включають також дані про його віктимність. Тому дана категорія досить складний у криміналістичному відношенні елемент, який змінює своє становище залежно від категорії кримінального правопорушення, виду злочинного посягання, наявності або відсутності зв'язків між потерпілим і злочинцем, психологічних особливостей потерпілого.

Стосовно її віктимності В. А. Журавель зазначає, що істотним моментом є встановлення й того, наскільки сприяла вчиненню злочину поведінка потерпілого. Такі дані мають певне значення не лише для попередження злочину, а й правильної побудови методики його розслідування, бо тільки відтворення обстановки та обставин події, поведінки злочинця і потерпілого допомагає як правильно кваліфікувати скоєне, так і швидко виявити і затримати злочинця. Віктимологічний підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що вихідним моментом для збору інформації про особу, яка могла вчинити злочин, є особа потерпілого і його поведінка в ситуації злочину [3, с. 97]. В. Ю. Шепітько, в свою чергу, відносить до загальної програми вивчення особи потерпілого дані щодо причин віктимної поведінки: виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості; наслідок її патологічного стану (тяжкий соматичний розлад здоров'я, психічне захворювання) тощо [13, с. 174].

Там, де немає людей, як доречно зазначає В.Ф. Кириченко, де ніхто не бачить злочинних дій, можуть бути ознаки інших злочинів, але не хуліганства [4, с. 7]. Адже факт грубого порушення громадського порядку повинен підтверджуватися явним баченням членами суспільства хуліганських дій чи їх-

ніх наслідків.

Загалом, відомості про особу потерпілого від хуліганських дій, як зазначає О.І. Овчаренко, можна умовно поділити на три групи: 1) дані про відносини між потерпілим та особою, що вчинила хуліганство; 2) відомості про поведінку потерпілого при вчиненні стосовно нього хуліганських дій; 3) дані про риси характеру потерпілого [6, с. 39]. На нашу думку, така класифікація, хоча й надає певну інформацію про потерпілого, але є надто невизначеною.

Дійсно, потерпілих від хуліганства можна розглядати з різних ракурсів. Проведеним дослідженням були встановлені такі обставини: перебували у стані алкогольного сп'яніння в 26 % випадків, виявляли нерозбірливість у виборі знайомств – 12 %, намагались застосувати насильство чи допускали образи – 19 % тощо. У деяких випадках потерпілі через ці причини намагаються по-іншому зобразити свою роль при вчиненні хуліганських дій. Однак такі відомості, хоча й мають значення при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (допит потерпілого, одночасний допит раніше допитаних осіб тощо), але для профілактики та розслідування хуліганства в цілому вони майже не потрібні.

Якщо розглядати хуліганство з боку вини потерпілого у вчиненні суспільно небезпечного діяння, то слід зазначити, що даний склад є одним із найбільш віктимних. Так, аналіз слідчої практики у справах про хуліганство вказує на те, що в деяких випадках роль потерпілого від злочину не така вже й невинна, як може здатися на перший погляд. Часто на практиці виникають питання про те, яку зі сторін, задіяних у вчиненні хуліганства, притягати до кримінальної відповідальності. Адже дії потерпілого деякою мірою обумовлюють відповідні дії особи злочинця, провокують його, у зв'язку з чим «виникає віктимогенна ситуація як окремих випадок криміногенної ситуації» [12, с. 10]. Як показує аналіз протоколів допитів потерпілих та підозрюваних, нерідко жертва до вчинення хуліганства була в одній компанії з винним.

При визначенні типології жертв хуліганства В.І. Захаревський враховував їхні зв'язки з особою злочинця. Відповідно до цього критерію він виділив три групи: 1) особи, що перебувають зі злочинцем в подружніх, родинних чи дружніх зв'язках; 2) особи, контакти яких зі злочинцем виникають у момент вчинення хуліганства; 3) особи, відносини з якими формуються на основі випадкових знайомств [2, с. 19]. На наш погляд, така типологія, хоча й може мати місце і може бути підтверджена емпіричними даними, але ніякого практичного значення для розслідування та попередження хуліганства не має.

Пояснюється це таким чином. Як і проведеним дослідженням В.І. Захаревського, так і вивченням кримінальних проваджень по злочинам, відповідальність за які передбачена ст. 296 КК України, було встановлено, що чисельність даних груп майже однакова. Тобто від цієї класифікації не залежить ні профілактика хуліганських проявів, ні можливість висунення версій для розслідування.

Віктимність окремої особи, як наголошує Д.В. Рівман, – поняття відносне, оскільки вона реалізується як через її особистісні риси, так і залежно від

конкретної ситуації: зовнішніх обставин, характеристик злочинця тощо [9, с. 27]. Саме тому, говорячи про віктимну роль потерпілих, вважаємо, що, виходячи з їх поведінки та певних рис, можуть вчинюватися хуліганські дії.

Відповідно до цього потрібно виділити три основні віктимогенні групи. Першу групу складають ситуації, в яких дії чи риси особи потерпілого мають провокаційний характер, тобто в них самих є привід для вчинення хуліганства. Звичайно, вони можуть проявлятися у формі аморальної поведінки потерпілої особи (скажімо, у вихвалюванні певними своїми рисами тощо). У даному випадку доречно говорити про конфронтацію різних неформальних угруповань або расові протиріччя. У першому випадку найбільш яскраво виділяється віктимна роль такого молодіжного угруповання, як емо (від англ. «emotion» – емоції, переживання), оскільки одним із його гасел є страждання, і навіть це викликає у певних неформальних груп жорстокого спрямування (для прикладу, скінхеди) хвилі насильства стосовно їх.

Що ж до расових конфліктів, то вони мають місце як у випадках взаємодії представників різних національностей між собою, що є меншинами на території держави, так і при взаємодії корінного населення із зазначеними групами.

Другу групу складають випадки, коли поведінка особи пов'язана з виникненням ситуації, що сприяє вчиненню хуліганства. Серед даних ситуацій найбільш яскравими є ті, коли на перше місце виходять відсутність протидії злочинцю. Така ситуація може розвиватися на сімейному або товариському ґрунті. Причинами цієї поведінки осіб можуть бути як страх перед розправою, так і жаль до даної особи.

Не можна оминати увагою і ситуації, що мають місце під час проведення футбольних матчів. Недарма однією з проблем, що могли виникнути під час проведення Євро-2012 на території України, є те, що матчі чемпіонату відвідало понад 600 тис. футбольних вболівальників з різних країн світу. У зв'язку з цим існувала можливість в'їзду на територію України осіб, що відомі як порушники громадського порядку, терористи та особи, пов'язані з терористичною діяльністю. Крім того, в Україні також зареєстровано місцеві групи футбольних вболівальників [10].

Постраждати в результаті злочину, як доречно зазначає Д.В. Рівман, в принципі може будь-яка особа, але потенційно найбільш уразливі лише певні категорії, для яких характерна сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, що стосуються їхньої особистості та поведінки [8, с. 59]. До найбільш уразливих категорій осіб щодо вчинення хуліганських дій під час проведення футбольних матчів потрібно віднести працівників правоохоронних органів, стюардів, контролерів тощо. Це безпосередньо пов'язано з їхньою професійною діяльністю або службовим становищем.

Наприклад, 02.10.2011 року, о 16 годині, в м. Хуст, гр. П., який окрім депутатської обіймав також посаду президента футбольного клубу «Нарцис», після закінчення футбольного матчу між командами «Нарцис» та «Боржава», будучи незадоволеним ходом та результатом матчу і роботою арбітрів, у

фойє під центральною трибуною стадіону «Карпати», що по вул. Борканюка, підійшов до асистента арбітра гр. З. та наніс йому два удари руками, затиснутими в кулак, в праву та ліву сторони обличчя.

Одразу після цього, дії підсудного спробував припинити працівник правоохоронного органу – заступник начальника Хустського РВ УМВС. Однак, усвідомлюючи, що працівник правоохоронного органу знаходиться при виконанні службових обов'язків щодо охорони громадського порядку, гр. П. вчинив активну фізичну протидію – штовхнув його руками в грудну клітину і після цього підбіг до головного арбітра матчу та намагався нанести йому удар правою рукою в обличчя, однак останній вчасно зреагував і підставив руку.

Працівнику міліції вдалося відсторонити підсудного, однак останній знову вчинив активний супротив – штовхнув його руками в ділянку грудної клітини, наніс правою рукою, затиснутою в кулак, удар у верхню губу та цією ж рукою наступний удар в ділянку обличчя над правим оком, після чого гр. П. втік з місця події. Усі ці дії підсудного з самого початку і до їх закінчення супроводжувалися нецензурною лайкою та погрозами фізичної розправи [11].

У свою чергу, Концепцією забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу були передбачені такі завдання:

- впровадження європейських принципів щодо залучення до охорони громадського порядку на території стадіонів та їх трибунах недержавних охоронних структур та стюардів, здійснення добору і навчання представників таких структур;
- запобігання та припинення хуліганських проявів, що супроводжуються, зокрема, використанням зброї та вибухових речовин;
- здійснення під час футбольних матчів заходів щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, мінімізації та ліквідації їхніх наслідків;
- інші [10].

Так, дії певної групи фанатів можуть викликати негативні емоції і, як наслідок, вчинення хуліганських дій з іншої сторони. Тому в даному випадку доречно говорити про створення певних кордонів між затятими вболівальниками різних команд, а також інших заходів, що висвітлюються в нашому дослідженні.

Третю групу складають ситуації, в яких правомірна поведінка потерпілого є приводом для вчинення хуліганських дій. У даному випадку якщо найменша ймовірність того, що особа потерпілого та злочинця були раніше знайомі, як доречно зазначає О.І. Овчаренко, хуліганські мотиви є найбільш вірогідними [6, с. 39]. Більшість ситуацій, в яких діями злочинців завдається фізична чи матеріальна шкода, на думку Д.В. Рівмана, пов'язана з правомірною поведінкою потерпілих, які в тій чи іншій формі втрутилися в розвиток подій [7, с. 33-34].

Розкриваючи сутність даної віктимної групи, слід розуміти, що мотиви правомірних дій можуть бути як особистими, так і проявляти правове стано-

вище потерпілої особи. Адже мають місце випадки, коли в барі, кафе, магазині чи іншому місці особі, що висловлюється нецензурно, роблять зауваження, а у відповідь замість розуміння отримують негативну реакцію.

Так, 17 травня 2008 року близько 21 години в магазині, що по вул. Єнгельса в с. Горошине Семенівського району Полтавської області, гр. В. зробив зауваження одному з молодих людей, що нецензурно висловлювалися в магазині. На це гр. С. з хуліганських мотивів, грубо порушуючи громадський порядок, з особливою зухвалістю, не припиняючи нецензурно висловлюватись, завдав гр. В. тілесних ушкоджень [5].

Це діяння було кваліфіковане за ст. 296 КК України. Тут має місце трансформація адміністративного правопорушення в кримінально-каране діяння, що було зумовлено правомірною поведінкою з боку потерпілого.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що виникають ситуації, коли потерпілий своїми рисами зовнішності, поведінкою тощо провокує вчинення хуліганських дій. Завданнями ж працівників правоохоронних органів є встановлення можливих криміногенних ситуацій та запобігання їм. Саме для цього виділяють наступні групи віктимогенних ситуацій: 1) ситуації, в яких дії чи риси особи потерпілого мають провокаційний характер; 2) випадки, коли поведінка особи пов'язана з виникненням ситуації, що сприяє вчиненню хуліганства; 3) ситуації, в яких правомірна поведінка потерпілого є приводом для вчинення хуліганських дій.

Напрямами подальших досліджень будуть розгляд та висвітлення інших елементів криміналістичної характеристики хуліганства, а також визначення кореляційних зв'язків між ними.

Бібліографічні посилання

1. *Бурданова В.С., Быков В.М.* Виктимологические аспекты криминалистики: Учебное пособие / Ташкент. – 1981. – 80 с.
2. *Захаревский В.И.* Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. (12.00.09.) / Издательство Академии МВД СССР. – М., 1990. – 27 с.
3. *Журавель В. А.* Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Журавель ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1983. – С. 97
4. *Кириченко В.Ф.* Об усилении борьбы с хулиганством. М., «Юридическая литература», 1967. – 95 с.
5. Кримінальна справа № 1-28/11 – Архів Семенівського районного суду Полтавської області, 2011 рік
6. *Овчаренко Е.И.* Доказывание по уголовным делам о хулиганстве (досудебное производство). Науч.-практич. пособие / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.В. Гриненко. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2006. – 128 с.
7. *Ривман Д.В.* К вопросу о личности и поведении потерпевших от хулиганства // Д.В. Ривман / Вопросы теории и практики борьбы с хулиганством. – Ленинград, 1975. – С. 25-36.
8. *Ривман Д.В.* Классификация криминологических ситуаций в зависимости от качеств личности поведения потерпевшего от преступления // Д.В. Ривман / Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Ленинград, 1972. – С. 39-62.

9. Ривман Д.В. О содержании понятия виктимность // / Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. – Ленинград, 1974. – С. 18-28.
10. Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 1244 р. «Про схвалення Інтегрованої концепції забезпечення безпеки і правопорядку під час підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу»
11. Справа №1-1205/11 Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області, 2012 рік
12. Франк Л.В. Виктимология и виктимность. – Душанбе, 1972, с. 10.
13. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності : респ. міжвід. зб. / за ред. В. Я. Тація. – 2008. – Вип. 93. – С. 173–174.

Ефимов Н. Н. Личность потерпевшего как криминалистическая характеристика хулиганства. Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов криминалистической характеристики хулиганства. Рассматривается потерпевший как элемент криминалистической характеристики хулиганства, а также ее связь с другими элементами.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, криминалистическая характеристика, потерпевший.

Yefimov M. M. Victim's personality as forensic description of hooliganism. The scientific article deals with of some aspects of the criminalistic characteristic of the hooliganism. The victim is examined, and its relation with other elements is examined too. Study of the victim is one of the important actions of law enforcement officers, which further provides the causes and conditions of crime, their recurrence more. Information on the identity of the victim can provide the data needed for the most effective organization wanted the person who committed the crime, and later - its disclosure. In general, a person of the victim - is a broad concept that includes the essence of the person, the complex features that characterize it, its moral and spiritual world, in collaboration with social and individual living conditions, which to some extent affected the crime.

It should be noted that our study is a comprehensive approach to the study of the person of the victim through the prism of the study of different views of scientists and empirical material. It should also be noted that the individual victim of hooliganism has changed somewhat due to different social, political and economic transformations in society in recent decades.

The important place occupied in forensic characterization data on the victim. In turn, the study of forensic persons affected in cases of hooliganism is to obtain necessary data about it in order to use them to investigate crime, to choose the most appropriate tactics for individual investigators (search) operations, increase the efficiency of investigation of criminal offenses in general.

Key words: hooliganism, public order, criminalistic characteristic, victim.

Надійшла до редакції 08.10.2015

Захарко А. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.132

**ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ
НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: НЕДОЛІКИ
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ**

Досліджено регламентацію повноважень прокурора в інституті негласних слідчих (розшукових) дій. Аргументовано позицію, що прокурор не має повноваження особисто проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Проведено класифікацію повноважень прокурора в інституті негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: система негласних слідчих (розшукових) дій, повноваження прокурора в інституті негласних слідчих (розшукових) дій.

Постановка проблеми. Регламентація повноважень прокурора щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України неоднозначно розуміється і тлумачиться дослідниками.

Виклад основного матеріалу. Вивчення доктринального тлумачення прокурорських повноважень щодо проведення НСРД виявило вчених, які прямо зазначають, що прокурор не наділений правом проводити НСРД (О. Бабіков [1, с. 53] та Я.В. Лизак [2, с. 308]). Інші вчені: С.С. Кудінов, Р.М. Шехавцов, О.М. Дроздов, С.О. Гриненко в навчально-практичному посібнику «Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні» класифікують суб'єктів, залучених до процесу прийняття рішення про проведення НСРД та його реалізації, на 4 групи: 1) уповноважені ініціювати проведення НСРД; 2) уповноважені приймати рішення про проведення НСРД; 3) уповноважені безпосередньо здійснювати НСРД; 4) уповноважені зберігати результати проведення НСРД [3, с. 11]. Характеризуючи групу суб'єктів, уповноважених безпосередньо здійснювати НСРД, автори не згадують прокурора [3, с. 13, 21], хоча при цьому прямо й не зазначають, що прокурор не має права проводити НСРД. Не згадується прокурор серед суб'єктів, уповноважених на проведення НСРД, і в п. 1.7. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [4]. Та й у самому КПК України, на дослідженні змісту якого зупинимося нижче, ми не віднайшли норми, яка би безпосередньо уповноважувала прокурора проводити НСРД. Імовірно, така законодавча регламентація й зумовила відповідне коментування КПК України. О.В. Стовба в науково-практичному коментарі КПК України, коментуючи повноваження

прокурора, зазначає: особисто прокурором можуть проводитися лише слідчі (розшукові) дії. НСРД, відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України, проводяться слідчим або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами [5, с. 128]. В науково-практичному коментарі КПК України за ред. С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка при коментуванні ст.ст. 36, 246 КПК України також нічого не зазначено про повноваження прокурора особисто проводити НСРД [6, с. 113, 512]. Аналогічно коментуються (точніше, не коментуються) повноваження прокурора щодо проведення НСРД і в науково-практичному коментарі КПК України за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова [7, с. 121, 631].

Втім, КПК України містить норми, що становлять основу для дискусії з досліджуваного питання. Так, вчені-прихильники позиції, що прокурор має право проводити НСРД, посиляються на п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України (прокурор уповноважений ... особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії), а також на ч. 1 ст. 246 КПК України (Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій...) [8]. За їхньою логікою, оскільки в п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України не міститься жодних обмежень щодо особистого проведення прокурором слідчих (розшукових) дій, то НСРД, будучи різновидом (тобто частиною) слідчих (розшукових) дій входять до категорії слідчих (розшукових) дій і тому прокурор має повне право на підставі п. 4 ч. 2 ст. 36, ч. 1 ст. 246 КПК України особисто проводити НСРД.

Констатуючи очевидність недоліку в законодавчій регламентації досліджуваної проблеми, зауважуємо, що прихильники останньої позиції не звертають увагу на таке. В першій половині п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України йдеться про повноваження прокурора доручати проведення «...слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій...». Виникає питання, якщо б законодавець у ст. 36 КПК України розумів НСРД як частину слідчих (розшукових) дій, то навіщо в першій половині п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України через кому згадувати про НСРД? Адже в другій половині п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України законодавець про НСРД не згадує, а зазначає, що прокурор уповноважений «...в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії...». Тобто чому у першій половині п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України про НСРД згадується через кому, а в другій половині п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України про НСРД не згадується? Єдиною логічною відповіддю на поставлене питання (з урахуванням проаналізованої вище норми ч. 1 ст. 246 КПК України) уявляється неухважність законодавця.

Ми заперечуємо наявність в Україні повноважень прокурора щодо особистого проведення ним НСРД по причині того, що не знайшли у кримінальному процесуальному законі України норми, якою би прямо передбачалося таке повноваження¹.

Актуальність досліджуваної проблематики пояснюється кількістю по-

¹ Автором аналізувалися лише відкриті широкому загалу (нетаємні) нормативно-правові акти.

даних в Україні у 2013 році до слідчих суддів клопотань про проведення НСРД (28 тис. клопотань про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 27,9 тис. клопотань про установлення місцезнаходження радіоелектронних засобів; 12 тис. клопотань про аудіо-, відеоконтроль особи тощо) [9, с. 9, 10]. Недоліками законодавчої регламентації повноважень прокурора щодо проведення НСРД, крім вищезазначеного, є відсутність системного викладу повноважень прокурора в інституті НСРД. Для більш точного встановлення суті прокурорських повноважень в інституті НСРД було б корисним класифікувати ці повноваження.

Розвиваючи підхід авторського колективу (С.С. Кудінова, Р.М. Шехавцова, О.М. Дроздова, С.О. Гриненка) щодо класифікації повноважень різних суб'єктів з приводу проведення НСРД, класифікуємо регламентовані в КПК України повноваження прокурора щодо проведення НСРД на такі групи: 1) повноваження самостійно приймати рішення про проведення НСРД; 2) повноваження звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення НСРД; 3) інші повноваження в інституті НСРД.

Перш ніж розпочати класифікацію повноважень прокурора, маємо констатувати, що, на жаль, спосіб регламентації НСРД у гл. 21 КПК України не дає можливості для однозначного наведення їх системи.

Тому звернемося до Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні. В цій Інструкції надано такий перелік НСРД: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) накладення арешту на кореспонденцію; 3) огляд і виїмка кореспонденції; 4) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 5) зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача; 6) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; 7) спостереження за особою в публічно доступних місцях; 8) аудіо-, відеоконтроль місця; 9) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; 10) спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях; 11) контроль за вчиненням злочину; 12) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 13) зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту¹; 14) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу [4].

¹ В абз. 4 п. 7 Листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-158/0/4-13 від 29 січня 2013 року «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» зазначено, що дії, передбачені ч. 2 ст. 264 КПК (здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту), не вважаються втручанням у приватне спілкування та не є негласними слідчими (розшуковими) діями, оскільки не відповідають критеріям приватності спілкування, передбаченим частинами 3, 4 ст. 258 КПК України

Перейдемо безпосередньо до класифікації досліджуваних повноважень прокурора. У КПК України в інституті НСРД регламентовано такі повноваження прокурора **самостійно приймати рішення** про:

1) проведення контролю за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 246 КПК України);

2) початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України¹ (ч. 1 ст. 250 КПК України);

3) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

Прокурор має повноваження **звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення НСРД:**

1) в порядку ч. 2 ст. 258 КПК України (Дозвіл на втручання у приватне спілкування);

2) в порядку ст. 267 КПК України (Обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи);

3) в порядку ч. 2 ст. 268 КПК України (Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу);

4) в порядку ч. 2 ст. 269 КПК України (Спостереження за особою);

5) в порядку ст. 270 КПК України (Аудіо-, відеоконтроль місця);

6) в порядку ч. 2 ст. 274 КПК України (Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження);

погоджувати клопотання слідчого до слідчого судді:

7) про проведення НСРД (п. 10 ч. 2 ст. 36, ч. 2 ст. 258, ст. 267, ч. 2 ст. 268, ч. 2 ст. 269, ст. 270, ч. 2 ст. 274 КПК України), погодження таких клопотань при повторному зверненні до слідчого судді (ч. 5 ст. 248 КПК України);

8) про продовження НСРД (ч. 2, 3 ст. 249 КПК України).

До **інших повноважень** прокурора в інституті НСРД належать:

1) доручення слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк НСРД² або надання вказівки щодо їх проведення чи участь у них (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України);

2) доручення проведення НСРД відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України);

3) прийняття рішення про заборону проведення або припинення подальшого проведення НСРД (ч. 3 ст. 246 КПК України), а також припинення подальшого проведення НСРД, якщо в цьому відпала необхідність (ч. 5 ст. 249 КПК України);

[10]. Втім, зазначений Лист ВССУ не є нормативним документом і, оскільки суперечить Інструкції, не береться до уваги при викладі нашої позиції.

¹ Йдеться виключно про установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК України) та спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК України).

² Відповідно до п. 3.5. Інструкції про організацію проведення НСРД, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) доручається лише відповідним підрозділам органів внутрішніх справ та Служби безпеки України [4].

4) продовження строку проведення НСРД контроль за вчиненням злочину (абз. 2 ч. 5 ст. 246 КПК України);

5) узгодження рішення слідчого про початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України¹, а також звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді невідкладно після початку такої НСРД (ч. 1 ст. 250 КПК України);

6) припинення будь-яких дій із проведення НСРД, розпочатої на підставі ч. 1 ст. 250 КПК України, в разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення НСРД (ч. 3 ст. 250 КПК України);

7) вжиття заходів щодо збереження отриманих під час проведення НСРД речей і документів відповідно до ч. 4 ст. 252 КПК України;

8) повідомлення або доручення слідчому повідомити про факт і результати НСРД особу, конституційні права якої були тимчасово обмежені під час проведення НСРД (ст. 253 КПК України);

9) прийняття рішення про знищення відомостей, речей та документів, отриманих у результаті проведення НСРД, якщо прокурор не визнає їх необхідними для подальшого проведення досудового розслідування (ч. 1 ст. 255 КПК України), а також контроль за їх знищенням (ч. 4 ст. 255 КПК України);

10) звернення до слідчого судді з клопотанням про використання результатів НСРД в іншому кримінальному провадженні (абз. 1 ч. 1 ст. 257 КПК України). Передання цієї інформації (ч. 2 ст. 257 КПК України);

11) забезпечення збереження або доручення слідчому забезпечити збереження всієї інформації, отриманої внаслідок втручання у приватне спілкування (ст. 259, ч. 1 ст. 265, ч. 1 ст. 266 КПК України);

12) прийняття рішення про використання під час проведення НСРД заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів (ст. 273 КПК України);

13) розкриття справжніх відомостей про особу, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, обставини виготовлення речей чи документів або спеціального утворення підприємства, установи, організації у порядку ст. 273 КПК України;

14) винесення постанови про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу та прийняття рішення про продовження строку його виконання (ст. 272 КПК України).

Висновки. На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що до недоліків регламентації повноважень прокурора в інституті НСРД слід віднести:

1) недостатньо чітку регламентацію в КПК України повноважень про-

¹ Знову йдеться виключно про установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК України) та спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК України).

курора особисто проводити НСРД. Усунути цей недолік можна внесенням відповідних змін до ст. ст. 36, 246 КПК України;

2) недостатньо чітку регламентацію в КПК України системи НСРД. У КПК України слід використати форму регламентації відповідно до п. 1.11. Інструкції про організацію проведення НСРД.

Надана у статті класифікація повноважень прокурора в інституті НСРД допоможе в з'ясуванні системи таких повноважень. Сподіваємося, це дослідження спонукатиме вчених класифікувати прокурорські повноваження в інституті НСРД за іншими критеріями, що сприятиме зручнішому з'ясуванню таких повноважень, а, можливо, й обґрунтуванню способів удосконалення цього інституту.

Бібліографічні посилання

1. *Бабіков О.* Негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання / О. Бабіков // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 52–62.

2. *Лизак Я.В.* Окремі питання здійснення прокурором процесуального керівництва під час проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій / Я. В. Лизак // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 307–309.

3. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практ. посібник / Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Дроздов О.М., Гриценко С.О. – Х., 2013.

4. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України №114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 листопада 2012 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

5. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України : у 3-х т. / за ред. О.В. Стовби. – Х., 2013. – Т. 1.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х., 2013.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х., 2012.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

9. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

10. Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні : Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223-158/0/4-13 від 29 січня 2013 року // Збірка інформаційних матеріалів, які регулюють окремі питання кримінального провадження в Україні : упоряд. С.М. Алфьоров, С.М. Міщенко, В.І. Фаринник та ін. ; за заг. ред. В.І. Сліпченка. – К., 2013.

Захарко А. В. Полномочия прокурора по проведению негласных следственных (розыскных) действий: недостатки регламентации. Исследована регламентация полномочий прокурора в институте негласных следственных (розыскных) действий. Аргументирована позиция о том, что прокурор не имеет полномочия лично проводить негласные следственные (розыскные) действия. Проведена классификация полномочий прокурора в

институте негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *система негласных следственных (розыскных) действий, полномочия прокурора в институте негласных следственных (розыскных) действий.*

Zakharko A. V. Powers of prosecutor to hold a covert investigation (search) actions: impaired regulation. In scientific articles solved 3 problems: 1) investigated the authority of the prosecutor personally conduct covert investigative (search) actions; 2) stated position on the understanding of the system of covert investigators (search) actions; 3) classified of authority of the prosecutor personally conduct covert investigative (search) actions which regulated in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

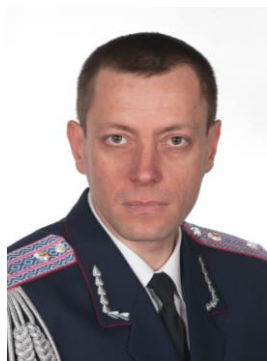
Studies legislative regulation authority of the prosecutor personally conduct covert investigative (search) actions showed that the criminal procedural law Ukraine no rules that would directly implied authority of the prosecutor personally conduct covert investigative (search) actions. This prompted scientists (O. Babikov, J. Lyzak) argued that the prosecutor has the authority to personally conduct covert investigative (saerch) actions. Having accomplished personally (contained in scientific article) investigated of this question, the author joined the positions mentioned scientists.

In the scientific article referred to the imperfection of regulation in the Criminal Procedure Code of Ukraine (especially chapter 21 «covert investigative (search) action») of undercover investigators (search) actions for the current regulation does not allow unambiguous guidance of their list. Have been proposed system of covert investigation (search) actions understand that their set, which is regulated in the interdepartmental Instruction on conducting covert investigation (search) actions.

In order to better clarify the authority of the prosecutor at the Institute of covert investigators (search) actions the classification of these authority the following 3 groups: 1) the authority to make decisions on the conduct covert investigators (search) actions; 2) the authority to contact the investigating judge with a request for covert investigators (search) actions; 3) other authority at the institute of covert investigators (search) actions.

Keywords: *system of covert investigators (search) actions, authority of prosecutor at the institute covert investigators (search) actions.*

Надійшла до редакції 09.04.2015

Плетенець В.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

**ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ
З ОСОБОЮ, ЯКА ПОВІДОМЛЯЄ ПРО ЗАМІНУВАННЯ
З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ ТЕЛЕФОННОГО ЗВ'ЯЗКУ**

Розглянуто особливості спілкування правоохоронців з особою, яка передає повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. На основі проведених досліджень надано рекомендації щодо дій правоохоронців при отриманні повідомлення з відповідним змістом.

Ключові слова: *особа злочинця, повідомлення про загрозу безпеці, телефонний зв'язок*

Постановка проблеми. Забезпечення громадської безпеки є пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів нашої держави. До найбільш суспільно небезпечних діянь, що впливають на стан громадської безпеки, належать завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Ці кримінальні правопорушення не тільки негативно впливають на економічний, соціальний та культурний розвиток, погіршують криміногенну ситуацію у державі, а й викликають паніку та невдоволення населення.

Кількість кримінальних правопорушень досліджуваної категорії в Україні останнім часом суттєво збільшилась. Це зумовлено, серед іншого, проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, збільшенням кількості терористичних актів. При цьому правоохоронці відчують значні труднощі у встановленні всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Встановлення обставин події починається вже з моменту виявлення ознак суспільно небезпечного діяння або надходження повідомлення про його вчинення.

Проведеним нами дослідженням з'ясовано, що повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності передавалося з використанням засобів телефонного зв'язку у 91 % випадків.

Схожі відомості наводять В.П. Бахін та М.А. Михайлов, які вказують, що в 97.5 % випадків погрози відбуваються за телефоном [1, с.25]

Заслуговує на увагу й той факт, що за результатами вивчення нами кримінальних справ та кримінальних проваджень, кваліфікованих згідно зі ст. 259 КК України, повідомлення про загрозу певному об'єкту передавалися у 81 % випадків до підрозділів МВС України. Таким чином, переважно працівникам органів внутрішніх справ доводиться спілкуватися з особою, що передає відповідне повідомлення. Від якості здійснення цієї діяльності правоохоронцями залежатиме й кількість часу, сил та засобів, що будуть витрачені на пошуки об'єкта загрози та злочинця.

Так, ГСУ, визначаючи дії оперативного чергового, рекомендувало одержати від заявника або громадян повну інформацію про пригоду. У повідомленні заявника необхідно зазначити його анкетні дані і попередити про кримінальну відповідальність за заздалегідь неправдивий донос (ст. 177 КК України). Слід в'яснити час і місце вибуху, адресу і характер об'єкту (будівля, транспортний засіб), кількість потерпілих

Правоохоронцям, до яких знаходить повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення і пошкодження об'єктів власності, рекомендовано виконати такі дії:

1. Тримайте абонента на лінії стільки, скільки можливо. Наприклад, попросіть повторити повідомлення. Запишіть кожне його слово. Якщо він не вказує місцезнаходження вибухівки або час можливого вибуху, запитайте його про це. Спробуйте зав'язати з ним невимушену розмову. Поцікавтесь, звідки співрозмовнику відомо про підготовлений вибух, запитайте, що слід

зробити для запобігання вибухові. Для встановлення технічної обізнаності особи, що телефонує, з'ясуйте, який вид вибухової речовини закладено, її кількість. Скажіть абоненту, що будинок заповнений людьми, що вибух може призвести до смерті або серйозного поранення невинних людей тощо.

2. Прислухайтесь до голосу (жіночий, чоловічий), його тембру (спокійний, схвильований, роздратований), особливостей акценту і дефекту мови.

3. Зверніть увагу на шуми, що супроводжують телефонну розмову. Вони можуть стати ключем до розгадки місця знаходження цієї особи.

4. Для затримання особи, що повідомляє про загрозу вибухом, затягуйте розмову з нею на час, необхідний для встановлення номеру телефону та прибуття оперативного групи за адресою абонента [2, с. 157].

У той же час дії правоохоронців у ході спілкування мають здійснюватися з усвідомленням того, що особа має відповідну мету – довести інформацію про загрозу безпеці. За результатами цього вона очікує відповідних дій з боку правоохоронців, якими переважно є евакуаційно-пошукові заходи за відповідним об'єктом.

Використовуючи знання психології, правоохоронці можуть втягнути особу в добре сплановану гру. Особу необхідно поставити в такі умови, коли для досягнення очікуваного результату необхідно здійснити якусь незначну дію. Останньою може виступити потреба зателефонувати як за цим, так і за іншим номером, повторити повідомлення ще раз, посилаючи на поганий зв'язок, тощо. При цьому зазначена умова більшістю осіб не сприймається чимось надзвичайним та не викликає занепокоєння й підозри.

Вивчення судово-слідчої практики дозволяє встановити, що правоохоронці у переважній кількості не вживали заходів для втягнення особи в розмову, обмежуючись лише отриманням повідомлення. У той же час найбільш поширеними заходами, до яких вдаються працівники правоохоронних органів, виступають: прохання зателефонувати ще раз, посилаючись на поганий зв'язок; запитання про політичні погляди особи, події, що відбуваються у державі; переконання відмовитись від запланованих дій під різними підставами; намагання з'ясувати подробиці вибухового пристрою та місця його розташування, вимоги, які висуюються, тощо.

Варто також нагадати, що деякі особи за темпераментом та складом характеру, зустрічаючи опір «на своєму шляху», стають ще більш наполегливішими, сприймаючи якісь «непорозуміння» як особисту образу, намагаючись показати власне «Я». Не меншого значення набуває використання тієї лексики, що відповідає інтелектуальному та культурному рівню особи.

Використовуючи психологічно-емоційні особливості, правоохоронці можуть отримати від особи, яка повідомляє про загрозу безпеці, значну кількість інформації, що характеризує подію, її учасників, утримувати її на зв'язку, в тому числі аж до її затримання біля телефону-автомату.

Так, 12.04.2003 близько 23 години 40 хвилин гр. Т., перебуваючи у нетверезому стані, з метою доведення завідомо неправдивої інформації про загрозу безпеці прийшов до телефону-автомату, розташованого біля будинку

№ 5 на вул. Полтавський шлях м. Харкова, і, використовуючи даний засіб зв'язку, зателефонував оператору Харківського міського управління УМВС України у Харківській області за номером „02” та повідомив про замінування аптеки „Здоров'я”, розташованої на вул. Полтавський шлях № 1, достовірно знаючи про невідповідність дійсності даних відомостей. Після вчинення вказаних дій на місці вчинення злочину гр. Т. був затриманий працівниками міліції [3].

Захоплення зловмисника стало результатом злагоджених професійних дій оператора служби «02», що повідомив про подію черговому по райвідділу, на території обслуговування якого знаходились об'єкт загрози та телефон-автомат, з використанням якого передавалося повідомлення, і утримував на зв'язку злочинця, спілкуючись з ним на сторонні теми. Не меншої уваги заслуговують і дії чергового по райвідділу міліції, який з'ясував розташування таксофону і негайно направив до нього слідчо-оперативну групу.

При отриманні інформації про загрозу в телефонному режимі працівник міліції має встановити стать, вік, емоційний та психічний стан, а також інші дані. Так можуть бути виділені слова-автографи, що дають можливість більш предметного пошуку, а в окремих випадках – і виявлення індивіда [4, с. 181].

Іноді особі, що передає повідомлення з відповідним змістом, пропонують назвати свої анкетні дані (прізвище, ім'я, по батькові та місце мешкання). Зазвичай у цьому разі передача повідомлення переривається, оскільки особа не бажає викриття. Хоча бувають одиничні випадки повідомлення цих відомостей. Це, на нашу думку може відбуватись, коли особа, котра передає повідомлення, є добросовісним учасником, тобто виявила підозрілий предмет; в іншому разі особа називає дані іншої особи або байдуже ставиться до наслідків власних дій.

Однак зазначене є скоріше винятком, ніж правилом. Тому питання правоохоронців має бути нейтральним, на кшталт: «Як мені до Вас звертатись?» Тільки після відповіді правоохоронець має визначитись із подальшим напрямком спілкування з особою, яка передає повідомлення з відповідним змістом.

Якщо особа, що передає повідомлення, сама дізналася про загрозу, тобто є добросовісним свідком (посередником у передачі відомостей від злочинця до правоохоронних органів), необхідно з'ясувати, від кого, де і коли їй стали відомі ці дані. Зміст тексту невідомого автора необхідно проаналізувати на предмет володіння цією особою конкретними знаннями, ступеня поінформованості щодо головного предмета повідомлення, наприклад, способу здійснення теракту, зброї, що передбачається використовувати при цьому, роду і режиму діяльності обраного об'єкта терористичного зазіхання та ін. При такому аналізі слід звертати увагу на значні суперечності, помилки у термінології, опис технічних характеристик, технологічних процесів, володіння широко розповсюдженими публіцистичними штампами тощо [5, с. 88].

При спілкуванні з особою необхідно виявляти витримку, спокій та врівноваженість. У той же час апелювання до емоційно-вольової сфери є досить дієвим прийомом психологічного впливу і цілком успішно використовується

у багатьох випадках переговорів зі злочинцями [6, с. 264].

У результаті цього будуть отримані відомості, необхідні для організації пошуку та викриття винуватця.

Висновки. Більшість із зазначеного вимагає від правоохоронців використання знань психології: почути особу і на підставі цього організувати свою діяльність.

Серед найбільш розповсюджених заходів, до яких вдаються працівники правоохоронних органів, можна назвати такі: прохання зателефонувати ще раз, посилаючись на поганий зв'язок; запитання про політичні погляди особи, події, що відбуваються у державі; переконання відмовитись від запланованих дій під різними підставами; намагання з'ясувати подробиці вибухового пристрою та місця його розташування та ін.

Якомога довше утримання особи на телефонному зв'язку забезпечує правоохоронців орієнтовними матеріалами, надає можливість затримання правопорушника безпосередньо на місці передачі повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Подальші наші дослідження спрямовуватимуться на висвітлення дій правоохоронців при надходженні повідомлень з відповідним змістом іншими способами.

Бібліографічні посилання

1. *Бахин В.П.* Анализ криминальных взрывов (по материалам Автономной республики Крым) / В.П. Бахин, М.А. Михайлов. – Симферополь, 1999.
2. Розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із задалегідь неправдивими повідомленнями про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів приватної, колективної чи державної власності шляхом вибуху, підпалу або іншим загально небезпечним способом : зб. метод. рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ. – К., 2001.
3. Кримінальна справа № 59070054. // Архів Фрунзенського районного суду м. Харкова, 2007 р.
4. *Берназ В.Д.* Психолінгвістичні аспекти виявлення інсценувань на досудовому слідстві. / В.Д. Берназ // Південноукраїнський часопис. –2009. – № 1.
5. *Литвин Т.В.* Перспективи застосування лінгвістичних знань в оперативно-розшуковій діяльності служби безпеки України / Т.В. Литвин, Т.Г. Галатіна // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – Ч. 2. – 2002. – № 1. – 140 с.
6. *Токарська А.С.* Комунікативна практика ведення переговорів із терористами / А.С. Токарська // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованим злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матер. міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 8–9 квітня 2005 р.). – Львів, 2005. – Ч. 2. – 344 с.

Плетенец В. Н. Особенности общения правоохранителей с лицом, которое сообщает о заминировании, используя средства телефонной связи. Рассмотрены особенности общения правоохранителей с лицом, которое передает сообщение об угрозе жизни граждан, уничтожении или повреждении объектов собственности. На основании проведенных исследований сформулированы рекомендации для сотрудников правоохранительных органов при получении сообщения с соответствующим содержанием.

Ключевые слова: личность преступника, сообщение об угрозе безопасности, телефонная связь.

Pletenets' V. M. Features of communication with law enforcement entity that reports of bomb using means of telecommunication. In the article features law enforcement communicating with the person who sends the message about threats to citizens, destruction or damage of property with the use of telephone. It is noted that the increase in the number of investigated criminal offenses largely influenced by increase of terrorist attacks. At the same time police experience considerable difficulties in communicating with the person who sends the message with the appropriate content.

The study allowed to identify the main recommendations of police behavior when receiving notification of danger. Thus, when dealing with a person must exercise restraint, calm and poise. You must pay attention to the noises that accompany a phone conversation, communication delay. As a result can be obtained important information and. It is possible detention at the telephone.

Keywords: *individual offender notification of security threat, telephone.*

Надійшла до редакції 16.04.2015

Воробйова І. А.

здобувач

*(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя)*

УДК 343.963

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПОДАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Автор досліджує процесуальний порядок подання та забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування. Встановлено, що моментом виникнення права на подання цивільного позову у сучасному кримінальному процесі виступає ряд обставин, а саме: встановлення факту вчинення злочину; наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та заподіяною шкодою; існування у особи права на відшкодування їй заподіяних збитків (шкоди). Доведено, що юридичну природу цивільного позову у кримінальному процесі становить не процесуальне право особи на відшкодування заподіяної їй шкоди, а матеріально-процесуальні підстави виникнення та функціонування такого права.

Ключові слова: *цивільний позов, позовна заява, цивільний позивач, цивільний відповідач, форма та зміст цивільного позову, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Виконання завдань кримінального провадження вимагає охорони прав, свобод та законних інтересів усіх його учасників. До таких учасників у п. 25 ч.1 ст. 3 КПК України віднесено й цивільного позивача. У зв'язку з цим сьогодні досить нагальною є проблема суворого дотримання прав не лише підозрюваного, обвинуваченого та цивільного відповідача, а й цивільного позивача як особи, якій злочином заподіяно матеріальну та моральну шкоду. Проблемність розглядуваного питання пов'язана з тим, що саме на досудовому етапі кримінального провадження встановлюється особа, яка вчинила злочин, збираються докази її винуватості,

з'ясовується вид та розмір шкоди, яка за рішенням суду у разі задоволення цивільного позову підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Тому, враховуючи правові наслідки заподіяної злочином шкоди, КПК України у своїх положеннях встановив вимоги як до самого цивільного позову, так і порядку його подання, забезпечення, доказування та задоволення. Проте незважаючи на актуальність розглядуваного питання, тема процесуального порядку подання цивільного позову на стадії досудового розслідування за чинним КПК України залишається малодослідженою.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Інститут цивільного позову у сфері кримінального судочинства вже ставав предметом наукових досліджень фахівців як в Україні, так і в зарубіжних країнах. До таких вчених, зокрема, доцільно віднести Ю.Р. Адояна, Ю.П. Аленіна, А.М. Белякова Т.Р. Галімова, А.Д. Давлетова, В.Г. Даєва, А.А. Добровольського, З.З. Зінатуліна, Н.С. Кравченка, А.Г. Мазалова, В.Т. Нора, В.М. Тертишника, О.Г. Фіногенова, Н.І. Хандуліна та ін. Також слід згадати, що особливості функціонування інституту цивільного позову на досудовому етапі кримінального провадження досліджували С.О. Александров [1], В.Я. Понарін [2], В.В. Батуєв [3], А.В. Тимошенко [4], С.В. Кравцова [5], Я.О. Клименко [6], Д.О. Прасков'їн [7], Б.Л. Ващук [8] та ін. Оскільки з кінця 2012 р. дія засади змагальності сторін за КПК України поширюється і на досудовий етап кримінального провадження, окремі проблеми теорії та практики функціонування інституту цивільного позову і до цього часу залишаються невирішеними, що й зумовлює актуальність обраної нами теми дослідження.

Метою статті є дослідження процесуального порядку подання та забезпечення цивільного позову на стадії досудового розслідування. Досягти поставленої мети можна вирішенням таких завдань: встановити момент виникнення права на подання цивільного позову у кримінальному провадженні; з'ясувати вимоги до форми та змісту цивільного позову у кримінальному провадженні; дослідити підстави для забезпечення цивільного позову.

Виклад основного матеріалу. Перш за все необхідно вказати, що у нашому дослідженні такі терміни, як «цивільний позов» та «позовна заява», ми будемо розглядати як синоніми, оскільки в ч. 1 ст. 60 КПК України вказано, що особа пред'являє цивільний позов, а в ч. 4 ст. 128 КПК України у зазначеному контексті йдеться про форму та зміст позовної заяви. Також сама ст. 128 КПК України має назву «Цивільний позов у кримінальному провадженні».

Відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК України цивільним позивачем у кримінальному провадженні є:

- фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди і яка пред'явила цивільний позов;
- юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди і яка пред'явила циві-

льний позов.

Тобто закон для отримання відповідного статусу встановив три вимоги, а саме: 1) передбачив обов'язковість заподіяння для фізичної та юридичної особи конкретного виду шкоди; 2) передбачив необхідність подання цивільного позову до компетентної особи; 3) вказав на необхідність вчинення щодо такої особи кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. Під суспільно небезпечним діянням слід розуміти, наприклад, вчинення особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності (ст. 503 КПК України).

Крім того, КПК України в ч. 2 ст. 60 передбачив, що права цивільного позивача виникають з моменту подання особою цивільного позову, а не з моменту винесення слідчим, прокурором постанови про визнання цивільним позивачем, як це було за КПК України 1960 р. Вказана обставина позбавляє практику зайвого формалізму, однак повинна орієнтувати на те, що відсутність у особи одночасно трьох описаних вище складових для виникнення її статусу є підставою для відмови у визнанні особи цивільним позивачем. Відмова слідчого у визнанні особи цивільним позивачем є процесуальним рішенням, яке повинно оформлюватися з дотриманням вимог, передбачених ст. 110 КПК України, а саме постановою про відмову у визнанні цивільним позивачем. Зазначену постанову слідчого на підставі ст. 303 КПК України може бути оскаржено до слідчого судді протягом десяти днів з моменту її винесення. Наголосимо на тому, що про прийняте рішення визнати особу цивільним позивачем спеціально виносити постанову не потрібно, оскільки законодавець у ст. 60 та ст. 128 КПК України фактично об'єднав момент отримання особою статусу цивільного позивача та подання нею цивільного позову.

Системний аналіз матеріалів практики вказав на те, що існують три типові випадки подання цивільного позову. Перший випадок – коли одна особа одночасно виступає як потерпілий та цивільний позивач. Другий – коли особи потерпілого і цивільного позивача не збігаються. Третій передбачає право прокурора самостійно подати цивільний позов для захисту інтересів держави або окремих громадян, що регламентовано у ч. 3 ст. 128 КПК України. Однак наведені нами випадки подання позовної заяви не змінюють наявних вимог закону до змісту та форми цивільного позову. Відповідно до положень ч. 4 ст. 128 КПК України форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. На нашу думку, важливість з'ясування наявних вимог до форми та змісту цивільного позову у сфері кримінального судочинства посилюється тим фактом, що, з одного боку, воно здатне забезпечити його належне функціонування у сфері кримінального судочинства, а з іншого, як за результатами власного статистичного дослідження зазначає В.В. Батуєв, у разі вчинення корисливих злочинів особа, заявляючи цивільний позов, у 84 % випадків розраховує на відшкодування збитків [3]. Тому рівень відновлення та забезпечення майнових прав особи, потерпілої від злочину, впливає на престиж правоохоронних та судових органів і є невід'ємним складником рівня довіри

громадян до всієї правоохоронної та судової системи.

Ураховуючи, що досудове розслідування повинно відбуватися у письмовій формі, на нашу думку, доволі дискусійним є твердження Я.О. Клименка про те, що цивільний позов може бути заявлений як у письмовій, так і в усній формі. Про факт усної заяви (подання) цивільного позову вчений пропонує слідчому скласти протокол [6, с. 10]. Вчений, скоріш за все, провів аналогію між ініціюванням самого кримінального провадження (усною заявою або повідомленням про злочин) та поданням цивільного позову. Однак зазначені інститути виконують абсолютно різні функції. Також, дискутуючи щодо обґрунтованості зазначеного твердження вченого, доцільно вказати на те, що згідно із ч. 3 ст. 128 КПК України прокурор наділений правом подавати цивільний позов в інтересах громадян саме в тих випадках, коли вони через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права. Враховуючи ту обставину, що за наслідками подання цивільного позову можуть бути суттєво обмежені майнові права конкретної особи (цивільного відповідача) навіть на досудовому етапі кримінального провадження, а також враховуючи право прокурора, передбачене в ч. 3 ст. 128 КПК України, ми вважаємо за доцільне у чинному КПК України не запроваджувати змін та залишити одну письмову форму ініціювання цивільного позову на досудовому етапі кримінального провадження.

Наявна дискусія щодо публічної чи приватно-публічної [6, с. 8-9 ; 8, с. 17; 9, с. 6-15; 10, с. 172-179; 11 с. 4-5, 11; 12, с. 108-112] природи цивільного позову в науці кримінального процесу, на нашу думку, перестає бути актуальною у кримінальному судочинстві, побудованому на засадах змагальності, оскільки така форма судочинства вже сама по собі зумовлює приватно-публічну специфіку подання та доведення цивільного позову. Відповідно, моментом виникнення права на цивільний позов у сучасному кримінальному процесі є встановлення факту вчинення злочину (внесення відомостей до ЄРДР); наявність причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та заподіяною шкодою; існування у особи права на відшкодування заподіяних їй збитків (шкоди). Сама наявність цивільного відповідача та/або встановлення конкретної особи, яка вчинила злочин, на нашу думку, не є обов'язковою умовою для реалізації права особи на подання цивільного позову.

Зазначені обставини підкреслюють, що юридичну природу цивільного позову у кримінальному процесі становить не саме процесуальне право особи на відшкодування заподіяної їй шкоди, а матеріально-процесуальні підстави його виникнення та функціонування, до яких слід віднести: факт вчинення злочину та заподіяння шкоди; встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) особи та заподіяною шкодою; визнання особи цивільним позивачем; перспективна можливість встановлення особи цивільного відповідача.

Указані вище умови та підстави виникнення самого права на подання цивільного позову, а також зазначена нами юридична природа цивільного позову у кримінальному судочинстві переконливо свідчать про існування специфічних, а не формальних вимог до форми та змісту цивільного позову по-

рівняно з положеннями ст. 119 та ст. 120 ЦПК України. Таке твердження є обґрунтованим, незважаючи на пряму вказівку у ч. 4 ст. 128 КПК України на те, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства, оскільки подання цивільного позову передбачено з моменту внесення відомостей до ЄРДР, а також і з тієї причини, що на момент його подання органами досудового розслідування може бути не встановлено особу, яка вчинила злочин. Тому не менш дискусійним у науці та на практиці є питання щодо наявних вимог до форми та змісту цивільного позову у сфері кримінального судочинства, особливо коли він подається на досудовому етапі кримінального провадження. Додаткова необхідність з'ясування цих обставин зумовлена і тим, що, відповідно до змісту ст. 92 КПК України, обов'язок доказування обставин, передбачених у ч. 1 ст. 91 зазначеного Кодексу, покладається на слідчого та прокурора. Наприклад, у слідчих та прокурорів справедливо виникають запитання про те, які вимоги положень ст. 119 та ст. 120 ЦПК України в контексті ч. 4 ст. 128 КПК України повинні діяти для визнання цивільного позову належно оформленим, коли: злочин вчинено в умовах неочевидності; підслідність та підсудність кримінального провадження може бути змінена до кінця його закінчення, а отже, назва суду на момент подання цивільного позову може бути невідома чи змінена у зв'язку з об'єднанням кримінальних проваджень; злочин вчинило декілька осіб; злочин вчинило декілька осіб і одна із них перебуває у розшуку, а інша затримана. Зазначені вище приклади типових слідчих ситуацій дозволяють нам зробити висновок про те, що у сфері кримінального судочинства, особливо на досудовому етапі, вимоги до змісту цивільного позову можуть бути обмеженими (специфічними), на відміну від сфери цивільного судочинства.

Проведений системний аналіз положень ст. 119 та ст. 120 ЦПК України, а також ст. 91, ст. 92 та ч. 4 ст. 128 КПК України демонструє, що під час досудового слідства вимоги до цивільного позову доцільно розділити на дві групи: перша – ті, які діють в обмеженому вигляді, а друга – які взагалі можуть не діяти, враховуючи існування обов'язку доказування, передбаченого ч. 1 ст. 92 та ст. 291 КПК України.

Так, наприклад, обмежено діють ті вимоги ст. 119 та ст. 120 ЦПК України, які на момент подання цивільного позову можуть бути ще не відомі цивільному відповідачу, у зв'язку з чим у цивільного позивача не існує фактичної можливості зазначення їх у тексті свого цивільного позову. На його подання він має право вже з моменту внесення відомостей до ЄРДР на підставі положень ст. 61 КПК України, а саме: найменування суду, до якого подається заява (п. 1 ч. 2 ст. 119 ЦПК України); ім'я (найменування) відповідача (п. 2 ч. 2 ст. 119 ЦПК України); виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПК України).

У свою чергу, можуть взагалі не діяти деякі вимоги ст. 119 та ст. 120 ЦПК України (у зв'язку з тим, що їх встановлення є завданням органів досудового розслідування та прокуратури, а крім того, вони підлягають своєму

зазначенню в обвинувальному акті (ст. 291 КПК України)), а саме: зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину (п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України); перелік документів, що додаються до заяви (п. 7 ч. 2 ст. 119 ЦПК України). Оскільки такі дані знаходяться у розпорядженні прокурора і перебувають у матеріалах кримінального провадження, цілком логічно, що вони можуть бути навіть не відомі цивільному позивачу на момент подання позову. Також, на нашу думку, у сфері кримінального судочинства не діє вимога ЦПК України, передбачена у ст. 120, згідно з якою «позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб» [13], оскільки в ч. 2 ст. 120 ЦПК України зазначено, що правила цієї статті щодо подання копій документів не поширюються на позови, що виникають із відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину.

На практиці також можуть мати місце випадки, коли зміст позовних вимог та ціна позову щодо вимог майнового характеру (п. 3 та п. 4 ч. 2 ст. 119 ЦПК України) можуть не збігатися із розміром шкоди, встановленої органами досудового розслідування, наприклад, щодо кількості викраденого майна (речей, предметів) та його вартості. Однак заявити (вказати) саме такий розмір цивільного позову, який вважає цивільний позивач, він має повне право. Проте КПК України у нормі ч. 1 ст. 337, що має назву «Визначення меж судового розгляду», зазначив, що судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. У іншій частині незбігання цивільного позову (щодо кількості викраденого майна та його вартості) даний судовий розгляд не проводиться, а цивільний позов, відповідно, підлягає частковому задоволенню у рішенні суду. Якщо питання стосується кількості викраденого майна (в частині, не доведеної під час досудового розслідування), а не його вартості, то органи досудового розслідування повинні почати нове кримінальне провадження або продовжити розслідування виділеної частини матеріалів, яке повинно бути здійснене за рішенням слідчого, прокурора перед направленням матеріалів до прокуратури з обвинувальним актом. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень із даного питання вказало нам, що у випадку встановлення органами досудового розслідування розбіжності або недоведення вини підозрюваного щодо частини викраденого майна потерпілого (цивільного позивача) та розміру заявленого цивільного позову таке виділення матеріалів перед направленням кримінального провадження до прокуратури не проводиться. Зазначена обставина є недоліком слідчо-судової практики.

Наступною проблемою практики є порядок та підстави забезпечення поданого цивільного позову. Так, ст.ст. 170-171 КПК України передбачено, що арешт майна підозрюваного або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями, є одним із першочергових заходів, який вживається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора та цивільного позивача для забезпечення заявленого цивільного позову.

Однак на практиці необхідно враховувати, що положення ч. 2 та ч. 3 ст. 171 КПК України передбачають дві окремі групи вимог до змісту клопотання про арешт майна, існування яких, на нашу думку, зумовлено різною метою і підставами накладення такого арешту.

Так, необхідно констатувати, що *першою підставою* накладення арешту на майно є *загальна необхідність* позбавити підозрюваного або інших осіб можливості використовувати, розпоряджатися та відчужувати певне майно до скасування його арешту. Відповідно, мета застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження пов'язана із необхідністю збереження доказів (ч. 2 ст. 170 КПК України), забезпеченням у подальшому можливої конфіскації майна у випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 170 КПК України). *Другою підставою* накладення арешту на майно є *спеціальна необхідність* позбавити підозрюваного або інших осіб можливості відчужувати конкретне майно до вирішення справи по суті. Відповідно, його метою є забезпечення заявленого цивільного позову у кримінальному провадженні.

Отже, розмежування наявних на практиці підстав та мети подання клопотання про накладення арешту на майно за своїми наслідками висуває і різні вимоги до клопотання. У першому випадку (загальної необхідності, що регламентована у ч. 2 ст. 171 КПК України) до таких вимог закон відносить: 1) вказівку на підстави, у зв'язку з якими потрібно здійснити арешт майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати; 4) копії документів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи (наприклад, ч. 6 ст. 132 КПК України вимагає надання витягу з ЄРДР, а ч. 3 вказаної статті зобов'язує навести конкретні потреби досудового розслідування у застосуванні такого заходу тощо).

Натомість вимоги до клопотання про накладення арешту на майно у зв'язку із забезпеченням цивільного позову (спеціальна необхідність, регламентована у ч. 3 ст. 171 КПК України) є значно меншими за своїм обсягом, а саме: 1) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 2) докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди. На нашу думку, доказами факту заподіяння шкоди є подана заява про кримінальне правопорушення та розпочате за нею досудове розслідування, а доказами розміру завданої шкоди може виступити заявлений цивільний позов, опис викрадених речей та вказівка на їх вартість у протоколі допиту потерпілого (цивільного позивача), а також інших доданих цивільним позивачем документів на обґрунтування своїх позивних вимог (чеки, квитанції, гарантійні талони, документи, які підтверджують право власності, та інші фото- чи відеоматеріали перебування у власності потерпілого (цивільного позивача) такого майна). Також необхідно враховувати у слідчо-судовій практиці, що сам факт вчинення злочину та кількість викраденого майна може навіть і не оспорюватися стороною захисту, однак вони завжди мають право поставити під сумнів зазначену цивільним позивачем (потерпілим) вартість такого майна.

Як справедливо зазначають окремі вчені, вжиття заходів процесуально-

го примусу, спрямованих на забезпечення цивільного позову та аналіз змісту самого поняття забезпечення цивільного позову у кримінальному судочинстві, дозволяє виділити такі стадії такої діяльності: а) виявлення майна і цінностей, що можуть бути звернені на відшкодування шкоди за цивільним позовом; б) накладення арешту на таке майно; в) забезпечення збереження арештованого майна [6, с. 12]. Однак необхідно вказати, що на практиці відсутні дієві механізми вжиття таких заходів слідчим та/або прокурором (наприклад, не існує об'єднаних баз даних власності рухомого чи нерухомого майна осіб, їхніх доходів, вкладів та банківських рахунків тощо). Вказані обставини унеможливають на сучасному етапі вжиття дієвих заходів для відшукування такого майна цивільного відповідача з метою забезпечення цивільного позову.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що для отримання статусу цивільного позивача законом передбачено настання трьох обставин, а саме: заподіяння конкретного виду шкоди для фізичної та юридичної особи; подання цивільного позову до компетентної особи; вчинення стосовно такої особи (її майна, речей тощо) кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння.

Також вивчення матеріалів практики вказало на існування трьох типових випадків подання цивільного позову: цивільний позов подано цивільним позивачем, який є одночасно і потерпілим у даному кримінальному провадженні; цивільний позов подано цивільним позивачем, котрий не є потерпілим; цивільний позов подано прокурором у випадках, передбачених законом.

Виникнення права на цивільний позов утворює сукупність таких обставин: 1) факт внесення відомостей до ЄРДР стосовно конкретного злочину; 2) причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) особи та заподіяною шкодою; 3) право особи на відшкодування заподіяної їй шкоди. Така умова, як встановлення органами досудового розслідування чи прокурором особи підозрюваного або іншої особи, яка в силу закону здатна нести цивільну відповідальність, не є обов'язковою для реалізації права на подання цивільного позову. Також, на нашу думку, необхідно внести зміни до ч. 2 ст. 62 КПК України і вказати, що особа визнається цивільним відповідачем не з моменту подання стосовно неї цивільного позову, а з моменту винесення слідчим або прокурором мотивованої постанови про визнання особи цивільним відповідачем. Така умова нівелюватиме всі проблеми практики, пов'язані із необхідністю дотримання у змісті цивільного позову вимог, передбачених ст.ст. 119-120 ЦПК України. Однак за таких обставин на практиці можуть виникнути ситуації, коли під час проведення підготовчого судового засідання за рішенням судді цивільний позов потребуватиме свого уточнення та доповнення цивільним позивачем згідно з відомостями, зазначеними в обвинувальному акті. Така поведінка суду (з метою уточнення позовних вимог), на нашу думку, буде відповідати вимогам змагального кримінального процесу.

Подальші наукові дослідження зазначеної проблематики необхідно продовжити за такими напрямками, як з'ясування поняття та сутності інститу-

ту цивільного позову у кримінальному судочинстві, встановлення особливостей функціонування інституту цивільного позову на судових стадіях кримінального процесу.

Бібліографічні посилання

1. *Александров С.А.* Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе (досудебные стадии): [монография] / С.А. Александров. – Горький, 1976.
2. *Понарин В.Я.* Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела : [монография] / В.Я. Понарин. – Воронеж, 1978.
3. *Батуев В.В.* Обеспечение при расследовании преступления гражданского иска потерпевшего : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – М., 1999 [Электронный ресурс] / В.В. Батуев. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/95686.html>
4. *Тимошенко А.В.* Теоретические и практические вопросы гражданского иска в предварительном расследовании : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.В. Тимошенко. – Челябинск, 2002.
5. *Кравцова С.В.* Уголовно-процессуальный статус гражданского истца и гражданского ответчика на стадии предварительного расследования (Понятие, сущность и основания возникновения) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.В. Кравцов. – Санкт-Петербург, 2003.
6. *Клименко Я.О.* Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочинцем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Я.О. Клименко. – К., 2003.
7. *Прасковьян Д.А.* Обеспечение гражданского иска на досудебных стадиях по УПК РФ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.А. Прасковьян. – Саратов, 2004.
8. *Ващук Б.Л.* Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б.Л. Ващук. – К., 2007.
9. *Мазалов А.Г.* Гражданский иск в уголовном процессе : [монография] / А.Г. Мазалов. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1977.
10. *Можаровська К.В.* Юридична природа цивільного позову у кримінальному судочинстві / К.В. Можаровська // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. № 56. – С. 172–180.
11. *Сенин Н.Н.* Возмещение вреда, причиненного преступлением, в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.Н. Сенин. – Томск, 2004.
12. *Томіленко П.* Цивільний позов прокурора в порядку захисту інтересів держави у кримінальному провадженні / П. Томіленко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3. – С. 107–114.
13. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1396548366806958>.

Воробьева И. А. Процессуальный порядок подачи и обеспечения гражданского иска на стадии досудебного расследования. В предлагаемой статье автор исследует процессуальный порядок подачи и обеспечения гражданского иска на стадии досудебного расследования. Системный анализ положений ст. 61, ст. 62, ст. 128 УПК Украины и ст. 119 и ст. 120 ГПК Украины позволил обосновать вывод, что для получения статуса гражданского истца законом установлен ряд требований, а именно: наличие причинения конкретного вида вреда физическому или юридическому лицу; необходимость подачи гражданского иска компетентному лицу; совершение в отношении такого лица уголовного правонарушения или иного общественно опасного деяния. Доказано, что моментом возникновения права на гражданский иск в современном уголовном процессе выступает на-

личие ряда обстоятельств: установление факта совершения преступления; наличие причинной связи между действиями (бездействием) лица и причиненным вредом; существование у лица права на возмещение причиненного ущерба (вреда). Установлено, что существующие требования к форме и содержанию гражданского иска, предусмотренные в ст. 119 и ст. 120 ЦПК Украины (на этапе досудебного расследования), целесообразно разделить на две группы: те, которые подлежат частичному соблюдению, и те, которые вообще могут быть не соблюдены в силу специфики уголовного производства. Предлагается внести изменения в ч. 2 ст. 62 УПК Украины и предусмотреть, что лицо признается гражданским ответчиком не с момента подачи в отношении него гражданского иска, а с момента вынесения следователем или прокурором мотивированного постановления о признании лица гражданским ответчиком.

Ключевые слова: *гражданский иск, исковое заявление, гражданский истец, гражданский ответчик, форма и содержание гражданского иска, досудебное расследование.*

Vorobyova I. A. Procedural order of presentation and ensuring civil action in pretrial investigation. This article examines the procedural order of presentation and ensuring civil action in pretrial investigation. Carried out systematic analysis of the provisions of Art. 61, Art. 62, Art. 128 of CPC of Ukraine and Art. 119 and Art. 120 of Civil Procedure Code of Ukraine, the results of which proved that the status of civil party law provides a number of requirements, namely: committing against that person a criminal offense or other socially dangerous act; infliction particular type of damage; presentation a civil action to a competent person. Also proved that the moment of occurrence the right of presentation of civil action in modern criminal process serves a number of circumstances, namely: establishing the fact of the offense; causal connection between the actions (or inaction) of the person and the damage; existence of a person to her right to compensation of losses (damage). It was established that the existing requirements for the form and content of civil action provided for in Art. 119 and Art. 120 CPC of Ukraine during the pretrial investigation are divided into two groups, namely those subject to partial compliance, and those who do may be underexposed, because of the nature of criminal proceedings. The author substantiated expediency of introducing amendments to ch. 2 Art. 62 of CPC of Ukraine and has predicted that person is recognized civil defendant not with the moment of presentation regarding her civil action, and with the delivery by an investigator or prosecutor reasoned decision on recognition as civil defendant. The author argues that the legal nature of civil action in criminal proceedings is not a procedural right to a compensation for her injury and material grounds of procedural and functioning of such right.

Keywords: *civil action, statement of claim, civil plaintiff, civil defendant, form and content of civil claim, pretrial investigation.*

Надійшла до редакції 27.10.2015

Завгородня К. В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.721 : 340.142

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З МЕТОЮ НЕДОПУЩЕННЯ БЕЗПІДСТАВНОГО ОБМЕЖЕННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ СВОБОДИ ТА ОСОБИСТОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто можливі порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, пов'язані з правом особи на свободу та особисту недоторканність, під час досудового розслідування. Проведено системний аналіз існуючих гарантій недопущення зазначених порушень прав та свобод особи, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України. Досліджено правову позицію Європейського суду з прав людини щодо законності підстав обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

***Ключові слова:** Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, право на свободу та особисту недоторканність, запобіжні заходи, затримання особи, тримання під вартою, недопущення порушень прав особи.*

Постановка проблеми. Системний аналіз порушень ЄКПЛ працівниками правоохоронних та судових органів засвідчив, що у період існування незалежної України в окремих аспектах вони мають системний характер: 1) використання строків адміністративного затримання з метою початку кримінального провадження; 2) послідовне застосування до однієї особи двох видів затримання: адміністративного та кримінально-процесуального; 3) обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без достатнього обґрунтування; 4) недосконалість процедури оскарження ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 5) недостатня обґрунтованість продовження строків тримання під вартою та інші [8].

Водночас Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), приймаючи рішення у справі «Гарькавий проти України» та роз'яснюючи положення п. 1 ст. 5 ЄКПЛ [9], зазначив, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене державою на підставах та в порядку, чітко визначених законом [10].

Право на свободу та особисту недоторканність є одним з основоположних прав людини, яке гарантується не тільки Конституцією України, а й такими міжнародними актами, як Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї (далі – ЄКПЛ, Конвенція); Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та пока-

рання; Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»); Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, та іншими.

Впродовж багатьох десятиліть в Україні діяв Кримінально-процесуальний кодекс України № 1001-05 від 28.12.1960 року, одним з найголовніших недоліків якого було порушення процедури затримання особи, а також обрання до неї та подальшого оскарження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки його застосування пов'язане з обмеженням конституційних прав і свобод людини. Більше того, цей вид запобіжного заходу застосовується тоді, коли вина особи ще не встановлена в судовому порядку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема порушення права особи на свободу та особисту недоторканність під час досудового розслідування постійно знаходиться в центрі досліджень багатьох науковців. Серед робіт з цієї теми слід назвати праці Г. Алейнікова, О. Губської, О. Капліної, В. Мариніва, Д. Сімоновича, В. Сліпченка, В. Уварова [1–7]. Проте існуючі публікації не вичерпують всієї складності проблеми, а утворюють базис для її подальшого дослідження.

Саме тому надзвичайно актуальним є питання: яким чином зазначені проблеми врегульовані у Кримінальному процесуальному кодексі України № 4651-VI (далі – КПК України) від 13.04.2012 року, зокрема яким чином узгоджуються його положення з міжнародно-правовими актами та практикою ЄСПЛ?

Мета даної статті полягає в дослідженні ризиків можливих порушень ЄКПЛ, а також з'ясуванні системи гарантій недопущення зазначених порушень прав та свобод особи, закріплених у КПК України.

Враховуючи предмет та межі нашого дослідження доцільно вирішити такі завдання: провести системний аналіз ключових рішень ЄСПЛ щодо України, які містять тлумачення Судом положень ЄКПЛ про законність тримання під вартою; дотримання встановленої законом процедури затримання; оскарження можливої необґрунтованості судового рішення з приводу обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та інших елементів, на яких базується європейський підхід до захисту права на свободу та особисту недоторканність; запропонувати можливі шляхи оптимізації слідчо-судової практики.

Виклад основного матеріалу. Доречно розглянути вищезазначені проблеми за допомогою послідовного моделювання конкретних ситуацій можливих порушень прав та свобод осіб під час досудового розслідування.

1. Використання строків адміністративного арешту з метою початку кримінального провадження стосовно особи.

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність є однією з головних засад кримінального провадження, яка закріплена у ст. 12 КПК України. Більше того, у ч. 5 ст. 12 КПК України чітко зазначено, що затримання особи, взяття її під варту або обмеження у праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності під-

став або з порушенням порядку, передбаченого КПК України, тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Проте результат системного аналізу норм КПК України вказав на те, що на цьому законодавчому положенні не вичерпуються важелі регулювання вказаної проблематики, оскільки у кримінально-процесуальному законі міститься узгоджена система гарантій, спрямованих на недопущення цього виду порушень прав та свобод людини, зокрема:

- кожен, кого затримано через підозру у вчиненні кримінального правопорушення, повинен в найкоротший строк бути доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання (ч. 2 ст. 12);

- ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 207);

- уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208);

- особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ч. 1 ст. 209);

- затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211).

За правовими позиціями ЄСПЛ практика тримання під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких правил, які б регулювали такі питання, внаслідок чого такі особи можуть бути позбавленими свободи протягом тривалого строку без відповідного судового рішення, несумісна з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Слоєв проти України» [11], «Микола Кучеренко проти України» [12], «Доронін проти України» [13]).

Так, у справі «Доронін проти України» (2009 р.) ЄСПЛ встановив, що під час адміністративного арешту із заявником поводитися як з підозрюваним у кримінальному провадженні і слідчий допитував його стосовно справи про вбивство. У зв'язку з чим Суд зробив висновок про те, що адміністративний арешт заявника був використаний з метою початку кримінального провадження стосовно заявника. При цьому заявника було позбавлено його права на захист, оскільки йому не було своєчасно надано статусу підозрюваного. Таким чином, Суд дійшов висновку про те, що у цій справі мало місце пору-

шення п. 1 ст. 5 Конвенції [13].

2. Послідовне застосування до однієї особи двох видів затримання: адміністративного та кримінального процесуального.

Окрім зазначених імперативних положень КПК України, доречно зазначити, що відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 14 Закону України № 3460-VI від 02.06.2011 року «Про безоплатну правову допомогу», особи, до яких застосовано адміністративне затримання, мають право на здійснення представництва їх інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру [14].

У даному випадку доцільно звернути увагу на трактування вказаної проблеми ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011 р.), в якій заявник стверджував, що його адміністративне затримання було перетворено в кримінальне. В цій справі заявника спочатку було затримано строком на 3 доби за підозрою у порушенні правил обігу наркотичних засобів, відповідно до вимог ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Але міліція закрила провадження у справі про адміністративне правопорушення у зв'язку з відсутністю його події і складу. Після цього заявника затримали відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства за підозрою у вчиненні вбивства і розбійного нападу.

На думку Суду, під час адміністративного арешту із заявником поведилися як із підозрюваним у кримінальній справі за фактом вбивства, оскільки слідчий допитував заявника в якості свідка за вказаним фактом, у результаті чого заявник зізнався у вчиненні злочину. У зв'язку з цим Суд визнав, що адміністративне затримання заявника було насправді частиною тримання його під вартою як підозрюваного у кримінальному провадженні за фактом вбивства, але без забезпечення його процесуальних прав, зокрема, його права на захист. Таким чином, ЄСПЛ зазначив, що в даному випадку мало місце порушення п. 1 ст. 5 Конвенції [15].

3. Обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без достатнього обґрунтування.

Відповідно до ч. 1 ст. 183 КПК України, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом. Проте, як і інші види запобіжних заходів, тримання під вартою має на меті забезпечити виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам, наведеним у п. 1–5 ч. 1 ст. 177 КПК України. Більше того, у ч. 2 ст. 183 КПК України наведено вичерпний перелік осіб та умов, за яких може бути застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. При цьому на вимогу ст. 194 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні.

Якщо щодо юридичних підстав тримання особи під вартою проблем з аналізу вказаних положень практично не виникає, то в розумінні фактичних підстав взяття особи під варту можна стверджувати про наявність суттєвих проблем на практиці [16, с. 194]. Системний аналіз рішень ЄСПЛ вказав на те, що при обранні вказаного запобіжного заходу слідчому необхідно довести поза розумним сумнівом, що підозрюваний ухилиться від слідства, продовжить займатися злочинною діяльністю або своїми діями завадить досягненню завдань кримінального провадження.

У рішенні у справі «Лабіта проти Італії» (2000 р.) ЄСПЛ зазначив, що небезпека чинення тиску на свідків та ризик фальсифікації доказів могли виступати юридичними підставами обрання до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проте правоохоронні органи не вказали жодного факту, який міг би довести, що зазначені підстави справді існували, не навели жодного доказу можливої неправомірної поведінки підозрюваного [17].

У справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (1990 р.) Суд зазначив, що той факт, що заявники мали судимості за терористичні акти, міг посилити підозру про їхню причетність до вчинення злочинів терористичної природи, але не міг бути єдиною підставою для підозри, що обґрунтовувала б їхній арешт. У зв'язку з чим згадані вище ознаки не достатні самі по собі для того, щоб зробити висновок про наявність «обґрунтованої підозри» [18, с. 56].

Беручи до уваги системний характер проблем, які стали підставами порушень у вказаних справах, Європейський суд з прав людини зазначив, що практика тримання особи під вартою без конкретних правових підстав несутісна з принципом правової визначеності та захистом від свавілля.

Приймаючи рішення у справі «Бойченко проти Молдови» (2006 р.) ЄСПЛ зазначив, що в цій справі національні суди, ухвалюючи рішення про тримання заявника під вартою, посилалися на відповідну норму закону, не вказуючи підстав, з яких вони вважають обґрунтованими твердження про те, ніби заявник може перешкоджати провадженню у справі, переховуватися від правосуддя або скоювати нові злочини. Враховуючи наведені обставини, Суд зробив висновок, що підстави, на які посилалися у своїх рішеннях щодо попереднього ув'язнення заявника Буюканський районний суд і Кишинівський апеляційний суд, не є «відповідними і достатніми». Відповідно, зазначене призвело до порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [18, с. 87].

У 2001 році Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі «Харченко проти України» (2011 р.), яке стало «пілотним» для нашої країни. В даній справі Суд встановив порушення ст. 5 ЄКПЛ, які у судовій практиці щодо України були визнані системними, оскільки тривале існування таких порушень свідчило про невжиття державою заходів з реформування законодавчої системи, зокрема й інституту запобіжних заходів, з метою недопущення подібних порушень у майбутньому та дотримання принципу верховенства права. Враховуючи важливість та особливість даного рішення, воно заслуговує на більш детальне викладення.

У цій справі заявник доводив, що його утримання під вартою було незаконним, а строк тримання був необґрунтовано тривалим. Суд, заслухавши твердження заявника та доводи уряду України, визнав системною проблемою недостатню обґрунтованість судових рішень про взяття під варту та зазначив, що навіть протягом тривалих строків тримання під вартою національні суди посилаються на один і той же (типовий) перелік підстав взяття особи під варту протягом усього періоду її тримання під вартою в порядку запобіжного заходу. Крім того, національний суд не розглядав застосування до заявника інших, більш м'яких видів запобіжних заходів. Судові рішення щодо тримання заявника під вартою містили стандартний набір підстав без розгляду обґрунтованості та доцільності їх застосування. Зазначені факти свідчили про порушення п. 1 ст. 5 ЄКПЛ [19].

4. Недосконалість процедури оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Результат системного аналізу положень КПК України засвідчив факт створення комплексної системи гарантій, спрямованих на оскарження рішення про застосування запобіжного заходу під час кримінального провадження:

- підозрюваний, до якого застосовано запобіжний захід, та його захисник, мають право на оскарження рішення про обрання запобіжного заходу шляхом подання слідчому судді клопотання про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України (ч. 1 ст. 201);

- сторона захисту має право подавати слідчому судді клопотання про зміну запобіжного заходу кожні 30 днів з дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу, якщо у ньому не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею (ч. 5 ст. 201);

- ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 309);

- строк дії запобіжного заходу вважається автоматично продовженим, якщо під час підготовчого судового засідання від жодної зі сторін не надійшло клопотання про його зміну або скасування (ч. 3 ст. 315);

- незалежно від наявності клопотань сторони обвинувачення або захисту, суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців (ч. 3 ст. 331).

У контексті розглянутого питання наведемо рішення ЄСПЛ у справі

«Луценко проти України» (2012 р.). У даній справі заявник скаржився саме на відсутність судового контролю за його триманням під вартою. У цій справі Суд встановив, що національні суди, розглядаючи матеріали оскарження застосування тримання під вартою, не розглядали доцільність позбавлення заявника свободи та можливість застосування до нього інших, більш м'яких (неізоляційних) запобіжних заходів. Окрім того, апеляційний суд, у свою чергу, не надав належного обґрунтування відхиленню скарг заявника щодо обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та відповіді на клопотання, підписане народними депутатами та підтримане Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, щодо зміни заявнику запобіжного заходу. За цих обставин Суд одностайно дійшов висновку про порушення п. 3 та п. 4 ст. 5 ЄКПЛ [20].

5. Недостатня обґрунтованість продовження строків тримання під вартою.

КПК України запровадив таку самостійну засаду кримінального провадження, як розумність строків (п. 21 ст. 7). Також ч. 1 ст. 21 КПК України вказує на те, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [6]. Більше того, у КПК України створені комплексні механізми стримання від безпідставного порушення права особи на розумні строки досудового розслідування, а тому й, відповідно, від необґрунтованого подовження строків тримання під вартою:

- строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (п. 1, п. 2 ч. 3 ст. 197);

- клопотання слідчого, прокурора про продовження строку тримання під вартою, крім відомостей, зазначених у ст. 184 КПК України, повинно містити виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою; виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою (п. 1, п. 2 ч. 3 ст. 199);

- слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що обставини, зазначені у ч. 3 ст. 199, виправдовують подальше тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою (ч. 5 ст. 199);

- незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного

характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. Копія ухвали вручається обвинуваченому, прокурору та направляється уповноваженій службовій особі місця ув'язнення. До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершено до його спливу (ч. 3 ст. 331).

Зважаючи на характер зазначеного порушення, доцільно розглянути рішення ЄСПЛ у справі «Єлоєв проти України», в якому Суд встановив порушення одразу декількох пунктів ст. 5 ЄКПЛ. При зверненні до Суду заявник скаржився, що утримання його під вартою було нерозумно тривалим та незаконним. При перевірці скарг заявника та обставин справи в контексті п. 1 ст. 5 ЄКПЛ, Суд звернув увагу на те, що районний суд у своїй постанові від 13.07.2000 р., залишивши без змін запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не вказав жодних підстав для свого рішення, через що заявник залишався у стані невизначеності. При подальшому розгляді обставин справи ЄСПЛ зазначив, що хоча переховування заявника від правосуддя протягом одного року було для органів влади достатньою причиною для тримання його під вартою на час досудового розслідування, тяжкість пред'явлених йому обвинувачень та ризик його втечі були єдиними підставами для суду не змінювати обраний заявнику запобіжний захід. Проте, згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції, зі спливом певного часу існування лише обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші підстави для продовження тримання під вартою.

Розглядаючи обставини справи в контексті п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, Суд встановив, що після кількох переглядів підстав для продовження тримання заявника під вартою 12.03.2003 р. національний суд взагалі відмовився розглядати розумність тримання заявника під вартою на підставі того, що він вже раніше декілька разів визначав законність такого тримання. Таким чином, заявнику було відмовлено в реалізації його права на перегляд законності тримання під вартою, яке закріплено в п. 4 ст. 5 Конвенції. Вищезазначені висновки були достатніми для визнання Судом порушення п. 3 та п. 4 ст. 5 ЄКПЛ у цій справі [11].

Висновок. Результат проведеного аналізу можливих порушень ЄКПЛ, пов'язаних з правом особи на свободу та особисту недоторканність, свідчить про те, що КПК України містить комплексну систему гарантій, які регулюють баланс публічних та приватних інтересів, засоби забезпечення кримінального провадження та механізм дотримання прав та свобод людини, а також низку прогресивних положень щодо недопущення зазначених порушень під час кримінального провадження. Проведений системний аналіз правових позицій ЄСПЛ засвідчив той факт, що цей міжнародний орган фактично орієнтує нашу державу на реформування усієї законодавчої системи, зокрема й ін-

ституту запобіжних заходів, з урахуванням принципу пропорційності та справедливості [16, с. 230].

Окрім того, застосування практики ЄСПЛ породжує виникнення позитивних зобов'язань у різних суб'єктів кримінального судочинства України: по-перше, на сторону обвинувачення покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою недопущення порушення права на свободу та особисту недоторканність; по-друге, на сторону захисту покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою обґрунтування своєї позиції, поданих клопотань тощо; по-третє, ухвали слідчого судді не будуть визнані обґрунтованими, якщо в них не будуть зазначені причини спростування наведених позицій ЄСПЛ, вказаних стороною захисту в клопотанні.

Запропоноване нами дослідження є лише початковим кроком на шляху проведення ґрунтовних теоретичних напрацювань, які доцільно проводити за такими напрямками як застосування практики ЄСПЛ з метою недопущення безпідставного втручання стороною обвинувачення у сферу приватного життя особи, застосування стороною захисту практики ЄСПЛ під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ з метою обґрунтування процесуальних рішень.

Бібліографічні посилання

1. *Алейніков Г. Л.* Використання рішень Європейського суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / Г. Л. Алейніков // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2006. – С. 31–35.
2. *Губська О. А.* Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства / О. А. Губська // Адвокат. – 2007. – № 3.
3. *Каплина О. В.* Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Каплина. – Х., 2008.
4. *Маринів В.* Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканність та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України / В. Маринів // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1.
5. *Сімонович Д. В.* Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / Д. В. Сімонович. – Х., 2011.
6. *Сліпченко В. І.* Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування положень нового КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/КПК/3.docx>.
7. *Уваров В. Г.* Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів / В. Г. Уваров // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2.
8. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності, Генерального директорату І – Права людини і верховенство права, на підставі експертизи: Лорени Бахмайер-Вінтер, Джеремі Макбрайда та Еріка Сванідзе. – Страсбург, 2 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/news/2012/01/Opinion%20on%20Draft%20CPC%20UA%20Ukr.pdf>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11: ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 р. № 995_004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар :

у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012.

11. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-сайт. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». «Слоєв проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/317.zip>.

12. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-сайт. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». «Микола Кучеренко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/774.zip>.

13. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-сайт. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». «Доронін проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/287.zip>.

14. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

15. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-сайт. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». «Нечипорук та Йонкало проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/1008.zip>.

16. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В. Г. Уваров ; за заг. ред. д-ра юрид. наук В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012.

17. Лабіта проти Італії (Case of Labita v. Italy) // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 2002. – № 2. Комюніке Секретаря Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIIdx=196>.

18. *Джеремі Макбрайд*. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К., 2010.

19. Судова влада України. Офіційний веб-портал. Справа «Харченко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud2590/2536/233223>.

20. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-сайт. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». «Луценко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/25579.docx>

Завгородня К. В. Применение практики Европейского суда по правам человека с целью недопущения нарушения права на свободу и личную неприкосновенность. Рассмотрены возможные нарушения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, связанные с правом человека на свободу и личную неприкосновенность, во время досудебного расследования. Проведен системный анализ существующих гарантий недопущения указанных нарушений прав и свобод личности, закрепленных в Уголовном процессуальном кодексе Украины. Исследованы правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно законности оснований ограничения права человека на свободу и личную неприкосновенность.

Ключевые слова: Конвенция о защите прав человека и основных свобод, практика Европейского суда по правам человека, право на свободу и личную неприкосновенность, меры пресечения, задержание лица, содержание под стражей, недопущение нарушений прав человека.

Zavgorodnya K. V. Application of the case-law of the European Court of Human Rights in order to prevent violations of the person's right to liberty and security. The article deals with possible violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms related to an individual's right to liberty and security of person, during the preliminary investigation. A systematic analysis of existing safeguards to prevent violations of these rights and freedoms, set out in the Criminal Procedure Code of Ukraine. Was conducted a research of the legal position of the European Court of Human Rights on the grounds of legality restriction of the right to liberty and security of person.

Зроблено висновок, що застосування практики ЄСПЛ породжує виникнення позитивних зобов'язань у різних суб'єктів кримінального судочинства України: по-перше, на

сторону обвинувачення покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою недопущення порушення права на свободу та особисту недоторканність; по-друге, на сторону захисту покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою обґрунтування своєї позиції, поданих клопотань тощо; по-третє, ухвали слідчого судді не будуть визнані обґрунтованими, якщо в них не будуть зазначені причини спростування наведених позицій ЄСПЛ, вказаних стороною захисту в клопотанні.

Keywords: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the case-law of the European Court of Human Rights, the right to liberty and security, the measures detention of a person, detention, prevent human rights violations.*

Надійшла до редакції 15.09.2014

Іванчишин І. І.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОРГАНІЗОВАНЕ ЗЛОЧИННЕ УГРУПОВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджено актуальні проблемні питання криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань. Розглянуто поняття, види та ознаки організованих злочинних угруповань з урахуванням сучасної наукової думки та нагальних проблем правоохоронної практики.

Ключові слова: *злочинне угруповання, організована злочинність, криміналістична характеристика, лідер.*

Постановка проблеми. Діяльність організованих злочинних угруповань (ОЗУ) впливає на стабільність державної й економічної системи, завдає шкоди фізичним та юридичним особам, є основною перешкодою у розвитку та нормальному функціонуванні ринкових відносин, заважає цивілізованому торговельному обміну, створює загрозу національній безпеці України. Останнім часом організована злочинність має тенденцію до зростання. Так, відповідно до статистичних даних МВС України, незважаючи на зменшення виявлених організованих груп, зокрема, 2007 р. – 314 злочинних груп, 2008 р. – 326, 2009 р. – 213, 2010 р. – 187, 2011 р. – 192, 2012 р. – 158, 2013 р. – 146, 2014 р. – 135, спостерігається зростання вчинюваних ними злочинів, відповідно, 2007 р. – 3572 злочини, 2008 р. – 3639, 2009 р. – 3724, 2010 р. – 3938, 2011 р. – 3617, 2012 р. – 3723, 2013 р. – 3896, 2014 р. – 4027, а також вчинюваних ОЗУ тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема, 2007 р. – 2986 злочинів, 2008 р. – 3247, 2009 р. – 3685, 2010 р. – 3824, 2011 р. – 3581, 2012 р. – 3672, 2013 р. – 3812, 2014 р. – 3984. Така ситуація вимагає негайного вжиття невідкладних організаційних і управлінських заходів з удосконалення організаційно-тактичних основ протидії організованим злочинним проявам у країні

та за її межами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми протидії діяльності ОЗУ розглядали у своїх дослідженнях провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-юристи: О.М. Бандурка, Г.М. Бірюков, В.Г. Бобров, А.Ф. Возний, В.О. Глушков, Д.В. Гребельський, Є.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, О.О. Кисельов, І.П. Козаченко, Є.І. Макаренко, Д.Й. Никифорчук, Г.О. Овчинський, В.Л. Ортинський, І.В. Сервецький, Г.К. Синілов, О.П. Снігерьев, І.Р. Шинкаренко та ін. Проте, у наукових розробках зазначених вчених не були дослідженні всі особливості криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань. Необхідність дослідження зазначених проблем також визначається необхідністю реформування чинного законодавства відповідно до вимог сьогодення. Окрім цього, зміни у правовій й організаційній сферах діяльності ОВС внесли зміни в оперативно-розшукову тактику, яка визначає безпосереднє здійснення процесу виявлення, перевірки та дослідження оперативної інформації, документування злочинної діяльності злочинних угруповань та тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення проблемних питань криміналістичної характеристики організованих злочинних угруповань з урахуванням сучасних проблем правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Організовані злочинні угруповання є досить багатоаспектним негативним соціальним явищем. У науковій літературі проблемам протидії діяльності ОЗУ достатньо уваги приділяється вченими-криміналістами та процесуалістами, які досліджують різноманітні аспекти цього негативного явища, у тому числі криміналістичні, оперативно-розшукові, кримінологічні, психологічні та ін. Однією з основних типових ознак організованої злочинності є створення стійких суспільно небезпечних злочинних угруповань з функціонально-ієрархічною структурою побудови. ОЗУ є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін. Саме ОЗУ, на сьогодні, вчиняється переважна більшість тяжких злочинів різностороннього характеру.

Дослідження проблем протидії діяльності ОЗУ, розуміння їхньої психологічної сутності, особливостей формування та функціонування, аналіз криміналістичних різновидів цих утворень, правильне розуміння ролі лідера у групі є важливими умовами наукового розуміння проблем протидії організованої злочинності [1, с. 21–22].

ОЗУ характеризуються найбільшим ступенем суспільної небезпеки. Вони є найбільш небезпечним різновидом кримінальних утворень, що мають високий рівень психологічного розвитку: згуртоване й стійке. Їхні члени – взаємозалежні, підкоряються загальним правилам і нормам поведінки, які прийняті в угрупованні [2, с. 111–112].

Відповідно до ст. 28 КК України, законодавець визначає ознаки, які мають бути для того, щоб віднести злочинну групу до організованої, зокрема:

а) наявність декількох осіб та їх попередня зорганізованість у спільне стійке об'єднання для готування або вчинення злочинів; б) об'єднаність злочинів єдиним планом; в) розподіл функцій учасників угруповання, спрямованих на реалізацію цього плану; г) обізнаність усіх учасників групи з цим планом.

Вчені розподіляють типові ознаки ОЗУ на основні та додаткові.

Зважаючи на це, можна погодитися з думкою В.М. Бикова, який виділяє обов'язкові та додаткові ознаки організованих груп, визнаючи, що обов'язкові ознаки вказані у законі – це стійкість злочинної групи й розподіл функцій її учасників, спрямованих на досягнення єдиного плану групи.

До факультативних ознак він відносить: складні заходи щодо підготовки до учинення злочинів; розподіл злочинних ролей в організованій групі; створення психологічної структури у злочинній групі; наявність лідера групи та організатора конкретних злочинів; підтримання жорсткої дисципліни всередині групи; створення спеціального грошового фонду, так званого «общака»; наявність в організованій групі єдиної ціннісно-нормативної орієнтації злочинців; використання складних способів підготовки, вчинення та приховування злочинів; розподіл злочинних доходів відповідно до становища особи у структурі організованої групи [3, с. 5–6].

Узагальнення оперативної, слідчої та судової практики дозволяє дійти висновку, що додаткові (факультативні) ознаки злочинних груп не завжди повною мірою встановлюються під час досудового розслідування, а у деяких кримінальних утвореннях взагалі відсутні. Так, за даними вивчених кримінальних проваджень, лише у 3 % випадків додаткових ознак ОЗУ слідчим під час досудового розслідування встановлено не було.

На думку В.М. Варцаби, злочинне угруповання є особливим суб'єктом групової злочинної діяльності, який відрізняється стійкістю, відновлюваністю, взаємодією учасників, ієрархічністю структури та ін. До додаткових ознак організованих злочинних угруповань вчений відносить такі: стійкість кримінального утворення; тривалість діяльності злочинного угруповання; ієрархічна побудова організованих угруповань; наявність певної спеціалізації в діяльності злочинного формування; чітка та сувора втурішньогрупова дисципліна; встановлення злочинних норм та правил поведінки; наявність лідера із владними повноваженнями; розподіл функціональних обов'язків серед членів угруповання; корислива спрямованість злочинної діяльності групи; створення системи захисту від викриття; наявність єдиної каси, спеціального фонду («общака»); створення власної системи «заохочення» і «покарання»; підтримка осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності та відбувають покарання; наявність системи вербування нових членів злочинної групи; використання корумпованих зв'язків в органах влади і управління та правоохоронних органах; наявність міжрегіональних зв'язків між організованими злочинними угрупованнями та зв'язків за межами держави; наявність системи проникнення у владні структури [4, с. 7].

С.С. Єпішин визначає такі факультативні ознаки злочинного угруповання: наявність управлінського ядра угруповання; ієрархічність та постій-

ний склад групи; кругова порука та наявність системи норм поведінки, що обов'язкова для усіх членів злочинної групи; створення угруповання на тривалий час з метою зайняття злочинною діяльністю з метою отримання максимальних прибутків; розробка заходів захисту від викриття [5, с. 85].

На думку В.І. Куликова, до найбільш характерних ознак ОЗУ можна віднести такі: тривалість існування; сталість злочинного промислу; створення системи для захисту від викриття з використанням корумпованих зв'язків; чітко визначена ієрархічна система взаємовідносин між членами злочинного угруповання, яка базується на принципі дискретності кримінальної відповідальності між її членами [6, с. 254].

М.Г. Богуславський характерними ознаками ОЗУ вважає такі: високий рівень консолідації його членів; конспіративний характер злочинної діяльності; концентрація влади в окремих осіб; спеціалізація на вчиненні окремих видів злочинів; наявність міжрегіональних або міжнародних зв'язків; використання корумпованих зв'язків; наявність системи особистої безпеки; плановий характер злочинної діяльності; наявність системи заходів щодо організації протидії правоохоронним органам [7, с. 22].

Інші вчені зазначають, що основною ознакою ОЗУ є діяльність, яка максимально матеріально вигідна, досить безпечна для відповідного регіону в певний період часу і забезпечує отримання значних прибутків у формі постійного злочинного бізнесу [8, с. 109].

Отже, на підставі узагальнення наукових поглядів вчених можна зробити висновок, що, незважаючи на обов'язкові ознаки злочинної групи, що зазначені у законі, існують і інші, на які немає прямого посилання. Зважаючи на це, такі ознаки можна розглядати як додаткові.

На основі вивчення кримінальних проваджень та оперативних матеріалів про організовану діяльність ОЗУ, були виявлені такі додаткові ознаки:

1. Ієрархічність злочинного угруповання.

У кримінальному угрупованні злочинні ролі чітко розподіляються. Так, одні члени угруповання беруть участь у підготовці до вчинення злочинів (зокрема, здійснюють заходи з підготовки до вчинення злочину, підшукують об'єкти злочинного посягання, ведуть розвідку, облаштовують засідки); другі – безпосередньо вчиняють злочини; треті – забезпечують приховування, збереження та збут викраденого; інші – забезпечують прикриття злочинної діяльності групи. Отже, кожен член кримінального угруповання знає свої функції та обов'язки, тому злочинне об'єднання функціонує швидко, злагоджено та організовано.

За результатами проведеного Д.Б. Санакоевим наукового дослідження встановлено, що більшість ОЗУ (91 %) мають просту структуру (організатор / керівник – виконавці). Складну структуру злочинної групи, тобто з чіткою диференціацією та спеціалізацією виконавців, а також керівників двох та більше ланок (керівник групи – організатор злочину – керівники «підрозділів» групи тощо) мали лише 9 % організованих груп. Цей показник корелює із кількістю учасників – всі групи зі складною структурою мали у своєму складі

більше 6 осіб [9, с. 18].

2. Тривалість злочинної діяльності ОЗУ та кримінальна направленість на отримання значних злочинних прибутків.

Тривалість діяльності ОЗУ визначається самим характером групи. Окрім того, тривале функціонування групи забезпечується створюваною власною внутрішньою контррозвідкою та розвідкою. Її структурні ланки формуються на базі державно-виробничих управлінських структур, що виконують подвійні функції законного та злочинного характеру. Такому угрупованню притаманний корисливо-господарський вид злочинної діяльності, у тому числі й у зовнішньоекономічній сфері.

3. Планований характер організованої злочинної діяльності.

Практично усі ОЗУ вчиняють злочини на основі заздалегідь розробленого плану. Тому тривалість функціонування таких кримінальних формувань неможлива без планування їхньої специфічної діяльності. Вважаємо, що планований характер злочинної діяльності полягає у тому, що учиненню злочинів обов'язково передуює виникнення наміру, оцінка наявних можливостей щодо його реалізації та перша стадія вчинення злочину – його підготовка. Під час підготовки до злочину відбувається підшукування необхідних співучасників, обрання знарядь злочину, умисне створення сприятливих умов для вчинення злочину та ін.

4. Стійкість, цілісність та постійність складу ОЗУ.

Стійкість вказує на тривалість злочинної діяльності й постійний склад групи. Однак сама тривалість не є основною ознакою групи, тому що тривалі зв'язки можуть бути і в групах, які епізодично за попередньою змовою вчиняють злочини. Стійкість групи виявляється у певній стабільності, цілісності групи при впливі зовнішніх та внутрішніх умов. Створення внутрішнього порядку в злочинній групі, розподіл ролей і закріплення функцій, формування ієрархії, відносин влади й підпорядкованості – це процеси, що направлені на підвищення самозбереження організованої групи і характеризують її стійкість [10, с. 6].

5. Висока технічна оснащеність ОЗУ.

На сьогодні діяльність ОЗУ характеризується учиненням великої кількості злочинів з використанням ультрасучасних технічних засобів та нової зброї, що дозволяє злочинцям чітко координувати свої дії, легко долати опір, швидко зникати з місця скоєння злочину не залишаючи жодних слідів злочинної діяльності. Вказане не дозволяє правоохоронцям швидко розкривати злочини, виявляти сліди злочинної діяльності, ефективно протидіяти злочинній діяльності, висувати правильні слідчі версії та ін.

6. Створення спеціального грошового фонду.

Лідери ОЗУ, як правило, володіють значними матеріальними коштами, що дозволяє створювати спеціальні грошові фонди (обшаки) для фінансування своєї злочинної діяльності, дачі хабарів та надання фінансової допомоги особам, які засуджені за вчинення злочинів і відбувають покарання, та членам їхніх сімей.

7. Наявність корумпованих зв'язків є однією з важливих ознак ОЗУ, які забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Для ОЗУ характерні корумповані зв'язки на високих рівнях, що важко встановити під час досудового розслідування.

Слідчі повинні враховувати, що у правоохоронній практиці виникають проблеми й помилки під час визначення ознак організованості тієї чи іншої злочинної групи. Мають місце факти, коли у кримінальних провадженнях злочинні групи відносяться до груп осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою, та навпаки. Тому для визнання злочину таким, що вчинений організованою групою, у кожному конкретному випадку необхідно зазначити, за якими ознаками злочинна група є організованою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що правильне визначення виду ОЗУ має важливе значення і повинне враховуватися слідчим під час досудового розслідування злочинів цієї категорії. Слідчим та працівникам оперативних підрозділів необхідно розуміти ступінь психологічної єдності і взаємної підтримки його членів, їхню організованість та згуртованість, що допоможе кваліфікувати злочинну групу як організовану та визначити низку оперативно-розшукових заходів, обрати правильну тактику слідчих (розшукових) дій і напрямки досудового розслідування [10, с. 37].

Висновок. Злочинне угруповання є особливим і специфічним утворенням, в якому діють свої закономірності, які надзвичайно важливі для виявлення, розкриття і розслідування злочинів та їх профілактики. Дослідження криміналістичної характеристики злочинних угруповань дозволяє слідчому завчасно запобігати можливій протидії досудовому розслідуванню та прогнозувати поведінку їхніх членів та лідерів.

Бібліографічні посилання

1. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ, 2010.
2. Кулик І. Я. Транснаціональне злочинне угруповання як об'єкт криміналістичного дослідження / І. Я. Кулик // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ, 2012. – С. 110–115.
3. Быков В. М. Признаки организованной преступной группы / В. М. Быков // Законность. – 1998. – № 9. – С. 4–8.
4. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Варцаба В. М. – Х., 2003.
5. Епишин С. С. Организованная преступная группа и ее признаки / С. С. Епишин // Проблемы борьбы с организованной преступностью : сб. науч. трудов. – М., 1990. – С. 81–89.
6. Куликов В. И. Криминалистические основы борьбы с организованной преступностью / В. И. Куликов // Основы борьбы с организованной преступностью : монография / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. – М., 1996.
7. Богуславський М. Г. Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України) : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Богуславський Максим Григорович. – Дніпропетровськ, 2007.

8. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насилованных преступлений. Спецкурс лекций : учеб. пособие для вузов / под ред. В. П. Лаврова. – М., 2003.

9. Санакоєв Д. Б. Розслідування торгівлі людьми, вчиненої організованими групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Санакоєв Дмитро Борисович. – Дніпропетровськ, 2009.

10. Чаплинський К. О. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посібник / П. Я. Мінка, К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2009.

Иванчишин И. И. Организованная преступная группировка как объект криминалистического исследования. Рассмотрены актуальные проблемные вопросы криминалистической характеристики организованных преступных группировок, а также понятие, виды и признаки организованных преступных группировок с учетом современных потребностей правоохранительной практики.

Ключевые слова: преступная группировка, организованная преступность, криминалистическая характеристика, лидер.

Ivanchyshyn I. I. Organized criminal group as object of criminalistic research. This article deals with actual problem questions of criminalistic characteristics of organized criminal groups. The author has considered the concept, kinds and characteristics of organized criminal groups.

On the basis of criminal proceedings and operational materials about organized activities it has been found that organized criminal group has the following features: hierarchical; duration of criminal activity; criminal orientation for a large criminal profits; targeted nature of organized criminal activity; stability, integrity and continuity of staff; high technical equipment; creation of a special monetary fund; presence of corrupt ties.

Research of criminological characteristics of criminal gangs allows the investigator to prevent in advance possible counter pre-trial investigation and predict the behavior of their members and leaders.

Keywords: criminal groups, criminalistic characteristic, leader.

Надійшла до редакції 26.06.2015

Лазарева Д.В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ПРОЦЕСУАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Досліджено сутнісні характеристики затримання уповноваженою службовою особою як кримінального процесуального інституту. Сформульовано авторське визначення поняття «затримання уповноваженою службовою особою».

Ключові слова: затримання за підозрою у вчиненні злочину, уповноважена службова особа, заходи забезпечення кримінального провадження, процесуальний примус

Постановка проблеми. Серед науковців і практиків не викликає сумніву та обставина, що процедура затримання особи за підозрою у вчиненні злочину повинна знаходитись у сфері кримінальної процесуальної регламентації. На сьогоднішній день норми чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначають підстави, умови та порядок затримання уповноваженою службовою особою, права затриманого та обов'язки суб'єктів процесуальної діяльності із їх забезпечення. Визнання процесуальної природи вказаного виду затримання передбачає розв'язання наукової проблеми із визначення його сутності як кримінального процесуального інституту. У той же час слід зазначити, що вирішення означеного завдання ускладнюється в силу певних причин, до числа яких можна віднести: полісемантичність терміна “затримання” в законодавстві, процесуальній науці та правозастосовній практиці; неоднозначність законодавчих приписів, в яких розкривається процесуальна сутність затримання за підозрою у вчиненні злочину; відсутність єдності думок науковців з даного питання. За таких умов існує необхідність комплексного дослідження сутнісних характеристик затримання уповноваженою службовою особою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти озвученої проблематики розглядалися Ю.П. Аленіним, В.Г. Гончаренком, Ю.М. Грошевим, А.Я. Дубинським, О.В. Капліною, Є.Г. Коваленком, Є.Д. Лук'янчиковим, О.Р. Михайленком, В.Т. Нором, Д.П. Письменним, М.А. Погорецьким, В.І. Сліпченком, О.А. Солдатенко, Л. Д. Удаловою, О.Г. Шило, М.Є. Шумилом. У роботах вказаних вчених сформульоване теоретичне підґрунтя та ключові вихідні положення для правильного розуміння процесуальної сутності затримання уповноваженою службовою.

Поряд із цим визначенню сутності розглядуваного поняття присвячені спеціальні наукові дослідження О.І. Білоусова, І.А. Веретеннікова, В.М. Григор'єва, А.П. Гуляєва, Є.І. Макаренка, В.О. Малярів, В.Ю. Мельникова, А.В. Ольшевського, Н.В. Попкова, І.О. Ретюнських, С.М. Смокова, В.М. Тертишника, А.К. Чернової. Однак незважаючи на значну увагу процесуалістів до даного питання, воно до сьогодні не знайшло свого однозначного та загальноприйнятого розв'язання. Більше того, чимало раніше розроблених теоретичних положень потребують свого переосмислення з позиції вимог КПК України 2012 року.

Метою цієї статті є дослідження сутнісних характеристик затримання уповноваженою службовою особою як кримінального процесуального інституту, на основі чого дати його визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із недоліків досліджень окресленої вище проблематики є намагання окремих науковців жорстко “прив'язати” сутність затримання уповноваженою службовою особою до приписів кримінального процесуального закону. Водночас, на наше переконання, головні сутнісні риси будь-якого правового явища не можуть визначатися виключно на основі приписів законодавчих норм, радше навпаки – ви-

ходячи із сутності правового явища повинно формуватись його нормативне вираження. Відтак законодавча регламентація затримання уповноваженою службовою особою не може розглядатися як безапеляційна основа для визначення його сутності. Первинним у цьому аспекті є пізнаване на рівні теоретичного мислення змістовне наповнення вказаного інституту, яке виражає головне, основне, визначальне в його предметі. Лише на основі цього можна вести мову про те, наскільки адекватно процесуальні норми відображають дійсну сутність затримання уповноваженою службовою особою.

Основою для правильного визначення сутності затримання уповноваженою службовою особою як кримінального процесуального інституту є змістовне наповнення більш загального родового поняття “затримання”. У загальноживаному контексті слово “затримувати” означає залишати, утримувати кого-небудь на якийсь час у певному місці; силою зупиняти кого-небудь з певною метою [1, с. 359]. Екстраполювавши вказане лексичне значення на правову сферу, затримання у найбільш загальному вигляді можна визначити як юридично значущі дії суб’єктів, які законом наділені відповідними повноваженнями, наслідком яких є легітимне обмеження свободи та особистої недоторканності певної особи із суспільно корисною метою.

Правообмежувальний характер затримання невідворотно зумовлює державний примус під час його застосування. Вказана ознака цілком закономірно привела до формування розуміння затримання саме як заходу процесуального примусу. Відповідно до усталеної в юридичній науці точці зору, кримінальний процесуальний примус являє собою систему заходів психологічного, фізичного, організаційного чи матеріального впливу, пов’язаних із обмеженням суб’єктивних прав учасників кримінального провадження, які реалізуються шляхом застосування уповноваженими особами передбачених законом владно-примусових заходів, що полягають у спонуканні до виконання процесуальних обов’язків, припиненні протиправної поведінки, притягненні до процесуальної відповідальності [2, с. 149].

При цьому, як справедливо зазначає В.М. Корнуков, кримінальний процесуальний примус являє собою широке і неоднорідне явище. В одних випадках воно є наслідком порушення або невиконання кримінальних процесуальних норм і виступає у вигляді відповідальності, у других – у вигляді заходів захисту правопорядку та відновлення законності, в третіх – використовується у якості попередження певних дій [3, с. 8-9]. У силу своєї специфіки кримінальному судочинству апріорі властивий примус, який посідає особливе місце і відіграє провідну роль у досягненні завдань кримінального провадження. Реалізація багатьох кримінальних процесуальних інститутів тією чи іншою мірою пов’язана із застосуванням примусу для усунення існуючих або потенційно можливих перешкод. У цьому плані під формулювання “захід процесуального примусу” потрапляє чимале коло процесуальних дій і рішень. Відповідно, розгляд затримання як заходу процесуального примусу далеко не повною мірою розкриває його процесуальну сутність, оскільки в цьому випадку застосовується надто широка змістовна характеристика.

Відповідно до ст. 131 КПК України затримання особи є одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження. Зазначимо, що категорія “заходи забезпечення кримінального провадження” є новою для вітчизняної кримінальної процесуальної науки, а відтак і малорозробленою. У літературі висловлюється думка про те, що вказане поняття є тотожним заходам процесуального примусу [4, с. 163; 5, с. 68; 6, с. 102-103]. Не заперечуючи проти очевидності того факту, що застосування заходів забезпечення кримінального провадження безпосередньо пов’язане із примусом, ми все ж вважаємо, що використовувати вказані поняття як взаємозамінювані було б не зовсім коректно. На нашу думку, застосоване законодавцем формулювання “заходи забезпечення кримінального провадження” є вужчим у порівнянні із більш загальним поняттям “заходи процесуального примусу” і більш точно відображає цільове призначення тих інститутів, що охоплені Розділом II КПК України.

Згідно із Словником української мови, забезпечувати означає “створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось” [1, с. 18]. Законодавчо визначеною метою заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості останнього. Тобто можна стверджувати, що заходи забезпечення кримінального провадження шляхом фізичного, психологічного, матеріального чи організаційного впливу на поведінку його учасників спрямовані на створення належних умов, за яких таке провадження здатне ефективно досягати своїх завдань.

Незважаючи на єдину правову природу розглядуваних заходів, кожен з них у силу своєї специфіки сприяє досягненню завдань кримінального провадження по-різному. Сказане повною мірою стосується й затримання особи. Кожен передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством вид затримання, будучи пов’язаним із короткостроковим позбавленням волі особи (що є спільною родовою ознакою), відрізняється сферою реалізації, підставами, метою, суб’єктами здійснення та категорією осіб, щодо яких він може бути застосований. Виходячи з цього, затримання уповноваженою службовою особою варто розглядати як самостійний різновид заходів забезпечення кримінального провадження, який у структурі цілеспрямованості кримінальної процесуальної діяльності посідає окреме місце.

За загальним правилом, заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді, що є цілком логічним, враховуючи ступінь втручання у сферу особистих прав та інтересів під час реалізації таких заходів. Поряд із цим затримання уповноваженою службовою особою належить до тих випадків, коли із правила завжди є винятки. Для усвідомлення причини, через яку законодавець допускає хоч і короткострокове, але все ж таки позбавлення волі особи поза попереднім судовим контролем, необхідно враховувати сферу застосування розглядуваного виду затримання.

Повсякденна діяльність правоохоронних органів держави нерозривно пов’язана із найрізноманітнішими життєвими ситуаціями, що породжуються протиправними діяннями окремих осіб. При цьому нерідкими є ситуації, коли службові особи правоохоронного органу при виконанні своїх професійних

обов'язків застають особу в момент вчинення злочину, замаху на нього або одразу після його вчинення. Окрім цього, в процесі оперативного реагування на інформацію про злочин можливим є отримання даних, що вказуватимуть на особу, причетну до його вчинення. Джерелом таких даних виступатиме інформація, отримана від потерпілого, очевидців, явні ознаки і сліди на місці події, одязі чи тілі певної особи.

Характерною особливістю описаних ситуацій є те, що вказані фактичні обставини мають очевидний характер, виникають, як правило, раптово (ситуативно) і особисто сприймаються службовими особами правоохоронних органів у момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього. За вказаних умов у останніх у силу покладених на них функцій виникає необхідність негайного припинення або запобігання протиправним діям, унеможливлення втечі суб'єкта їх вчинення. Реалізація цього завдання можлива лише шляхом психологічного та/або фізичного впливу на особу, що підозрюється у вчиненні злочину, наслідком якого є обмеження її свободи, особистої недоторканності, що з юридичної точки зору означає не що інше, як затримання за підозрою у вчиненні злочину. У практичній площині залежно від конкретної обстановки затримання може реалізовуватись як вербальними засобами (словесне розпорядження залишатися на місці, припинити певні дії тощо), так і шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї.

Виходячи із вищезазначеного, цілком правомірно розглядати застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження як форму належного і невідкладного реагування уповноваженими службовими особами на факт виявлення злочину та отримання первинної інформації, яка дає можливість обґрунтовано підозрювати певну особу в його вчиненні. Недопустимість зволікань із затриманням в умовах безпосереднього виявлення уповноваженими службовими особами підстав для цього об'єктивно позбавляє можливості для попереднього звернення до слідчого судді із відповідним клопотанням. Саме тому при законодавчому визначенні процесуальних підстав затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді їх необхідно формулювати таким чином, щоб у конкретній життєвій ситуації вони могли бути встановлені лише на основі очевидних фактів, які повинні сприйматися суб'єктами затримання особисто в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього. Будь-які опосередковані припущення щодо причетності певної особи до вчинення злочину, які сформувалися протягом певного часу після його вчинення, незалежно від ступеня їх достовірності, не можуть розглядатися як підстави затримання без ухвали слідчого судді.

Невідкладний характер затримання уповноваженою службовою особою зумовлює ще одну суттєву особливість цього процесуального заходу, яка полягає у тому, що він може бути застосованим до початку досудового розслідування. Кримінальний процесуальний закон вимагає від слідчого або прокурора внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі –

ЄРДР) та розпочати розслідування невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення або самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. З цього моменту досудове розслідування вважається розпочатим (чч. 1-2 ст. 214 КПК України). Водночас на практиці досить часто затримання уповноваженою службовою особою за підозрою у вчиненні злочину відбувається одночасно із отриманням відповідної інформації або у найкоротший строк після цього. Необхідність якомога оперативнішого та невідкладного реагування на злочинні прояви на фоні мінімального часового розриву між їх виявленням та отриманням фактичних даних, які очевидно вказують на причетність до них певних осіб, цілком закономірно може мати наслідком ситуацію, коли затримання за підозрою у вчиненні злочину відбудеться до моменту вчинення технічних дій, пов'язаних із виконанням вимог КПК України в частині внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Кримінальний процесуальний закон не містить прямої заборони на здійснення затримання уповноваженою службовою особою до внесення відомостей в ЄРДР. У зв'язку із цим варто погодитись із думкою про те, що здійснення фактичного затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, та доставляння її до органу досудового розслідування без відповідної ухвали слідчого судді й до внесення відомостей до ЄРДР про відкриття кримінального провадження є цілком правомірним [7, с. 180]. Однак для уникнення непорозумінь з даного питання як у процесуальній теорії, так і у правозастосовній практиці доцільно було б передбачити відповідну можливість у ч. 3 ст. 214 КПК України по аналогії із оглядом місця події.

Важливим аспектом правильного розуміння процесуальної сутності розглядуваного виду затримання є визначення кола суб'єктів його здійснення. У цьому контексті виникає необхідність тлумачення законодавчого формулювання "уповноважена службова особа". Тут одразу варто наголосити на тому, що уповноважена службова особа може виступати суб'єктом затримання як за ухвалою слідчого судді, суду, так і без неї. Такий висновок прямо випливає із змісту ст. 191 КПК України, яка має назву "Дії уповноважених службових осіб після затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання". У ч. 6 вказаної статті, а також у ч. 3 ст. 207 КПК України знаходимо достатньо лаконічне роз'яснення: уповноважена службова особа – це "особа, якій законом надано право здійснювати затримання". Власне, цим законодавець і обмежився, не вдаючись до закріплення повного та вичерпного переліку категорій службових осіб, уповноважених здійснювати затримання, і відсилаючи в цьому питанні до інших законодавчих актів, які регламентують порядок функціонування правоохоронних органів в Україні. Виходячи із цього, можна стверджувати, що суб'єктом затримання є службова особа правоохоронного органу України, якій спеціальним законом надано право затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

Незважаючи на те, що уповноважена службова особа може виступати

суб'єктом реалізації обох видів затримання, її роль у першому і другому випадках буде відрізнятися. Для роз'яснення цієї тези необхідно більш детально зупинитися на структурі поняття “суб'єкт процесуального затримання”. Вказаними суб'єктами в тому чи іншому контексті можуть вважатися: а) суб'єкт процесуальної діяльності, який виступає ініціатором затримання; б) суб'єкт процесуальної діяльності, наділений повноваженнями щодо вирішення питання про застосування затримання; в) суб'єкт процесуальної діяльності, який є безпосереднім виконавцем рішення про затримання.

У випадку із затриманням на підставі ухвали слідчого судді розподіл ролей виглядає так: слідчий, прокурор виступають як ініціатори затримання, звертаються до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на затримання, доручають правоохоронним органам його здійснення або роблять це самостійно; слідчий суддя за результатами розгляду клопотання слідчого або прокурора вирішує питання про застосування затримання; уповноважена службова особа за дорученням слідчого або прокурора виступає як безпосередній виконавець рішення про затримання підозрюваного у вчиненні злочину.

У свою чергу, характерною особливістю затримання за підозрою у вчиненні злочину з підстав, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України, є те, що єдиним його суб'єктом виступає уповноважена службова особа в тому розумінні, що вона самостійно (без участі прокурора, слідчого, слідчого судді) ініціює затримання, приймає рішення про його застосування і безпосередньо реалізує таке рішення. Більше того, як слушно зазначає М.Я. Никоненко, ані слідчий, ані прокурор у своєму процесуальному статусі не можуть виступати уповноваженими службовими особами, які законом наділені правом здійснювати таке затримання. Такий висновок ґрунтується на граматичному тлумаченні приписів ч. 3 ст. 208 КПК України, в якій уповноважена службова особа, слідчий і прокурор зазначені окремо як самостійні, ніяк не пов'язані між собою уповноваженням на здійснення затримання суб'єкти, а також ст. 210 КПК України, зі змісту якої випливає висновок про те, що уповноважена службова особа, яка здійснює затримання, ніяк не пов'язана із органом досудового розслідування [8, с. 85-87].

Підтримуючи наведену аргументацію, додамо, що твердження про неможливість таких процесуальних фігур, як слідчий або прокурор, виступати в ролі суб'єктів затримання з підстав, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України, зумовлене самою сутністю вказаного затримання. Як вже зазначалося вище, специфіка такого затримання полягає у тому, що підстави для його застосування встановлюються в результаті особистого сприйняття уповноваженою службовою особою відповідних обставин події злочину, які очевидно вказують на його вчинення певною особою. У такій ситуації уповноважена службова особа стає потенційним свідком та може в подальшому бути допитана у кримінальному провадженні про злочин, за підозрою у вчиненні якого було здійснено затримання певної особи. Відтак здійснення затримання без ухвали слідчого судді слідчим або прокурором унеможлиблює їх участь в кримінальному провадженні у своєму процесуальному статусі.

Отже, передумовою затримання уповноваженою службовою особою є наявність у останньої обґрунтованої підозри щодо вчинення злочину певною особою, яка ґрунтується на очевидних фактах, що особисто сприймалися уповноваженою службовою особою в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього. У ситуації невідкладного реагування на подію злочину уповноважена службова особа в короткий проміжок часу самостійно оцінює ситуацію на предмет наявності передбачених кримінальним процесуальним законом підстав для затримання, приймає відповідне рішення та здійснює фізичне захоплення запідозреної особи. При цьому уповноважена службова особа не є суб'єктом процесуальної діяльності, який наділений повноваженнями зі здійснення досудового розслідування, а отже, існує об'єктивна необхідність перевірки первинної підозри тим суб'єктом, який має відповідний процесуальний статус, тобто слідчим або прокурором. У зв'язку із цим цілком логічною виглядає вимога ч. 1 ст. 210 КПК України доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування.

Узагальнення розглянутих вище особливостей затримання уповноваженою службовою особою дає можливість виділити його спеціальну мету, яка включає в себе такі елементи: 1) негайне запобігання вчиненню злочину або припинення вже вчинюваного злочину; 2) унеможливлення втечі особи, яку застали під час вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього; 3) доставляння особи, підозрюваної у вчиненні злочину, до найближчого органу, у компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування.

Формулювання мети затримання уповноваженою службовою особою дає можливість відмежувати його від інших кримінальних процесуальних інститутів, зокрема запобіжних заходів. Якщо розглядати затримання як тимчасовий запобіжний захід, як того вимагає ч. 2 ст. 176 КПК України, то цілком логічно припустити, що мета його застосування має бути ідентична меті запобіжних заходів, а прикметник "тимчасовий" в даному контексті означатиме коротку тривалість, обмежену строком, необхідним для ухвалення судового рішення щодо "постійного" запобіжного заходу. Однак стосовно затримання уповноваженою службовою особою вказана закономірність не виявляється.

Метою застосування запобіжних заходів, як це впливає зі змісту ч. 1 ст. 177 КПК України, є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його неналежної процесуальної поведінки, типові форми якої наведені у вказаній процесуальній нормі. При зовнішній схожості із запобіжними заходами, особливо із триманням під вартою, обмеження прав і свобод особи, підозрюваної у вчиненні злочину, притаманне затриманню уповноваженою службовою особою, має зовсім інше цільове призначення, аніж те, про яке йдеться у згадуваній ч. 1 ст. 177 КПК України. Основна мета такого затримання – захопити особу в момент вчинення злочину або безпосередньо після

цього, позбавити її можливості втекти та передати органам досудового розслідування, в компетенцію яких входить здійснення кримінального провадження за даним фактом. Говорити ж про те, що затримання уповноваженою службовою особою спрямоване на забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, було б не зовсім вірно, оскільки на момент прийняття рішення про його застосування об'єктивно неможливо визначити та оцінити ризики, які даватимуть підстави вважати, що така поведінка матиме дійсно неналежний характер. Іншими словами, в момент затримання уповноважена службова особа не може і не повинна прогнозувати те, якою буде подальша процесуальна поведінка затримуваної особи – належною чи неналежною. Вирішення вказаного питання відбувається вже після затримання в рамках подальшого досудового розслідування. При цьому абсолютно не обов'язково, щоб вказане затримання автоматично зумовлювало ініціювання питання про застосування запобіжного заходу, оскільки, по-перше, у процесі розслідування первинна підозра може не отримати свого підтвердження, а по-друге, далеко не завжди можуть існувати підстави для такого рішення через відсутність ризиків неналежної поведінки підозрюваного.

Зважаючи на сказане вище, тимчасовим запобіжним заходом може вважатися лише затримання на підставі ухвали слідчого судді, оскільки механізм його застосування якраз і передбачає оцінку ризиків неналежної процесуальної поведінки підозрюваного до початку розгляду клопотання про застосування “постійного” запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Що ж стосується затримання уповноваженою службовою особою, то, на наше переконання, цей процесуальний інститут являє собою самостійний різновид заходів забезпечення кримінального провадження, цільове призначення якого не дозволяє охарактеризувати його як тимчасовий запобіжний захід.

Таким чином, узагальнення розглянутих вище сутнісних характеристик затримання уповноваженою службовою особою дає можливість сформулювати **висновок** щодо сутності цього кримінального процесуального інституту у вигляді такої дефініції: *Затримання уповноваженою службовою особою – це захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується без ухвали слідчого судді працівником правоохоронного органу, наділеного спеціальним законом відповідними повноваженнями, щодо особи, обґрунтовано підозрюваної у вчиненні злочину на основі очевидних фактів і обставин, які особисто сприймалися працівником правоохоронного органу в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього, і виражається у проведенні процесуальної дії, пов'язаної із обмеженням свободи та особистої недоторканності такої особи, з метою запобігання або припинення її протиправних дій, унеможливлення втечі та доставляння її до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування.*

Запропоноване визначення процесуальної сутності затримання уповноваженою службовою особою є основою для подальшого наукового аналізу підстав та порядку його застосування.

Бібліографічні посилання

1. Словник української мови : [в 11 т.]. – К., 1972. – Т. 3 : 3.
2. *Мирошниченко Ю.М.* Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування / Ю.М. Мирошниченко // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 4. Том 2. – С. 148–150.
3. *Корнуков В.М.* Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Корнуков. – Саратов, 1978.
4. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К., 2013.
5. *Кожевніков Г.* Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
6. *Назаров В.В.* Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров, Ю.Р. Лахманік // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.
7. *Макаренко Є.І.* Правомірність затримання підозрюваного до відкриття кримінального провадження / Є.І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 174–181.
8. *Никоненко М.Я.* Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі / М.Я. Никоненко // Юридична наука. – 2014. – № 9. – С. 83–89.

Лазарева Д.В. Процесуальна сутність задержания уполномоченным служебным лицом. В статье исследуются сущностные характеристики задержания уполномоченным служебным лицом в качестве уголовного процессуального института. Формулируется авторское определение понятия задержания уполномоченным служебным лицом.

Ключевые слова: задержание по подозрению в совершении преступления, уполномоченное служебное лицо, меры обеспечения уголовного производства, процессуальное принуждение.

Lazareva D. V. The procedural of the detention by authorized official. The purpose of this article is the analysis of regulation in the article 208 of the Criminal Proceedings Law, and also investigation of characteristics of detention by authorized official person, as criminal proceedings law. During the development process author enunciates the idea of making alteration in definition of “detention by authorized official person”. Definition, suggested by the author is the foundation for the further scientific analysis of the detention, and its application order.

Keywords: detention on suspicion of committing a crime, authorized official person, proceeding duress, providing measures of criminal proceedings.

Надійшла до редакції 27.09.2015

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія

**на довідник «Адміністративно-правова освіта в персоналіях»,
підготовлений фахівцями Запорізького національного університету
за загальною редакцією професорів Т.О. Коломоєць та В.К. Колпакова**

Адміністративно-правова освіта посідає вагоме місце в освітньому просторі нашої держави. Адміністративне право, як публічна галузь права, регулює чи не найбільшу групу відносин сучасного суспільства – відносин, що виникають, з одного боку, між органами публічної адміністрації та фізичними і юридичними особами – з іншого. Багатовекторність цих відносин зумовлює необхідність їх наукового осмислення, законодавчого регулювання та вивчення в системі підготовки висококваліфікованих юристів у вищих навчальних закладах освіти України юридичного спрямування.

Логічним наслідком цих процесів є те, що сьогодні на теренах України адміністративно-правова наука і освіта набули значного поширення та розвитку, на що безумовно має вплив плеяда вчених-юристів, які формували та наразі роблять щоденний вклад в розвиток адміністративно-правової освіти та науки України виданням своїх наукових праць, участю у наукових конференціях, належним виконанням службових обов'язків у державних інституціях та цікавим викладанням навчальних дисциплін адміністративно-правового спрямування у вищих навчальних закладах України.

У той же час в широкій громадськості не було можливості ознайомитись з інформацією про персоналії адміністративно-правової освіти та науки України, а саме з їх біографічними даними, творчим шляхом та найвидатнішими досягненнями в їх професійній діяльності. Тому довідник «Адміністративно-правова освіта в персоналіях», підготовлений фахівцями Запорізького національного університету за загальною редакцією професорів Коломоєць Т.О. та Колпакова В.К., є першою спробою, початковим етапом заповнення цього інформаційного простору в історичному доробку України.

У довіднику в систематизованому вигляді подаються біографії відомих вчених-юристів, які раніше формували та наразі роблять щоденно свій внесок у розвиток адміністративно-правової освіти України. В досить стислій формі систематизовано: дані про дату та місце народження особи; відомості про її освіту, науковий, освітянський та інший трудовий шлях; наводяться дані про

її відомі наукові та навчальні праці; висвітлюється тематика дисертаційних та монографічних досліджень; вказується спеціалізація діяльності в межах широкої адміністративно-правової науки; зазначається інформація про участь у різноманітних наукових та навчальних заходах і проектах як в Україні, так і за її межами, що мали суттєве значення для розвитку правової науки та освіти в Україні; подано інформацію про участь даних вчених у роботі державних комісій, колегій, науково-консультаційних рад, спілок, громадських організацій, спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій; оприлюднено дані про відзначення державними нагородами, відомчими, громадськими відзнаками, заслуженими та почесними званнями.

Цікавим та доречним є той факт, що автори та редакційна колегія довідника не визначали рейтинг поданих в ньому вчених та освітян, використовуючи при цьому різні критерії, та не робили оцінку ролі кожного з них в адміністративно-правовій освіті та науці, а віддали це на розсуд читача, здійснивши подання біографічних та інших даних в алфавітному порядку.

Очевидним є той факт, що даний довідник не вмістив інформації про всіх вчених-юристів, фахівців з адміністративного права, які здійснили значний вплив на розвиток адміністративно-правової освіти та науки України. Але, як і зазначають самі автори, є сподівання і впевненість на продовження цієї роботи виданням наступних томів даного довідника, і ми впевнені в успіху такої діяльності та бажаємо авторам цього видання продовження плідної праці та гарантуємо їм свою підтримку в цьому.

*Ректор
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
М.В. Лошицький*

*Професор кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності ОВС
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
Р.В. Миронюк*

*Начальник кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності ОВС
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент
Т.П. Мінка*

Собакарь А. О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА¹

Монографію С.С. Вітвіцького «Контроль діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія і практика» присвячено аналізу питань контролю діяльності публічної адміністрації у сучасних умовах. Вона містить аргументоване обґрунтування теоретичних проблем у цій сфері.

Виділені автором у роботі мета та завдання дослідження повністю реалізуються у ході аналітичної роботи. Загальній меті дослідження підпорядкована його структура, що містить чотири розділи, спрямовані на дослідження: наукових поглядів на контроль діяльності публічної адміністрації, зокрема на зміст, особливості, види; контролю діяльності публічної адміністрації як об'єкта наукового аналізу; мети, завдань, функцій та меж контролю діяльності публічної адміністрації; принципів контролю діяльності публічної адміністрації та їх генезису; етапів формування та організації контролю діяльності публічної адміністрації; суб'єктів контролю діяльності публічної адміністрації та генезису їх повноважень щодо здійснення контролю; видів контролю діяльності публічної адміністрації; процедури та стадій контролю діяльності публічної адміністрації (підготовчої, аналітичної та стадії прийняття рішення за результатами контролю); загальних засад організації та здійснення контролю діяльності публічної адміністрації у зарубіжних країнах; проблем трансформації повноважень щодо здійснення контролю публічної адміністрації в умовах децентралізації; концептуальних засад нової моделі контролю діяльності публічної адміністрації.

Становлення демократичної правової держави, безумовне дотримання та ефективне забезпечення визнаних міжнародною спільнотою стандартів прав і свобод людини і громадянина, домінування права в усіх сферах суспільного життя потребує підвищення ефективності роботи публічної адміністрації та супроводжується необхідністю створення оптимальної системи контролю за її діяльністю, узгоджено функціонуючої у рамках досягнення поставлених державою завдань, визначення принципів та форм реалізації уповноваженими державними органами і суб'єктами громадського контролю своїх контрольних повноважень тощо.

На сучасному етапі розвитку українська держава має перехідний та змі-

¹ Вітвіцький С. С. Контроль діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія і практика : монографія / С. С. Вітвіцький. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 362 с.

шаний характер. У період трансформаційних перетворень жодна реформа у певній країні не може бути втілена лише нею самостійно. Усі процеси, що відбуваються у державі, отримують або підтримку, або, навпаки, невдоволення з боку громадськості. У свою чергу, модернізація суспільства не може відбутися без підтримки державних інститутів, в яких сконцентровані необхідні матеріально-фінансові та адміністративно-владні ресурси. Ефективне функціонування громадянського суспільства, забезпечення соціальної безпеки та стабільності неодмінно передбачають взаємозв'язок органів публічної влади і представників громадськості у формі здійснення контролю. Це один із базових, фундаментальних принципів організації та діяльності демократичної держави, що є можливим завдяки ефективній контрольній діяльності.

Проведені останнім часом реформи в Україні спрямовані, зокрема, на підвищення ефективності контролю діяльності публічної адміністрації, що є важливою умовою правового характеру розвитку держави і суспільства. Подальше українське державотворення залежить від розвитку правових досліджень та ефективного використання їх результатів на практиці.

Основним завданням будь-якої науки, у тому числі юридичної, є об'єктивне відображення дійсності, законів її розвитку з метою забезпечення суб'єкта новими теоретичними та прикладними знаннями. Історіографічний аналіз літератури свідчить про те, що проблематика контролю завжди була предметом наукового інтересу з боку дослідників. Проте, незважаючи на активність вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні науково-практичних проблем, пов'язаних із контролем діяльності публічної адміністрації, у науковій літературі існує значна кількість питань, що стосуються теоретико-методологічних засад контролю діяльності публічної адміністрації, еволюції його формування та організації, процедури контролю діяльності публічної адміністрації, формування результативного контролю діяльності публічної адміністрації тощо, які потребують негайного вирішення. Недостатня вивченість феномена контролю як чинника суспільного і державного розвитку актуалізує завдання його комплексного дослідження на основі теоретичних напрацювань попередників. Інтенсифікація наукових розробок сприятиме виробленню комплексу теоретичних знань, необхідних для підготовки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення процесу контролю діяльності публічної адміністрації. Це свідчить про необхідність та доцільність всебічного наукового дослідження контролю.

Автору вдалося комплексно, з урахуванням доктринальних знань і традицій вітчизняної галузевої науки висвітлити важливі та актуальні питання контролю діяльності публічної адміністрації, об'єктивно оцінити наукові надбання у цій сфері та об'єктивізувати власне бачення, виробити нову модель контролю діяльності публічної адміністрації у нинішніх умовах розвитку українського суспільства.

Високий ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження, що у концентрованому вигляді знайшли відображення у сформульованих автором наукових положеннях, висновках та рекомендаціях, забезпе-

но методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень. Для одержання достовірних і верифікованих наукових результатів, визначення новизни та практичної значущості роботи науковець виходить із діалектичного світорозуміння та спирається на значну методологічну базу, використовуючи систему загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та власно правових методів для проведення комплексного адміністративно-правового аналізу контролю діяльності публічної адміністрації.

Пропонуючи свої авторські висновки, С.С. Вітвіцький спирається на широкий спектр вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, не обмежуючись суто правовими дослідженнями. Теоретичне підґрунтя роботи становлять наукові праці фахівців у сфері філософії, соціології, політології, науки державного управління, загальної теорії держави і права, галузевих юридичних наук, що, безперечно, сприяло всебічному та ґрунтовному аналізу вказаної тематики. Комплексний підхід забезпечив повноту та всебічність огляду проблеми, розширив обсяг теоретичних узагальнень вченого і сприяв наданню пропозицій щодо нових концепцій вітчизняної юридичної науки стосовно контролю діяльності публічної адміністрації.

Досліджуючи суб'єктів контролю діяльності публічної адміністрації, автор з'ясовує особливості їх повноважень. Заслуговує на увагу те, що у роботі проаналізовано класифікацію суб'єктів контролю діяльності публічної адміністрації та запропоновано нове бачення їх групування.

У монографії систематизовано еволюційні етапи зародження та розвитку ідеї формування й організації контролю діяльності публічної адміністрації в Україні з урахуванням соціально-економічних чинників. Визначено основні періоди та етапи розвитку досліджуваного явища. Проведено ґрунтовний порівняльно-правовий та історичний аналіз становлення системного формування контролю.

Незаперечний інтерес та практичне значення становить детальний виклад загальних теоретичних питань, що стосуються принципів, функцій, стадій контролю діяльності публічної адміністрації. Позитивним слід вважати те, що автор запропонував чимало практичних пропозицій щодо удосконалення вітчизняного законодавства у напрямі обраної теми. Важливо, що теоретичні висновки у праці підсилені аналізом відповідних положень законодавства України та міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, у сфері контролю.

У монографії здійснено вивчення зарубіжного законодавства й теоретичних здобутків зарубіжних науковців у сфері контрольної діяльності, що надає їй компаративістського характеру, посилюючи обґрунтованість одержаних результатів, зокрема, рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України та його застосування.

Рецензованій монографії С.С. Вітвіцького «Контроль діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія і практика», у якій вирішується важлива проблема, властива наукова новизна, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними проблемами контролю діяльності пуб-

лічної адміністрації. Загалом, слід зазначити вдале концептуальне вирішення завдань роботи, оскільки логічний порядок подачі матеріалу дозволив вченому висвітлити низку аспектів проблематики контролю діяльності публічної адміністрації, побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як предмет дослідження, так і власну авторську позицію. Положення, висновки та пропозиції монографії є обґрунтованими та достовірними, мають суттєве значення для науки адміністративного права і можуть бути використані у сфері правотворчості, у правозастосовній діяльності органів публічної влади, у науково-дослідній діяльності, у навчальному процесі.

Система викладення матеріалу, його логічність і послідовність дають можливість рекомендувати монографію як корисний науковий та навчальний матеріал для здобувачів вищої освіти, викладачів, науковців, державних службовців, усіх, хто цікавиться проблематикою контрольної діяльності держави та громадськості в умовах демократичних трансформацій.

Підсумовуючи, зазначимо, що спробу автора надати універсальне методологічне підґрунтя дослідженню специфіки якісної визначеності контролю діяльності публічної адміністрації та створенню його нової моделі можна вважати цілком вдалою.

ПОДІЇ

25 вересня 2015 року у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (далі – ДДУВС) відбулася Міжнародна науково-практична конференція **Проблеми протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму в сучасних умовах**.

У заході взяли участь представники Консультативної Місії Європейського Союзу в Україні, Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Конституційного Суду України, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, провідні вчені, працівники правоохоронних органів. Загалом у заході взяла участь (очно та заочно) 81 особа з числа юристів-практиків, учених України та зарубіжжя.

Під час роботи конференції її учасниками порушувалися актуальні питання, які стосувалися: профілактики проявів тероризму, екстремізму та сепаратизму; удосконалення міжнародного співробітництва у протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму; інформаційної безпеки; виявлення і припинення фінансової підтримки тероризму як важлива складова запобігання терористичній діяльності; криміналістичні, психологічні та інші аспекти запобігання і протидії тероризму, сепаратизму та екстремізму; удосконалення діяльності правоохоронних органів і спеціальних служб у сфері виявлення, припинення і досудового розслідування злочинів з проявами тероризму, сепаратизму та екстремізму, мінімізації їх наслідків; удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення протидії цим загрозам; впливу ЗМІ на по-

ширення проявів тероризму, сепаратизму та екстремізму в державі; регіональних особливостей профілактики проявів тероризму, сепаратизму та екстремізму; шляхи вдосконалення правової основи протидії цим загрозам з використанням міжнародного досвіду тощо.

У напрямку вдосконалення чинного законодавства учасниками конференції запропоновано:

Щодо внесення зміни до Кримінального кодексу України:

1. Враховуючи високий ступінь суспільної небезпеки злочинів, віднесених до терористичної діяльності (ст. 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України) запропоновано перемістити з розділу IX «Злочини про громадської безпеки» до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України», а ст. 258-5 (фінансування тероризму) КК України до розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України.

2. На підставі аналізу існуючих законопроектів 2002–2014 років (№ 1154 від 04.06.2002, № 1325 від 11.01.2008, № 5276 від 26.10.2009, № 9156 від 15.09.2011, № 3718 від 02.12.2013, № 4300 від 27.02.2014) щодо запровадження в КК України окремої відповідальності за екстремізм (екстремістську діяльність), сепаратизм (сепаратистську діяльність) та врахування можливостей чинного кримінального законодавства висловлено позицію щодо юридичної недоцільності таких пропозицій, що пояснюється можливістю створенням у майбутньому правових колізій та штучної конкуренції окремих кримінально-правових норм, що негативно може вплинути на правозастосовну практику правоохоронних та судових органів.

Щодо внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

Аналіз матеріалів оперативно-слідчої практики уповноважених законом органів у регіонах проведення Антитерористичної операції свідчить, що у крайніх випадках існує невідкладна необхідність проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою запобігання вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спецслужб іноземних держав та організацій. За таких умов не завжди є можливість отримання в установленому порядку дозволу на проведення необхідних НСРД.

Враховуючи викладене, доцільним є передбачення нормативно закріплених у КПК України випадків (*особливого спрощеного порядку отримання дозволу*) проведення НСРД. З цією метою до положень ч. 1 ст. 250 КПК України пропонується внести зміни, виклавши її у такій редакції:

«... у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також запобіганням і припиненням терористичних актів та інших посягань спецслужб іноземних держав та організацій на

національну безпеку України негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку слідчий / прокурор зобов'язаний негайно повідомити уповноваженого прокурора про прийняте ним рішення та протягом шести годин після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді».

Інші законодавчі ініціативи:

1. Вбачаються перспективними на підставі вже існуючих законодавчих ініціатив:

- розробка та прийняття окремого Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму, екстремізму та подолання наслідків такої діяльності на території України»;

- доопрацювання та прийняття законопроекту «Про необхідність внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання організацій терористичними» (реєстр. № 1840 від 26.01.2015), яким пропонується внести відповідні зміни до законів України «Про Раду національної безпеки та оборони України» та «Про боротьбу з тероризмом» з метою визначення порядку визнання організації терористичною.

2. Констатуючи той факт, що законодавчу регламентацію боротьби з терористичною діяльністю як складову процесу протидії тероризму в Україні відпрацьовано та втілено в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», з метою удосконалення та доповнення нормативно-правової бази з протидії тероризму пропонується унормування поняття «профілактика тероризму» на рівні окремого Закону України «Про профілактику тероризму». Цей Закон має встановити основні принципи профілактики тероризму в публічній та приватній сферах суспільних відносин, правові та організаційні засади заходів з моніторингу та профілактики першопричин тероризму, врегулювання пов'язаних

з ним кризових станів соціального характеру та акмеологічної роботи з розвитку контртерористичних здібностей громадянського суспільства.

Щодо запобігання фінансуванню тероризму та сепаратизму в сучасних умовах:

1. Наголошено, що одним із ефективних заходів протидії фінансуванню тероризму та сепаратизму є надання учасникам фінансового ринку методологічної, методичної та іншої допомоги у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму

2. Висловлено пропозиції на користь запровадження банком власного механізму відстеження фінансових операцій фізичних осіб, які прямо чи опосередковано мають відношення до фінансування сепаратизму, може бути використання в роботі інформації, розміщеної на веб-сайті Міністерства внутрішніх справ України, щодо осіб, які перебувають у розшуку, в тому числі за ст. 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань».

3. У зв'язку із наявними фактами фінансування тероризму та сепаратизму шляхом спрямування фінансових потоків через рахунки неприбуткових організацій, важливими заходами щодо попередження таких випадків у майбутньому має стати посилення державного регулювання у зазначеній сфері. Зокрема, підтримано пропозицію щодо запровадження механізмів чіткого контролю за декларуванням неприбутковими організаціями програм своєї діяльності та, відповідно, звітування щодо їх виконання. З іншого боку, така інформація має бути доступною банкам як суб'єктам первинного фінансового моніторингу, що надасть їм можливість аналізу фінансових операцій неприбуткових організацій шляхом зіставлення даних. Такі механізми дозволять виявляти фінансові операції у випадку їх невідповідності зареєстрованим програмам діяльності.

4. Потребує вдосконалення нове антилегалізаційне законодавство, яке зазнало змін на підставі Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII, насамперед у частині організації та здійснення первинного фінансового моніторингу його суб'єктами. В ньому мають знайти місце норми, якими було б закріплено порядок:

- ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції, установлення та ідентифікації вигодоодержувачів;
- відмови від проведення фінансової операції;
- виявлення операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та повідомлення Держфінмоніторингу України;
- проведення оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму;
- перевірки інформації про клієнта та його операції для підтвердження обґрунтованості чи спростування підозри здійснення клієнтом легалізації

(відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму;

– документальної фіксації інформації про операції, що підлягають обов'язковому контролю;

– зберігання інформації і документів, отриманих у ході здійснення внутрішнього контролю з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму;

– забезпечення конфіденційності заходів, що здійснюються суб'єктом первинного фінансового моніторингу з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

– підготовки та навчання персоналу з питань протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо.

Щодо запобігання вчиненню терористичних актів на транспорті в Україні потребує: створення єдиної системи державного управління, контролю та нагляду за виявленням терористичних загроз на транспорті; розбудови системи кримінологічної безпеки єдиної транспортної системи з урахуванням особливостей функціонування окремих видів транспорту; розробки та реалізації комплексних цільових програм по боротьбі з тероризмом на транспорті; вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази щодо запобігання злочинним проявам тероризму; забезпечення належного захисту транспортної інфраструктури від загроз диверсійно-терористичного характеру; розробки та впровадження досконалого порядку, правил, методик і прийомів виявлення фактів обігу на транспорті засобів вчинення тероризму; використання телекомунікацій і спеціальних методів виявлення незаконного обігу отруйних, сильнодіючих небезпечних речовин, зброї, боєприпасів та вибухівки у сфері експлуатації транспорту; впровадження на транспортних комунікаціях систем відеоспостереження; забезпечення надійної конспірації та охорони при перевезенні озброєнь і боєприпасів рухомим складом, транспортними засобами, суднами тощо; розбудови потужних систем інформаційного обліку для запобігання технологічному тероризму; координації напрямів роботи суб'єктів антитерористичної діяльності; ефективної взаємодії між правоохоронними та іншими структурами щодо обміну антитерористичною інформацією; розробки методик виявлення, розслідування та розкриття проявів тероризму; підвищення рівня оперативно-розшукової, розвідувальної та контрозвідувальної роботи правоохоронних органів і спеціальних служб у протидії тероризму; вдосконалення наявних та розробки нових міжнародних конвенцій з цього напрямку; збільшення довіри населення до правоохоронних органів і реакції громадян на запобігання терористичним проявам та усунення їх наслідків; сприяння ЗМІ у проведенні профілактичної і роз'яснювальної роботи у запобіганні проявам тероризму; впровадження досконалих методик оцінки майнової шкоди від можливих терористичних актів; розробки критеріїв оцінки ефективності існуючої системи запобігання терористичним проявам тощо.

Щодо вдосконалення організації та запобігання проявам тероризму, се-

паратизму та екстремізму на регіональному рівні пропонується:

1. З метою реалізації нової Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року в частині нейтралізації сепаратистських та екстремістських рухів і організацій на території України на регіональному рівні запровадити реалізацію комплексу заходів, спрямованих на:

- формування окремих регіональних програм профілактики сепаратизму або винесення змін до вже існуючих правоохоронних регіональних програм;
- підвищення економічної стабільності регіону;
- патріотичне виховання молоді;
- моніторинг правоохоронними органами діяльності, особливо міжнародної, громадських організації та політичних рухів з метою своєчасного виявлення тих, які виявляють сепаратистські настрої та займаються сепаратистською діяльністю;
- науково-технічне, інформаційне та аналітичне забезпечення протидії сепаратизму;
- протидію будь-яким формам фінансування сепаратизму;
- розробку та втілення механізмів щодо протидії використанню для пропаганди сепаратизму у локальних та глобальних комп'ютерних мережах
- посилення взаємодії місцевої влади та правоохоронних органів з інститутами громадянського суспільства та ЗМІ з метою протидії розповсюдженню пропаганди сепаратизму;
- запобігання можливим загрозам етнокультурних конфліктів;
- запобігання активізації сепаратистських рухів напередодні парламентських або президентських виборів та недопущення їх використання в контексті виборчих технологій тощо.

2. На прикладі Дніпропетровської області з метою акумуляції зусиль правоохоронних органів, державних установ, підприємств, установ, організації та громадських інституцій щодо запобігання проявам тероризму та сепаратизму вбачається доцільним розробка та затвердження обласними державними адміністраціями відповідних планів заходів.

Довідково: розпорядженням голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації від 22.07.2014 № Р-422/0/3-14 затверджено «План заходів щодо запобігання на території Дніпропетровської області проявам тероризму». В реалізації даного Плану активну участь бере Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

Крім іншого, учасниками конференції були висловлені пропозиції щодо:

1. Доцільності реалізації на регіональному рівні загальної етнополітики України шляхом створення оптимальних умов для гармонійного та перспективного розвитку у складі регіону усіх компонентів етнонаціональної структури його населення.

2. Необхідності розробки єдиної Доктрини інформаційної безпеки Укра-

їни та Концепції розвитку стратегічних комунікацій і Стратегії протидії гібридній війні з метою підвищення ефективності протидії таким негативним соціальним проявам, як тероризм, сепаратизм та екстремізм в умовах гібридної війни на території України.

3. Створення якісної науково-методичної бази протидії існуючим загрозам у сфері забезпечення безпеки від сепаратизму, екстремізму та тероризму в Україні. Зокрема, вбачається можливим у цьому напрямі реалізувати низку заходів, а саме:

на законодавчому рівні – визначення шляхів та напрямів удосконалення чинного законодавства щодо:

- імплементації міжнародних норм відповідно до світових стандартів боротьби з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом на основі формування новітньої моделі поліцейської діяльності;

- інтеграції, диференціації та взаємозв'язку стратегії оперативно-розшукової діяльності з державною стратегією правоохоронної діяльності, а також формування єдиного правового поля діяльності суб'єктів ОРД у сфері протидії злочинності на етапах запобігання злочинам, кримінального провадження та кримінального судочинства (створення єдиної міжвідомчої нормативної бази з організації ОРД);

на теоретико-прикладному рівні – активізація проведення наукових досліджень, спрямованих на:

- комплексне вивчення сучасних проблем тероризму, сепаратизму та екстремізму, зокрема їх динаміку і тенденції, соціальні особливості, засоби і мотивацію суб'єктів цієї діяльності, обґрунтування нових підходів до запобігання цим видам злочинної поведінки;

- визначення проблем формування державної політики та стратегії в галузі здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою протидії тероризму, сепаратизму та екстремізму;

- наукове обґрунтування стратегічних напрямів формування системи оперативних підрозділів з метою вирішення завдань протидії тероризму, сепаратизму та екстремізму;

- визначення завдань держави та її органів управління з питань забезпечення та координації діяльності всіх ланок суспільства щодо протидії тероризму, сепаратизму та екстремізму;

- визначення сутності та взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності з іншими формами правоохоронної діяльності на основі системи конституційних, загальних та спеціальних принципів оперативно-розшукової діяльності;

на організаційному рівні:

- створення на загальнодержавному рівні інтегрованого банку даних про організації терористичної, екстремістської та сепаратистської спрямованості;

- відкриття міжвідомчого навчального центру з перепідготовки оперативних працівників силових структур території, прикордонних із зоною ан-

титерористичної операції, з метою опанування новітньої методики конфіденційного забезпечення моніторингу оперативної обстановки у сфері протидії злочинній діяльності на ґрунті сепаратизму, екстремізму та радикалізму;

- на базі одного з ВНЗ МВС України (Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ) – створення регіонального міжвідомчого науково-дослідного центру проблем стратегії протидії злочинності, в якому передбачити лабораторію моніторингу криміногенної ситуації у сфері протидії сепаратизму, екстремізму та радикалізму.

3. Необхідність створення базової криміналістичної методики розслідування злочинів, які є кримінально караним проявом екстремізму та сепаратизму, концептуальні основи якої пов'язані з розробленням тактики протидії розслідуванню на його початковому етапі, дослідженням такої специфічної групи (об'єднання), яким є екстремістська або сепаратистська організація (особливості її створення); мотивації дій учасників екстремістських та сепаратистських формувань, тактики їх допиту тощо, що дозволить успішно розслідувати злочини зазначеної категорії.

4. Запровадження міжнародної практики боротьби з тероризмом, зокрема реалізації заходів, спрямованих на:

- попередження тероризму на початковій стадії і недопущення становлення і розвитку його структур;

- недопущення ідеологічного виправдання тероризму під гаслами «захисту прав», «захисту релігійних переконань» і т.п.

5. Подальше вдосконалення взаємодії МВС України із зарубіжними партнерами у сфері протидії тероризму, зокрема шляхом реалізації заходів, спрямованих на:

- активізацію обміну оперативно-розшуковою та іншою інформацією з відповідними службами про нелегальні канали перевезення зброї, а також про осіб, що займаються їх незаконним обігом;

- продовження роботи щодо комплексного відпрацювання юридичних і фізичних осіб, підозрюваних у причетності до діяльності терористичних, екстремістських, сепаратистських організацій, злочинних груп і організацій;

- систематичне проведення робочих зустрічей керівників служб по боротьбі з незаконним обігом зброї, особливо прикордонних регіонів, з метою координації взаємодії тощо.

За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми протидії проявам тероризму, сепаратизму та екстремізму в сучасних умовах» видано збірник тез, у якому висвітлено результати досліджень учених та спостереження практиків.

З метою консолідації зусиль науковців та практиків, спрямованих на протидію злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності, впровадження результатів науково-дослідної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у практичну діяльність органів внутрішніх справ і в навчально-виховний процес університету 15–16 жовтня 2015 року була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція **Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практик**», організована кафедрою оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки і факультетом підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції.

Метою конференції було проголошено пошук шляхів удосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ та протидії злочинності оперативно-розшуковими засобами.

У роботі конференції взяли участь працівники правоохоронних органів, науково-дослідних та вищих навчальних закладів МВС України, СБУ, прокуратури, Державної фіскальної служби України, Державної прикордонної служби України, зокрема, 25 практичних працівників правоохоронних органів та 69 наукових та науково-педагогічних працівників Інституту підготовки юридичних кадрів для СБУ Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», Національного університету Державної податкової служби України, Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, Університету митної справи та фінансів, Національної академії внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Донецького юридичного інституту МВС України тощо. До оргкомітету конференції надійшло 76 тез доповідей.

Під час роботи конференції були розглянути проблеми за такими напрямами: 1) сучасні проблеми теорії оперативно-розшукової діяльності; 2) правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ; 3) інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ; 4) актуальні проблеми проведення оперативно-технічних заходів та використання спеціальної техніки під час оперативно-розшукової протидії злочинам; 5) оперативно-розшукова протидія окремим видам злочинів; 6) взаємодія оперативних підрозділів з іншими службами органів внутрішніх справ та правоохоронними органами під час протидії злочинам; 7) актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

За результатами роботи науково-практичної конференції її оргкомітетом на підставі наданих матеріалів було сформульовано низку рекомендацій та пропозицій стосовно вирішення проблемних питань теорії та практики оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ, а також удосконалення чинних нормативно-правових актів, які регламентують зазначений вид діяльності, зокрема:

1) щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства України:

– у ч. 1 ст. 214 КПК України словосполучення «можуть свідчити» запропоновано замінити словами «які свідчать» та викласти норму в такій редакції: «Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, *які свідчать* про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування»;

– у ч. 2 ст. 41 КПК України пропонується закріпити право працівників оперативних підрозділів ініціювати перед слідчим здійснення процесуальних дій або підготовки слідчим клопотання до слідчого судді чи прокурора про здійснення процесуальних дій за кримінальними провадженнями, розпочатими за матеріалами оперативних підрозділів;

– у ст. 275 КПК України «Використання конфіденційного співробітництва» пропонується розкрити сутність категорії «конфіденційне співробітництво» та категорії злочинів, під час розслідування яких можливо використовувати цей інститут оперативно-розшукової діяльності;

2) щодо вдосконалення оперативно-розшукового законодавства України:

– у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон) необхідно надати визначення категорії «оперативно-розшуковий захід» (це захід, який передбачений Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», проводиться спеціально уповноваженими на це суб'єктами на підставах та в порядку, зазначених у нормативно-правових актах, і включає в себе комплекс взаємопов'язаних між собою дій із застосуванням сил, засобів

та методів оперативно-розшукової діяльності, які спрямовані на отримання інформації з метою попередження, виявлення та припинення злочину; розшуку осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, установлення безвісно зниклих осіб; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу або сприяють оперативно-розшуковій діяльності, беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів) та нормативно закріпити перелік оперативно-розшукових заходів;

– закріпити в Законі положення щодо надання оперативним підрозділам права звертатися до суду з клопотанням про проведення оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ;

– до ст. 9-2 «Закриття оперативно-розшукових справ» Закону додати окремий пункт та викласти його у такій редакції: «наявності початого кримінального провадження на підставі матеріалів оперативно-розшукової діяльності»;

3) щодо внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів»:

– у ч. 1 ст. 27 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» повноваження апеляційного суду пропонуємо доповнити розглядом клопотання підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (для отримання рішення суду на розкриття банківської таємниці оперативному підрозділу необхідно вказати норму закону, яка визначає порядок розгляду клопотань МВС в рамках ОРС. На сьогодні порядок розгляду клопотань та винесення рішень у місцевих та апеляційних судах не визначено. Суди у своїй діяльності керуються лише нормами КПК України, які неможливо застосувати під час проведення оперативно-розшукової діяльності);

4) щодо удосконалення діяльності ОВС та інших правоохоронних органів:

– визначити такі критерії оцінки діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо індивідуального оперативно-розшукового запобігання злочинам: думка громадськості щодо роботи ОВС із протидії злочинності; кількість виявлених осіб, від яких у зв'язку із їх злочинною діяльністю в минулому, антигромадським способом життя або поведінкою можна очікувати вчинення злочинів, та стан профілактичної роботи з ними; стан віктимологічної профілактики злочинів ОВС на території обслуговування; кількість фактів попередження ОВС злочинів стосовно осіб, які мали намір вчинити злочин; кількість злочинів, припинених ОВС на стадії готування чи замаху; кількість виявлених осіб, що вчинили латентні злочини; кількість розшуканих ОВС осіб, які ухилялися від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або відбування покарання;

– визначити такі основні напрями діяльності суб'єктів протидії фінансування сепаратизму: перекриття каналів фінансування, постачання зброї та боєприпасів сепаратистським рухам; проведення єдиної інформаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на формування негативного ставлення суспільства до сепаратистськи налаштованих осіб; створення мережі ін-

формаційних джерел, що забезпечують отримання достовірної інформації про місцезнаходження і пересування кожного лідера сепаратистського угруповання;

– з метою виявлення та попередження терористичних загроз в Україні необхідно забезпечити створення систем відеоспостереження з елементами аналітичної обробки інформації в центральних, криміногенно активних і людних місцях міст, у закритих об'єктах (супермаркети, навчальні заклади, вокзали, аеропорти, стадіони, станції та вагони метро), а також забезпечити спостереження за станом транспортних комунікацій; передбачити створення при вході в пасажирську зону станцій метрополітену та залізничних вокзалів доглядової зони тощо;

5) щодо проведення наукових досліджень у ВНЗ МВС України:

– визначити такі сучасні напрями наукового дослідження оперативно-розшукової діяльності: дослідження генезису формування теорії оперативно-розшукової діяльності та закономірності зміни її парадигм; визначення перспектив та тенденцій розвитку науки оперативно-розшукової діяльності, її інтеграції, диференціації та взаємозв'язку науки з іншими юридичними та не-юридичними науками; вивчення теоретико-правових проблем формування державної політики та стратегії в галузі здійснення оперативно-розшукової діяльності; дослідження проблем використання сприяння громадян у протидії злочинності на різних етапах розвитку суспільства, формування сучасної системи конфіденційного забезпечення завдань ОРД та використання слідчим конфіденційної співпраці з іншими особами;

– доцільно науково обґрунтувати межі та визначити правові критерії, матеріальні та формальні підстави використання слідчим конфіденційного співробітництва; здійснити системну розробку міжвідомчих нормативних актів, що визначатимуть організацію використання слідчим такого співробітництва і залучення таких осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій; розробити методологічне підґрунтя формування тактичних алгоритмів такого залучення.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрєєв Андрій Вікторович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Балабан Сергій Миколайович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Балтовський Олексій Анатолійович – начальник кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ доктор технічних наук, доцент

Верба Ірина Олександрівна – аспірант Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Воробйова Ірина Анатоліївна – здобувач Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Гавриленко Ірина Олександрівна – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Галемін Олександр Анатолійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Головін Денис Володимирович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Гузема Валерія Іванівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гусаров Сергій Миколайович – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Завгородня Каріна Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Завгородня Юлія Степанівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Захарко Андрій Володимирович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Іванчишин Ігор Іванович – здобувач кафедри криміналістики, судової

медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ігнатова Наталія Петрівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кайдашев Роман Петрович – докторант Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат технічних наук

Кацуба Роман Миколайович – начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Куракін Олександр Миколайович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кучеренко Олексій Миколайович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лазарева Дарина Володимирівна – здобувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лошицький Михайло Васильович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Макух Оксана Володимирівна – доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), кандидат юридичних наук, доцент

Манченко Єлизавета Анатоліївна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мінка Тетяна Павлівна – начальник кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Наливайко Лариса Романівна – завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Орешкова Аліна Федорівна – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Пальченкова Вікторія Михайлівна – професор кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, доцент

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рижков Едуард Володимирович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сіфоров Олександр Іванович – начальник навчально-методичного центру Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук,

Собакарь Андрій Олексійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Строгий Валерій Іванович – старший науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

Телійчук Віталій Григорович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Телькісна Тетяна Ейнівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент

Тіщенкова Світлана Олександрівна – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Філяніна Людмила Анатоліївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Хашев Вадим Георгійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Хрипко Світлана Іванівна – аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука юридичного факультету Національного університету біоресурсів та природокористування України

Чабаненко Сергій Миколайович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чумак Володимир Валентинович – провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Шаблистий Володимир Вікторович – начальник кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Якименко Лариса Григорівна – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА

Строгий В.И.

Национальные интересы и безопасность государства
в деятельности Государственной охраны Украины 8

Кацуба Р.Н.

Зарубежный опыт противодействия
футбольному хулиганству: отдельные аспекты 12

Рыжков Э.В., Манченко Е.А.

Противодействие коррупции в органах внутренних дел 19

Чумак В.В.

Административно-правовые основы деятельности Департамента
полиции и пограничной охраны Эстонской Республики 25

Бардин Е.В.

Правовой режим в помещениях и на выделенных территориях,
где находятся органы и подразделения внутренних дел:
нормативно-правовые основы служебно-боевого обеспечения 30

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ, КОНСТИТУЦИОННЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Гусаров С.Н.

Понятие и сущность правотворчества в Украине 38

Наливайко Л.Р., Орешкова А.Ф.

Общественный контроль в условиях современных
евроинтеграционных процессов 47

Нестерович В.Ф.

Зарубежный опыт конституционно-правового
регулирувания проведения мирных собраний граждан 55

Куракин А.Н.

Качество нормы права как специальный критерий
эффективности механизма правового регулирования 64

Орлова Е.А.

Гендерная политика и механизм обеспечения равных
прав и возможностей женщин и мужчин в Украине 72

Телькинена Т.Э.

Основные черты отношений лоббирования в Российской империи:
вторая половина XIX – начало XX века 80

Филянина Л.А., Гузема В.И.

Современные реалии международно-правовых средств
решения международных территориальных споров 87

Балабан С.Н.

Нормы международного права как источники регулирования
правоотношений в сфере физической культуры и спорта 93

Верба И.А.

Доступ к правосудию в условиях развития
гражданского общества: общетеоретический аспект 101

**ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОГО, АГРАРНОГО,
АДМИНИСТРАТИВНОГО И ФИНАНСОВОГО ПРАВА**

Балтовский А.А., Сифоров А.И.

Методология построения реляционных баз данных для подсистемы
ААСУ «Управление финансами ведомственных учреждений» 109

Грибан В. Г. Гавриленко И.А.

Внедрение в национальную практику Украины
базовых принципов законодательства Евросоюза в области
безопасности труда, охраны жизни и здоровья работников 117

Кайдашев Р.П.

Сущность судебного контроля
в административном процессе Украины 126

Макух А.В.

Соотношение понятий «сторона» и «субъект»
при регулировании финансовых отношений 131

Тищенко С.А.

Понятие аттестации работников в трудовом праве Украины 137

Андреев А.В.

Сфера образования как объект публичного администрирования 146

Головин Д.В.

Налогово-правовая характеристика оффшорных зон 152

Кучеренко А.Н.

Место административной ответственности в системе
юридической відповідальності за причинение ДТП 160

Хрипко С.И.

Формирование и развитие законодательства
в сфере государственной поддержки хуторских
и отрубных хозяйств в начале XX века 165

**ВОПРОСЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА, КРИМИНОЛОГИИ
И УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА**

Пальченкова В.М.

Служба пробации как особый вид социального контроля 171

Завгородняя Ю.С.

Современные криминогенные факторы преступности
несовершеннолетних в Украине 178

Людвик В.Д.

Пути предупреждения преступлений против половой свободы
и половой неприкосновенности человека в общественных местах 181

Телийчук В.Г., Игнатова Н.П.

Криминологическая характеристика насилия
как отдельного вида коммуникативной связи в обществе 197

Хашев В.Г.

Проблемные вопросы разграничения злоупотребления властью
или служебным положением и превышение власти
или служебных полномочий работником правоохранительного органа 202

Шаблистый В.В.

Влияние мер индивидуальной профилактики преступлений на обеспечение безопасности человека 209

Галемин А.А.

Субъект хулиганства, связанного с сопротивлением представителю власти или представителю общественности, выполняющего служебные обязанности по охране общественного порядка, или другим гражданам, прекращавшим хулиганские действия 215

Чабаненко С.Н.

Определение государственных средств как предмета преступлений, связанных с деятельностью внебюджетных целевых фондов 222

Якименко Л.Г.

Актуальные вопросы предотвращения проникновения запрещенных предметов в учреждения исполнения наказаний в Украине 229

**ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Ефимов Н.Н.

Личность потерпевшего как элемент криминалистической характеристики хулиганства 235

Захарко А.В.

Полномочия прокурора о проведении негласных следственных (розыскных) действий: недостатки регламентации 242

Плетенец В.М.

Особенности общения правоохранителей с лицом, сообщаящим о заминировании с использованием средств телефонной связи 248

Воробьева И.А.

Процессуальный порядок подачи и обеспечения гражданского иска на стадии досудебного расследования 253

Завгородняя К.В.

Применение практики Европейского суда по правам человека с целью недопущения безосновательного ограничения стороной обвинения свободы и личной неприкосновенности личности во время досудебного расследования 263

Иванчишин И.И.

Организованная преступная группировка
как объект криминалистического исследования 273

Лазарева Д.В.

Процессуальная сущность задержания
уполномоченным должностным лицом 279

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Лошицкий М.В., Миронюк Р.В., Минка Т.П.

Рецензия на справочник «Административно-правовое
образование в персоналиях», подготовленный специалистами
Запорожского национального университета под общей редакцией
профессоров Т.А. Коломоец и В.К. Колпакова 289

Собакарь А.А.

Контроль деятельности публичной
администрации в Украине: теория и практика 291

События 295

Авторы 307

TABLE OF CONTENT

TOPICAL ISSUES DEVELOPMENT SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF THE STATE

Strogyy V. I.

National interests and security of the state in the activity
of the State security Department of Ukraine 8

Katsuba R. M.

Foreign experience to counter football hooliganism: some aspects 12

Ryzhkov E. V., Manchenko Ye. A.

Combating corruption in law enforcement bodies 19

Chumak V. V.

Administrative and legal framework of Police Department
and Border Protection of Republic of Estonia 25

Bardin Ye. V.

Legal regime in premises and at the isolated territory
where internal affairs agencies and units are situated
(normative legal principles of service and fighting provision) 30

GENERAL THEORETICAL, HISTORICAL, CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS BUILDING STATE AND LAW

Gusarov S. M.

Concept and essence of law-making in Ukraine 38

Nalyvayko L. R., Orieshkova A. F.

Civilian control in contemporary European integration processes 47

Nesterovytsch V.

Foreign experience of constitutional-legal regulation
of peaceful assemblies of citizens 55

Kurakin O. M.

Quality of the rule of law as a social criterion of effectiveness
of the mechanism of legal regulation 64

Orlova O. O.

Gender policy and mechanisms for ensuring equal rights
and opportunities of women and men in Ukraine 72

Telkinena T. E.

Basic lines of lobbying relations in Russian empire:
the second half of XIX – beginning of XX century 80

Filyanina L. A., Guzema V. I.

Current realities of international legal ways
of solving international territorial disputes 87

Balaban S. M.

International law as source of regulation of legal relations
in the sphere of physical culture and sports 93

Verba I. O.

Access to justice in the context of the development
of civil society: general aspects 101

PROBLEMS OF LABOR, AGRARIAN, ADMINISTRATIVE
AND FINANCIAL LAW

Baltovskyy O. A., Siforov O. I.

Methodology of relational databases for subsystem AACS
"Financial management of departmental institutions" 109

Gryban V. G., Gavrylenko I. O.

Implementation into national practice of Ukraine
of basic principles of EU legislation in the field
of labor safety, protection of workers' life and healthf 117

Kaydashev R. P.

Essence of judicial control in the administrative procedure 126

Makukh O. V.

Relationship between concepts "party" and "subject"
in the regulation of financial relations 131

Tishchenkova S. O.

The concept of employees certification in Ukrainian labour law 137

Andreyev A. V.	
Education sector as an object of public administration	146
Golovin D. V.	
Tax and legal characteristic of offshore zones	152
Kucherenko O. M.	
Place of administrative liability in the system of legal liability for committing traffic accident	160
Khrypko S. I.	
Formation and development of legislation in the area of state support of hamlet and bran farms in the early of twentieth century	165
 ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW 	
Palchenkova V. M.	
Probation service as a special kind of social control	171
Zavhorodnya Yu. S.	
Modern criminogenic factors of juvenile delinquency in Ukraine	178
Lyudvik V. D.	
Ways of prevention of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of a person in public places	181
Teliychuk V. G., Ignatova N. P.	
Criminological characteristics of violence as a particular type of communication links in the community	197
Khashev V. G.	
An attempt to delineate the abuse of power or service position and the abuse of power or official authority by a law enforcement officer	202
Shablystyy V. V.	
Impact of crime prevention at the individual human security	209
Galemin O. A.	
The subject of hooliganism associated with resistance to the authorities or representatives of public fulfilling the duties on protection of public order, or other citizens stopping disorderly conduct	215

Chabanenko S. M.

Definition of state funds as object of crimes
related to activities of extrabudgetary trust funds 222

Yakymenko L. G.

Current issues of the prevent the entry of prohibited items
in the penal institutions in Ukraine 229

LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT
OF CRIMES DISCLOSURE AND INVESTIGATION

Yefimov M. M.

Victim's personality as forensic description of hooliganism 235

Zakharko A. V.

Powers of prosecutor to hold covert investigation
(search) actions: impaired regulation 242

Pletenets' V. M.

Features of communication with law enforcement entity
that reports of bomb using means of telecommunication 248

Vorobyova I. A.

Procedural order of presentation and ensuring
civil action in pretrial investigation 253

Zavgorodnya K. V.

Application of the case-law of the European Court of Human Rights
in order to prevent violations of the person's right to liberty and security 263

Ivanchyshyn I. I.

Organized criminal group as object of criminalistic research 273

Lazareva D. V.

The procedural of the detention by authorized official 279

SCIENTIFIC LIFE

Reviews 289

Events 295

Authors 307

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2015. – № 3 (77)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.10.2015 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 19,00. Обл.-вид. арк. 20,00. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, *текст на 2000-2500 знаків з пробілами*, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчене звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронні носії рукопису та фото автора (у форматі jpeg) – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до уопублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня